

Toplum ve Kuram Yayınları

Şehit Muhtar Mahallesi, Kurabiye Sokak,
No: 9/3 Beyoğlu, İstanbul
Tel: (0212) 292 35 50
toplumvekuram@gmail.com
www.toplumvekuram.org

Kitap Dizisi: 3

Sahibi

Harun Ercan

Yayın Kurulu

Gülseren Duman, Harun Ercan, Ayhan Işık,
Alp Kanlık, Yener Koç, Mehmet Polatel, Levent Öztürk

Bu Sayıya Destek Verenler

Ruken Alp, Serap Altun, Anna Maria Aslanoğlu,
Sidar Bayram, Sait Çetinoğlu, Şerif Derince,
Erkan Karabay, Nazife Kosukoğlu, Ronayi Önen,
Selin Pelek, Pınar Şenoğlu, Güllistan Yarkın, Fırat Yolcu

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni

Murat Erol

Kapak Fotoğrafı

Dicle Haber Ajansı

Baskı

Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok, No: 239-216 Topkapı/İstanbul
Tel-Faks: 0212 613 11 12
berdanmat@hotmail.com

ISBN

978-605-60675-2-5

Abonelik Koşulları

Yurtiçi Abonelik Bedeli: Yıllık (4 sayı) 60 TL
Türkiye İş Bankası **TL Hesap No:** 10420713656
IBAN: TR480006400000110420713656

Yurtdışı Abonelik Bedeli: Yıllık (4 sayı) 50 EUR / 75 USD

Türkiye İş Bankası **Euro Hesap No:** 10420190812
IBAN: TR970006400000210420190812
Türkiye İş Bankası **USD Hesap No:** 10420190826
IBAN: TR100006400000210420190826

Yukarıda belirtilen hesap numaralarından birine yatırılan
ücreti gösterir dekont (e-dekont da olabilir) tarafımıza ulaştıktan
sonra dergiler adresinize postalanacaktır.
e-posta: toplumvekuram@gmail.com



Birlikte Yaşa(yama)mak

İçindekiler

Editör'den: 7

Bu Sayıda: 11

**Esenyurt'da Kürt ve Türk Cemaatleri:
Gündelik Yaşamda Hasımlık ve Konukseverlik**

Nazan Üstündağ: 17

“Öyle bir dünya olsun ki, içine bir çok dünya sığabilsin”

Zeynep Çağlayan Gambetti ile Röportaj: 39

**Neoliberal Dönemde Suçlulaştırma
ve İzmir Asayışı'nın Yeniden Yapılandırılması**

Zeynep Gönen: 55

Arsen Yarman İle 19.Yüzyılda Ermeniler ve Bozulan İlişkiler Üzerine

Röportaj: 81

İttihat Terakki'den Kemalist Döneme Ermeni Malları

Mehmet Polatel: 113

Mutlak Mozaik

Ulaş Güldiken: 153

Sosyal Bilim Yöntemi Olarak Komplo Teoriciliğinin Açmazları:

K. Murat Güney'e Cevap

Deniz Yüksekler: 165

Türkiye'de Barajlar ve Siyaset:

Suyu İstismar Etmek, Çatışmayı Tırmandırmak

Joost Jongerden: 185

Guherînên di Zaravayê Kurmanciyê de: Pirsgireka Zayendê

Salih Akın: 195

Li Ser Tractatus û Li Ser “Zıman”ê Wittgensteîn -1-

Adnan Firat Bayar: 205

Kürdistan Malûmâtı

B. Demir, N.K. Dinç, A. Işık, İ. Şahin: 217

Bir Ülkenin Tarihine, Kanat Çırpan Güvercinin Acısını Yerleştirmek

Kitap Eleştirisi: “Her dağın gölgesi Deniz’e düşer”, Evrim Alataş

Welat Ay: 231

Barışı Tahayyül Etmek

Sidar Bayram: 243

Muhtaç Kaynakça

Sidar Bayram: 249

Abstract: 255

Kurtasî: 258

Toplum ve Kuram Dergisi'nin üçüncü sayısının yaklaşık üç aylık bir gecikme ile çıkıyor olması hakkında bir açıklama yapmanın dergi okurlarına karşı yerine getirmemiz gereken bir sorumluluk olduğunu düşünüyoruz. Birincil olarak, ilk sayımızdan bu yana oturtmaya çalıştığımız iç işleyiş mekanizmamızın -henüz çözülmüş sorunlar nedeniyle- son aylar içerisinde kayda değer biçimde aksadığını belirtmek gerekmektedir. Derginin yeni sayılarının çıkmasına engel teşkil edebilecek bir aksaklıktan ziyade, dönemsel olarak gecikmeye neden olan ve nihayete ermiş olmasından dolayı da yeni sayılar için önemli bir motivasyon kaynağı yaratan bir iç işleyiş meselesinin bu denli bir gecikmeye sebep olmasından dolayı üzüntü duyuyoruz. Gecikmeye sebep olan bir diğer neden ise Toplum ve Kuram Dergisi'nde yayınlanmakta olan makalelerin yalnızca akademik bir üslup ile yazılmış makale dizini oluşturmak yerine *yeni bir söz* söylemeye imkan tanıyacak derecede emek harcanmış çalışmalara yer verme çizgisini sürdürüyor olmasıdır. Bu sürecin yazarlarla etkileşimli bir şekilde ve birlikte öğrenme-anlama prensibine dayalı biçimde gerçekleştirilme zarureti ise bu gecikmenin ardında yatan diğer nedendir.

Daha işin en başında bu çalışmanın ilk adımlarını atarken “Sosyal Bilimcilere Açık Davet” başlıklı çağrı metninde “gerçek, hata yapana karmaşaya düşenden daha yakındır” (F. Bacon) diyerek hedeflediğimiz bu uzun yürüyüşte eksikliklerimizin olabileceğini öngörmüştük. Bu bağlamda, Toplum ve Kuram dergisi olarak 3. sayı ile yürüyüşümüze devam ederken, K. Murat Güney tarafından yazılan ve geçen sayımızda yayınladığımız “TESEV’in Zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüm Dair Liberal Projesinin Açmazları” isimli yazıya ve ardından gelişen tartışmalara dair zorunlu bir açıklamada bulunmak istiyoruz.

Söz konusu yazıya dair dergimizin bu sayısında Deniz Yüksekler imzalı cevabi bir yazı yer almaktadır. Toplum ve Kuram dergisi olarak yayınlanmış yazıların üzerinden düzeyli bir tartışmanın gelişmesini her dergi gibi bizler de arzu etmekteyiz. Bu bağlamda Yüksekler'in yazısını nitelikli bir tartışmaya olanak sağlayacağı için önemsiyoruz.

“TESEV’in Zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri...” makalesinde Dilek Kurban, Deniz Yüksekler, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker tarafından hazırlanan ve TESEV Demokratikleşme Programı tarafından basılan “Zorunlu Göç ile Yüzleşmek”: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası isimli kitap ile Nil Mutluer’in derlediği ve Varlık Yayınları tarafından basılan *Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kişisel Sınırları* kitabı içinde bulunan, Veysel Eşsiz ile Derya Demirler tarafından yazılan “Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil” makalesine yapılan referans hatalarının sorumluluğunu *Toplum ve Kuram Dergisi* olarak üzerimize alıyoruz. Söz konusu makaledeki teknik ve etik açıdan dergi editörlerinin gözden kaçırmaması gereken bazı hususları düzeltmekte yetersiz kaldığımızı, bu anlamda bir takım mağduriyetlere sebep olduğumuzu belirtmek istiyoruz.

Makalede referans verilen kitap ve makalelerinin yazarları ile editörlerinin ve birincil kaynaklara kolaylıkla erişmek isteyen okuyucularımızın dikkatlerini göz önüne alarak bu hataları belirtme ve düzeltme gereğini duyuyoruz:

- Makale boyunca farklı biçimlerde, referanslar kısmında belirtilen “Zorunlu Göç ...” isimli kitabın 2006 baskısı kaynak olarak gösterilmesine rağmen, yazar 2008 baskısını ağırlıklı kullanmış. Kaynakçadaki doğru referansın aşağıdaki gibi olması gerekmektedir:

Kurban, Dilek, Deniz Yüksekler, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker (2008) “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, TESEV, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/KS/ZorunluGoc-TR-241008.pdf

- 85. sayfada belirtilen ve söz konusu kitaba –hatalı bir biçimde- ‘ek rapor’ olarak sunulan Güvensizlik Mirasının Aşılması ...başlıklı kitabın referansının tam halinin aşağıdaki gibi olması gerekmektedir:
- Kurban, Dilek, Ayşe Betül Çelik, Deniz Yüksekler (2006) Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru. BM Genel Sekreteri’nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi’nin Türkiye Ziyaretinin Ardından Yaptığı Tavsiyelerin Yaşama Geçirilmesiyle İlgili Güncelleme, TESEV, NRC & IDMC, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/Turkish_Report_Turkish-Final.pdf

- ↪ 91. sayfada Dilek Kurban'dan aktarılan cümle kaynakçada belirtilen röportajda değil, Kurban'ın yazdığı ve kaynakçada belirtilen 2006 tarihli Radikal gazetesi yazısında bulunmaktadır.
- ↪ 93. sayfada söz konusu rapordan alıntılanan cümle 2008 baskısında 283. sayfada değil, 276-277 sayfalarında bulunmaktadır.
- ↪ Eşsiz ve Demirler'in makalesinden aktarılan ve tırnak içine alınmadan yorumlarla beraber aktarılan kadın hikayeleri yukarıda belirttiğimiz ve yazının kaynakçasında da belirtilen kitapta 165-180 sayfaları arasında yer almaktadır.
- ↪ Ayrıca Dilek Kurban ve Nazan Üstündağ ile yapıldığı belirtilen mülakatlarda bazı özel bilgilerin tartışmayı kuvvetlendirmek için kullanılması doğru olmadığını düşünmekle beraber, söz konusu mülakatların kayıt altına alınmadan veya izinsiz kullanılmasının bizim takip etmemizin kolay olmadığı bir husus olduğunu belirtmek istiyoruz.

Çağrı metnimizde de belirttiğimiz gibi *Toplum ve Kuram Dergisi* inceleme konusu ettiği Kürt toplumuna tepeden bakmadan ve de akademik sınırların, kalıpların rahatlığına düşmeden akademik bir dergi olma hedefinde. Öte yandan, yukarıda da belirttiğimiz gibi *Toplum ve Kuram Dergisi* ne hata yapmaktan ne de yapılan hataların sorumluluğunu almaktan çekinen bir dergidir. Aksine, hata yaparak, hatalarımızın sorumluluğunu alarak, eleştirerek ve eleştirilerek ilerleyeceğimizi ve hedefimize varacağımızı düşünüyoruz.

*Birlikte Yaşayamama Meselesi Üzerine Birkaç Söz
ve Bu Sayıyla Gelenler*

En basit tanımıyla *birlikte* ya da *bir arada yaşamak*, ortak bir zaman ve mekân paylaşımını gerektirir. Farklı toplumların aynı ulus-devlet sınırları içerisinde yaşıyor olmaları demek, aynı zamanı ve mekânı paylaştıkları, aynı siyaset ve hukuk rejimine tabi oldukları anlamına gelmemektedir. *Birlikte yaşayamama meselesini* belirli bir ulus-devletin sınırları dâhilinde teşhis etmek demek, en basit çıkarsama yöntemine göre toplumlar arasındaki *farklılıkların* siyasi-toplumsal bir çatışma ürettiği gerçeğine işaret etmektedir. Bu yüzden, etnik-ulusal mahiyete sahip olan Kürt meselesinin siyasi-toplumsal-territoryal damarını reddetmek amacıyla onyıllardır ikame edilen ve sadece *ahlaki* kalıplar üzerinden şekillenerek siyaset üretmiyor olmanın bir ifadesi haline gelen sığ kardeşlik söylemlerinin *birlikte yaşayamama meselesine* yalnız başına bir çözüm umudu olmayacağı hakikatinin idrak edilmesi gerekmektedir.¹ Meseleyi oluşturan esas damarları görünmez kılabilmek amacıyla *kardeşlik söylemlerini* laik veya İslami bir çizgiye referansla kullanan egemen elitlerin, örgütsüzleştirilerek hizaya çekilen toplumlara bir yandan *terörizm söylemine* içkin ırkçı nutuklar çekerken diğer yandan da kardeşlik diskuruna yaslanarak söz söylüyor olmaları arasındaki çelişkiyi gözden kaçırmamak gerekmektedir. Ayrıca, egemen elitlerin ağzında sakızlaşan kardeşlik söylemi, elitlerin siyasetin akışını belirlemesine karşı duran ve toplumsal adalet istemiyle, *hakikatler*le kurulacak bir kardeşlik siyasetine toplumları davet eden güçlerin emeklerini de boşa çıkarma işlevi görmektedir. Bu hali ile meseleyi ebedi bir çözümsüzlüğe terk eden ve sorunların durmaksızın

1- Egemenler tarafından benzer bir kardeşlik söyleminin, milyonlarca Ermeni'nin Anadolu topraklarından elimine edildiği sürecin öncesi için *nostalgik* bir biçimde kullanıldığını da bu noktaya paralel bir düzlemde dikkat çekmek elzemdir.

yeniden üretilmesinin önünü açan egemen siyasi hattın külliyen reddedilmediği bir siyasi iklimde, birlikte yaşama projeleri üzerine tartışmanın gerçekçi bir tarafı yoktur.

Başta Kürtlük olmak üzere, Türklük dışındaki diğer etnik-ulusal kimliklerin tarihsel olarak yok sayılmışlığının kemikleştiği Türkiye’de; redderek ve tahakküm altına alarak asimile etme siyasetinin Kemalist modernizasyon projesine içkin bir şekilde vücuda gelmesi yüzünden, toplumların ulus-devlet kurulduğundan bu yana kendi rızalarıyla kurmadıkları bir *zorunlu birliktelik* rejimine maruz bırakıldıklarını söylemek yanlış olmaz. Bu hegemonik birliktelik zorlaması, Kürtlerin karşı-hegemonya mücadelesinin varlığından ötürü meselenin yakıcılığını soğuramıyor olsa da, Türkiye’deki tüm siyasi-ekonomik ve toplumsal yapılara zerk edilmiş *etnik-ulusal hiyerarşiyi* dinamik bir biçimde yeniden üretmektedir. *Kurdî* olanın ulusal-sınıfsal-cinsiyetçi hiyerarşide diplere mahkûm edildiği hakikatini görünmez kılmayı şiar edinmiş yeni hegemonik projelere yedeklenmek yerine, en öncelikli olarak meselenin hakiki mahiyetinin kabulü gereklidir. Ancak be ancak, bu minval izlenirse, Türk devletinin *Kurdî* karşı-hegemonya ile savaşımında çekirdekte duran ve toplumsal hareketlerin meşru taleplerini görünmez kılmaya ayarlı *terörizm söylemlerinin* terk olunmasıyla birlikte sıhhatli bir tartışma olasılığı doğurmak mümkün olacaktır. Aksi halde, liberal çevrelerde giderek popülerlik kazanmakta olan, meselenin tarihselliğini ve çok boyutlu yakıcılığını dar *milliyetçilik* tartışmalarına sıkıştıran ve çözüm olasılığını Kürt hareketinin iradi eylemlerinden ödün vermesine endeksleyen naif ve ham projelerin zımni şekilde kabulü söz konusu olacaktır.

Hâkim ulus ideolojisiyle şekillenmiş dünyadaki çoğu ulus-devlet pratiğinin benzer *zorunlu birliktelik rejimleri* ürettiği gerçeği bir yana dursun, Türkiye’deki tekleştirme ve aynılaştırma pratiklerinin güncel olarak sabitlenmiş başarısızlığının egemenler cenahında bir asıra yaklaşan *katılık* halini çatırdattığı bir süreçten geçmekteyiz. Lakin artık ayan beyan görünür olan bu çatlağın Türkiye’de siyasetin içinde aktığı zemini esaslı bir değişime sürüklemek yerine Türkiye’deki etnik-ulusal hiyerarşiyi yok sayan *mütereddit* projelerle kapatılmaya çalışılması bir yanda dursun; her ne kadar insani kayıpların önünü alamıyor olsa da, kendi içerisinde işleyiş dinamikleri olan ucu açık politik şiddet sarmalını kontrol edilemez bir noktaya sürüklenme olasılığını da beraberinde getirmektedir. Mesele- nin ağırlığını taşıyamayacağı yalnızca birkaç ay içerisinde netleşen, egemenlerin icazetine dayalı *kültürel alan açılımı* denemesinin başarısızlığından çıkarılacak yegâne ders, bir meseleye yön verme kudretinde olan aktörlerle sistematik bir diyalog kurulması gerektiğidir. Bu yüzden, henüz meselenin en azından bir tarafındaki aktör *onurlu barış* çığlıkları atıyorken, farklı halkların iradi kararları doğrultusunda birlikte yaşamasını

mümkün kılacak bir siyasi-toplumsal rejim tesis etmenin yolları üzerine ciddiyle tartışmak elzem bir hal almaktadır.

Halkların onurlu şekilde yaşayabilecekleri bir rejim kurma fikrinin gerçekleşmesinin birtakım temel belirleyenleri olduğundan hareket edilecek olursa, bu tarihsel belirleyenlerden en önemlisi, Kürt meselesinin varlık sebebinin Kürtlüğün ulus-devletsizliğinden ve Türk kimliğinin ulus-devlet inşası sürecinde içinde kurulduğu sorunlu ilişkiden türediğinin kabulüdür. Diğer önemli belirleyen ise 1990'lı yıllarda on binlerce insanın ölümü ve 1 milyonu aşan sayıda Kürt'ün zorunlu olarak göç ettirilmesi ile sonuçlanan bir savaş yaşandığı hakikatinin idrakıdır. Bu idrakın barış doğurma olasılığı ise tarafların savaş sürecinde yaşananların sorumluluğundan kaçmak yerine, yaptıklarıyla yüzleşecekleri bir zeminde buluşmaları ile söz konusu olabilir. Lakin daha da önemlisi, Kürt hareketine karşı mücadele edebilmek adına devlet cenahında 90'lar boyunca söylenen ve hâlâ devam ettirilen ideolojik manipülasyonlarla Türk toplumu nezdinde yarattığı mobilizasyonun karakterinde bulunan *ırkçı* eğilimlerin renginin koyulaşmaması için savaş sürecinde neler olup bittiğinin ivedi olarak açığa çıkarılması gerekmektedir.

Çatışmaların durması ile “çözüm” sürecine girilmesi olasılığı birbirlerine göbekten bağlıyken, asla unutulmaması gereken diğer bir nokta ise savaşın sürmesiyle birlikte geri dönülmesi imkânsız zihinsel kopuşların da tetiklenmekte olduğudur. Kendileri doğmadan önce başlamış bir savaşın parçası olan yeni nesillerin birlikte yaşama fikrini kökünden reddettiği bir konjonktüre gebe kalındığı gerçeğini görmezden gelmenin yegâne tercümesi, zorunlu göçlerle aynı mekâna sıkıştırılan halkların çatışma olasılığına göz yumulduğu gerçeğidir. Bir yandan resmi propagandayla beslenen ve terörizm söylemine içkin şekilde vücuda gelen *ırkçılık* dalgaları sonucu agresifleşen milyonlar dururken diğer yandan da Türkiye'deki etnik-ulusal hiyerarşiyi üreten mekanizmaya karşı gelişen *tepkisel milliyetçilik*le kavrulmaya başlayan Kürt toplumu bulunmaktadır. Birlikte yaşama tartışmasını külliye anlamsız kılacak geri dönüşü imkânsız bir sürecin önünü almak ise toplumların bir nebze de olsa soluk almasını sağlayacak ilk adım olan silahların susması niyetlerine askeri operasyonsuz karşılıklar bulmakla mümkün olabilir.

Bütün bu gelişmeler sürecinde çıkardığımız bu sayımızda yer alan dosyamızın temel amacı ise, birlikte yaşayamama meselesinin kaba bir milliyetçilik tartışmasından ibaret kalamayacağını ve ne kadar tarihsel ve çok yönlü bir mesele olduğunu göstermektir.

Dosyanın ilk yazısı “*Esenyurt'da Kürt ve Türk Cemaatleri: Gündelik Yaşamda Hasımlık ve Konukseverlik*” başlığıyla Nazan Üstündağ'ın makalesidir. Yazı, köylerinden zorla göçertilen Kürtlerin İstanbul gibi bir metro-

polde var olma uğraşlarını incelemektedir. Kadınların çalışmanın odağına oturtulduğu ve kentle nasıl bir uyum(suzluk) içinde oldukları, kent içinde sosyalleşebilecekleri mekânlar olarak Kürt hareketinin farklı kurumlarında yer almanın önemi üzerinde durulmaktadır.

Dosyadaki ikinci yazımız ise yakın zamanda Zapatistalar üzerine bir araştırma yapan Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Zeynep Çağlayan Gambetti ile yaptığımız röportajdır. Söyleşimizde linç meselesi, ‘demokratik açılım’, demokratik özerklik, Türkiyelileşme gibi konular üzerinden ‘birlikte yaşamının’ ve alternatif mücadele biçimlerinin olanakları ve olanaksızlıkları sorgulanmaktadır.

Zeynep Gönen’in kaleme aldığı “*Neoliberal Dönemde Suçlulaştırma ve İzmir Asayışı’nın Yeniden Yapılandırılması*” başlıklı yazı dosyadaki üçüncü makaledir. Gönen yazısında İzmir’de asayişin yeniden yapılandırılması bağlamında polis teşkilatının dönüşümünü tartışmakta, polisin kentsel mekânda etkinliğini artırarak sadece suçun işlendikten sonrasını değil suç gerçekleşmeden onu engellemenin yolları üzerine yaptığı çalışmaları gündeme getirmektedir. Bu uygulamalar sonucunda polisin suç üretmek üzerine kurulu bir performans sistemi ile çalıştırıldığını ve makul şüpheli olarak gördüğü toplulukları nasıl suçlulaştırdığı incelenmektedir. Birlikte yaşayamama meselesinde devlet ve polis teşkilatı gibi unsurların güncel yaşamı nasıl dönüştürdüğünü ve ezilenlerin maruz kaldıkları devlet pratiklerini göstermesi bakımından oldukça çarpıcı bir çerçeve sunulmaktadır.

Dosyadaki diğer yazımız, Arsen Yarman tarafından iki cilt olarak yayına hazırlanan “*Palu-Harput 1878*” adlı kitap hakkında dergimizin kendisi ile yaptığı röportajdır. Dönemin tanığı Ermeni rahiplerin hazırladığı raporlar ışığında 19. yüzyıl Osmanlısı’nda değişen politikaları ve bunun toplumlararası ilişkilere yansımaları oldukça aydınlatıcı ve bütünlüklü bir tarzda ortaya koyuyor. Bugün konu edindiğimiz birlikte yaşayamama pratiklerinin tarihsel kökenine inmesi açısından, Anadolu, Kürdistan ve Ortadoğu topraklarının nasıl çoraklaştırıldığını, Ermeni soykırımına giden yolda egemen siyasetin ne tür bir değişim geçirdiğini ve bu değişikliklerin halklar arası ilişkilere nasıl yansıdığını ortaya koyması açısından bu röportaj dosya içerisinde önemli bir yer kaplıyor.

Dosyadaki bir diğer yazı da Mehmet Polatel’e ait. “*İttihat Terakki’den Kemalist Dönem’e Ermeni Malları*” başlıklı yazı, şimdiye kadar akademik bir çalışmaya konu olmamış olan Ermeni soykırımı sırasında el konulan Ermenilerin mallarının devlet eliyle dağıtım sürecini hem hukuki zeminde hem de uygulamada tartışıyor. Genel olarak resmi tarih tezinin iddia ettiği gibi Ermeni mallarının korunduğu ve savaş sonrasında sahiplerine iade edildiği yönündeki argümanlarının geçersizliğini bizzat Osmanlı ve

T.C. arşiv belgelerine dayanarak gösteren Polatel, muhacirlerin iskânı, milli ekonominin yaratılması ve devletin çeşitli ihtiyaçları için Ermeni mallarının kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, İttihatçılar ile Kemalistlerin Ermeni malları konusunda aynı politikaları izlediğini göstererek iki dönem arasındaki sürekliliğe işaret etmektedir.

Dosyada yer alan son yazımız ise Ulaş Güldiken tarafından “*Mutlak Mozaik*” başlığıyla kaleme alınmıştır. Birlikte yaşama konusunu felsefi bir dil ile ele alan Güldiken, yazısında “hem tarihin hem söylemin yarattığı meşruluk değerleri akabinde mevcut görüntü üzerinden bir arada yaşama kaynaklık eden yöntemleri ve ilişki biçimlerini; farklılıkların kendi sınırları ve özerkliği içinde” nasıl yaşandığını sorgulamaktadır.

Dosya dışı ilk yazı ise Joost Jongerden’e ait. Jongerden, “*Türkiye’de Barajlar ve Siyaset: Suyu İstismar Etmek, Çatışmayı Tırmandırmak*” başlıklı yazısıyla son yıllarda Kürt illerinde sayıları hızla artan barajları konu etmekte; bir kontrgerilla taktiği olarak ele aldığı bu barajların askeri araçlara ve böylece olası bir ihtilafın nesnelere dönüştürülmesini tartışıp, bu “ihtilaf nesnelerinin” bölgede çatışmalara zemin hazırlama potansiyeli taşıdığını ve bunun bölgedeki su politikalarının bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

Dergimizin bu sayısındaki Kürtçe yazılardan ilki Salih Akın’ın kaleme aldığı “*Guherînên di Zarawayê Kurmanciyê de: Pirsîgîrîka Zayendê*” (Kurmanci Lehçesindeki Değişimler: Cinsiyet Sorunu) yazısıdır. Akın, makalede dildeki dönüşümleri dilbilimcilerin üç faktörle (coğrafya, farklı lehçelere sahip olmak ve sosyal çevre) açıkladığını belirtip, Kurmanci lehçesindeki değişimleri cinsiyet sorunu üzerinden analiz etmektedir.

Diğer Kürtçe yazı ise Adnan Fırat Bayar’a ait. Bayar “*Li Ser Tractatus û li Ser ‘Zimanê Wittgenstein’*” (“Tractatus ve Wittgenstein’in ‘Dili’ Üzerine”) başlıklı yazısında dil felsefesinde önemli bir yere sahip olan Wittgenstein ve onun Tractatus kitabı hakkında analizler yapıyor. Dil ve zihin, dil ve gerçeklik ilişkisi üzerinden dilin önemine vurgu yapan Bayar, Wittgenstein’a gönderme yaparak dilin sadece dil olmadığı üzerinden bir tartışma yürütüyor.

Dosya dışındaki bir başka yazı ise, dergimizin ikinci sayısında yayınlanan K. Murat Güney’in, “TESEV’in Zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Liberal Projenin Açmazları” isimli makalesine cevaben Deniz Yüksek’in kaleme aldığı “*Sosyal Bilim Yöntemi Olarak Komplote Teorikliğinin Açmazları: K. Murat Güney’e Cevap*” başlıklı eleştiri yazısıdır. Yüksek bu yazısıyla, TESEV’in yayınladığı “*Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatanlaşımın İnşası*” isimli kitabın hakkaniyetli ve akademik kıstaslara uy-

gun bir biçimde incelenmediğini, Güney'in yazısının kitabın genel bakışını göz ardı ettiğini dile getirmektedir.

Dergimizin bu sayısında tarihsel bir belge olarak yayınlayacağımız "Kürdistan Ma'lumatı" adlı belge "Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu" tarafından yayına hazırlanmıştır. 1895 yılında Sason Kadı Vekili Ahmet Fazıl tarafından kaleme alınan rapor; dönemin Kürdistan'ının ahalini, devlet, memurları ve Kürtler arasındaki ilişkileri, yine Kürdistan'da yaşayan gayrimüslimlerin konumunu, dini, mezhepsel çelişkileri, büyük tepkilere yol açan vergi uygulamalarını ve sonuçta Kürdistan'da devlet idaresinin tesisi için çözüm olarak ileri sürülen yöntemleri içeren dikkat çekici bilgiler sunmaktadır.

Kısa bir süre önce yitirdiğimiz Evrim Alataş'a adadığımız ilk kitap eleştirisini ise Welat Ay, Alataş'ın kaleme aldığı Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer adlı romanı üzerine yapıyor. "Bir Ülkenin Tarihine, Kanat Çırpan Güvercinin Acısını Yerleştirmek" adlı yazısıyla Welat Ay, öfke ve bellek ilişkisine değinerek egemenlik, şiddet, hukuk ve özgürlük kavramları üzerinden hem romanın hem de Türkiye tarihinin bir değerlendirmesine gidiyor.

Sidar Bayram'ın yazdığı ve bu sayıdaki ikinci kitap eleştirisi olan "Barışı Tahayyül Etmek" başlıklı yazı, küreselleşmenin, kapitalizmin, devlet egemenliğinin bu derece güçlü olduğu içinde yaşadığımız çağda barışın ne derece mümkün olduğu ve hangi koşullarda var olabileceği üzerinde duruyor. Bayram, barışı tahayyül etmenin, barışa dair ütopyaların oluşturulmasının ve sahiplenilmesinin onun toplumsal bir güç haline dönüşmesine katkı sağlayacağına değiniyor.

Son olarak Sidar Bayram'ın hazırladığı 'muhtaç kaynakça' bölümünde, barış ve birlikte yaşamak ile ilgili Türkçe kitaplardan bir seçki bulunmaktadır. Adından anlaşılacağı üzere, bu seçki nihai değil, geliştirilmeye açıktır. Ancak yine de bu kaynakçanın ve bu sayımızdaki yazıların barışı farklı veçheleri ile düşünmemize yardımcı olacağını umuyoruz.

Esenyurt'da Kürt ve Türk Cemaatleri: Gündelik Yaşamda Hasımlık ve Konukseverlik¹

Nazan Üstündağ*

KARWAN²

kanî diherikin	(Çeşmeler akıyor
karwan diçûn	Kervan gidiyor
tişt nema li dû	Geride bir şey kalmadı
hevî ar û dû	Umut, ateş ve duman
û bayê gerok	Ve gezgin bir rüzgar
ji xew rakirin	Uykudan uyandırmışlar
bîrhatinên kûr	Küllenmiş derin anıları
çavê te yê girî	Ağlamaklı gözlerin
leva te yê gezo, ax ax	Ballı dudakların
karwan diçe zû	Kervan hızla gidiyor
şarê min ê dûr	Uzaktaki kentime
bêje bav û dê	Söyle anne ve babaya
yara çavîrê	Yol gözleyen sevgiliye
ez ê bêm, bêm û bêm	Geleceğim
wê bête ew roj	O gün gelecek)

Geldiğimiz yer Cizre'de, iki güne bir savaş gibi şeyler olurdu. Gündüzleri oyun oynardık. Geceleri ise silah sesleri duyar, evde yatağın altına saklanırdık. Yazları hep çatıda yatarıdık. Bir gün bir kurşun yağmuru başladı. Annem kardeşimi alıp saklandı. Babam da. Ben tek başıma kaldım çatıda. Kurşunlar yatağımızın demirlerine isabet etti. Kurşun isabet etmeyen tek şey bendim. Sabah olunca babam bin lira verdi bana. Dedem de bin lira verdi. O gün bir sürü çukulata aldım. İstanbul kötülüklerle dolu. Cizre öyle de-

1- Bu makalenin taslağı Sudan Hartum'da 2004 yılında gerçekleştirilen "Çatışma (sonrası) ve Mekânın ve Uzamın Yeniden Oluşturulması: Ekonomiler, Kurumlar ve Ağlar Atölyesi" nde. ("Workshop on (Post)Conflict and Remaking of Place and Space: Economies, Institutions and Networks") sunulmuştur.

* Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

2- "Ahmet Kaya'nın Hoşçakalın Gözüm albümünden bir şarkı".

ğil. Dağlar sarmış etrafını. Herkes orada kalmak ister. Böyle savaş gibi şeyler olmasa, tüm hayatım boyunca orada kalırdım.³

Devlet ile PKK arasında yaşanan silahlı çatışmanın doruğa ulaştığı 1993 – 1999 yılları arasında, PKK'nın Kürtlerden aldığı halk desteğini ve lojistik yardımı azaltma politikasının bir parçası olarak Güneydoğu'da 3438 köy ordu tarafından boşaltıldı.⁴ Köy boşaltma politikalarının sonucunda, yaklaşık olarak 4–4,5 milyon Kürt yerlerini yurtlarını bırakıp Diyarbakır, İzmir, Mersin, Adana ve İstanbul gibi kentlere yerleşti.⁵ Zorla yerinden edilenler hem evlerini kaybettiler hem de köy boşaltmalar sırasında öldürülmek, işkence görmek, dayak yemek ve aşağılanmak gibi birçok ihlalin mağduru oldular. Göç ettikten sonra da tutuklama ve suçlamaların devam etmesi, işsizlik, yoksulluk, halk arasında karşılaştıkları ayrımcılık, hatta yer yer nefret, mağduriyet ve ezilme duygularını derinleştirdi.⁶ Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanmasından beri zorla yerinden edilmiş Kürtler akademi, STK'lar ve devlet tarafından kısmen ilgi görüyor ve tanınıyor olsalar da, bu insanların birçoğu için geri dönüş ihtimali halen son derece zayıf.⁷ Bu makale, yerinden edilmiş Kürtlerin geldikleri kentlerdeki gündelik yaşam deneyimleri üzerine mütevazı bir düşünme çabasıdır.

Hindistan'daki yerinden edilmiş halklar üzerine çalışan Veena Das, Lacan'ın Antigone analizinden hareketle şiddete maruz kalmanın, bireyi, “benliğin yok olan ve dayanması gereken şeklinde ikiye bölündüğü” (2000, s. 207) sınırı işgal etmeye zorladığını iddia eder. Antigone, erkek kardeşinin ölümü karşısında neden yasaya karşı geldiğini anlatırken, erkek kardeşinin biricikliğinden ve yerinin doldurulamazlığından bahseder. Lacan'a göre, kendi ölümüyle yüzleştiği ve erkek kardeşinin yerinin doldurulamazlığı hakkında konuştuğu sınırdaki Antigone, iktidar ve devletin yasasının biricikliği silerek iş gördüğünü gösterir ve yasanın asla hesaba katmadığı gündelik ilişkiler hakkında bir çeşit hakikat üretir. Elbette, ba-

- 3- GÖÇ-DER'in Eylül 1998 tarihinde yayınladığı bültende 12 yaşında bir çocukla yapılan görüşmeden alınmıştır.
- 4- Bu, genellikle ordunun köylere ziyaretler yaptığı ve köylülerin (devlet tarafından silahlandırılıp köyü saldırlardan “koruyacak”) korucular olmaya zorlandığı yavaş bir süreç şeklinde gerçekleşti. Benzer birçok durumda köyler işgal edildi, evler yakıldı ve köylüler köylerini terk etmeye zorlandı.
- 5- Verilen sayılar tartışmalıdır. Ben burada GÖÇ-DER'in raporunu göz önüne alıyorum. Bu rapor yalnızca zorunlu göçe maruz kalanları değil, çatışmanın sebep olduğu baskı ve ekonomik zorluklar sebebiyle köylerini terketmek zorunda kalanları da kapsamaktadır.
- 6- Zorla yerinden edilmiş insanların büyük şehirlerdeki durumları hakkında geniş bir araştırma raporu için bkz. <http://www.gocder.com/rapor.htm>
- 7- Yerinden edilmiş Kürtler gerek Avrupa mahkemelerinde gerekse Türkiye mahkemelerinde bir çok dava kazanmış, geri dönüşleri devlet tarafından onaylanmış olsa dahi hâlâ sorunlarla karşılaşmaktalar. En önemlisi, bölgede kalan korucular işgal ettikleri boşaltılmış arazileri geri dönenler ile paylaşmaya hiç razı değiller. Şimdiye kadar, devlet geri dönüşün gerçekleşmesi ve bu sorunların çözülmesi için hiçbir tedbir almamıştır.

tı muhayyilesinde Antigone'u kahraman ve trajik bir figür yapan, onun ölecek olmasıdır. Sözleri son kez duyulmaktadır; bu sebeple göz ardı edilemezler, üzerine düşünülmalıdır. Ancak, birçok insan için Antigone'un konuştuğu sınır, gündelik yaşamda kurulmak, işgal edilmek ve sürdürülmek zorundadır. Dolayısıyla Das şu soruyu sorar: "Var olmanın biricikliğini ebedi unutkanlığa emanet eden toplum yasasının cürümüne, dramatik bir ihlal ediminde değil de gündelik yaşamın sıradanlığı içinde nasıl tanıklık edilir? Kaybını basitçe dramatik bir karşı gelme jestiyle söylemek yerine dünyayı yeniden yasla mesken tutmak nasıl öğrenilir?" (s. 208)

Kürt göçmenlerin gündelik yaşamlarına, şiddete tanıklık ederek üretilmiş ve toplum yasasının cürümünü hatırlatan zehirli bir bilgi musallattır. Hasmane kent ortamında artık tüm yasaların bağlı olduğu kurucu şiddet öğrenilmiş ve unutulamayacak olsa da, benlik ve cemaat yeniden biçimlendirilmeli ve onarılmalı, ailenin yaşamı yeniden düzenlenmelidir. Geçmiş, köy ve cemaat anlatıları ile bunların yerle bir edilmelerinin detaylı hikâyeleri, yerinden edilmiş Kürtler için kendi kayıplarına anlam kazandırmanın, dünyayı yeniden mesken tutmanın ve benliklerini yeniden inşa etmenin başlıca araçlarıdır. Gelgelelim, bu makale Kürtlerin failliklerinin ve aidiyetlerinin hangi yollarla üretildiği hakkında değil. Makaledeki her bölümün başında bulunan ve yerinden edilmiş insanların hikâyelerinden alıntılanan kısımların bu failliğin bir ifadesi olacağını umuyorum. Bu makale, daha ziyade böyle bir failin ürettiği bilginin kentin dokusuna nasıl işlendiğini araştırarak. Yine umuyorum ki, yerinden edilmiş Kürtlerin duygusal yoğunluğa sahip hikâyeleriyle bu makalenin kaçınılmaz rasyonel-söylemsel tonunun yan yana gelişi, şiddete uğramış halkların modernitenin kentsel, ulusal mekânlarında sergiledikleri radikal farklılığını yansıtmayı başarır.

İlerleyen sayfalarda, Kürtlerin göç ettikleri mekânlarda nasıl kabul gördüklerini anlamak için devletin kent bağlamında (hem maddi hem fantezi) gündelik bir aktör olarak iş görmesine çok dikkat etmek gerektiğini ileri süreceğim. Kürtlerin faillikleri ve sesleri, devlet ve modernite merkezli bir kent mekânının oluşturduğu zamansallıklara, bilgilere ve mahremiyetlere karşı iş görür. Bu durum onların eski kent sakinleri tarafından rencide olmuş bir halk olarak tanınmalarını sınırlayıp şiddetli çatışmalara yol açarken, zaman zaman da kent mekânında devlet-dışı toplumsallıkların imkânını sunar. Ben bu onların, Türkiye'de ivedilikle ihtiyaç duyulan barış ve yaşam siyasetinin düşlenebileceği ve yürütülebileceği muhalif bir zemin oluşturabileceğini iddia ediyorum.

Kentteki Kürt Varlığı

"Şüpheli grupların" yerinden edilmesi ve zorla göç ettirilmesi dünyanın birçok yerinde başvurulan bir uygulama olsa da, Türkiye'deki Kürtlerin

durumu, yerinden edilen grubun mülteci ya da siyasi ilticacı olarak kategorize edilememesi sebebiyle bu örneklerin birçoğundan farklılaşır. Kürt göçmenlerin statüsü, yurtlarını zorla ve istemeyerek terk etmeleri, ayrı bir etnik grup oluşturmaları ve geldikleri şehirde konuşulandan farklı bir dil konuşmaları sebebiyle mültecileri andırır. Ayrıca, yerinden edilmelerine yol açan dinamikler hâlâ kısmen de olsa mevcuttur ve devlet, içinde bulundukları durumun düzeltilmesi için herhangi bir resmi mekanizma oluşturmamıştır. Mülteciler gibi Kürtler de kent ortamında vasıfsızlaşmakta, doğru kabul ettikleri kültürel biçimler ve pratikler sekteye uğramakta ve ekonomik olarak çok zor şartlarda yaşamaktadırlar.

Öte taraftan, Kürtler mültecilerden farklı olarak en azından yasal anlamda vatandaşlık haklarına sahip oldukları ülkede ikamet etmeye devam ederler. Bu bakımdan, yaşamlarının içerisinde kurulduğu gündelik durumlar büyük ölçüde değişmiş olsa da, yasal statülerinde böylesi bir değişiklik olmaz. Bu durum, bir yandan mevcut koşullar ile daha rahat başa çıkmalarını sağlarken (geçici iş ve ev bulmak ya da eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmak anlamında), diğer yandan kent mekânında belli talep ve mağduriyeti olan farklı bir grup olarak tanınmalarını güçleştirir. Aksine, onları en çok inciten şey, birçoğunun ifade ettiği gibi yetkililer, STK'lar ve akademisyenler tarafından da Türkiye'nin üçüncü göç dalgasını oluşturdıkları ve önceki dalgalardan yalnızca yüksek yoksulluk oranı ve kentli gibi davranamama "beceriksizliği" ile ayrıldıklarının düşünülmesidir.⁸ Kent ortamına girdikleri anda, çektikleri acıların ve "göçmelerine" sebep olan sorunların hasıraltı edildiği ve kayıt dışı kaldığı o büyük kalkınma ve dünya kapitalizmi anlatısının bir parçası olurlar.

Bununla birlikte, zorla yerinden edilmiş Kürtler, bugün Kürt siyasetinin en önemli halk tabanını oluşturmakta ve giderek Türk ulusal muhayyilesinde kentin önemli bir göstergesi haline gelmektedir. Kürt hareketi için, milyonlarca sivilin evsiz bırakılması, mağdur edilmeleri ve haklarının ihlal edilmesi devletin adaletsizliğini kanıtlar ve (ulusal ve uluslararası lobicilik aktivitelerine ve müzakerelere katılan Kürt grupların sıklıkla vurguladığı gibi) en temel insan haklarının bile hiçe sayıldığını gözler önüne serer. Kürtler ve devlet arasında yaşanan çatışma sırasında, çok sayıda mağdur edilmiş ve yaralanmış beden, devlet şiddetinin göstergeleri

8- Göç etmiş Kürtler ile ilgili araştırmalarda göçün isteksiz gerçekleştiğini belirtilse de, bu durum otomatik olarak söz konusu araştırmaların bu gerçeğin anlamı ve etkileri ile ilgilendiğini göstermez. Etnik bir azınlığın zorla göç ettirilmesinin kent mekânı ve öznellik bağlamında ne anlama geldiğiyle ilgilenmek yerine, bu araştırmalar yerinden edilmiş nüfusu tanımlamak ve onları kentin yönetimi alanında konumlandırmak için sosyolojik değişkenleri (eğitim, istihdam, gelir. vs.) açıklar. Ben ise göç etmiş Kürtlerin mağduriyetlerinden ve kentteki görünürlüklerinden, kent siyasetinin ve temsiliyetinin dönüşümüne izin verecek bir dille bahsedilmesi gerektiğini öne sürüyorum.

oldu. Zorunlu göç, en sıradan ve masum olanların bile devletin “yasa-sın-dan” muaf tutulmadıklarını gösterir.

Zorla göç ettirilen Kürtler, Kürt hareketini bölgesel bir meseleden kent-sel ve ulusal bir soruna dönüştürmekte de önemli rol oynar. Kürtlerin kent mekânında siyaset yapmaları ve temel haklara sahip öznel olarak görünür olmaları devlet kurumlarını ve öncesinde gelmiş göçmen-leri de içeren “makbul” kent sakinlerinin egemen kimliğini istikrarsız-laştırır. Kendilerinden mutat bir şekilde, yani yoksulluktan ve göçten zarar görmüş sosyal politika özneli olarak bahsedildiğinde dahi Kürt-ler Türkiye’de politikanın oluşturulduğu şartları dönüştürmüşlerdir; örneğin Sosyal Hizmetler ve STK’ların söz dağarcığında uzun zamandır ta-bu olan “travma” terimi Kürtlere yönelinmesinden sonra girmiştir. STK’lar ve devlet kurumları hâlâ eski “az gelişmişlik” ve “geri kalmışlık” söylemlerini çağırarak Kürt nüfusunun arttığı bölgelerde yeni yönetim stratejileri oluşturmaya çalışırsa, zorla yerinden edilmiş Kürtler bu stratejiler tarafından asla kapsanamayan bir “fazlalık” olarak kalmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye’de etnisite ve kır-kent ay-rımının konuşulageldiği ve konuşulabildiği yegâne söylemler olan az-gelişmişlik ya da bölgesel tehlike söylemleri kentteki Kürt görünürlüğünü kolaylıkla içerebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye bağlamında, Das’ın formüle ettiği soru sadece “tanıklık eden öznenin, dünyayı yas tutarak mesken edinmeyi ya da yeniden mesken edinmeyi nasıl başaracağıyla” sınırlanmayarak, tanıklık eden öznenin mesken tuttuğu dünyayı nasıl yeniden kuracağı ve yas aracılığıyla nasıl dönüştüreceği hakkında da sorulmalıdır.

Bu soruya cevap verirken karşılaşılan zorluk, yerinden edilmiş Kürtlerin kolayca adlandırılabilen ve tanımlanabilen homojen bir grup oluşturma-malarıdır. Bilakis, karşılaştıkları problemleri, hayatlarını idame ettirme stratejilerini, değişen kimliklerini, arzularını ya da yeni aidiyet/ait olama-ma biçimlerini tutarlı bir biçimde tayin etmek oldukça zordur. Yerinden edilmelerinden önce homojen bir grup oluşturduklarını öne sürmek de doğru değildir. En önemlisi, özellikle Kürt gerillalarla ve genel olarak Kürt direniş hareketiyle ilişkileri büyük çeşitlilik arz etmekte, geçmiş ve şimdiki deneyimlerini anlatma biçimlerini etkilemektedir. İdeoloji ve en-formel ilişkiler anlamında harekete bağlı olanlar, yerinden edilmelerini hareket için bir “fedakarlık” ve ulus-devletin adaletsizliklerinin bir örne-ği olarak yaşarken, hareketle daha muğlak ilişkilere sahip olanlar geç-mişlerini ve şimdiki zamanı, mekândan, tarihten ve milliyetten bağımsız olarak tüm yoksulların ve güçsüzlerin kaderi olarak görmek, hayatları-nı tarihten silinmeye karşı gündelik ve bireysel bir mücadele olarak an-latmaktadırlar. Bu insanlar için ne köydeki evleri’ne de kent ait oldukla-rı bir yerdir çünkü içlerinden birinin söylediği gibi “bu hep böyleydi ve

böyle olacak. Ne zaman bir ev yapmak için bir tuğla koysam, her zaman yıkacak birileri olacak”.

Zorla göç ettirilen Kürtlerin hareketle kurdukları ilişkiler, kente geldiklerinden sonra da karşılaştıkları ayrımcılık ve polis baskısına, akrabalarından ve diğer Kürtlerden aldıkları yardıma bağlı olarak değişime uğrar. Bazıları militanlaşıp, siyasal olarak aktifleşirken, diğerleri hem kent mekânında daha da fazla dışlanma ve marjinalize edilme hem de yakınlarının “iharetlerine” uğrama korkusuyla Kürt cemaatinden uzak durur. Ayrıca, yerinden edilmeden sonra varılan mekânlar geçmiş ve şimdiki deneyimlerini nasıl yorumlayacaklarını ve yaralarını nasıl saracaklarını etkiler. Örneğin, köylerinin bulunduğu kent merkezine göçüp Kürt Bölgesinde kalanlar, hâlâ geri dönmeyi arzulamakta ve bu arzu siyasal ve sosyal aktivitelerinin etrafında şekillendiği muhayyileyi biçimlendirmektedir. İzmir ya da İstanbul gibi büyük şehirlere göçenler ise kent yapısıyla daha yakın bağlar kurup, kısmen çareyi kent idaresinde aramaya meyllidir.⁹

Aşağıdaki analiz, göçmenlerce kurulmuş bir gecekondu semti olan İstanbul Esenyurt'ta gerçekleştirdiğim araştırmaya dayanmaktadır. Esenyurt, yerinden edilmişlerin geri dönmeye daha az umut ve istek duyduğu, kent yaşamının parçası olmaya daha meyilli olduğu bir yer. İlk başta birçoğu bana geri dönüş arzularını ifade etse de, birlikte daha çok vakit geçirdikçe, kent yaşamının insana bazı açılardan, özellikle cinsiyet ilişkilerinde daha çok imkân ve özgürlük tanıdığını söylediler. Ayrıca, konuştuğum insanların birçoğu, genellikle daha nüfuzlu Kürtler sayesinde de olsa, kentteki kurumlara yakın bağlar kurmuş ve kentteki hizmetlere bağlı hale gelmiş durumdalar. Kürt hareketiyle farklı siyasi ve ideolojik yakınlık derecelerine ve farklı türden sorunlara sahipler. Yine de, hepsi yaralı bir cemaate ait olma hissini ve esasen bir tür etnik siyasete bağlılığı paylaşmaktadır.

”Formel” saha araştırmam sırasında 15 yerinden edilmiş Kürt kadınının hayat hikâyelerini dinledim. Kürt kadınları hikâyelerini tanıklık pozisyonundan anlatarak, beni de tanıklığa çağırdılar. Başka bir ifadeyle, tanıklık etmek, iletişim ve ilişki kurmamızı mümkün kılan yapı haline geldi. Onlara bir Türk olarak takdim edildim; bu takdimin hemen arkasından bir “ama” geliyor ve hikâyelerini dinlemek istediğim açıklanıyordu. İlişkimizi yapılandıran tüm farklılığımıza rağmen, işterek ve görerek tanık-

9- Başka bir yerde, kadınların köy anlatılarını, konuştukları bağlama göre farklı kurduklarını ve bu anlatıları devlet yardımı, ücretsiz sağlık hizmeti vb. haklar kazanmak için kullandıklarını iddia etmiştim. (*The Institutional Production of Incoherent/Strategic Selves: The Memories of Displaced Kurdish Women in Esenyurt* (Tutarsız/Stratejik Benliklerin Kurumsal Üretimi: Esenyurt'ta Yerinden Edilmiş Kürt Kadınlarının Hatıraları) başlıklı, 2002 yılında İstanbul'da düzenlenen Hafızanın Siyaseti Atölyesi'nde yapılan sunum).

lık etme edimini paylaşmak, ait olduğumuz cemaati hem onlar için hem de benim için yeniden kurdu. “Öteki”nin acısına tanıklık etmek harekete geçme zorunluluğunu beraberinde getirir. Dinlenmeyi talep eden tanıklık seslerinin kişisel dokunmalarla çoğullaşmasının ve bunun getirdiği kaçınılmazlık hissini Kürt siyasetini kurduğu kadar, kentsel mekânın yerelliğinde başka devletsiz ortaklıkları hayal etmeyi de mümkün kıldığını düşünüyorum. Ancak, öncelikle tanıklık eden Kürt sesinin ulusal ve uluslararası bağlamda nasıl üretildiğini anlatmama izin verin.

Tanıklık Eden Sesin Kurulması

I

Kızı: Köyümüz 200 haneli büyük bir köy olduğundan, karakol vardı. 1993 yılının Haziran ayı ortalarıydı. Yazın hava çok sıcak olduğundan, babam ve kardeşim damdaydı. Birden bir patlama oldu. İlk başta ne olduğunu anlayamadık. İnsanlar oraya buraya kaçışıyordu. Camdan dışarı baktık. Sokaktan biri içeri girip saklanmamızı söyledi. Askerler köye doğru ateş açmışlardı. Babamın nerede olduğunu bilmiyorduk. Annem, amcamın vurulduğunu bağırdıklarını duymuş. Babam ona bakmaya gitti sanırım. Sabaha kadar yatağın altında saklandık. Silah sesleri susmadı. Sabah olunca askerler hepimizi köy meydanına topladılar. Annem babamın cesedini burada gördü. Köyü terketmemizi istediler. Herşeyi yaktılar, teröristlere yardım ediyorsunuz diye bağırdılar. Sonra duyduk ki köyden ayrılmamızdan sonra köydeki erkeklerin bir kısmı, cenazeleri gizlice defnetmiş.

Annesi (Kürtçe): Her şeyimizi bıraktık. Hiçbir şeyimiz kalmadı. Biz köy meydanında topladıklarında, üzerimizde ne varsa onlarla evi terkettik. Askerler hayvanlarımızı yaktılar. Birçok köylümüzle birlikte komşu bir köye gittik. Askerler arkamızdan gelip onu da yaktılar. Köyümüzün muhtarı, ne olduğunu öğrenmek için ilçe merkezine gitti. Döndü ve hiçbir şeyin onları durduramayacağını söyledi. Mardin'e bizim adamın akrabalarının yanına gittik. Bir hafta orada kaldık. Geri dönebileceğimizden umutluyduk. Unut dönmeyi. Bütün yolları kapatmışlardı. Kaldığımız yerlerde yük olmaya başladık. Herkes bizi yük olarak görüyordu. Sanki kötü bir şey yapmışız. Kocamın akrabasının karısı, onlarda kalırken bize kötü davrandı. Yemek vermedi. Çocukları alıp babamın evine gittim. Orada bile yük olduk. Babam inşaatlarda mevsimlik işçi olarak çalıştığı zamanlarda Esenyurt'ta bir ev yapmıştı. Bize en iyisi siz oraya yerleşin dedi. Biz de buraya geldik işte. Hiçbir şeyimiz yok. Bizim için bir umut var mı? Geri dönsek bile, köyümüz artık yerinde değil.

II

Artık konuşmayan şu gördüğün kocam defalarca tutuklandı ve işkence gördü. Suçlamalar neydi bilmiyorum. Her zaman bir şey bulunurdu. Son tutuklanmasından kısa bir süre sonra askerler köye geldi. Hepimizi köy meydanına topladılar. En sonunda korucu olmaya karar verip vermediğimizi sordular. Biz hayır dedik. Neden olacaktık ki? Öyle olunca, evlerimizi yakıp köyü terk etmeye zorladılar. Bir köyden başka bir köye, bir akrabanın evinden bir diğerine gittik. Kimse bizi birkaç günden fazla kabul etmedi. Buraya geldik. Boş duvarlara, boş odalara bakın. Hiçbir şey yok. Hiçbir şeyimiz yok. Bir hiçiz. Kocam ne konuşabiliyor ne işe gidebiliyor ne dışarı çıkabiliyor. Ekmek yok. Para yok. Hep işkence ve dayak yüzünden.

III

Önceleri gayet rahattık. Nasıl desem? Şimdi, düşmüşüz gibi. İstanbul'a gelmişiz, çalışmışız, yiyip, içip dolaşmışız gibi değil. Kötü durumdasın. Yemin ederim, yiyecek bir parça ekmek bulamadığımız günler oldu. Dediğim gibi, yiyecek ekmek bulamadığımız çok gün oldu. Önce köyü harap ettiler. Bulan'a geldik. Bulan ilçedir. İlçede yaşamaya başladık. Ertesi gün özel tim geldi Bulan'a. Bir kızım var, şimdi okulda. Daha küçüktü, yürümeye yeni başlamıştı. Odanın köşesinde oturuyordu. Ne görevim? Asker kolundan tuttuğu gibi yere fırlattı. Dedim ki "Bana kıyın. Zaten köyümüzü yaktınız. Bu çocuklardan daha ne istiyorsunuz? Nereye gidelim? Köyü yaktınız. Burası şehir." Dedi ki "Sizin burada yeriniz yok. Siktirin Avrupa'ya gidin. Artık Türkiye'de yeriniz yok". Tuttum çocuğu, alıp tekrar yere attı. Diğer kızlar ağlamaya başladı. "Babamı arayalım. Bizi öldürecekler" dedi. Diğer odadan kaynanam geldi. "Ne istiyorsunuz? Kıyacaksanız, bana kıyın. Şehir burası. Çocuklarımız dağa çıkmadılar. Bakın, hepsi burada" diye onlara yalvardı. Tanju adlı birinin PKK lideri olduğunu söylediler. Evet, evimizde bir Tanju vardı, kaynımdı. Ama o zamanlar daha dört yaşındaydı. Onlara "Yemin ederim, aradığınız Tanju budur" dedim onlara. İnanmadılar. O gün gittiler. Ancak peşimizi bırakmadılar. Sabah geliyorlardı, akşam geliyorlardı.

Biliyorsun, yaşadığımız yer ormanın içindeydi. PKK orada saklanırdı. Çatışmalar olurdu. Bizden korucu olmamızı istiyorlardı. Kocalarımızı dövüyorlardı. Erkekler "Hayır, korucu olmayacağız. Bizi dövüp, elimize silah verip korucu olmamızı istiyorsunuz. Hayır, olmayacağız" diyordu. İşte köyü bu yüzden yaktılar. Şehre geldik biz de. Orada da bizi rahat bırakmadılar: "Korucu olmuyorsanız, siktirin gidin. Avrupa'ya gidin. Türkiye'de yeriniz yok". Çok kötü şeyler ya-

şadık, hâlâ da yaşıyoruz. İstanbul'a, Alibeyköy'e geldik. Orada bazı insanlar bizden şikâyet ettiler. Bu insanlar teröristtir dediler. Bir gün, polis bizi orda bile buldu. Sonunda, buraya Esenyurt'a geldik. Evet, Kürdüm. Neden aslımı inkâr edeyim? Neden değilim diyeyim? Kürdüm. Bu doğru. Kocamın yasadışı bir şey yaptığını görmedim. İyi bir adamdır. Çok iyi bir adamdır. Her gün, her gün geldiler. Baskı hiç bitmedi. Evden dışarı bile çıkmıyor. Oğlum da dışarı çıkmak istemiyor. Hep korku içinde: "Ana polisler geliyor. Ana, jandarma geliyor". Hep baskı altındayız.

Kürt kadın ve erkeklerin şiddeti tasvir ettikleri anlatılar, şiddetin kendisinin doğrudan ve dolaysız sonuçları değildir. Aksine, şiddetin doğrudan neticesi, anlatının ve dilin kaybıdır (Malkki 1995, Jackson 2002, Scarry 1985). Gündelik yaşam beklenmedik bir şekilde şiddet tarafından sarsıldığında birçok insan deneyimleri hakkında konuşmakta ve kendilerini zamansal ve mekânsal olarak dünyaya yeniden bağlamakta zorlanır. Sözü'nün nasıl geri kazanıldığı ve deneyimin hangi biçim içerisinde aktarıldığı, kurum ve cemaatlerin mağdur edilmiş insanların hafızasına ve kimliğine sahip çıkmasına bağlıdır. Türkiye'nin bugünkü bağlamında, yerinden edilmiş Kürtlerin hafızalarına ve kimliklerine sahip çıkanlar başat olarak Kürtler tarafından kurulan partiler ve kurumlardır. Bu kurumlar, Kürtlerin farklı anlatılarını, ayrıntılı bir şekilde belgeleyerek, yerinden edilme tanıklıklarının kapsamlı bir biçimde toplanıp dolaşıma sokarak, uluslararası buluşmalar ve kültürel etkinlikler düzenleyerek tekil bir siyasal sese ve ortaklaşa maruz kalınan eziyet anlatısına tercüme eder. Bu etkinlikler, hareket içerisinde "bireysel acı deneyimlerinin, kamusal olarak ifade edilebilen acı deneyimleri alanına çıkmasına imkân tanındığı" (Das 1996, s. 193) sağaltıcı bir uzamın ortaya çıkmasını sağlar.

Saha araştırmamı yaptığım semtte şimdi DTP olan HADEP, çeşitli Kürt kadın ve erkeklerin sosyalleşmek için bir araya geldiği, yerinden edilme hikâyelerinin dolaşıma girdiği ve Kürt kimliğinin siyasallaştığı en önemli mekândı. İlk bakışta Esenyurt'taki parti binası bir toplanma alanı gibi görünüyordu. Ancak öte taraftan, parti bürosunda maddileşen toplumsal mekâna katılmak "üyelerin partiyle bağlarını oluşturma ve dönüştürmenin" (Warner 2002, s. 87) aracıydı. İnsanlar ne zaman boş vakitleri olsa parti bürosuna gidiyor, girişteki müşterek odada oturup çay içerek günlük olaylar hakkında, çoğunlukla Kürtçe konuşuyordu. Erkekler ve kadınlar bu odada sosyalleşiyor, hiç çekinmeden şakalar yapabiliyordu. Ayrıca girişte, Kürtçe gazete ve dergilerin satıldığı bir masa bulunuyordu. İnsanlar paraları oldukça, harekete destek vermek için daha sonra okumayacak dahi olsalar bunları satın alıyordu. Keza bu odada kadın ve erkeklerin kişisel hikâyelerini paylaşmaları, Med TV'deki son haberleri

tartışmaları, (PKK üyesi olmakla ya da yardım ve yataklıkla suçlanan) yakınlarının salıverilme veya boşaltılmış köylerine geri dönme ihtimallerini değerlendirmeleri olağandı. HADEP'in bürosunda, herkes öncelikle eşleri hapisteler olan kadınlara, sonra eşleri yerinden edilme sırasında öldürülmüş kadınlara saygı gösteriyordu.

Şube yöneticisi kendisine ait bir odada otursa da, oda onunla görüşmek isteyen herkese açıktı. Gençler, Kürt folkloru derslerinin verildiği alt katı sosyalleşiyordu. HADEP bürosunda sık sık İstanbul'daki Kürt müzik gruplarının gelip çaldığı toplantılar düzenliyordu. Bu toplantılarda, folklor dersi alan gençler öğrendiklerini sergilerken, dileyenler de onlara katılıyordu. Halay genellikle saatlerce sürüyordu.¹⁰ Esenyurt'ta benim tanıdığım bütün Kürtler bu toplantılara gidiyordu. Üyelerin evlerindeki mahalle toplantılarıysa HADEP ve üyeleri arasındaki sıkı bağı daha da güçlendiriyordu. Bu toplantılarda insanlar genellikle Kürt kimliği ile ilgili makro politikalar ve Esenyurt'u ilgilendiren mikro politikalar hakkında konuşuyordu.

HADEP'in bir diğer önemli etkinliği ise Kürtlerin Newroz¹¹ ve 1 Mayıs gibi kitlesel eylemlere katılımını sağlamaktı. Bu gibi eylemlerden önce parti üyeleri kapı kapı dolaşıp insanları kalkacak otobüslerle ilgili bilgilendiriyordu. Esenyurt'daki kadınlar bu eylemlerin hepsinde bulunuyor, hiçbirini kaçırmıyordu. Yağmur da yağsa, hava soğuk da olsa, eşleri işleri yüzünden gidemiyor da olsalar ya da küçük çocukları dahi olsa, eyleme gitmek için her türlü düzenlemeyi yapıyorlardı. Eylem sloganları, katılımın boyutu, eylem sonrası toplu halay ve kadınların orada gördüğü insanlar, eylemi takip eden haftanın dedikodusunu oluşturuyordu.

Son olarak; HADEP, Esenyurt'taki Kürt göçmenlerine kiralık ev ve iş bulabilecekleri bir ilişkiler ağı sağlıyordu. HADEP ofisinde buluşan kadınlar, Esenkent'teki¹² temizlik işleri ile ilgili birbirlerini haberdar ediyorlardı. Başka yerlerde daha zengin yakınları olan erkekler, Esenyurt'taki daha yoksul Kürtlerin bu insanların evlerindeki yapım-onarım, badana ve tesisat işlerini yapmalarını sağlıyordu. Başka bir deyişle, Kürt kimliğini siyasallaştırmanın ve bir Kürt cemaati tahayyül etmenin araçlarını sağlamanın yanı sıra, HADEP yerinden edilmiş gruplara kente yerleşmelerini kolaylaştıracak bilgi ve bağlantıları sağlayarak zaman zaman (göçmen mahallelerinde yaygın olduğu gibi) hemşeri dernekleri rolünü üstlenmek-

10- Müziğin göç etmiş insanlar arasında etnik kimliğin ve coğrafi bağların geliştirilmesi için bir araç olarak nasıl kullanıldığı ile ilgili bkz. Stokes 1994.

11- Newroz Kürtler tarafından baharın gelişi olarak kutlanır ve son on yılda oldukça siyasal bir olay haline gelmiştir. Newroz'un Kürt karşı kamusalılığı açısından taşıdığı sembolik ve maddi önem üzerine bir tartışma için bkz. Gambetti 2005.

12- Esenkent Esenyurt'ta üst-orta sınıf bir mahalledir.

teydi. Bu haliyle HADEP, kente adım atmalarından sonra, hatta kuşkusuz öncesinde, Kürt kadın ve erkeklerin yaşamında kilit bir role sahipti ve Kürtlerin dilini ve anlatılarını biçimlendirmede büyük etkisi vardı.

HADEP'in yanı sıra, Esenyurt'taki yerinden edilmiş Kürt göçmenlerin yaşamlarında önemli olan bir diğer örgüt de, yerinden edilmiş Kürtlere yardım eden ve uluslararası arenada zorunlu toplu göçün tanınması ve göçmenlerin evlerine dönmesi için lobicilik yapan GÖÇ-DER'dir. GÖÇ-DER yerinden edilmişlerle ilgili bilgi toplar, hikâyelerini arşivler, bültenler yayınlar, dava dilekçeleri hazırlar, AİHM'de davalarını takip edebilmeleri için yerinden edilmişlere avukat bulur ve onları en son yasal düzenlemelerle ilgili bilgilendirir. GÖÇ-DER'in¹³ diasporadaki Kürt örgütleriyle ve dünyada yerinden edilmiş insanların durumuyla ilgilenen Avrupa'daki diğer örgütlerle de uluslararası bağlantıları vardır. Aslına bakılırsa, Kürt örgütlerinin kurduğu küresel bağlantılar ve Kürt meselesinde Türkiye'nin karşılaştığı uluslararası baskılar, Türkiye'de Kürt karşı-kamusal alanının kurulabilmesinde hayati öneme sahiptir.

Düzenlenen toplantılarda yerinden edilme hatıralarının anlatımı ve toplanan belgelerin yapısı ile içeriği benzerdir. Anlatılar, güçlerini farklı bağlamlarda yeniden ve yeniden tekrarlanmalarından alırlar. Kadın ve erkekler her toplantıya katılır ve anlatılarını neredeyse hiçbir değişiklik olmaksızın aktarırlar. "Nesnellik" söylemlerinin hâkim olduğu siyasi ve akademik toplantılarda dahi, kadınlar ve erkekler toplantının kamusallığının kurulduğu koşulları değiştirerek kendi "tanıklıkları" üzerine konuşma imkânı yaratırlar. Ayrıca, şiddet hatıralarını yeniden anlatma performansı, ister ağıt yaktıklarında ister genel açıklamalar yaptıklarında aynıdır. Ancak, şiddetin hikâyesinin aynı biçimde anlatılması ve tekrar edilmesi, gerek hikâyenin anlatıcısı gerek dinleyeni için onu daha az otantik yapmaz. Aslında bu performanslara siyasal anlamını veren şey, tekrarın ta kendisidir. Tekrar etmek farklı hikâyeleri Kürdün biricik sesi haline getirir.¹⁴ Uluslararası alanda konuşabilen ve duyulabilen bir etnik cemaatin yaratılmasında tekilleşmiş sesin kurucu önemi anlamlı bir çalışma alanı olmakla birlikte, bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. İlerleyen bölümde, Kürtlüğün bu performatif sesinin, son beş yıldır Kürtlere karşı şiddetin arttığı kent ortamının gündeliğinde nasıl iş gördüğüne eğileceğim.

13- Burada, yerinden edilmişlerle ilgili yaptığım araştırmaya değerli yardımları ve desteğinden dolayı Şefika Gürbüz'e teşekkür etmek isterim.

14- Şiddetin yeniden kurgulanamayan, iletilemeyen ve üzerinde çalışılamayan fazlalığının öznenin sıkı bir anlatı kontrolü ile galebe çalmasına izin vermeyip olsa olsa kontrol edilebileceği, çığlık ve ağıtların da şiddetin adlandırılmayan fazlalığına tanıklık ettikleri iddia edilebilir.

Kürt Karşı Kamusalılığının Sınırları: Husumet Üretimi

I

Biz çiftçiydik. Halimiz yerindeydi, umutluyduk. Evimiz vardı. Ama 1995'te terörden dolayı köylerimizi yaktılar. İnan bana, bir hiç uğruna böyle yaptılar. Beni reisicumhurun önüne de çıkarırsan aynı-sını söylerim. Suçumuz yoktu. İnan bana. Suçumuz yoktu. Köyümüz, merkeze yakındı. Hiç terörist görmemiştik. Bir hiç uğruna. Neden? Çünkü o bölgeyi toptan yok etmek istiyorlar. Askerler gelip yaktılar. Bazı askerler merhametliydi, birkaç ailenin fazladan kıyafet almasına izin verdiler. Bazıları hiçbir şey alamadı. Kedimiz evin içinde kaldı, o da yandı. Devlet böyle şeyler yapmaz. Ama size gerçeği söylüyorum. İnanın devlet bize bunu yaptı. Buraya geldik. Sırf çile çektik. Oğullarım lise mezunu. Ama bölgeden olduklarını söyledikleri zaman, kapılar suratlarına kapanıyor. Biz Türkiye vatandaşıyız. Devlet bize karşı ayrımcılık yapmamalı. Ne anlatayım size? Daha başka ne hikâye anlatabilirim? Buraya geldikten sonra, kocam kederinden öldü.

Köydeyken mutlu olduğumu söyleyebilirim. Her şeyimiz vardı. Oğullarım okula gidiyordu. Paramız vardı. Yeşil çayırlarımız ve güzel bir toprağımız vardı. Her şey yetiştirirdi. Çok güzeldi. Arkadaşlarımız vardı, iyi bir kocam vardı. Çiftçilik nasıl yapılır bilmem bilir misin? Ama bizim her türlü aletimiz vardı. Özellikle son senelerde, herşey bayağı iyileşmişti. Elektrik ve suyumuz vardı. Kimseye zarar vermedik. Huzur içinde yaşadık. Devlet zorlamasa bizim köyü terketmek için hiçbir sebebimiz yoktu. Yaptıklarının hiçbir sebebi yok. Bize yaptıkları insan haklarına aykırı.

II

Köy yaşamını bilirsin. Her şeye sahip olmak gibi değil. Ama kesinlikle daha iyi. Kışın kar. Baharda yeşil. Senin evin. Yurdun. İnsanın yurdu gibisi var mı? Kendi yaptığın yatakların var. Evde pişen yemekler. Gerçek meyve ve sebze. Su bedava. Güzel dağlar. Her şeyi kaybettik. Köyleri yaktıklarında hiçbir şey alamadık. Yataklarımızı bile. Her şey harap oldu. Evler, hayvanlar. Dört beş yıl oldu herhalde. Hâlâ orada olduğumu düşünerek uyanıyorum. Sonra hatırlıyorum ki buradayım.

III

Her şeyi anlatayım sana. Koruculuk sistemini yasallaştırmışlardı. 1980'lerdeydi. 18 asker köyümüze geldi. Biz dedik, "hayır, biz korucu olmayacağız." O sıralar, civar köylerden beş, altı tanesi koruculuğu kabul etmişti. Korucu olmanın zorunlu olduğunu söylüyorlardı. Ama o zamanlar, 1990'lardaki gibi güçlü değillerdi.

1994'te bir gün, askerler gelip “siz şu, şu köye gideceksiniz. Bizim gözetimimizde oy kullanacaksınız” dediler. Öyle önemli bir seçim falan da değildi. Öyle bir mahalli seçimdi. Karakolun başı gelip bize o köye gitmemizi söyledi. Tüm erkekler kar içinde gitti. Mart'tı. Mart'ta, geceleri kar buza dönüşür. Tüm o karın, buzun içerisinde yürüyerek gittiler. Erkeklerin yalnızca bir kısmı kaldı. Bizi köydeki alana çağırdılar. Komutan “Hepiniz korucu olacaksınız” dedi. Muhtar da oradaydı ama korkmuştu. Kocam onlara dedi ki “Biz bu koruculuk sistemini kabul etmiyoruz. Hayatta olmaz. Asla.” Komutan da “O zaman biz de köyü yakarız” dedi. Kocam da “Yakın isterseniz. Bu iş köylerimizi yaksanız da bitmez. Hepimizi öldürseniz bile sorun çözülmez” dedi. Nisan'da gerçekten yaktılar. Bütün erkekleri dövdüler. Daha önceden bize haber verdiler. Biz de, yani kadınlar, onlar gelmeden kaçtık. O zamanlar çok işkence vardı. Erkekleri çok dövüyorlardı.

Bu sene amcamın köyüne gittim. Artık o kadar kötü değil. Yine Mart ayıydı. Newroz'dan hemen önce. HADEP'in tüm üyelerini almışlardı. Ama işkence etmemişlerdi. Yine de asla geri dönmeyeceğim. Köy gitti. Aynı olmaz artık. Amcamın köyüne bu seferki gidişimde ağladım da ağladım. Asla geri dönmem. Geri döndüğünde, özlemin büyüyor.

IV

Tüm haksızlık ve zulümden sonra hâlâ korkuyoruz. Köyde hava temiz, su temizdi. Parasızdı. Burada toz dumandan, betondan başka bir şey yok. Yaşadığımız yerler nemli ve sağlıklı. Ama özgürlüğün önemini anladım ben. Bu yüzden, tüm bu zulüm ve işkenceye üzülüyorum.

V

Sana en çok neyi özlediğimi anlatayım... Su aldığımız kuyunun başında kadınlarla yaptığımız sohbetleri özledim. Kimse çocukluk arkadaşı gibi olabilir mi? Çocukluk, eğlencedir rahatlıktır. Çeşmede çocuklar gibi oluyorduk, sanki evlenmemişiz, yaşlanmamışız, çocukların yükü omuzumuzda değilmiş gibi.

Maalesef bugünkü Türkiye ortamında, yerinden edilmişlerin yasaya, devlete ve göçün kalkınmacı söylemlere indirgenerek varsayılan ilerlemeci zamansallığına meydan okuyan tanıklık çağrısı genellikle dinleyenleri rahatsız etmektedir. Yerinden edilme anlatılarının konuştuğu kamu, bu nedenle sınırlı kalmaktadır. Esenyurt'taki insanların çoğu böylesi bir kamusalığın parçası olarak addedilmek ya da “böylesi bir ortamda bulunmak” (Warner 2002, s. 86) istememektedir. Aksine diğer cemaatler, yerinden edilmiş Kürtlerin Esenyurt'taki varlığını hem Esenyurt'un

kaçınılmaz gelişimine hem de “ulusal” birlik ve beraberliğe tehdit olarak görmektedir.

Esenyurt'ta, yerinden edilmiş insanlardan genellikle, maruz kalmış oldukları göçün zorunlu yüzünü ve ortaklıklarının temelini (yani kaybı ve şiddeti) saklayan bir ifade ile “doğudan gelenler” olarak bahsedilir. Doğudan gelen bu göçmenler, Esenyurt'taki diğer insanlardan, her biri kent söylem ve pratiklerinin dayandığı modernitenin ve “medeniyetin” zamansallığında anlam kazanan farklı özellikleriyle ayırt edilirler. Doğudan gelen göçmenlerin çok çocuk sahibi oldukları, sürekli kavga ettikleri, temizlik nedir bilmedikleri, cahil oldukları ve komşularını düşünmedikleri söylenir. Kadınların ailedeki yeri de çoğu zaman “doğudan gelenlerin” zaten varsayılan “medeniyetsizliklerini” ispatlamak için kullanılır. İnsanların konuşmam için “ezilmiş” insan “ararken” beni çoğu zaman Kürt göçmen kadınlara yönlendirdiklerini fark ettim, çünkü onlara göre bu kadınlar erkek akrabaları tarafından evden dışarıya çıkarılmıyor ya da çok eşli evlilikler yapmaya zorlanıyorlardı. Genç kadınlar, aralarında, evliliklerini er ya da geç zora sokacak, aşılabilir kültürel farklılıklar olduğunu düşünerek “doğudan gelenlerle” evlenmek istemiyorlardı.

Bunların yanı sıra birçok insan, “şehir yaşamına adapte olmakta hiç de istekli olmayan” Doğulu göçmenleri Esenyurt'un modernleşmesini sekteye uğratmakla suçluyordu. Bazı kadınlar bana “sen sosyologsun bilirsin, anlat bakalım bu Doğu'dan gelenler neden kültürlerine bu kadar bağlılar ve şehre geldiklerinde bile hiç değişmek istemiyorlar?” diye soruyorlardı. Kültür olarak gördükleri şeyler “doğudan gelen insanların” yüksek sesli düşünlerinden, tüketim alışkanlıklarına ya da çocuklarıyla ilişkilerine kadar değişmekteydi. Bazıları işi “doğulular arttıkça Esenyurt yaşanmaz hale geldi” demeye kadar vardıyordu. Göçmenlerin çocuklarının kendi çocuklarını kötü yönde etkileyeceğine inanıyorlardı. “Doğudan gelen göçmenler” ifadesindeki “Doğu”nun coğrafi bir bölgeye işaret etmekten ziyade, gelişmeye mani olduğuna inanılan her şeyi özetleyen bir kurgu olduğu çıktı. Örneğin, Esenyurt'un çoğunluğunu oluşturan Karşılar da doğudan gelmiş ve çoğunlukla Kürt olsalar dahi, “doğudan gelen göçmenler” ifadesi kullanıldığında Karşılıarın bu kategoriden muaf tutulduğu bilinmekteydi. Aksine, orta sınıf Karşılıar bile kendilerini yeni gelenlerden ayırmak için çoğunlukla onlardan “doğulular” diye söz ediyorlardı.

Öte yandan, insanlar siyasal terimlerle yeni gelenlere karşı şüphelerini dile getirmeye başladıklarında, devlet ve medya tarafından üretilen söylemlerden beslenen yeni bir söz dağarcığı seferber ediliyordu. Burada, doğudan gelen göçmenler birdenbire ulusa ihanet etmeye her zaman hazır olan Kürtler'e dönüşüyordu. Örneğin, son belediye seçimlerinden sonra konuştuğum insanlar Esenyurt'un önceki belediye başkanının seçimleri, “teröristlerle” ilişkilendirilen gruplarla artan yakınlığı yüzünden

kaybettiğini söylediler. DEHAP ve Gürbüz Çapan'ın partisinin kurduğu siyasal ittifak, DEHAP'ın Esenyurt'ta belediye başkan adayı göstermeyip bu seçimlerde Çapan'ı destekleyeceğini açıklaması bu görüşün en önemli nedeniydi. Yakın zamanda, Çapan'ın Kars'ta katıldığı bir yerel televizyon programında Mustafa Kemal'in gönül eğlendirirken Kürtlerin bu vatan için savaştığına dair söyledikleri bir diğer sebepti. Konuşmasından ötürü yasal işlemler yapıldı. Ancak, daha önemlisi Çapan Esenyurt'taki muhafazakârlar arasında zaten azalmakta olan itibarını kaybetti.

Yerinden edilmiş Kürtler ve önceki göçmenler arasında sık sık şiddetli çatışmalar yaşanmaktaydı. Esenyurt'ta çocuklar, çöp, yer ve “namus” ile ilgili küçük kavgalar sıkça yaşansa da, kavgada Kürtçe konuşan ve Kürt olduğu bilinen Kürtler'in yer alması işleri kızıştırıyordu. Benim gözlemleyebildiğim kadarıyla durum çoğunlukla tam tersi olsa da, Kürtler her zaman sorun çıkarıyor gibi görünüyor ve her şeyi siyasal bir meseleye dönüştürmekle suçlanıyordu. Birisi eğer borçlarını ödememiş ya da komşularına saygılı davranmamışsa ve bu birisi Kürt ise, insanlar ona ya “kıro”¹⁵ diyor ya da parasını “terör örgütünü” desteklemek için kullandığı dedikodusu çıkarıyorlardı. Kısacası, devlet ile ilgili ne şikâyetleri olursa olsun, Kürt hareketi meselesi gündeme gelince Esenyurt'ta yaşayanlar Kürtler'in ülkeyi böldükleri ve güvenilmez oldukları konusunda mutabıklardı. Bu mutabakat büyük oranda devletin ve medyanın söylemlerinden beslense de, aynı zamanda PKK'nin Esenyurt ve diğer yerlerdeki insanlar için teşkil ettiği fiili tehditten de kaynaklanıyordu. Zira devlet yalnızca ideolojik hâkimiyete sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda askerlik hizmeti aracılığıyla sürekli olarak vatandaşlarının bedenini kendine ait kılıyor ve kendisiyle vatandaşları arasında samimiyet kuruyordu.

Kürt isyanının başlamasından beri, zorunlu askerlik tehlikeli bir iş olmaya başladı. Esenyurt'taki birçok erkek askerliğini ya PKK ile çatışma riskinin ya da gerçekten çatışmanın yaşandığı Güneydoğu'da yapmıştı. Hatta bazı aileler çocuklarını çatışmalarda kaybetmişlerdi. Ama daha da önemlisi, çocuklarını kaybetme ihtimali (medyanın aralıksız bombardımanı ve devletin “asker kayıplarını” dramatize etmesiyle birleşince) orduyu, operasyonlarını ve söylemlerini yücelten bir kültür yaratıyordu. Türkiye'deki hegemonik kamusallık bireysel acının kamusal olarak dilendirilebilen acıya tercüme edilmesine ancak kaybedilen askerler söz konusuysa açıktır. Ağlayan anneler, yas tutan babalar, “terörü” protesto eden ve lanetleyen mahalle halkı 1980'lerin ortasından beri günlük haberleri oluşturmaktadır. Esenyurt'taki insanlar, tüm bu acıların suçlusu olarak görülen Abdullah Öcalan yakalanmış olsa dahi, Avrupa Birliği'nin

15- Bu tür ifadelerin medyadaki dolaşımı için bkz. Öncü 2000.

baskısı sonucu idam edilmediği için daha da rahatsız olmuşlardı. Açıkça insanlar birilerinin kendi acılarının (ya da daha ziyade devletlerinin ve askerlik mekanizması aracılığıyla özdeşleştikleri askerlerin acısının) bedelini ödemesini istiyordu. Buna bağlı olarak alan araştırmamı yaptığım sırada ateşkese rağmen Kürtler'e karşı kan güdenler artıyordu. PKK'ye duyulan öfke kolaylıkla kamusal protestolara ve Kürt meselesini desteklediği bilinen yerinden edilmiş insanlara karşı özel bir nefrete dönüşebiliyordu. Bu öfke, insanların oy verme biçimlerini (yerel ve genel seçimlerde) ve Kürtler hakkında konuştukları önyargılı dili de etkiliyordu.

Gelgelelim Esenyurt'ta devletin varlığı ideolojik ya da kurumsal bir analizin bize gösterebileceklerinden daha derine iniyor. Aslında bilinenin aksine Esenyurt gibi göçmenler tarafından kurulmuş ve kentin kenarında konumlanmış semtlerde devlet daha yoğunlaşmıştır. Demek istediğim, Esenyurt'taki insanların hareketleri, bel bağladıkları yapılar ve söylemler, devletin bir fantezi olarak, bu insanların zihinlerinde nasıl iş gördüğüne bakılmadan anlamlı ve açık hale gelemmez.

1980'lerde ne tapu senedi ve inşaat ruhsatının ne altyapı ve enformel ekonominin, ne de yasal statünün olduğu bir alanda kurulan Esenyurt, halihazırda devlete yönelik arzular ürete gelmiştir. Aslında Esenyurt'ta düzen, öncelikle yaşamın, yasal belgelerin kabülü ve/veya reddi, çeşitli devlet kurumlarına gidip gelmek ve gerek jandarma gerek semt polisi tarafından borç, siyasal etkinlikler, küçük suçlar, kan davası, iş ve trafik kazaları, sokaktaki ve evdeki kavgalar ile ilgili sorgulanma etrafında örgütlenmesiyle tesis edilir. Kendi ev ve iş yerine sahip olup Esenyurt'ta az çok kalıcı bir konuma sahip olanlar için devletin (belediye, şehir planlama, altyapı sağlama biçiminde) artan varlığı sınıf atlamak anlamına gelirken, yoksulluk çilesi çekenler için devlet, kendilerine yönelik sosyal yardım programlarıyla yaralarını sarandır. Başka bir ifadeyle, Esenyurt'ta devlet, vatandaşlarıyla rasyonel vatandaşlık anlayışının çok ötesinde bir teklifsizliğin tadını çıkarmaktadır. Devlet, yaşamın merkezindeki isteksiz ve kutsal âşıktır. Cemaatler devleti etkileme mücadelesinde bir araya gelir ve ayrı düşer, belediye ya da rakip partiler tarafından ortak eğilimlere sahip seçmenler olarak tanınmaları ya da dikkate alınmamaları ölçüsünde kurulur ya da dağılır. Böyle bir ortamda, Kürtler'in anlatıları itinayla saklanan sırları özgür bırakır ve her bir Türk vatandaşın devlet ile kurmak zorunda olduğu samimiyete dayalı anlaşmayı ifşa eder. Yani, Kürtler (hem düz anlamıyla hem metaforik olarak) yabancı dilleri ile Esenyurt'ta evin ve evde olmanın anlamını sorgulayan konuklardır.

Ancak, yine de genelleştirilmiş açıklamalar içerisinde görünmez kılınan zarar görmüş ilişkilerin onarılması için kent mekânının içerisinde gömülmesi ciddi imkânların var olduğunu iddia etmeyi sürdüreceğim. Bu im-

kânlar, yerinden edilmiş grupların gündelik yaşamı yeniden işgal etme ve Kürt karşı-kamusallığında üretilen seslerini kent ilişkilerinin dokusuna taşıma biçimlerinden kaynaklanmaktadır.

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkiye’de Kürtler’in failliği çoğunlukla kamusal görünürlüğe ve söyleme, AB’nin Türk devletine yasalarını değiştirmesi için baskı uygulamasını sağlayıp sağlayamamasına indirgenirken, ben Kürtler’in failliğinin etkilerinin daha ziyade (gündelik yaşam alanında kamusal performanslarının duygulanımsal boyutlarını icra ederken) mekânları “kendilerinin” kılma biçimlerinde görülebileceğini düşünüyorum. Gündelik olanın işgal edilmesi, farklı cemaatlerin yaşam mücadelesi içerisinde birbirlerini etkilemesini gerektirir; öyle ki sonucunda cemaatler yeniden kurulur ve hegemonik tanımlanan “bir-ara-da-olmanın alışlageldik kıstaslarını sekteye uğratan” (Williams 2002, s. 287) ortaklıklar üretilir.

Esenyurt’ta Konuk Olmak: Aidiyet ve Konukseverlik

I

Kış ortasında temiz park bulmak imkânsızdır. Yemin ederim, ne zaman bir parka gitsem, çürümüş meyveler ya da meyve suyu kutularıyla dolu. Hep çöp var. Bir gün parka gittik. Kirli çocuk bezi vardı. Biri atmış. Çocuklarla birlikte bankta oturuyorduk. Çocuğa çekirdek alsın diye iki yüz elli lira verdim. O gün hava sıcaktı. Çocuklar oynuyordu. Bir oğlan çocuğu gelip kızıma tokat attı. Dedi ki “burada çekirdek yemek yasaktır. Ben de ona dedim: “Görmüyor musun her yerde çöp var”. Bize pencereden bakan bir adam vardı. “Siktirin gidin burası sizin yeriniz değil” dedi. Sandım, evinin yakınına gelen çocuklara diyor. “Kadın, duymuyor musun beni? Sağır mısın? Siktir git” diye bağırdı yine. Ben de “Sen kim oluyorsun da bana siktir git diyorsun? Bu başörtüsünü görmüyor musun? Nasıl böyle konuşursun? Erkeksen buraya gel. Hiç utanman yok mu?” dedim. O da “Sen buraya gel” dedi. Ama sonra kendisi parka geldi. Çocuğumu ittirdi. “Kendine gel, ben bir kadını” dedim, “Sen siktir git ben hiç bir yere gitmiyorum. Burası devletin parkı, babanın malı değil. İnsan gibi buraya gelip ‘teyzecim çocuklar parka zarar veriyor’ deseydin, çocuklarımı alır giderdim. Pencereden köpek gibi bağırma hakkını sana kim veriyor?” Bana doğru gelmeye devam etti. Ben de “Başımda örtüye rağmen, beni küçük görme. Seni fena yaparım” dedim. Sonra, başka bir kadın gelip ona bağırma başladı. “Hiç kendinden utanmıyor musun? Muhtar olsan ne farkedebilir, hâlâ bir köpeksin” diye. Yani adam muhtar olmuş. Kendi kendime, “nereye gitsek belaya düşüyoruz” dedim. Nasıl oldu da bula bula muhtar bulduk kızdıracak.

II

Buraya geldiğimizden beri kimse bize evini kiraya vermedi. Çok çocuğunuz var diyorlar. Kürtleri istemiyoruz diyorlar. Bu, şu. Bu dünyada hepimiz kiracıyız. Bunu bilmiyorlar. Doktora gittim. Beni aşığladı. Ben de çocuğu evde doğurdum. Zaten ağrın var. Bir de hakaretlerle mi uğraşacaksın? Çocuğumun okuluna gittim. Öğretmen benle konuşmak istemedi. Neden? Çünkü param yok. Parasız hiçsin. Bu dünyada hiç mi insaf gösterenimiz olmayacak?

III

Bizim cahil olduğumuzu söylüyorlar. Okula gitmek eğitim midir? Cahillik başka bir şeydir. Cahillik insan haklarına saygı duymamaktır. Kadınların haklarına saygı duymamaktır. Evet, okuma yazma bilmiyorum. Ama Allah'a şükür, buradaki birçok insan gibi cahil değilim. Evet, köydeki gibi yaşıyoruz. Buraya biz mi gelmek istedik? Hayır. İnsanlar burada bize "siz sürüldünüz" diyor. Allah'a şükür sürülmedim. Sürgünü hak edecek bir şey yaptım mı? Kaçtım mı? Bir suç mu işledim? Hayır, ben sürgün değilim. Beni zorla göç ettirdiler. Barışın ve evin değerini biliyorum. Artık bana sürgün demiyorlar.

IV

Kaynım bir kavgaya karıştı. 500 kişi bıçaklarla arkasından geldi. Hepsi bir çocuk yüzünden çıktı. Çocuğun annesi ona küfür etmiş. O da bu kadına gidip "Yenge. Yaptığın kötüdür. Burada hepimiz komşuyuz demiş". Bir adam bunun üzerine gelip, yumruk atmış. Belli ki hepsi akrabadır. Karısı bizim eve koştı ve meseleyi anlattı. Dışarı çıktık ve belki iki yüz, belki de üç yüz kişinin arkasından geldiğini gördük. Hepsi de Karslı. Diğer kaynım da onunlaydı. O insanlara "Ben bunu tanımıyorum" demiş. İnanabiliyor musun? Kendi kardeşi. "Ben kendimi koruyayım, onu öldürsünler" diye düşünmüş. Kocam kalabalığın içine daldı. Kalabalığa "Aklınızı mı kaçırdınız? Zaten yaralamışsınız? Kasapsınız. İnsan bir adamın ardından üç yüz kişi gelmez. Hayvansınız siz. Buarada ben kaynımı evin içine aldım. Kaniyordu. Başka bir kadında "Aranızda insan yok mu? Bırakın adamı" diye bağıyordu. Polis karakoluna gittik. Ama Esenyurt'ta Kars devlettir. Biz de hastaneye gittik. Geri jandarmaya gidip, hastane kâğıtlarını gösterdik. Onları dava etme hakkımız var, biliyorsun? Sonrasında, bir tanesi evimize geldi. "Bak sen yanlış insanları suçluyorsun. Senin arkandan gelenlerin hepsi uyuşturucu bağımlılarıydı. Biz değildik" dedi. Kocam da: "Göster bakalım neredeler? Eğer suçlu değilseniz eve gidip vicdanınız rahat bir şekilde oturun. Bağımlıları suçlamayın. Onlar neden bizim peşimizden gelsinler ki?"

Sonra, başka bir yakınları geldi. Vergi memuruydu. Bu adam kocama yalvarıyordu. Kocam da dedi ki: “Bak, işler senin bildiğin gibi değil. Biz buraya zorla geldik. Biz saygılıyız. Saygı bizde çoktur. Ama bir kişinin peşinden üç yüz kişi gitmek insanlık mıdır? Beş değil, altı değil. Üç yüz. Şimdi sen bize geldin. Önemli olan, duvarı baştan yıkmamak. Bir duvar örmek zordur. Yıkma ise kolay. Bunu çok iyi bilirim, kırk yıldır duvarım yıkılıyor çünkü. Doğduğum günden beri. Bir şapkam var. İsterseniz onu da alırsınız. Sorun istemiyorum. Siz öldürmekten korkmuyorsunuz. Ama biz korkuyoruz. Kimseyi öldürmedik. Öldürmekten ve ölmekten korkuyoruz. Yalnızca ekmeğimizin peşindeyiz.”

Yukarıdaki anlatılar, Esenyurt'taki Kürtler'e, Türklerin ya da kendilerini Türkler ile özdeşleştirenlerin ev sahipliğini yaptığı bir şehrin “yabancılar” gibi davranıldığına tanıklık eder. Konukseverlik üzerine verdiği etkiyle derslerinde Derrida, ev sahibi ve yabancı arasındaki ilişkinin içerisine konumlanmış üretken bir çelişkiye işaret eder. Bu çelişki, ilişkinin (yani konukseverliğin) aynı anda iki yasaya birden bağlı olmasından kaynaklanır. Bir taraftan, koşulsuz ve sorgusuz sualsiz gösterilen “abartılı konukseverlik yasası” vardır. Öbür taraftan ise her bir bağlamda konukseverliğin nasıl hak edileceğini tanımlayan çok çeşitli konukseverlik yasaları vardır. Esenyurt'ta yaşayan insanların Kürtlere göstermeye hazır olduğu özel konukseverlik yasaları devletin Esenyurt'taki varlığı tarafından üst-belirlenir. Bununla birlikte yerinden edilmiş Kürtler'in anlatıları, Esenyurt sakinlerini koşulsuz konukseverlik yasasına çağırır. Göçmenler, ev sahiplerini bu yasa ışığında evleri saydıkları Esenyurt'ta rehinelerle dönüştürerek ev sahibi sorumluluklarını yerine getirmeye ve kendilerini oldukları gibi, yani haksızlığa uğramış mağdur bir cemaat olarak tanımaya zorlar. Bunu yaparken, zorunlu göç ya da şiddet aracılığıyla geçmişte kendi köylerinde misafire dönüşmüşlük gibi açılan yaraları kendileri doldururlar. Tam bu anda etik ve siyaset birbirinden ayrılır, yeni eylemlerin ve duygulanımların tahayyül ve icra edilebileceği bir alan açılır. Kürtler, Esenyurt sakinlerine mekânı işgal edenin devlet, esas malikin de ev sahibinin de egemen olduğunu tekrar tekrar hatırlatır. Ulus-devletin vatan-daşı olabilmek ancak bu temel kuralın kabulüyle mümkündür. Abartılı konukseverlik yasası da ancak ev sahibi ve konuk ayrımının, “hepimizin bu dünyada kiracı olduğunun” müşterek kabulüyle ortadan kaldırıldığında tesis edilebilecektir.

Burada Derridacı anlamda, mütemadiyen gecikmiş bir imkândan bahsetmiyorum. Esenyurt'u vuran yoksulluk, hayat alan ve veren olarak devletin gündelik yaşamdaki yoğun varlığı, geçinmek için mecbur olunan sermayenin şiddeti ve kültürel sınırda ikamet etmenin ortak hissiyatı aslında Esenyurt sakinlerini zaten çoğu zaman hegemonik ortaklıklardan

farklı ortaklıklar sergilemeye itmekte. Esenyurt sakinlerinin birçoğu Kürtlerin hikâyelerine inanmayıp onların geçmişlerini, siyasetlerini ve ideolojilerini defalarca sorgulasalar da, gündelik yaşamın ekmek kavgası, gündelik ilişkilerin devletin dolayımı olmaksızın kurulabilmesi için olanaklar sunar. Bu tür ilişkiler, egemenin oyununun karşısına gündelik mücadelelerin somutluğunu koyarak barışı ve konukseverliği hayata geçirir, savaşı ve husumeti hükümsüz kılar. Egemenlik icraatları yaşamı yok edip öldürürken, yaşam gündelik olan içerisinde kurulur. Sonuçta, daimi sürgünlük halinin devlet merkezli gerçekliğinde, kentin böyle anlarda bir iktidar alanından bir aidiyet mekânına dönüştüğünü düşünmekteyim.

Sonuç

I

Esenyurt'ta kime güveniyorum? Yalnızca Kürtlere değil, başka yerlerden insanlara da. Komşularıma. Bu mahallede herkes herkesin derdini bilir. Bize ne olduğunu biliyorlar. Artvin'den Tokat'dan gelmişler. Onlar bizim komşumuz. Belki bir yakını askerde ölmüştür. Belki benim bir yakınım dağdadır. Bunlar üzerine konuşmuyoruz.

II

Okul müdürünün ofisine gittim. Bana, "Çocukların okula temiz geliyor. Neden onlara yardım edeyim?" dedi. Ben de ona, "O zaman kime yardım ediyorsun" dedim. "Bak şu çocuklara. Üzerlerine giyecek bir şeyleri yok" dedi. "Kıyafetine değil evine bak" dedim ben de, "Bu parayı sana devlet vermedi, uluslararası kurumlar verdi. Bize ayrımcılık yapamazsın. Gel de evimi gör." Ertesi gün komşularım gidip durumumu anlatmışlar ona. Benden özür dileyip parayı verdi.

III

Buraya ilk geldiğimde, bir tek battaniyeyle geldim. Üç çocuk ve biz. Bir kadın geldi yanımıza. "Biz Bulgaristan'danız" dedi. "Çocukların yerde yatmasına neden izin veriyorsunuz? Soğuk alırlar" dedi. "Öyle seviyorlar" dedim. Yalnızca bir battaniyemiz olduğunu söylemedim. Köyden hiçbir şey alamadığımızı bilmiyorlar. Başımıza neler geldiğini bilmiyorlar. Ertesi gün, başka bir kadın gelip aynı şeyi gördü. Bir dahaki gün, ikisi birlikte geldi. "Eşyalarınız nerede" dediler. Ben de köydedir, akrabalarımız yollayacaklar dedim. Sonraki gün, üç kadın geldi, biri yatak, biri yorgan, biri de battaniye getirdi. Dördüncü gün, başka bir kadın geldi ve kap kacak getirdi. Evi böyle kurdum işte.

IV

Her şeye ağlarım. Biri ağladı mı ben de onunla ağlarım. Geçen

gün ağlayan bir çocuk gördüm. “Neden ağlıyorsun” diye sordum. “Kazandığım parayı kaybettim” dedi. Önceki gün, patron çocuklarımın kıyafet getirmişti. Ama bu çocuk çalışıyordu. Benimkiler okula gidiyor. Ben de, kıyafetleri çocuğa verdim. Kocama da “Bugün sigara içmiyoruz” dedim ve sigara paramızı da ona verdim. Bir de çorba yaptım. Başka bir komşu o gece bize geldi. O da biraz para verdi. Burası güzel bir mahalle.

Bu makalede, Esenyurt'ta devletin vatandaşları ile samimiyet kurmasını ve kendi egemen kimliğini yeniden tesis etmesini sağlayan çok çeşitli süreçler olduğunu gösterdim. Böyle durumlarda, yerinden edilmiş Kürt kadınlarının anlatıları ve ürettikleri bilgiler aslında zehirlidir. Bu bilgiler, kamusal konuşmalar ve gündelik karşılaşmalar düzeyinde vatandaşlığın sınırlarını ve yasanın zulmünü açığa çıkarıp somutlaştırırlar. Aynı şekilde, onlar seslerini gündelik yaşamın dokusuna işledikçe kent siyasal ve mekânsal olarak yeniden kurulur. Kentteki karşılaşmalar husumete yol açabilecek olsalar dahi, sınırlar bir kere açığa çıktığında, ulusal kültürel tarih tarafından ayrıışan ve acı çeken halkların birbirleriyle ilişkilenmek için yeni yolların bulunduğu bir imkâna da dönüştürülebilirler. Şimdilik bu etkileşimler dağınık halde duruyor. Yine de, Türkiye gibi toplumsal gerilimin sürekli kısıktıldığı bir ülkede, bana öyle geliyor ki tek uzlaşma imkânı dağınık olsalar dahi devletsiz uzlaşma biçimlerinin fiili olarak tabanda nasıl gerçekleştiklerini kamusal olarak temsil etme yolları üretmekten geçiyor.

Çeviren: Sıdar Bayram

Bibliyografya

- Das, Veena. 1996. *Critical Events: An Anthropological Perspective on Contemporary India*. Yeni Delhi: Oxford University Press.
- . 2000. The Act of Witnessing: Violence, Poisonous Knowledge, and Subjectivity. *Violence and Subjectivity* içinde, Das Veena, Arthur Kleinman (der.), Mamphele Ramphela ve Pamela Reynolds. Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press.
- Derrida, Jacques. 2000. *Of Hospitality*. Stanford University Press.
- Gambetti, Zeynep. 2005. The Conflictual (Trans)formation of the Public Sphere: The Case of Diyarbakır. *New Perspectives in Turkey*, No: 32, Bahar 2005.
- Jackson, Michael. 2002. *The Politics of Storytelling: Violence, Transgression and Intersubjectivity*. Kopenhag: Museum Tusculanum Press.
- Malkki, Liisa Helena. 1997. Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization. *Siting Culture: The Shifting of Anthropological Object* içinde, Karen Fog-Olwig ve Kirsten Hastrup (der.), Londra ve New York: Routledge.

- Öncü, Ayşe. 2000. İstanbullular ve Ötekiler: Küreselcilik Çağında Orta Sınıf Olmanın Kültürel Kozmolojisi. *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında* içinde, Çağlar Keyder (der.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Scarry, Elaine. 1985. *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. New York ve Oxford: Oxford University Press.
- Stokes, Martin, (der.) 1994. *Ethnicity, Identity, and Music: The Musical Construction of Place*. Oxford ve Province, ABD: Berg.
- Üstündağ, Nazan. 2002. The Institutional Production of Fragmented Selves: Village Narratives of Displaced Kurdish Women. Boğaziçi Üniversitesi Hafıza ve Siyaset Atölyesi'nde sunulan tebliğ, İstanbul.
- . 2005. *Belonging to the Modern: Women's Suffering and Subjectivities in Urban Turkey*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Indiana University.
- Warner, Michael. 2002. Publics and Counterpublics. *Public Culture*. C.14(1): 49–90.
- Williams, Gareth. 2002. *The Other Side of the Popular: Neoliberalism and Subalternity in Latin America*. Durham ve Londra: Duke University Press.

“Öyle bir dünya olsun ki,
içine bir çok dünya sığabilsin”

Zeynep Çağlayan Gambetti ile Röportaj

Sidar Bayram: *Son süreçte Edirne’de, İzmir’de, Çanakkale’de ve farklı yerlerde gerek Kürtlere gerek Romanlara, hatta son durumda solculara yani Kürtler ile alakası olmayan gruplara dahi bölücü yaftası vurup onları linç etmeye kalkıştılar. Biraz bu meseleyi konuşarak başlasak. Bu linçler sizce nasıl bir toplumsal sürecin sonucu? Ya da, bu linçleri okurken nelere dikkat etmek ve neleri gözden kaçırmamak gerekiyor?*

Zeynep Ç. Gambetti: Linç konusunda iki açıklama var aslında. Bir tanesi mutlak milliyetçilik: “Biz zaten milliyetçiydik, ama 1980 sonrasında milliyetçilik çokça aşıldı, daha da körüklendi. Zaten siyaset alanında başka ideoloji bırakılmadı. Dolayısıyla milliyetçi galeyana geliyoruz”. Bu açıklama 6-7 Eylül Olayları ve Madımak ile bağlantı kurularak yapılıyor. Başka bir açıklama hattı daha var: hoşgörüsüzlük ve bu hoşgörüsüzlüğün medyada, siyasetçiler tarafından, yargı tarafından, polis tarafından ödüllendirilmesi ya da en azından cezalandırılmaması. Ben bu açıklamaları reddetmiyorum. Ama benim dikkatimi çeken, linçlerin 2005’teki bayrak yakma olayından sonra bir furya olarak başlamış olmasıdır. Mersin’deki Newroz kutlamaları sırasında bayrak yakıldığı iddiası üzerinden başlayan bir linç süreci var. Bunlar münferit olaylar olmaktan çıkıp toplumsal bir gerçeklik, bir örüntü haline geldiler. İlk linç 2005 Nisan’ında Trabzon’da TAYAD’lılara karşı gerçekleşmişti. Solcu bir grup F Tipi cezaevi koşullarını protesto ediyor iken, PKK’li diye onları linç etmeye kalkmışlardı. Bugün, yani 2010’da, bu olaydan 5 yıl sonra, yine solculara PKK’li diye saldırılıyor. Burada başka türlü bir örüntü var. Buna bakmak lazım. Yanılsama diyerek geçemeyiz; milliyetçilik var, evet, ama “Solculara niye Kürt diye saldırılıyor, Romanlara saldırı niye etnik bölünme gibi yaşanıyor?” türünden sorular sormak gerekiyor. Milliyetçilik

açıklayıcı değildir demiyorum, ama burada farklı bir şey var, onu görmek lazım.

Ben buna üç açıklama getiriyorum. Birincisi literatürde “savaş sonrası şiddet” adı verilen bir kavramsallaştırma çıktı karşıma; özellikle 15–20 yıl savaş yaşamış toplumlarda, silahlar sustuktan sonra, barışın koşulları tam olarak sağlanamadığı zaman ya da barışa geçişin gerektirdiği dönüşümler gerçekleşemediği zaman bir takım toplumsal infialler meydana geliyor. Bunlar savaş dönemindeki aktörler arasında değil, tam tersine o sürece katılmamış aktörler arasında, yani daha önce çatışmanın içinde olmamış aktörler arasında yaşanıyor. Dolayısıyla toplumun içindeki çok farklı kesimler, 20 yıl boyunca normalleştirilen – gerek devlet, gerek kolluk kuvvetleri, gerek paramiliter veya paralegal örgütler gerekse de vatandaşların bizzat kendileri tarafından normalleştirilen – şiddet ile iş görme, şiddet ile sorun çözme yöntemini kullanıyorlar. Üstelik savaş sonrasında daha fazla şiddet patlamaları hasıl oluyor. Yani savaş döneminde aktörler ya da çatışan taraflar arasında kalan ve hatları daha belirgin olan şiddet belirsizleşiyor, patladığı anda galeyana gelmeler, linç etmeye kalkmalar, hatta mesela Guatemala’da, Sri Lanka’da insanları diri diri yakmalar gibi vahşete varan boyutlara ulaşıyor. Kuzey İrlanda’da, Güney Afrika’da bu türden vakalara rastlanıyor. Üstelik şiddetin nedeni, her daim politik de değil.

Sidar Bayram: *İki hafta önce Guatemala’da hırsızlık yüzünden bir kadını yakmaya kalktılar. Sonradan biri kurtarmış. Çırılçıplak soyup yakmaya çalışmışlar.*

Zeynep Ç. Gambetti: Guatemala’da “justicia a mano propia” adını verdikleri bir olgu var. Bunun anlamı, “adaleti kendi ellerine almak”. Bence bu çok manidar, çünkü adaleti tesis edecek kurum yok, varsa bile o kuruma güven yok. Dolayısıyla vatandaş adalet tesisini kendi üstüne alıyor, herkes birer polis memuru, devlet ya da hakim oluyor. Şiddetin sadece var olan ideolojik hatlar üzerinden patlaması gerekmiyor, başka yerlerden de patlıyor. Guatemala’da adi suç oranı artmış örneğin, inanılmaz boyutlara çıkmış. Böylesi bir şiddetin Türkiye’de yaşanmaması düşünülemezdi. Ben şuna hayret ediyorum: hala ‘Allah’a şükür, toplumlar birbirlerine girmedir’ deniyor!

Sidar Bayram: *Güvendikleri olgu, bu olayın Diyarbakır’da da olmaması ile ilgili belki de.*

Zeynep Ç. Gambetti: Ya İzmir’de, Edirne’de olanlar? Şehirlerde bir takım örgütlü-örgütsüz şiddet patlamaları yaşanıyor. İnsanların bir kısmı belki de hazırlıklı geliyor, ama birçoğu da eminim ki görüp geliyor. Kendi kendini besleyen bir dinamik var ortada. Kendiliğinden gelen, gönüllü gelenler de var, onları da hesaba katmak lazım. İzmir ve Edirne’de

olanlar kentlilik kimliğini etkileyecek düzeyde. İzmir'deki olaylar İzmirli olmak üzerinden tartışıldı mesela. DTP konvoyuna taş atan kadının oje-leri ve sarı saçları, eşofmanları üzerinden tartışıldı. Batı'da toplumsal şiddet bence çok ciddi boyutlarda artık. Şehrin tamamını, en azından temsilen kapsamaya başladı. Bence linç girişimleri İzmir'de bir şeyleri temsil ediyor, Edirne'de bir şeylere işaret ediyor artık. Linççiler bir avuç kalabalık değiller. Bu sav üzerinden düşünürsek, "Toplumsal gerginlik yaşanmadı, halklara yansımada" kanısı bence çok iyimser.

Ama bir taraftan da, sadece etnik yarılma üzerinden düşünmemek lazım. Toplumdaki bütün aykırı, ayırık, iktidarın dışındaki, çeperindeki öğelerin, PKK boş göstereni altında toplanmış olması bence çok anlamlı. Bu, toplumun kendisiyle olan iç çekişmelerinin bastırıldığı bütün ötekilerin, Kürt kisvesi altında karşımıza çıkmasıdır. Toparlamak gerekirse, benim açıklamalarımın ilki savaş sonrası şiddet ile ilgili, kurumlara olan güvensizliğin artması ve vatandaşın devletin işlevini kendi ellerine almasıyla. İkincisi ise Kürt sorununun, tüm muhalefeti kapsayacak bir biçimde temsil edilmesiyle. Kürt sorunu, Türkiye toplumunda bastırılmak istenen tüm yarılmalara işaret ediyor; homojenleşmenin önündeki engelin simgesi haline geliyor. Ama aynı zamanda Kürt muhalefeti'nin gücü, farklılığın bastırılmasını imkansız kıldığı için bu denli infial yaratıyor. Bu süreç, temel yarılmanın başka ötekileştirmelere de gönderme yapması ve o yüzden temel yarılma olarak hepsini kapsamaya başlaması sürecidir.

Ve tabii son olarak bence reel dönüşümden bahsetmek lazım, ama nedense kimse buna değinmiyor. Neo-liberalizm adı verilen kapitalizmin yeni evresinin toplumsal şiddeti, yapısal şiddeti, yoksulluğu, dışlamayı, ötekileştirmeyi ne denli normalleştirdiğini unutuyoruz. Türkiye'de bence birçok etken üst üste biniyor. Dolayısıyla çok katmanlı açıklamalar önermek lazım iken, sadece milliyetçilik ya da sadece hoşgörüsüzlük ya da sadece medya demek çok yanlış geliyor bana.

Sidar Bayram: *Bu noktada neo-liberalizmi, Marx'ın anlattığı ilkel sermaye birikimi sürecine referansla düşünebilir miyiz? Kapitalizmin kendini yeniden yapılandırıldığı her sefer, ilkel birikim döneminde tasvir edilen biçimde bir şiddet dönemi ile karşılaşmıyor muyuz? Sadece kaba şiddet anlamında değil, toplumsal bütün yapıların - muhalefetinden çıkar sahiplerine kadar - yeniden yerini yurdunu bulmasını, yeniden bir yerlere sabitlenmesini, toplumsal haritanın yeniden düzenlenmesi anlamında soruyorum. Yani "Eskiden artı değer nasıl üretiliyordu ve ona kim ulaşıyordu şu an nasıl üretiliyor ve ona kim ulaşabilecek?" gibi meseleler üzerinden düşündüğümüzde; linçler yaşanan çatışma sürecine elbette işaret ediyor ancak bu çatışma süreci şu an başka bir süreçle, sermaye dolaşımının ve birikiminin giderek pürüzsüzleştirilme kavgasının verildiği bir süreçle içiçe geçmiyor mu?*

Mehmet Polatel: *Bunu aslında biraz tarihselleştirmek gerekir. Zaten Ermeni meselesi, Ermeni kırımı sürecinde Ermeni mallarının el değiştirmesi durumu var ve belki de halkın katılımının en yoğun olduğu mesele de bu. İlkel sermaye birikiminin tam olarak gerçekleştiği bir süreç. Zengin Ermenilerin malları, Türklerin veya Müslümanların ellerine geçiyor. Aynı şey 6-7 Eylül Olayları'nda da gerçekleşiyor. Yine bir şiddet. Ve şimdi bu linçlerle gelişen bir süreç var. Bu meselenin bir tarafı. Bir de muhalefeti bastırma tarafı var. Biz bunu Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde çok net gördük. Orada Tuzla'da yaşanan ölümlere dair yapılan her eylem hatta dağıtılan bildiri bile 'Bunlar PKK'liler' şeklinde adlandırılıyor. Neo-liberal devlet projesi dediğimiz aslında buna da tekabül eden bir süreç. Bu anlamda ben biraz konunun yönünü değiştirmek istiyorum. Linçler daha çok şehirlerde yaşanıyor. Özellikle gündelik pratikler üzerinden, adli olaylar üzerinden şekilleniyor. Mesela Romanlar ile ilgili çıkan olaylar sigara içme mevzusu üzerinden çıkıyor.*

Zeynep Ç. Gambetti: 2005 Ağustos'unda idi sanırım, İzmir Seferihisar'da bir linç vakası park yeri yüzünden yaşanıyor. Bunlar aslında basın ve medyada görünenler. Daha küçük çapta onlarca vaka vardır. Kürtler ile ilgili vakaların bir çoğu aslında günlük pratiklerden kaynaklanıyor.

Mehmet Polatel: *Ankara'da sırf Kürtçe şarkı söylediği için polis tabancasını çıkartıp birini vuruyor. Bu bizi "beraber yaşamak" dediğimiz meseleye getiriyor. Gerçekten aslında beraber yaşamak mümkün mü gibi basit bir soru. Yoksa hiç beraber yaşanmadı da, gerçekte yüzleşmeye başlandıği andan itibaren mi kriz çıkıyor?*

Zeynep Ç. Gambetti: Muhalefeti bastırmak ile ilgili söylediğin çok önemli. Ama Ermeni olaylarını düşünürsek, gözdağı verelim mantığıyla yapılmıyor, reel politik bir yerden bakmamak lazım. "Birileri düğmeye basıyor, ne yaptıklarını da biliyorlar, Ermeni mallarını almayı hesaba katarak yapıyorlar" gibi bir mesele değil. Ermeni mallarının paylaşımı ondan sonraki sermaye birikiminin yapısını belirliyor. Bence bir takım olaylara bu kadar çok siyasal akıl yüklemek lazım. Seferihisar'da adam hakikaten park yeri için kavga ediyor, ama o park yerini pazara mal getirenler kullanıyor, dolayısıyla piyasa ile ilişkili bir noktadayız. Adapazarı'nda mevsimlik işçilerin gelmesinden ötürü bir takım rahatsızlıklar vardı. Ege, Kürtlere karşı sürekli bunun üzerinden politize oluyor. Ordu'da, Giresun'da yine fındık toplamaya gelen mevsimlik işçiler üzerinden bir paylaşım sorunu var. Ekonomik mesele ile etnik mesele örtüşüyor.

Şu anda yaşanan sürecin adı gerçekten de ilkel birikim süreci, ancak tarihte ortak alanlar daha çok devlet eliyle ve bilinçli olarak, yani kral fermanı ve yasalar ile çevrilmişti. Bugün yine bunun yasal çerçevesi mevcut, ama ilkel birikimin artık toplumların yapısından kaynaklanan, çok

daha kendiliğinden yürüyen; sivil toplum, gönüllü kuruluşlar, mahalleler üzerinden ilerleyen bir ayağı da var. Onun için, evet, linç gibi şiddet türlerini neo-liberalizm körüklüyor. Ancak çelişkili mantıklar da var. Bir taraftan neoliberal iktidar muhalefeti ezmek istiyor, ama diğer taraftan sürekli olarak bir “öteki” yaratmak zorunda. PKK=Solcu=Çingene=İşçi=TA-YAD’lı=1 Mayıs’taki gösterici; herkes bir anda PKK’li olabiliyor, herkes bir anda terörist olabiliyor. Dolayısıyla kamusal söylemde bir boş gösteren mevcut, ama muhalefeti bastırmanın ötesinde bu, “işe yarar ötekiler” üretme ihtiyacına da işaret ediyor.

Sidar Bayram: *Metaforlar ordusu. O PKK’li de olabilir, ‘Amerika Defol’ diyen de olabilir. ‘Başörtüme Dokunma’ diyen de olabilir. ‘Eşcinselim’ diyen de olabilir.*

Zeynep Ç. Gambetti: Herkes vatan haini olabilir. Burada belirli sabitler var, onları birbirinden ayıştırmak lazım. Mesela, belirli metaforlar belirli eklemlenme noktalarına bağlanıyorlar: bir tarafta vatan hainliği, terörizm, güvenlik, düzeni bozan ve güvensizlik yaratan ‘Kürt’, ‘PKK’li’ gibi bir takım eklemlenme noktaları ve bunların altına kolayca giren, “istenmeyen ötekiler” silsilesi; ama diğer tarafta “istenen ötekiler” var, mesela halk ağzında “Çingeneler” olarak anılan grup. Nisan 2006’de bir gösteriden sonra Tarlabası’na kaçan Kürtlerin peşinden satırlarla koşanlar “Roman vatandaşlarımız” oldular; “Romanlar Kürtleri kovaladı, polise yardım etti” diye yazılmıştı. Ancak daha sonra Romanlar, Selendi’de istenmeyen unsurlar oldular. “Roman” temel bir metafor değil o halde, zira değişken. “Roman” a yüklenen değerler sistemin işine yarama haline göre değişebiliyor.

Birlikte yaşamanın koşulları maddi paylaşım süreçlerinden ayrı düşünülemez. Kürtler ile Türklerin birlikte yaşamasının koşulları artık çok farklı. Bir yüzleşme süreci gerekiyor; barışı tesis etmek lazım ama bunun içine ekonomik paylaşım sorununu da katmak gerekiyor. Diğer yandan, Romanlar gibi sistemle daha az çatışmış ötekiler ile kurulacak uyum kültürden geçmiyor. Toplumsal muhalefet ile ilgili nokta gözden kaçmama; etnik olarak dile gelen Kürt sorunu Türkiye’nin temel yarılmasıdır. 1 Mayıs’taki şiddet ile Kürtler bir araya toplandığındaki şiddet karşılaştırılabilir. Bu sistem kime vuruyor, kime vurmak istiyor, kimi susturmak istiyor, belirleyici olan bu.

Sidar Bayram: *Bu noktada siz AKP’nin durumunu, açılım tartışmalarını linçlerle bağlantısını nasıl görüyorsunuz? AKP, iki dönemdir tek başına iktidar ve bir açılım yapmaya çalışıyor. Bu kadar güçlü olduğunu iddia ederken, kendisini bu kadar güçsüz konuma düşürmesi ya da güçsüzmüş gibi göstermesi söz konusu. Açılım projesini atıyor ortaya, bir takım düzenlemeler yapacağını söylüyor, bunları da şimdilik kimilerine göre yapmıyor ya da kimilerine göre yapıyor, ama sonuçta birileri hare-*

ketleniyor. Bu arada, muhalefetle baş etme görevi de Kürtlere kalıyor. Siyaseten belirli sözler üretiliyor, gündelik hayatta hiçbir değişim/dönüşüm yaşanmıyor. Böylelikle zaten gergin olan ya da zaten aslında farklı farklı sebeplerle karışıklık içerisinde olan insanlara bir de bunun çok kolay siyasallaşabileceği ve meşrulaşabileceği bir dil verilmiyor mu?

Zeynep Ç. Gambetti: Sondan başlayayım. Memleketimizde linç yeniden körüklendi. Linç vakaları ara ara sıklaşıyor, iki haftada bir linç haberi geliyor örneğin, ama ara ara azalıyor, bir-iki ay hiçbir şey olmuyor. Mesele Hrant Dink vurulduktan sonra altı-yedi ay bir şey olmamıştı. Orada otokontrol mü devreye giriyor, toplumsal bilinç altı mı devreye giriyor, bilmiyorum. Kürt meselesinin dokunduğu temel akslardan biri Türklük üzerinden kurulan ve Türklüğe bir takım pürüzsüz özellikler atfeden kimlik aksıdır. Kürtler dokundukları için bence bu toplumda temel antagonizmalardan birini yarattılar. Tabii ki AKP'nin linçlere istikrarlı bir şekilde göz yummuş olması, müdahale etmemiş olması, hatta çok talihsiz laflar etmiş olması, mesela “vatandaşın hassasiyetleriyle oynamayın” demesi, son olarak yine “Roman vatandaşımızı mağdur etmeyiz” demesi ama kimsenin tutuklanmaması, hiçbir polise soruşturma açılmaması, bu tip olayları kesinlikle cesaretlendiriyor. Ancak ben burada sebep-sonuç ilişkisi kurmak istemem. Cezalandırma olmaması hususundaki istikrar cesaretlendirip şiddeti artırılabilir, ama bunun evveliyatı da var. Hiçbir kolluk kuvvetine dahil olmayan, özel kolluk eğitimi almamış, doğru dürüst görev tanımları yapılmamış bir korucu ordusu yaratırsan, köylüye silahı verirsen ve yaptıklarından dolayı cezalandırmazsan, yani korucu sıfatıyla köylü haraç keserse, kendi nüfuzuna karşı çıkana vurursa, devlet bu sistemi 30 sene boyunca meşrulaştırırsa, AKP'ye gerek yok aslında. AKP, Kürt meselesinde aslında küçük aktör. AKP'nin bu olayın üzerine gitmesi (ki oy kaygısından dolayı ya da AB gibi başka kaygılardan dolayı gidiyor) demokrat olmayı oynama zorunluluğundan dolayıdır, zira askerin belini kırması gerekiyor. Dolayısıyla Kıbrıs meselesini halletmeye çalışıyor, Ermeni meselesini halletmeye çalışıyor, Kürt meselesini halletmeye çalışıyor. Bütün milliyetçi, vesayetçi ve orducu güçlerin belini kıracak hamleler bunlar. Sözümona “iç ve dış düşmanlarımız” kalmaz ise AKP çok daha rahat hareket edecek. Bunlar spekülasyon tabii. Sebebi ne olursa olsun, AKP bu meselenin üstüne gitmeye karar verdi. AKP nasıl neo-liberalizmi Türkiye'de yeşertebilecek en uygun aktör ise, açılım konusu ilk ortaya çıktığında bu işi de çözebilecek yegâne aktör diye düşünülmüştüm. Neden? Çünkü dini kullanarak bütün yaraları sarabiliyor. Örneğin, piyasanın açtığı bütün yaraları, aç bıraktığı bütün insanların hallet-i ruhiyelerini din aracılığıyla nasıl düzeltiyorsa, aynı şekilde, DTP ile bölgede çekişmesine rağmen din unsuru ile, Kürtlerle din kardeşliği üzerinden, en azından kendi seçmenini demokratik açılıma ikna edecek diye düşünülmüştüm. Fakat pandoranın kutusunu açmış oldu. Bu işin bu

noktaya geleceğini kendileri de asla öngörmüyorlardı. Çok hayret içerisindeler dolayısıyla. B planları da yok henüz. Anayasadan, kanunlardan bahsediyorlar. Ama pandoranın kutusu açıldı bir kere. Irak'tan dönmele-re kadar açılımı iyi yönetiyorlardı, toplumsal uzlaşma arıyorlardı. İçişleri Bakanı Beşir Atalay herkesle görüştü, ama iki şeyi anlayamadı. Birincisi bu ülkede artık nispeten canlı bir sivil toplum var, ki çok da kontrol edilebilir bir sivil toplum değil bu. İkincisi, hala devlet aklı denilen bir şey var. Soruşturmalar, yargının kararları ve kararsızlıkları konusunda veya linç faillerini serbest bırakma konusunda AKP'nin çok da etkili olduğunu düşünmüyorum. Biz sürekli olarak şu denklemi kurmaya alıştık: "yargı devletin borazanıdır". Devlet iradesi ne istiyor ise yargı onu yapar. Ancak KCK soruşturmaları sürecinde kimin iradesi ağır basıyor, çok emin değilim. AKP'nin yapmak istediğinin önüne set çekmek isteyen başka güçler de olabilir, çünkü açılımın yarattığı beklentilerin ve AKP'ye dair parlayan belli bir güven ışığının önüne set çekmek isteyenler olabilir. Bu süreçte AKP işin yüzde yüz hakimi değil. Onun için AKP'ye bakarak kırılmaları anlamak çok mümkün değilmiş gibi gözüküyor. Bazen arabanın önünde koşuyor, bazen arkasında kalıyor veya yanında gidiyor. Araba toplum da olabiliyor, Kürt hareketi de. AKP açılım diyor, sonra PKK'liler Habur'dan ülkeye giriş yapıyor. Onların kontrolü AKP'de değil.

Mehmet Polatel: *'Beraber yaşamak mümkün mü?' sorusunu biraz sorgulamak istiyorum. Zaten bir kesim tarafından 'Bin yıldır kardeşiz' adı altında bir söylem var. 'Biz hep birlikte yaşamışsınız' diye. Diğer tarafta ise 'Biz aslında ne kadar birarada yaşadık' gibi bir soru da var. Birlikte yaşamak dediğimiz aslında daha çok zorunlu göç ile Batı'ya gelen Kürtler ve PKK meselesinin birbirini tamamladığı bir süreç. Bu biraraya gelme, yüzyüze gelme sürecinden itibaren yani birlikte yaşamaya başladığımızdan itibaren mi bu kriz başlıyor?*

Zeynep Ç. Gambetti: Tarihsel anlatının fonksiyonu önemli. 'Bin yıldır birlikte yaşadık' anlatısı da bir gerçekliğe denk gelmiyor, bin yıldır savaştık anlatısı da. Çünkü tarihsel gerçeklik o kadar basit bir şey değil. Ama tarihle ne yapıldığı, tarihin ne işe yaradığı, nasıl bir işlevi olduğu önemli. Belli bir anlatı ne zaman devreye giriyor? 'Aslında hep farklıydık, ben sen değilim' dediğin an, 'Niye bölüyorsun, biz her daim pürüzsüzdük, bir bütündük' diyorlar. Dolayısıyla sen kendi adını koyduğun andan itibaren 'bin yıldır birlikte yaşıyorduk, şimdi bunu nereden çıkardın?' söylemi devreye giriyor. Ama bu söylem kendi yalanına da işaret ediyor. 'Sen kendi adını koymadığın sürece, talepte bulunmadığın sürece, düzenimi bozmadığın sürece, dokunmadığın sürece güzel yaşıyorduk' demek istiyor hakikaten.

Kırılma noktalarını görmek gerekiyor. Sürekliliği olan bir tarih anlayışına, teolojik bir tarih anlayışına göre tarih bir yere doğru ilerler, gelecek bu-

günden bilinir, bugün ise dünden bilinir. Bu bana çok sakıncalı geliyor, bundan ziyade kopuş noktalarına bakmak anlamlı geliyor. Söylemler nerelerde kırıldı, nelere yeni adlar konuldu? Mesut Yeğen de *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa* isimli kitabında bunu yapmaya çalışıyor. “Müstakbel Türk” de “Sözde Vatandaş” kadar Kürt’ü dışlayan bir söylem, ama belli bir dönemde farklı bir işlev görüyordu. Sonra bu işlevini kaybetti çünkü ‘Ben müstakbel Türk değilim, ben müstakbel Kürt’üm’ diyen birileri çıktı. Oradan “sözde vatandaş”a geçildi. Düzen açısından bunların fonksiyonu neydi? Buna bakmak lazım.

Az önce ‘Biz o kadar birbirimize değmiyorduk, esas birlikte yaşamaya zorunlu göçle başladık’ diyordun ya, bence esas ‘Ben Kürt’üm’ diye silahlı olarak ortaya çıkıldığı anda birlikte yaşamak zorunda kaldık. Bilmiyorum çok mu aşırı olacak bunu söylemek ama, benim seninle birlikte yaşayabilmem için senin ben olmadığını göstermen lazımdı. Yani senin benden kopman gerekiyordu. Birlikteliğimizin önkoşulu, birlikte olmamamızdı, farklılığımızdı. Bir ‘biz’ olabilmek için ‘ben + ben’ değil; ‘ben’ olmayan bir ‘sen’ gerekir. 1984’te, Kürtlere “bir avuç ayrılıkçı” damgası vuruldu, ama Kürt sorunu diye bir sorunun adının konmaya başlandığı dönem 1987’de sıkıyönetim ilan edilmesiyle, yani bunun artık Türkiye’nin batısına sirayet etmesiyle eşanlıdır. Olay ‘bir takım eşkiya gitti okul bastı’ diye geçirilebilir olmaktan çıkıp, ülke genelini ilgilendiren bir sorun olmaya başladığı andan itibaren “Kürt” diye bir ötekinin, yani bütünü iradesinden bağımsız olarak karşısına çıkan ve ‘hadi bakalım buyur’ diyen bir ötekinin varlığıyla karşılaşıldı. [Sloven düşünür Slavoj] Žizek şöyle söylüyor: ‘Farzet çok sevdiğim bir arkadaşımın. Sonra bir gün bana öyle bir şey yapıyorsun ki, kendi ilkelerim çerçevesinde kabul edebileceğim bir şey değil. Esas sınavı burada veriyorum: seni bu halinle kabul edebilecek miyim, edemeyecek miyim?’ Žizek örneğine arkadaşlıktan, yani kurulu bir ilişkiden başlıyor. Ama bence bunu tersten anlatmak gerekirdi. Yanyana yaşayan iki kişiden biri bir gün ötekinin ilkeleri çerçevesinde kabul edilemeyecek bir şey yapsa, birbirlerinin boğazına basmak dışında nasıl bir ilişki sözkonusu olurdu? Yanyana değil, birlikte yaşamaları için sınav burada başlar.

Türklerden bir şey beklemek bence hem mantıklı değil, hem de stratejik olarak doğru değil. Kürtlerle ya da herhangi bir ‘ötekiyle’ birlikte yaşayabilecek Türk’ü Kürtler varedecek. Türk kamuoyu konusunda ben şahsen çok karamsarıım. İnsanlar kırk yıllık arkadaşlarıyla konuşamıyorlar artık, aileleri ile tartışamıyorlar. Ne korkunç bir durum. Annemlerle artık bu konuyu zaten konuşmuyoruz, ama Facebook üzerinden farkettim ki, kuzenlerimin çocukları “alçaklar, hainler, şerefsizler” diye naralar atıyorlar. Ben nasıl bir ilişki kuracağım onlarla? Birbirimizi tanıyamadan - çünkü aramızda kuşak farkı var - belki de birbirimize sırt çevireceğiz.

Sidar Bayram: *Siz hain, o da faşist olacak...*

Zeynep Ç. Gambetti: Benim bulunduğum noktadan oraya bakmak, yargılamadan anlamaya çalışmak daha kolay. Öbür taraftansa çok daha zor oluyor. Bu zorluğu Türkler aşamaz çünkü algı alanı kapalı. Zizekyen (ya da Lacanyan) bir kavram vardır, 'supplement' veya 'ek' olarak çevirebiliriz. Demokrasinin onurlu ve ilkeli bir duruş olduğunu lafta veya şekilde kavramış olan birinin yüzüne demokrat olmadığı vurulduğu zaman, davranışına bir açıklama getirmek zorunda kalır. Demokrat olma fantezisini devam ettirebilmek için, koruma mekanizması olarak kendini haklı çıkaracak bir ek ideolojik katmana ya da fantaziye ihtiyaç duyar. Şu anki milliyetçi refleks, Türk toplumsal bilinçaltının benzeri bir süreçten geçtiğini gösteriyor. Zizek üzerinden düşündüğümde sanki bana AKP de bu bilinçaltını zorlayan bir aktörmüş gibi geliyor. AKP'nin en demokrat, en liberal, en Avrupa Birliği'ne oynayan, en orduya kafa tutabilecek aktör olarak siyaset sahnesine çıkmış olması, sosyalisti ve sosyal demokratından liberaline kadar herkesin ezberini bozdu. Bu gruplar kendi başarısızlıklarının üstünü örtmek için yeni savunma refleksleri geliştiriyor, ek duvarlar örüyorlar. Dolayısıyla Türk kamuoyu - Türk diyorum zira burada etnik vurgu yapıyorum - bunu başaramaz şu aşamada. Zaten de rahat bırakılmıyor. AKP açılımın altında kalmamayı becerse, bu defa yargının içinden bir tip çıkıyor ya da çıkarılıyor...

Sidar Bayram: *Gerçi sınıf ırkçılığı var, bir sürü katman var...*

Zeynep Ç. Gambetti: Birçok şey var. O yüzden kontrol kimsede değil artık. Rahat da bırakılmıyor çünkü gerginliğin devamında her kesimin bir çıkarı var. Dolayısıyla birlikte yaşamamızın zeminini Kürtler kuracak, ama tabii bunu isterlerse... istemek zorunda değiller. 'Türkleri kurtarmak bize mi kaldı?' sorusu meşrudur. Fakat eğer Kürtler, Kürt meselesinin sadece bölgesel ve sadece Kürtleri ilgilendiren bir mesele olmadığını kabul ederlerse, o zaman demokratik açılım çok daha sağlam bir mecraya girer. Türk kamuoyu içindeki muhalif unsurlar, Kürtlerin yanında, Kürtlerle birlikte mücadele edebilirler. Kürtlüğün ya da demokrasinin ya da emeğin ya da ortaklaşılın husus ne ise onun mücadelesini verebilecek kesimler, diğerlerinin de ezberini bozabilirler ve birlikte yaşamının koşullarını oluşturabilirler. Şu an için onlar da fazla kıpırdamıyorlar. Birtakım sarmallar var, kısır döngüler, şiddet sarmalları, bir türlü içinden çıkılamayan durumlar var. Türkiye'nin batısında birlikte yaşamak için bir mücadele başlatıyorsun, sonra bir anda İmralı üzerinden bir siyaset yürütülüyor. O noktalarda buluşamayız. Böylesi bir siyaset yapılmasını demiyorum ama buluşma zeminleri oralarda değil. Başka alanlar üzerinde buluşma imkanımız var. Buluşma noktalarını kuramazsak, bilemiyorum gelecekte ne olur...

Mehmet Polatel: *Burayla ilgili şöyle bir şey söyleyeyim. Bir yandan İmralı'dan son görüşmelerde çıkan şey artık Türkiyelileşme, yani BDP'yi Türkiyelileştirelim gibi bir tartışma da var. Diğer yandan demokratik özerklik var, aslında bir netlik de yok Kürt hareketi içerisinde ama belli bir proje mevcut. Türkiyelileşme aslında Türkiye'nin sorunları dediğimiz Kürtlerin ve Türklerin belli ortaklaşabileceği bazı sorunlar... Kürt meselesinde bunun içine giydirilen bir durum var. Sizin söylediğiniz şeyi doğrulayan bir süreç de bulunuyor ama işlemiyor. Birlikte yaşamının koşulları üstüne çeşitli örnekleri de görebiliyoruz tarihte. İrlanda'nın var, İspanya'da Bask örneği var. Bunu bir şekilde Türkiye'ye uyarlamak isteyen bazı aydın ya da yazarlar bulunuyor. Bu bir federasyon da olabilir ya da farklı anlamlarda özerklikler de olabilir. Bunlar ne kadar Türkiye için uygun? Bir yandan bu sizin Türkiyelileşme projenizle ne kadar uyumlu? Demokratik özerklik dediğimiz şey orayı tam tersi bölgeye hapsedmek mi olur yoksa daha farklı bir mecra da tartışmamıza mı yol açar?*

Zeynep Ç. Gambetti: Federal çözüm, genel zihniyet göz önünde bulundurulduğunda, şimdilik düşünülemez. Henüz oraya gelemedik; anayasa değişikliğine bile gelemiyoruz. O yüzden federasyon, ancak çözümünden sonraki bir aşama olabilir, yani birlikte yaşamın koşulları tesis edildikten sonra varılabilecek bir uzlaşma olabilir. Ben soruyu ikiye bölmek istiyorum. Bir tanesi Türkiyelileşme bir tercih, bir mecra. İrade var ise oraya doğru akar. Bunu söylerken yine bir ince ayar yapmak lazım. Emek mesele. Solla birlikte emek mücadelesi verilecek ise, Kürtlük mevzu bahis olmayacak, kimlik ikinci plana atılacak değil. Burada mesele emek mücadelesi veren Kürtlerle Türk solcularının birlikte hareket edip etmeyecekleri. Her ikisi de sömürülmüşlüğü'nün farkındalığıyla, Kürtlere has bir bölgesel sömürü, bölgesel artı değer, bölgesel geri bırakılmışlık, bölgesel sınıf üzerinden siyaset yapabilirler. Güneydoğu Türkiye'nin sömürülecek işsizler ordusu kaynağı ise, o mesele üstünden solla ortaklık kurabilir. Dolayısıyla Kürtlüğün silindiği bir yerden değil, Kürtlüğü tam da emek sorununun gündemine alıp, Türk soluna ya da Batıya doğru taşımak mümkün olurdu. Ama başka bir mecra daha var, demokratik özerklik. Ben bundan bölgesel özerkliği anlamıyorum. O da olabilirdi. 2009 Aralığı'nda Diyarbakır'da gerçekleşen bir alternatif ekonomi çalıştayında da konuşulduğu gibi, sadece ulusal mücadele verilerek de demokratik özerklik kurulabilir.

Ancak ben özerklik ifadesini çok daha geniş anlıyorum ya da böyle anlamak istiyorum. Alternatif bir model yaratmak söz konusu olabilirdi. Solla kurulacak ya da Türkiye'nin farklı yerlerinde farklı bölgelerindeki diğer ezilenlerle kurulacak ittifakların ötesinde, genel anlamda birlikte yaşamaya dair ya da alternatif bir toplumsallığa dair bir model veya deneyim geliştirilebilirdi. O zaman sadece Türkiye'nin değil, dünyadaki bir

takım muhalif hareketlerin de gözünün Kürt hareketi üzerinde olmaması için hiçbir sebep olmazdı. Neo-liberalizmin kendini yeniden üretme koşullarının önünde duran, çevre meselelerine duyarlı, alternatif, sürdürülebilir bir ekonomi bilinci olan, çok daha yatay politik örgütlenmeyi benimseyen, dolayısıyla hiyerarşiyi ve iktidar ilişkilerini önce kendi içinde kıran bir ilişkilendirme tarzı, bir siyaset modeli olarak algılıyorum özerkliği. Küreselleşme karşıtı hareketlerle diyalog içinde olabilen, sadece kendini kurtarmakla değil, çok geniş anlamda dünyanın gidişatı karşısında durmakla ilgilenen bir hareket olarak algılıyorum. Ulusal kurtuluş çok sınırlı bir bağımsızlık anlayışıdır. Bir halkı başka bir halk tarafından sömürülmekten kurtarabilir, ama siyasi veya ekonomik olarak alternatif bir örgütlenme öngörmüyorsa, o halkın kendi kendini sömürmesi ve ezmesinin karşısında durabilecek garantileri üretmiyor demektir. Devlet sistemi miyadını doldurmuştur oysa, artık bunu görmek gerekir. Keza, bütün bir halkın birtakım seçkinler tarafından temsil edilmesinin de ne denli sınırlı ve sorunlu olduğunu tarih bize mutad kez göstermiştir. Parti örgütlenmesinden, devlet hiyerarşisinden ama en önemlisi kapitalizmden farklı bir sistem yaratmak gerekiyor. Böylesi bir sistemin nüveleri Kürt hareketi tarafından atılabilir, bu deneyim bölgeye kısıtlı kalsa bile örnek ve ilham teşkil edecek ve hareketin gücüne güç katacaktır.

Sidar Bayram: *O zaman birlikte yaşamının mecrası neresidir, devlet midir, taban hareketleri midir?*

Zeynep Ç. Gambetti: Aslında anlamlı bir soru Türkiye için. Çünkü her şeyi devletten bekliyoruz, AKP çözsün diyoruz. Örneğin yeni anayasa yapmak, sistemi veya rejimi değiştirmek, yeni bölgeler yaratmak, bunlar ancak devlet seçkinlerinin veya siyasi seçkinlerin çözüm bulabileceği meseleler. Bunlar olsa olsa başka devlet adamlarına esin kaynağı olarak olur. Oysa burada meselemiz bir toplumsallık, bir birlikte yaşama modeli ise - ki bence temel meselemiz bu - anayasa daha sonra gelecek olan aşama. Şu anda var olan durumda, yasaklara rağmen yapılabilecek şeyler var. Belki toplumdaki linççi güçlere karşı değil, zira onları kontrol etmek mümkün olmaz, ama yine de var olan bütün olumsuzluklara rağmen taban hareketlerinin yapabileceği şeyler var ve birlikte yaşamının koşulları böyle kurulabilir. Birlikte yaşayacak olanlar kurabilir ancak bunu.

Sidar Bayram: *Bütün bu tartışmalardan benim algıladığım, sanki çok fazla şey bekliyoruz, Kürtlerden değil, birlikte yaşamaktan. Bir anda herkesin birbirine sarılmasını, yani birlikte yaşamak dediğimiz zaman aslında hepimizin arzuladığı bu tabii ki, ama genelde bu mesele tartışılırken hep bir süreçten ziyade, 'Ne yapacağız, biz ne yaparsak hemen linçler durur' noktasına geliyoruz. Sanki bir anda Türkiye'nin hem muhayyilesi değişecek, her şey bir anda olacak, her şeyi bir anda yapacağız ve çok hızlı yapacağız. Dolayısıyla, bu arzu bizi hep büyümlü bir dokunuş*

aramaya itiyor. 'Ne olacak da bu olacak?' sorusu üzerinden, 'işte anayasa değişecek olacak, devlet şu yasayı çıkaracak olacak' sanısına kapılıyoruz. Aslında biz çok fazla şey bekliyormuşuz gibi geliyor birlikte yaşamaktan. Bence, normalleştirme demeyelim de, gündelik hayatın kendi seyrinde devam edebileceği ilişkilerin bu kadar gerilmediği bir kent ortamını ve gündelik hayat tesis etmenin biçimlerini ve araçlarını kurgulamaya başlamak lazım... Öbür türlü bizi başka bir yere, öteye, kendi irademizin ve yapabileceklerimizin dışına götürüyor. Birlikte yaşamak çok dolu bir kavram ve bu doluluğun kendisi sanki elimizi ayağımızı bağlıyor. Çünkü çok fazla şeyin bir anda değişmesini istiyoruz. Birlikte yaşama kavrayışımızda bir değişikliğe mi gitmek ve soruyu biraz değiştirmek mi gerekir?

Zeynep Ç. Gambetti: Aslında bir yandan dediklerine çok katılıyorum, birlikte yaşamayı bütün problemlerin gerginliklerin, çatışmaların hemen ortadan kalkması olarak düşündüğümüz zaman, yegâne kurtarıcı devlet gibi geliyor, zira devlet büyük ve bizi aşan bir iktidar. Ama bir yandan sorun şu değil mi: birlikte yaşayamamanın bahanesini de sürekli olarak yasalar ve devlet yapısı üzerinden kuruyoruz. Bu da yanıltıcı bence. Topluma bakma şeklimiz hala devlet merkezli: toplumu devlet kurar, dolayısıyla sorun neredeyse, çözüm de orada. Halbuki şöyle düşünsək: birlikte yaşama sorunu toplumsal bir sorundur. Toplumsalın içine ideolojiler girer, dinler girer, sınıf girer, etnisite, toplumsal cinsiyet, semt, şehirli/köylü ayrımı girer. Toplumsalın birçok aksı vardır, dolayısıyla sorunları devlet bile asla bir anda çözemez. Toplumsal dönüşüm herkesin kendi bulunduğu yerden başlatması gereken bir hedeftir, idealdir. Hedefin ne kadar karmaşık ve girift olduğunu, birlikte yaşamak dediğimiz şeyin ne kadar toplumsal olduğunu görürsek, o kadar mütevazı hedefler belirleriz. Birlikte yaşama şöyle mi olmalı: Türk Türk kalacak, Kürt Kürt kalacak, kadın kadın, erkek erkek mi kalacak? Herkes kendi kimliği neyse, onu koruyacak, ama yanyana nasıl dururuz, bunu mu tartacak? Yoksa Kürt'ün Kürt olmaya mahkûm olmadığı, Kürt'ün bazen de erkek ve kadın, emekçi veya kapitalist, Sünni veya Alevi, Urfalı veya İstanbullu veya dünya vatandaşı, sosyalist veya ekolojist de olabildiği bir toplum mu tahayyül ediyoruz? Yani kimliklerin geçişken ve muğlak olduğu bir toplumsallığı mı yeğleyeceğiz? İkinci sık ise, Kürt Türk ile belki yine belli mevzularda ters düşecek; örneğin dil konusunda, anadilde eğitim olsun mu olmasın mı, haftada kaç saat anadil eğitimi verilmeli noktalarında sürtüşme devam edecek. Birbirine değmeler, çatışmalar, gerginlikler zaten birlikte yaşamının koşuludur; birlikte yaşamak pürüzsüzlük değil, antagonizmasız değildir zira. Ama Kürt'e Kürt kimliğinin sürekli giydirildiği, varlığını sadece onun üstünden tanımlamak zorunda bırakıldığı durumlar ortadan kalkacak. Kürt bir kadın, kadın kimliğini ön plana çıkarmayı yeğleyebilecek.

Sidar Bayram: *Hem Kürt olarak ezilmeye karşı bir mücadele var. Aynı zamanda yalnızca Kürtlüğe indirgenmeye karşı da bir mücadele var. Böyle düşününce Kürtlük hem o konuma yerleşip eleştiri sunulabilecek bir öznellik konumu, aynı zamanda kendisi de eleştirilmesi gereken nesnel bir kategori olarak karşımıza çıkıyor.*

Zeynep Ç. Gambetti: Eleştirilmesi gereken değil belki ama belirli anlarda aşılması gereken bir kategori... Bir kişinin, bir Ben'in bütün varoluşunu Kürtlüğe hapsedmek, -ki bu hapseden kendi de olabilir- şiddet uygulamaktır. Kendini sadece Kürt olarak tanımlamak zorunda kalmak da bir şiddettir. Burada kastettiğim kimliğin çözülmesi, buharlaşıp gitmesi değil. Etnik kimliğin yegane kategori olarak her şeyi belirleyen ve kapsayan bir hal almasıdır sorunlu olan. Ya da etnik kimliğin sorunlara işaret etmenin yegane dili haline gelmesi...

Sidar Bayram: *Ben bunu önemsiyorum o yüzden sormak istiyorum. Bu sürece dünyanın farklı yerlerinden, ve özellikle siz de gidip Chiapas'da bir süre kaldığınız için, Zapatistlerden de örnekler verebilir misiniz?*

Zeynep Ç. Gambetti: Sondaki noktadan da Zapatistalara bağlanılabilir. Zapatistalar çok küçük bir grup oldukları ve Chiapas'a sıkıştıkları halde anti-küreselleşme hareketlerini, Dünya Sosyal Forumu süreçlerini ve daha yatay örgütlenen ve alternatif modeller arayan yeni toplumsal hareketleri etkileyebildiler. Haklarını vermek lazım; 1994'te ayaklanıyorlar, 12 kısa gün içerisinde tüm dünya kamuoyunun desteğini elde edebiliyorlar ve 1999'daki Seattle sürecinde anti-küreselleşme hareketlerinin zikrettiği bir ilham kaynağı haline geliyorlar. Bulundukları ve sıkıştıkları o dağlık sınır bölgesinden tüm dünyaya ulaşmayı beceriyorlar...

Sidar Bayram: *99 Seattle tartışmalarını ve örgütlenmelerini çok hızlandırıyor diye biliyorum. Bakın Zapatistler deniyor.*

Zeynep Ç. Gambetti: Evet. Bakın, Zapatistler ya ilham kaynağı olarak zikrediliyorlar, ya da dediğin gibi süreci hızlandırıyorlar. Zapatistaların Chiapas'ta oluşturdukları fiili durum, diğer gruplara çözüm tahayyülleri sunuyor. Dünyada bu denli çoğalabilmek bence bir toplumsal hareketin gerçekten isteyebileceği çok temel bir şey. Belki dünya koşullarıyla kıyaslısak Chiapas yerlilerinin durumunda birebir değişme, sıçrama olmuyor. Ama sürekli yandaş topluyorlar, kendi mücadelelerinin sürdürülebilirliğinin koşullarını yaratmış oluyorlar. Yavaş ama emin adımlarla ilerleyebilmenin, otonomiye kendi felsefelerinden, ilkelerinden ödün vermeden kurabilmenin koşulunu yaratmış oluyorlar. Demokratik özerklik de yince benim aklıma gelen model bu işte.

Zapatistaların başka bir önemi daha var; temsili reddetmeleri. Bir halk adına konuşmak yerine, halkın kendini konuşturmak, halkın kendini öz-

ne kılmak gibi bir dertleri var. Zapatistalar siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel alternatiflere dair gayet felsefi tartışmalar yürütüyorlar. Örneğin Marcos'un bir sözü, Zapatistaların yapmaya çalıştıklarını iyi anlatır: "Öyle bir dünya olsun ki, içine bir çok dünya sığabilsin". Bu beylik bir laf gibi durabilir, ama tam da az önce birlikte yaşamaya dair söylediklerimizle gönderme yapıyor bence. Kendin olarak, kendinden vazgeçmeden, ille başka bir dünyanın parçası olmak için kendini çözmek zorunda kalmadan, ortak bir dünyanın da parçası olduğunun farkında olmak.

Ben bu coğrafyada varolmadığını varsaydığımız bir takım koşulların başında mücadelemizi konjonktürel, yerel, sadece ve sadece mücadele veren grubun kendi öz çıkarları doğrultusunda değil; çok daha genellenebilir bir takım felsefe ve ilkeler üstünden kurmanın vaktinin geldiğini düşünüyorum. Bu bizim Zapatistalardan ve Latin Amerika'dan öğrenmemiz gereken bir şey gibi geliyor bana. Buradaki mücadelelere bakma şeklimiz, birlikte nasıl yaşayacağımıza dair ideallerimizi, kullanacağımız yöntemleri ve birlikte yaşamının kendisini belirliyor; imkansızlığı ve imkansızlığı, buradaki mücadeleleri okuma hallerimiz çok belirleyici. Latin Amerika'ya bakmak o açıdan da faydalı olabilir. Biraz bize ayna olabilir, bir yandan ilham verebilir, bazı olanaklara ve olasılıklara işaret edebilir; biraz da bu coğrafyadaki halkların ve ezilenlerin mücadelelerine yeni bir gözle bakabilmek için esin kaynağı olabilir. Ben bunu önemsiyorum, 'Bu coğrafyada olmaz' gibisinden hazır ve basma kalıp bahanelerden bıktım.

Sidar Bayram: *Hannah Arendt'in söylediği üzere, hareketlerin kendi dışına çıkması, kendi konjonktürlerinden çıkması, bir şekilde bağlı oldukları yaralarından uzaklaşmaları, aynı zamanda hareketlerin kendi ilham veren ilkelerini ortaya çıkarma, onları yeniden sunma, dolayısıyla hareketin dışına taşabilecek şeyi, harekete ilham veren ilkelerde arama daveti olarak düşünülebilir mi?*

Zeynep Ç. Gambetti: Evrensellikte buluşalım gibi bir saikle konuşmuyorsak – ki öyle – o zaman nerede buluşacağız sorusunun karşılığı, senin söylediğin yeredir. Kürt halkı diğer ezilen gruplarla ittifaklar kurmak aracılığıyla temas noktalarını arttırmalı. Böyle bir şey bugüne kadar çok da yapılmış değil. Ama dediğin gibi, iktidarların bizi içine sıkıştırdığı noktalar, aynı zamanda iktidarlara yeniden üreten noktalardır. Farklı gruplar arasındaki köprüyü kimlikler değil, hareketlerin kendi başlangıç ilkeleri oluşturabilir. İlham veren ilkeler başka grupların, başka yerlerdeki eylemliliğine güç katar; daha çatışmasız birlikteliklere davet çıkarır. İdeolojik akslar üzerinden hareket edince iktidarın nesneleri olma riski artıyor. İktidarlardan kullanılan, nesneleştirilen, iktidarın kendini yeniden üretme aracı haline gelen ve dolayısıyla kendine yabancılaşmış fail konumundan çıkmak gerekir. Az önce bahsettiğimiz Kürt-Türk meselesinin birbirini beslemesi ve birbirini çıkışsızlığa hapsetmesi gibi. Oy-

sa özgürlük mücadelesi, sömürüden bağımsızlaşmak gibi ilkeler üzerinden mücadele vermek, iktidarın oyunlarını kıran ve özne olamama hallerini yıkan bir çıkış sağlayabilir.

Sidar Bayram: *Kağıtların yeniden karılması gibi...*

Zeynep Ç. Gambetti: Evet, zira kağıtlar bu haliyle iktidarın işine yarıyor. Tek bir tanıma ve kalıba indirgenemezlik ise çok daha kapsayıcı ve birleştirici olurdu.

Neoliberal Dönemde Suçlulaştırma ve İzmir Asayişî'nin Yeniden Yapılandırılması

Zeynep Gönen¹

Neoliberalizme dair en genel geçer kavramsallaştırmalardan birisi hiç şüphesiz devletin giderek ekonomik hayattan elini eteğini çekmesi ve toplumda etkin bir aktör olmaktan çıkması fikrine dayanmaktadır. Neoliberal devletin refaha yönelik, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki harcamalarına ve geçirdiği dönüşümlere bakılacak olursa bu kavramsallaştırmanın oldukça geçerli olduğu söylenebilir. Özelleştirmeler ve yapısal dönüşüm programları yoluyla sosyal devlet kurumları dünyanın birçok ülkesinde derin bir tahribata uğratılmış ve risk yönetimi çerçevesinde zamanla etrafıca reform süreçlerine tabi tutulmuştur.

Bu kavramsallaştırmada doğru ve önemli gözlemler bulunsa da, devletin dönüşümüne dair bir başka süreç gözden kaçırılmaktadır.

Neoliberal dönemde, devlet bir yandan sosyal güvenliğe dair alanlardan çekilirken aslında güvenlik kurumlarına ve zor aygıtlarına verdiği önemi arttırmakta, giderek yoksulluk ve işsizlikle ortaya çıkan güvensizlik ortamındaki süreçte sahip olduğu güvenlik kurumlarıyla toplumun yönlendirilmesinde, yönetilmesinde ve kapitalist toplumsal ilişkilerin idaresinde varlığını giderek daha da belirginleştirmektedir. Bu yeniden yapılanma, sadece devletin rıza araçlarından ve kurumlarından uzaklaşıp zor aygıtlarına yönelmesini değil, aynı zamanda bu alandaki araçlarını, strateji ve kurumlarını da çeşitlendirerek yeni bir güvenlik devletine dönüşmesine işaret etmektedir. Zor aygıtları ve şiddetin yaygınlaştırılması ise çeşitli güvenlik söylemlerinin ideolojik etkisiyle meşrulaştırılıp normalleştirilmektedir (Garland 2001, Wacquant 2008, Parenti 2000, Ericson ve Haggerty 1997).

1- State University of New York at Binghamton- Sosyoloji Doktora Öğrencisi.

Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, neoliberalizmin güçlendirildiği birçok devlette bu cezai çeşitlenmenin izlerini net olarak görmek mümkündür. Maksimum güvenli ve tecritli yeni hapishaneler, hapishane kurumlarının sayısındaki artış, gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması ve çeşitlenmesi, polis kurumunun güçlendirilmesi ve militaristleşmesi, devlet dışındaki aktörlerin güvenlik sektörüne el atmaları, toplumun da güvenliğin işleyişine çeşitli projeler yoluyla katılması, yasaların ağırlaştırılması bu çeşitlenmenin örnekleridir. Bu kurumsal değişimi destekleyen “hukuk ve düzen” (*law and order*) ideolojisinin de güç kazanmasına paralel olarak, hegemonik grupların desteğini de alan devlet, yoksulluğun ve toplumsal mücadelelerin kontrolünü artık refah ve rıza yoluyla değil, polis ve ceza aygıtlarıyla gerçekleştirmektedir.

Türkiye’de de devletin neoliberal yeniden yapılanmasının bir çehresi de işte bu polis ve cezai aygıtların genişlemesinde, toplumsal hayata müdahalede, yoksulluğun kontrolünde, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde ve merkezi bir konuma yerleştirilmesinde vücuda gelmektedir. Hatta neoliberal ilişkilerin yol açtığı tahribatın ötesinde bu ilişkilerin kuruluşunda toplumsal çelişkileri bertaraf etmeyi amaçlayan zor yöntemleri Türk devletinin yakın tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Yalnızca 12 Eylül darbesi ve sonrasında oluşturulan yasal ve hukuki çerçeveye yaslanılarak kullanılan zor ve şiddetin derecesi ve çeşitliliği bile düşünülecek olursa, Türkiye deneyiminin yukarıda anlatılan tabloya oldukça uygun düştüğü söylenebilir.

Konuya dair az ama değerli çalışmaların varlığı bize bir takım iddialarda bulunma şansı veriyor. Örneğin Biriz Berksoy’un (2007) 1980 sonrasında Türk Polis Teşkilatı’nın geniş çaplı bir militaristleşme sürecinden geçtiğini anlattığı çalışmasında tartıştığı tam da Türk devletinin yeniden yapılanmasının bir parçası olan polisin artık toplumun neoliberal çerçevede dönüştürülmesi ve üzerindeki kontrolünün artması üzerinedir. Zeynep Gambetti de (2009) neoliberal devletin yapısında yer alan şiddetin sadece bir sonuç değil devletin içsel bir parçası olduğunu, Türkiye’deki terör ve güvenlik söylemlerinin türlü şiddet mekanizmalarına destek sağlamakta olduğunu anlatır. Polis teşkilatı da 1980’lerden beri, bu dönüşümlerin bir parçası olarak bir yandan teknolojik ve kurumsal olarak kendini yeniden yapılandırmakta, diğer taraftan da özellikle “iç düşman”lara karşı öne sürülen ideolojik saldırılardan beslenerek müdahale alanını genişletmektedir (Uysal, 2006; Gambetti 2007, 2009; Özkazanç 2007).

Özellikle 1990’ların ortalarından itibaren iç düşman kavramının yanında politik içeriğinden azad edilmiş yeni bir suç söylemi yaygınlaştırılmıştır. Bu suç söylemlerinde büyük şehirlerde artık güvenliğin kalmadığı, adli

suçun, gündelik ve rastgele şiddetin masum vatandaşları giderek daha fazla tehdit ettiği anlatılmaktadır. Gündelik yaşamda artan güvensizliğin sebebi ise suçun öznelere tabir edilen “sorunlu” kesim, yani sokakları işgal etmiş olan suçlular, sokak çocukları, kapkaççılar, tinerciler olarak tanımlanmaktadır. Polis Teşkilatı’nın özsel alanı olarak tabir edilen suçla mücadelenin yeniden gündeme gelmesi tam da bu suç ve güvenlik söylemleri yoluyla kendine yeni meşruiyet kaynaklarını ve gücünü takviye etme yolları arayan polise önemli bir destek sağlamıştır.

Suçla mücadeleyi ciddiye almanın polisin meşru gücüne vereceği desteği kavrayan isimlerden biri de şu anda İstanbul Emniyet Müdürlüğü görevine atanmış olan Hüseyin Çapkın’dır. Çapkın, İzmir Polis Teşkilatını yeni teknoloji, birim ve stratejiler yoluyla sistematik olarak dönüştürerek suçla mücadelede etkin ve profesyonelleştirilmiş ve aynı zamanda halkın desteğini arkasına almış bir teşkilat yaratmayı kendine şiar edinmiştir. Bu yazı, Hüseyin Çapkın’ın İzmir Emniyet Müdürlüğü döneminde, özellikle adli suçlara karşı organize edilmiş olan asayiş polis birimlerinde gerçekleştirdiği reform ve yapısal dönüşümleri konu edinecektir. Bu dönüşümler ve yürürlüğe konulan yeni stratejilerin analizi, hem polisin neoliberal politikalarını hem de yukarıda bahsi geçen devletin neoliberal dönüşümünü anlama çabalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, 2008 Baharı’nda İzmir Asayiş Polisiyle yapılan görüşmelere ve bir takım polis belgelerine dayanmaktadır. İzmir Barosu insan hakları şikâyet dosyalarından da bazı değerlendirmeleri netleştirebileceği düşüncesiyle faydalanılmıştır.

I. İzmir Asayişinin Yeni Stratejileri

a) Suça Sıfır Tolerans

İzmir Polisi’nin yeniden yapılandırmalarla uygulamaya koymayı amaçladığı polislik stratejisi aslında başka ülkelerde özellikle son dönemlerde kullanılan *önleyici polislik* (*preventive/preemptive policing*). Bu yöntemle, polis kentsel mekânda ve gündelik hayatın çeşitli alanlarında etkinliğini arttırarak sadece suç işlendikten sonra zanlıları aramayı değil, suç gerçekleşmeden engelleme üzerine yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber, önleyici polislik, polisin toplum üzerindeki baskısını ve şiddetini arttırmasıyla ve özellikle belirli kesimlerin suçlulaştırılması yoluyla yürütmektedir. Bu minvalde, suçu oluşturan sosyal ve tarihsel dinamikler göz önünde bulundurulmadan, suç unsurları olarak tanımlanan kişi veya hareketlerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Bu anlayışın İzmir’deki yansımaları ise suçun yoğun olduğu düşünülen parklarda, metruk alanlarda, çeşitli cadde ve sokaklarda kimlik kontrolleri ve zor uygulamaları (*enforcement*) ile polis ekiplerinin agresif bir tavır alacağının sinyallerini veriyordu.

Önleyici polislik aslında sadece İzmir Asayiş'i'nde değil Emniyet Genel Müdürlüğü'nde de yerleştirilmeye çalışılan bir stratejiydi. Huzur Timlerinin benzerleri olan Yıldırım ve Güven Timlerinin açılış töreninde dönemin İçişleri Bakanı Osman Güneş bu yönelime dair şöyle konuşmuştu:

“Önleyici kolluk hizmetlerinde de yoğunlaşarak yeni fikirlerde konseptler geliştirerek vatandaşımızın hayatını daha da kolaylaştırmak, huzur ve güven ortamı tesisinde başarı çitasını daha da artırmak mecburiyetindeyiz. Yerleşim birimlerimiz güvenle, huzurla yaşanabilir hale getirilmelidir. Bunun için de önleyici kolluk hizmetlerine ağırlık verilmesi fevkalade bir önem arz etmektedir. İşte bu proje bu amaçla geliştirilmiş bir projedir.” (*Habervitrini*, 31 Mayıs 2007).

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün açıklamasına göre de batıda polislik işinin yüzde doksan gibi önemli bir kısmı bu önleyici polislikten oluşmaktaydı. Bu bağlamda Türkiye'de de artık toplum zarar görmeden suça ve suçluya engel olmanın gerekliliği vurgulanmaktaydı.

2002 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Önleyici Polis Şubesi kurularak bu çerçevede ilk adım atıldı. Daha sonra büyük şehirlerde devriye ve asayiş polisinin önemli bir parçası olacak olan Yunus Polisleri bu şubeye bağlı olarak kurulmuştu. Yunus Polisleri hem devriye hem de arama-durdurma (*stop-and-frisk*) operasyonlarından sorumlu birimlerdi. Önleyici polislik tam da bu iki pratiği merkezine koyan bir çerçeveye oturuyordu. Bir yandan polisin şehirdeki varlığını artırmak, diğer taraftan şüpheliler üzerinde baskı kurmak amaçlarıyla donatıldı. Bu baskının en önemli aracı kimlik kontrolleri ve üst aramalar olacaktı. Önleyici Polis Şubesi'nde 2008 yılında gerçekleştirilen görüşmede şüpheli kişilere dair oldukça muğlak bir tanım sunuluyordu: “kötü tipli kişiler”.² Emniyet Genel Müdürlüğü'nün henüz net bir şüpheli kategorisi olmamakla beraber polisin “makul şüphesi” önleyici kimlik kontrolleri ve durdurmalar için yeterli ve meşru tabanı oluşturunuyordu.³

2- Aynı görüşmede “kötü tipli kişiler”in yanında belirli mahallelerin de suç üreten alanlar olduğu belirtildi. Buralarda suç işlenmesi de suçlu kişiler üremekte ve bu yüzden önleyici polisliğin bir parçası olarak böyle “gettolaşmış” mahallelerin temizlenmesi gerekmekteydi. Önerilen açıkça şuydu: “Eğer belirli bir bölgeden suçu ötelerseniz, suç başka bir alana taşınır. Yapılması gereken suçu tamamen temizlemek yani daha radikal çözümler bulmaktır” (2008, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Komiser).

3- Aslında, Emniyet Genel Müdürlüğü'nde (EGM) polisin “makul şüphesi”nin yanında yeni daha sistematik profillemeye araçları da üretilmek için SAM adlı birim de çalışmalara devam etmekteydi. SAM (Stratejik Araştırmalar Merkezi) Avrupa Birliği-EGM ortak projesiydi. Amacı suç istatistikleri, GIS sistemleri kullanarak suç haritalandırma, sosyal ağ analizi, risk haritaları oluşturma gibi yollarla Türkiye'deki suçlu profillerini çıkarmaktı.

İzmir Asayişinin uygulamaya koyduğu önleyici polislik ise çok daha sistematik ve derinlemesine bir projeydi. Bu, hem stratejilerin ortaya konması hem de stratejilerin pratikte uygulanmasını sağlayan çeşitli yönetsel mekanizmaların işlerliği ile mümkün kılınmıştı. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan Taylorcu kontrol sistemi ve GPRS teknolojisi sadece göstermelik projeler olarak değil, İzmir’de asayiş polisliğinin önleyici stratejilerinin etkin kılınmasını sağlayan mekanizmalar olarak düşünülmelidir. Öte yandan, İzmir’de uygulanan önleyici polislik Rudolf Guillianî’nin belediye başkanlığı döneminde (1994-2002) New York’ta uygulanan *zero-tolerance* yani suça sıfır tolerans politikalarının yaratıcı bir adaptasyonuydu. Guillianî, New York belediye başkanlığına seçildiğinde, şehrin yaşam standartlarını düşürdüğünü ve düzeni tehdit ettiklerini savunduğu unsurları ortadan kaldıracak bir takım “yaşam standardı politikaları”nı yürürlüğe sokmuştu. Bu politikalarla şehirdeki “saygıdeğer” vatandaşların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları düzensizliği ifade eden hareketler, kişiler ve bölgeler temizlik operasyonuna tabi tutuldu. Parklar evsizlerden, duvarlar grafitilerden, sokaklar suçlulardan “arındırılarak” güvenli ve temiz bir New York yaratılacaktı.

Pek tabi New York Polisi (NYPD) bu süreçte önemli bir rol oynadı. Suçla ve düzeni bozanlarla savaşmak için suça sıfır tolerans politikaları adı verilen bir çeşit önleyici polislik uygulamaları bu yaşam standardı kampanyasının bir parçasıydı. Suça sıfır tolerans polisliği, adından da anlaşılabilir gibi suçun büyüklüğüne bakmadan kontrol altına alınması ilkesine dayanıyordu. Bu uygulama Guillianî’nin de sıkça referans verdiği, 1982 yılında Kırk Pencereler Teorisi adıyla ortaya çıkan kriminolojik analizin argümanlarına dayanan bir polislik biçimiydi. Kırk Pencerelerin iki önemli argümanı da New York’ta uygulanan sıfır tolerans polisliğin ve kısmen de yaşam standartları kampanyasının temelini oluşturuyordu. Buna göre, herhangi bir yerde düzensizliğin fiziksel göstergelerinin varlığı, orada yasaya ve düzene karşı hareketlere tahammül edildiğini gösterir ve bu yüzden çeşitli suç aktivitelerinin artmasına sebep olur. Eğer mekândaki bu suça teşvik edici göstergeler ortadan kaldırılacak olursa düzen ve hukuk kurulmuş olacaktır. İkinci olarak, suçu küçük diye önemsememek ve görmezden gelmek genel suçlulukta bir artışa yol açacaktır. Çünkü önemsiz görülen suçlar aslında daha ciddi suçlara yol açar ve eğer önemsiz suçları işleyen kişilere müdahale edilmezse onların daha ilerde daha tehlikeli suçlulara dönüşmelerinin önüne geçilemez. Aynı zamanda polisin küçük suçluları kontrol altına alması onlar yoluyla daha büyük suçlulara ulaşmasını kolaylaştıracaktır (Bkz. Kelling ve Wilson, 1982).

Bunu takiben NYPD, New York’ta sistematik bir ırksal ve mahalli profilme yöntemiyle çeşitli suça sıfır tolerans politikalarını işletmeye başladı.

Çeşitli gözetim teknolojilerinin geniş çaplı biçimde kullanılması, kamusal alanın agresif bir şekilde yönetilmesi, Sokak Polisi Birimi tarafından gerçekleştirilen geniş çaplı durdurup arama operasyonları, sivil polislerin gündelik suçlarla mücadelede kullanılması gibi çeşitli araçlar bu yeni polisliğin önemli parçalarını oluşturdu (McArdle, 2001: 8). Bu pratikler aynı zamanda ırksal profillemeye ile bir arada yürütülüyordu. Belli etnik ve ırksal grupların suça daha çok karıştığı varsayımına dayanan ırksal profillemeye, durup aranması öngörülen şüpheli kişilerin yoğunluğunun şehirdeki ırksallaştırılmış kesimlerden seçilmesine yol açıyordu. Şehrin yoksul emekçi gruplarından siyahlar ve Latin kökenliler suça sıfır tolerans politikaları sonucu suçlulaştırılarak, NYPD'nin agresif ve ırkçı politikalarının mağduru oldular.

İzmir'deki suça sıfır tolerans stratejileri de Guillianini kendisine temel aldığı politikalara oldukça benzer şekilde asayiş polisliğini yeniden düzenlemekteydi. İzmir Asayiş Polisi, her ne kadar bunu resmi olarak ifade etmese de yapılan görüşmelerde Guillianini ve suça sıfır tolerans politikalarına yapılan göndermelerden bu benzerlik ve ilişkiyi ortaya çıkarmak mümkündür. Özellikle Asayiş Ekipleri'nin kullandığı stratejilerinin bahsi geçerken kullanılan "suça-sıfır tolerans" kavramı yeni stratejilerin kaynağını belli ediyordu. Bu kavramın polisler arasında kullanıldığını ise bir amirin şu sözleri anlatıyor: "Suça sıfır tolerans diyoruz, hiçbir suç küçük değildir". İzmir polisi yeni suça sıfır tolerans politikalarıyla artık önceden dikkate almadığı, kaydetmeye bile değer vermediği olayları artık takibe alıyor, sokakta çok daha etkin olarak çalışıyor, kimlik sorma ve GBT yoluyla şüpheli kişileri kontrol altına almaya çalışıyordu.

(ii) "Sokakları tırmalamak" ve "hedef kitlesi"nin suçlulaştırılması

İzmir Asayiş Polisi'nin suça sıfır tolerans politikaları, "tırmalamak" olarak anılmaktaydı. Tırmalamak tam da suça sıfır tolerans politikasında öngörüldüğü gibi suçlu profillemeye pratikleri ve şüpheli kişilerin üzerine gitme yoluyla yapılan agresif bir önleyici polisliğin bileşiminden oluşuyordu.

Saha araştırması sürecine denk gelen Huzur Timleri⁴ toplantısındaki amirlerden biri, polisin son haftalarda sokaktaki performansından hiç de memnun değildi. Toplantıdaki kalabalığın içinden bir polis şöyle seslendi: "Kaytardığımızdan değil. Ama olay yok." Polis memurunun açıklaması amir için yeterli bir bahane olarak görülmediğinden polis memurları sokakları kazımaları için tekrar uyarıldı: "Size olay yokken yaratın demiyoruz. Ama bu tırmalama olayı...Tırmalama azaldı." Amirin ağzından düşürmediği "tırmalama" sözcüğü, İzmir polisiyle yapılan görüşmelerde sık-

4- Yeni bir birim olan Huzur Timleri'nin kurumsal yapısı aşağıda tartışılacaktır.

ça kullanılan, polisin sokak taarruz stratejisini anlatmak için kullanmaya başlanmış olan yeni bir sözcüktü.

Bir polis amiri, bu stratejiyi sokaklarda uygulayacak olan polis memurlarını, herhangi bir suç işlemiş olabilecek şüpheli kişileri gördüklerinde durdurup kimlik sormaları konusunda uyarıyor ve memurların görevleri bittiğinde mümkünse diğer ekipleri de haberdar ederek aynı şahısların takip edilmesini istiyordu. Artık polislerin işi sürekli sokakları tırmalamak, didik didik inceleyerek suç öncesine ağırlık vermek olarak belirlenmişti. Aynı zamanda polisler suçu önlemek için sokakla tamamen angaje olmalı ve bunun için de hem her an hazır hem de müdahaleci bir tavır almalıydı.

Polis memurlarının başarısı bu müdahaleci tavrın yanında müdahale edilecek kişilerin “doğru” seçilmesi ile mümkündü. Bu yüzden net bir şüpheli kategorisinin kurulması öngörüldü. Böylece kimlik kontrolü yapılacak kişiler önceden belirlenerek polisin enerjisi ve kaynakları etkin bir şekilde kullanılabilecekti. İzmir Polisi’nin sokakları tırmalama stratejisinin en önemli parçalarından biri, kimlik sorgulama ve GBT yoluyla şüpheli hakkında tarama yaparak suçlulara ulaşmayı sağlamak öngörülmüyordu. Polis memurlarının içgüdüleri “makul şüpheliler”e ulaşmak için önemli referans noktalarıydı. Bir amire göre, polisler “bir suçlu gördüklerinde, tanıyorlar”dı. Daha spesifik olması istendiğinde ise gülümseyerek verilen cevap şu şekildeydi: “Kıyafetinden, tipinden, halinden...”

Polisin içgüdüleri İzmir Asayişinin yeni önleyici polislik stratejileri için yeterli değildi. Yeni polis birimlerinin toplantıları, daha ortak bir şüpheli kategorisinin, yani belirlenen bu stratejilerdeki “hedef kitlesi” kavramına dâhil olan grupların polis memurlarına aktarıldığı yerlerdi. Toplantılarda aranan şüphelilerin fotoğrafları ve kimlik bilgileri dışında, asayiş polisinin kimleri kontrol altında tutması gerektiği de aktarılıyordu. Böylece polislerin sokak pratikleri düzenlenecek ve ortaklaştırılacaktı. Önleyici Polislik ve sokakları tırmalamak ancak polislerin çalıştıkları alanlarda kimlere ve nelere dikkat etmeleri gerektiğini bilmeleriyle mümkündü.

Hedef kitlesi öncelikle sınıfsal bir kategoriydi. Tırmalanması gereken gruplar alt sınıflar olarak kurulmuştu. Bu stratejinin herkese uygulanması durumunda, boşuna bir kaynak sarfı söz konusu olabilirdi. Huzur Polisi toplantısındaki polis amiri kalabalığa alaycı bir soru yöneltti: “Alsancağ’ta sahilde durdurduğunuz adamdan ne çıkar?”⁵ ve cevap beklemeden ekledi: “Kokain çıkabilir tabi... Adam modelli arabaya biner araması olur, esrarı olur. Ama hep modelli arabaların kontrolünün ne manası

5- Huzur Timleri Toplantı

var?”⁶. Amir, herkesin suç işleyebileceğini kabul ediyor, ama yine de asıl yoğunlaştırılması gereken kesimlerin ayrıştırılması gerektiğini söylüyordu. Konak Asayiş Ekipleri toplantısında da polise sıkça şüpheli ile vatandaş arasında ayırım yapabilmesi gerektiği anlatılıyordu. Yine Alsancak örneği üzerinden kimlerin polisin alanına girdiği belirtiliyordu: “Birinci Kor-don⁷... alkol alanı var, gitar çalanı var, ahlaki olmayan hareketler var. Bunların çoğu üniversite öğrencisi. Burası Gürçeşme değil, Alsancak.” Yani bu davranışlar tolere edilebilirdi, ama polis bu bölgeye ait olmayan öğeleri ayrıştırmalıydı. Amir devam etti: “Aralarında uygun olmayanları cimbızlayacaksınız”⁸.

Asayiş Ekipler toplantısındaki bir amire göreyse hedef kitlesinin seçimi “Hitler benzeri bir mantıkla” yapılamazdı. Bu söz, “hedef kitlemizde ser-seri ve psikopatlar var” gibi bir ekleme ile devam etti. “Hitler mantığı” derken kastettiği, “tırmalama” faaliyetlerinin ve polis kontrolünün özellikle belli kesimlere değil herkese yönelik yapılmasıydı. Amir, Polis Teşkilatı’nın geneline kullanılan “psikopat” kavramını şöyle tanımlıyordu: “İçiyor kendini kesiyor; esrar içip satan kısım; topluma zarar verenler; sabıkalı şahıslar; suç işlemeye devam edenler; balici, tinerci, travesti, hayat kadınları.”⁹ Benzer biçimde Asayiş Ekipleri’nin proje tanıtım belgesine göre “psikopatlar” ve hedef kitlesi toplumun diğer kesimlerinden şöyle ayrıştırılabılırdi: “Ekiplerin yaptıkları önleyici mahiyette bölgesel uygulamalarla özellikle uçucu ve uyuşturucu madde kullanan (esrar, hap, bally, tiner, v.b.) bağımlı şahıslar ile sürekli suç işleme eğiliminde olan sabıkalı şahıslar üzerinde etkinlik kurmaları yanında kendilerine mukavemet eden psikopat tabir edilen şahıslara karşı demirbaş teçhizatları olan çevik kuvvet copu ve gaz spreyi ile zor kullanma yetkilerini sonuna kadar kullanmak suretiyle bahse konu şahısların suç işlemelerinin önlenmesi sağlanmaktadır.”¹⁰

Bu stratejilere paralel olarak Alsancak ilçesindeki uygulamaya dair geliştirilen belgede de tırmalama pratiklerinin uygulanacağı kişiler açıkça belirleniyordu. İlçe Emniyet Müdürü Şemi Albat (3. Sınıf Emniyet Müdürü) imzalı belgede, “mevcut kararlılığın devamının göstergesi” olarak yapılacak “uygulama”nın kapsamı çizilmektedir:

“Bölgede halen bulunan travesti şahıslar, fuhuş yapan bayanlar, geceleri bölgeyi mesken tutmaya çalışan bi-mekân, balici/tinerci,

6- Huzur Timleri Toplantı

7- Alsancak sahil şeridi.

8- Konak Asayiş Ekipleri

9- Konak Asayiş Ekipleri

10-Asayiş Proje Tanıtım Belgesi

psikopat tabir edilen şahıslar ve travesti şahıslarla bağlantılı olarak bölgeye gelen sair şahısların men edilerek bölge halkının huzur ve güveninin temini, eğlence mekânlarının bir düzen içerisinde yakışır şekilde hizmet etmelerinin temini.” (KAOSGL, 1 Ekim, 2009)¹¹

Hedef kitlesi kategorisi “tırmalama” stratejisinin objesini belirlemenin yanında polisin güç kullanımına dair de bir değerlendirmeyi barındırıyordu. Suçlu olarak görülen, suçlululaştırılan kesimler üzerindeki polis baskısı ve orantısız güç kullanımı meşrulaştırılıyordu. Aynı zamanda tırmalama stratejisinin iyi çalışabilmesi için polisin katı tavrı vazgeçilmezdi. Polisin “gerekli” güç kullanımı sayesinde hedef kitlesi kontrol altına alınabilir ve aynı zamanda etkin güç kullanımıyla suç gerçekleşmeden suçlular bulunabilirdi. Polis memurları herhangi bir olay olmasa da hedef kitlesine müdahale etmeli ve onları “rahatsız” etmeliydiler. Böylece suçlular polisin otoritesini kabul etmeyi öğrenebilirlerdi. Polis gördüğü yerde hedef kitlesini durdurup kimlik taraması yapmalı, gerekirse yoklamalı, yani onu rahatsız etmeliydi ki artık suçlular polisten kaçış olmadığını bu şekilde anlayacaklardı.

Öte yandan “saygıdeğer” vatandaşların işbirliği gerekliydi. Onlara aynı şekilde davranmak polisin halkla ilişkilerini zedeleyeceğinden, İzmir Polisi’nin hedef kitlesi kategorisi dışında kalan kişilere davranışları önemliydi. Polis memurları vatandaşlarla “empati” kurmalı ve zor kullanırken her zaman bu ayrımı dikkate almalıydı. Konak Asayiş Ekip amirlerinden biri polislere “Sapla samanı ayırt edin!” diyerek bu ayrımın önemini vurguluyordu: “Vatandaşlara kibar ve medeni olun. Psikopatlara karşı da sert. Size ‘ey ballyci arkadaş gel bana kimliğini ver’ deyin demiyorum, ‘travestiyi saçından tut at’ da demiyorum”. Polis vatandaşı anlamalı ama “psikopatlara” olan tavrından da taviz vermemeliydi. Amir şu şekilde devam etti: “Karşı tarafın mantığıyla düşünün. ‘Ben psikopat değilim PKK üyesi değilim. Polis bana neden güç kullanıyor?’ ” Önceki bölümlerde de bahsi edilen, polis ile halk arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için, polisin güç kullanımını da belli kriterlere göre yapması gerekiyordu. Bir amirin yaptığı konuşmalarda da üzerini çizdiği hep buydu: “Yasaya uyan vatandaşlarımızın polisten korkmaları için bir sebep yoktur.”¹² Herhangi bir sorun durumunda polisin toleransı itinalı bir şekilde tayin edilmeliydi. Bununla birlikte, polisin inisiyatifine terk olunan vatandaşlara karşı tavrı meselesi, “psikopat”lara ve “PKK’lı”lara karşı “uygun” şekilde güç kullanılırsa meşruiyet sorunun çözülmesiyle elimine edilmiş olacaktır.

11- Konuya ilişkin haberin tamamı için: <http://www.kaosgl.org/node/3484>

12- Balçova Asayiş Ekipleri, Amir.

Her şüpheliye müdahale edecek, gerekirse kavgayı göze alabilecek polis gücü, gerçekten çalışmak isteyen ve kendine güvenen polis memurlarının varlığıyla mümkündü. İzmir Asayiş yeni birimlerde çalışacak ve bu stratejileri uygulayacak polislerin seçiminde genç, atletik, araştırmacı ve sokak polisliğine uyum sağlayabilmesi şartlarını ön koşuyordu. Öte yandan verilen eğitimlerle polisin fiziksel gücü ve savunma teknikleri öğretiliyordu. Bu tip eğitimler polis memurlarını daha donanımlı yapmayı ve kendilerine güvenlerini yerleştirmeyi amaçlıyordu. 2007 Haziran ayında kabul edilen Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile polisin yasal gücünün de artırılmış olması ayrıca bu güç takviyesi konusunda İzmir Asayişine katkı sağladı.

Yeni kurulan Asayiş Polisliği Sistemi bağlamında kullanılan stratejiler, sokağı tırmalamak ve hedef kitlesini rahatsız etmek, Taylorcu kontrol sistemi uygulandığından dolayı polis memurları için puan toplamak anlamına geliyordu. İşte yeni asayiş polisliğinin başarısı polisin kontrolüyle yeni stratejiler arasında kurulmuş bağla sağlanmıştı. Ama bu başarıyla aynı süreçte yoğunlaşan suçlulaştırma mekanizmalarını ve polis şiddetini görmezden gelmek mümkün değildir. Saha araştırması sürecinde gözlemleme imkânı bulduğum Huzur Polisi toplantısında yanımda oturan polisin Bornova'da bir doktorun dövülmesi olayıyla ilgili tartışmalar yapılırken bana doğru eğilip fısıldadığı cümle tam da bu ikiliği ortaya çıkarıyordu: "Bunların hepsi bonus yüzünden, bonus almak için".¹³ Bu noktada, yeni Taylorcu kontrol sistemi ile bu süreçte artan vaka sayısı arasındaki ilişki üzerine düşünmek aydınlatıcı olacaktır.

Araştırma esnasında gösterilen resmi olmayan verilere göre (Bkz. Tablo 1), 2006 yılı Haziran ayında uygulamaya konulan yeni stratejiye geçilmeden önceki altı ay ile sonraki aylarda vuku bulan olayların sayısı arasında ciddi bir uçurum gözlemek mümkündür. Bu veriler suç oranındaki bir artışa işaret etmekten ziyade, İzmir polisine göre bir başarı olarak görülen polislerin olaylara müdahale sayısındaki bir artışa tekabül etmektedir.

2006 Yılı İlk Yarı		2006 Yılı İkinci Yarı		2007 Yılı İlk Üç Ay	
Gerçekleşen Olay Sayısı	Suçlanan İnsan Sayısı	Gerçekleşen Olay Sayısı	Suçlanan İnsan Sayısı	Gerçekleşen Olay Sayısı	Suçlanan İnsan Sayısı
145	173	472	637	696	854

TABLO 1: Balçova Bölgesinde Ekipler Karakolunda Vuku Bulan Olaylar

13- Bu toplantıların neden ve nasıl yapıldığı ilerleyen bölümlerde detaylı biçimde incelenecektir.

(iii) Polis Gücünün Takviyesi ve Polis Şiddeti

Hemen yukarıda bahsi geçen polisin gücünün hem yasal hem de yeni teşkilatlar stratejiler vasıtasıyla artırılması, polisin gündelik şiddetini de perçinlemiş, sokakta “şüpheli şahıs”lara ya da “hedef kitlesi”ne karşı daha müdahaleci bir yaklaşım polis şiddetiyle bir arada yürümeye başlamıştı. Medya, Çapkın’ın ve kurduğu yeni sistemin başarısına odaklanırken, aynı sistemin ürettiği şiddete dair ise sessiz kalmıştı. Oysaki İzmir’de gerçekleşmiş ve medyaya yansımış polis şiddeti olayları da oldukça fazlaydı. Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın (TİHV) hazırladığı bir rapora göre 2007-2009 döneminde medyaya yansıyan polis tarafından gerçekleşen 23 adet önemli insan hakları ihlali olmuştu. Bu ihlaller sonucu Baran Tursun ve Emrah Gider polisin ateş açması sonucu ölmüş, Osman Köse ise yaralanmıştı. Bu üç olay da polisin orantısız güç kullanması ve şüphe üzerine silaha başvurusuyla bağlantılıydı.

Osman Köse, asayiş ekipleri tarafından devriye sırasında şüpheli görülüp kimlik kontrolü yapılmak üzere durdurulmuştu. Köse, kimlik göstermek istemeyince, polisle kendi arasında bir tartışma çıkmış ve tartışma Köse’nin vurulmasıyla sonlanmıştı. Polis olayı bir kaza olarak nitelendirirken, Köse polise mukavemetle itham edildi. Basit bir kimlik taraması kolayca gerilime yol açmış, bu da polisin güç kullanmasına “meşru” bir zemin hazırlamıştı. Tam da İzmir asayiş stratejilerinin bir yansıması olarak, devriye ile görevli polisler sadece sokakları gözetim altında tutmakla değil; müdahale etmek, tırmalamak, şüpheli hedef kitlesini rahatsız etmek ile görevlendirilmişlerdi. Bu olayın vuku bulmasını ise yeni stratejiden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Polisin bu yeni tutumu hedef kitlesiyle etkileşime girme durumlarında şiddet içeren karşılaşmaları beraberinde getiriyordu. İzmir Barosundaki insan hakları şikâyet dosyalarında bu karşılaşmalara dair çok daha ayrıntılı ve ışık tutucu örnekler bulmak mümkün. Bu dosyalarda olayın tarifi, yaş, cinsiyet, iş, adres, doğum yeri ve yasal süreçlere dair bilgiler bulunuyor. Etnik kimlik kesin olarak belirlenemese de doğum yerine bakılarak bir tahmin de bulunulabilir. Örneğin, büyük ihtimalle Kürt olan bir gencin bir polis aramasını kendi kaleminden aktaralım:

“Polis şüpheli şahıs arıyordu. Benden kimliğimi istedi. Kimliğimin evde olduğunu söyledim. Ancak bana git giyin gel dediler. Ben itiraz etmeden gidip giyinip geldim. İndim, bu arada minibüsün yanına geldiğimde ‘sen değilmişsin’ dediler. Ben de buna karşılık beni yatağımdan kaldırıp getirdiniz şeklinde söz söyledim. Başka bir şey söylemedim. Ancak komiser yardımcısı küfredip beni darp etti. Aynı eylemine hem araç içinde hem karakolda devam etti.”¹⁴

14- Rapor no. 13

Polisin otoritesine yapılan en küçük bir sorgu sert bir tepkiyle karşılaşıyordu. Bir çok şikâyet dosyası benzer durumlardan bahsediyordu. İzmir Barosu insan hakları şikâyet dosyaları Rapor No. 209-210-211'da (1/2007) ilgili kişilerin hırsızlık şüphesiyle durdurulup polis tarafından dövüldüklerine dair iddialar yer alıyordu. Rapor No. 208 Balçova Asayiş Ekiplere yönelikti. Mülke zarar şüphesiyle durdurulan kişi, üzerinde kimlik olmadığı gerekçesiyle polisin tepkisiyle karşılaşmış, bu tepkiye karşılık veren şikâyetçi ise küfürler eşliğinde dövülmüştü. Şikâyetçi kişi, polise mukavemetle suçlanıyordu. Rapor No. 167'de anlatılan olay yukarıda bahsi geçen Huzur Ekipleri'nce gerçekleştirilmişti:

“Boğaziçi'nde parkta oturuyordum. Bir müddet sonra kalktım parkta yürüyordum. O sırada polis olduğunu anladığım iki sivil şahıs bir çocuğun peşinden gidiyorlardı. Benim yanımdan geçtikleri sırada içlerinden bir tanesi ‘bana kimliğini ver’ dedi, ben kimliğimi verdim. Sonra kimliğimi alıp yürüdüler. Ben ‘kimliğimi neden aldınız’ dedim. ‘Çok konuşma uzat ellerini’ dediler ve kelepçe çıkardılar. Bana kelepçe takacaklardı. Ben de ‘bana neden kelepçe takıyorsunuz, karakola gelmemi istiyorsanız geleyim’ dedim. Daha sonra iki polis memuru daha geldi. Beni yakalayan iki polis ben yerdeyken beni dövdüler. ‘Biz Huzur Polisiyiz seni karakola götürüp hakkında memura mukavemetten işlem yapacağız’ dediler. Bana O.Ç. dediler.”

Ekim 2006'de, onaltı ya da onyediyi yaşlarında iki Kürt genci üzerlerinde kimlik olmadığından biber gazıyla “etkisiz” hale getirildi. İkisi de polise mukavemetle suçlanıyorlardı. Buca'da tutuklanan bir kişi ortada bir suç bulunmamasına rağmen yine polise mukavemetle itham ediliyordu (Rapor No. 169, 11/2006):

“Arkadaşlarımla gece kokoreç yiyorduk. Polis geldi. ‘Neden bağırıyordunuz?’ dedi. Biz de kendilerine ‘bağırıyoruz yemek yiyip gideceğiz’ dedik. Beş dakika kadar geçmişti ki arkadaşlarımla birlikte evime doğru yaya olarak gittiğim sırada ilk gelen resmi ekip ile birlikte üç ekip daha, toplam dört polis ekibi, sokakta bizim yanımızda durdular. Bana hiçbir şey sormadan ve söylemeden yüzüme doğru kafa attı. Benim dişim onun kafasına geldi ve kafası yaralandı, daha sonra hepsi birlikte beni coplamaya başladılar. Daha sonra sürükleye sürükleye karakola götürdüler ve karakolda devam ettiler.”

Başka bir rapora göre Mardin doğumlu iki genç, benzer bir durumla kahvehanenin önünde otururken karşılaşmışlardı (Rapor No. 78-79). Kahveye gelen dört memurun aralarından bir arkadaşlarını gözaltına almaya çalışmasına karşı çıkınca olaylar bir anda büyüyecekti:

Biz arkadaşımızı bırakmak istemedik, neden olduğunu sorduk söylemediler. Polisler arkadaşımızın boğazından tutup duvara yasladılar. Ben de polisin kolundan tutarak onu bırakmasını istedim. Polisler benim gözüme sprey sıkı.

Polislerin ifadesinde gençlerin kendilerine kiremit attıklarını söyleniyordu. Gençler polise mukavemet etmekle suçlanacaklardı. Rapor No. 166 (11/2006) bir başka Mardinli tarafından yazılmıştı:

Arkadaşlarımla yolda yürüdüğümüz esnada sivil giyimli üç kişi gelerek polis olduklarını söylediler ve kimliklerimizi göstermemizi söylediler. Benim yanımda kimlik yoktu, bunun üzerine benim ayakkabımı çıkarmamı söyledi ve aynı anda ceplerimi yokladı ve kelepçe vurmak istedi. Ben kendilerine direnmediğim halde beni yere yatırdılar ve ben yerdayken tekmeyle gözüme, sırtıma, ayama vurdular. Ayrıca ters kelepçeye taktılar.

Şikâyetçi, polisin karakolda kendisini dövmeye devam ettiğini anlatıyordu. Rapor No. 162 (11/2006), sabıkası olan Uşaklı bir seyyar satıcı tarafından yazılmıştı. Kendisi polis memuruna saldırı, darp, hakaret ve tehditle suçlanıyordu. Olay, ona göre şöyle gerçekleşmişti:

Arkadaşlarımla oturduğum sırada memurlar geldiler ve ne yaptığımızı sordular, biz de kendilerine bira içtiğimizi söyledik. Yanımızdan ayrıldılar. Biz de evimizin önüne geldik ve az önce bize soru soran polisle bir arkadaşımızın tartıştığını gördük. Onun memura saldırdığını göremedim sadece gaz sıkmış 'göremiyorum' diye bağırmakta idiler. Biz de kendilerine yardımcı olmak amacı ile yanlarına gidip olayı yatıştırmak istedik. Bunun üzerine beni ve arkadaşlarımı zor kullanarak karakola götürdüler.

Polisle gündelik karşılaşmalar her an şiddetle sonlanabilirdi. Polisin olaylara bakışı çok daha farklıydı. Aynı raporların bazılarında polisin ifadelere de yer verilmişti. Polislerin açıklamalarında şikâyetçilerin rasyonel olmayan, saldırgan ve psikopat davranışlarından, kendilerine zarar verme eğilimlerinden bahsediliyordu. Polisin zor kullanımı bu anlamda meşru sayılıyordu. Hem polis görüşmelerinde, hem de raporlarda sıkça dile getirilen söylem, polisin şiddet kullanmaya "zorunlu kalmış" olmasıydı. Bu manada insan hakları şikâyetleri ve polis şiddeti iddiaları "psikopat" tabir edilen kişilerin haksız suçlamaları olarak görülmekteydi.

Oysaki bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi "hedef kitlesi"ne dâhil olan bir şahıs üzerindeki orantısız polis şiddeti, İzmir Asayiş'i'nin yaygın stratejilerinin bir parçasıydı. İzmir Asayiş Polisi'nin yeniden yapılandırılma sürecinde hedef kitlesi üzerinde kullanacağı şiddeti kendine saklı tuttu.

İzmir Barosu dosyaları en çok da bu hedef kitlesi olarak tanımlanabilecek gruba dâhil kişiler tarafından açılmıştı. Çoğunlukla işsiz ya da enformel sektörde çalışan, Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı gecekondu mahallelerinden gelen (Kadifekale, Narlıdere, Gültepe, Yamanlar vs.) ya da doğum yerleri Kürt şehirleri olan genç erkekler işte bu hedef kitlesinin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Aralarında suç şüphesiyle durdurulan varsa da, nedensiz kimlik sorgulama pratiği oldukça yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu tam da tırmalama ve rahatsız etme stratejilerinin parçası idi. Polis bu pratikleriyle herhangi bir tepkiyi kolayca bir suç unsuruna, spesifik olarak da “polise mukavemet” meselesine dönüştürebiliyordu. Böylece hem polisin otoritesi kurulmaya çalışılıyor, hem de mukavemet eden kişi de ceza sistemine entegre edilmiş oluyordu.

İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) derlediği istatistikler de polise mukavemet ile polis şiddeti arasındaki bağlantıyı net biçimde ortaya koymaktadır. Resmi verilere dayanarak oluşturulan bu istatistiklere göre, 2006 yılında her 1.7 ve 2007'de her 1.4 polis şiddeti ve işkence davasına karşılık 100 adet polise mukavemet davası açılmıştı.¹⁵ Bu veri, doğrudan polise mukavemetin polis tarafından uydurulmuş olduğu anlamına gelmiyor. Polisle karşılaşmalarda kıskırılan kişilerin bazen polisle tartışıp fiziksel olarak direniş sergiledikleri söylenebilir. Ama İzmir örneğinde olduğu gibi, polis memurları hedef kitlesindeki insanları rahatsız etmeleri için telkin edilmiş, bonus puanlar ve performans ölçüm sistemleriyle bu tür sert girişimlere teşvik edilmiştir. Asayiş Ekipler amirlerinden birisinin sözleri tam da işkence ve polis şiddeti konusuyla polise mukavemet meselesine polis gözüyle bir açıklama getirmektedir: “Bu hedef kitlesi dediğimiz kesime yaptığımız sertlik ve görevimizden dolayı hep alkış aldık. Bu hedef kitlesi başta direniyordu. Şimdi copla spreyle dayakla yola getirdik. Artık direnmiyor.”¹⁶

II. Asayiş Polisinin Yeniden Yapılandırılması

Yeni Birimler

Hüseyin Çapkın, Emniyet Müdürlüğü görevine atandığında yaptığı ilk açıklamalardan biri İzmir polis teşkilatına suçla mücadelede takviye görevi görecek yeni birimlerin kurulacağıydı. *Huzur Timleri* adı verilen bu birimlerin yanına *Asayiş Ekip Amirlikleri*, *Okul Polis ve Toplum Destekli Polis* birimleri de İzmir Asayiş Polisi'ne eklenlenecekti. Bu yeni birimle-

15- 8 Eylül 2009, Bianet (Her İşkence Davasına Karşı 63 'Polis Dövüldü' Davası Var), <http://www.bianet.org/bianet/insan-haklari/116922-her-iskence-davasina-karsi-63-polise-mukavemet-davasi-var>.

16- Konak Asayiş Ekipler, Mayıs 2008

rin her biri toplumsal ve gündelik yaşamın çeşitli alanlarında polisin etkinliğini ve gücünü arttırma amacını taşımakla beraber, şehir suçlarına karşı asayişin sağlanmasına yönelik oldukça yenilikçi tabir edilebilecek stratejiler de içeriyordu.

Huzur Timleri, Çapkın'ın da açıklamasında belirttiği üzere kapkaç ve yankesicilik, gasp gibi diğer sokak suçlarına yoğunlaşmak üzere kuruldu. Görev alanları bu suçların çoğunlukla gerçekleştiği kalabalık şehir merkezleri, yoğun insan trafiğinin olduğu hastaneler, alışveriş merkezleri ve pazarlar olarak belirlendi. Kaotik yapısı ve kolayca suç mahalinden uzaklaşma imkânı olduğundan, suçluların tercih ettiği bu alanlara stratejik olarak konumlandırılacak olan Huzur Polisleri, daha çok yaya dolaşarak suçüstü yakalama olasılığını arttırmayı amaçladılar. Bazı bölgelerin özelliğine göre mobilet ya da motosikletli huzur timleri de kullanılmaktaydı.

Huzur Polisleri, normal polis memurlarından farklı olarak bir sivil polis stratejisi olarak görülebilir. Bu doğrultuda, polisler görev aldıkları bölgenin kültürel, sosyal ve hatta ekonomik koşullarına göre kılık değiştirerek kamuflej sağlayıp ortamda dikkat çekmeden sokakta hakimiyet sağlama amacıyla donatıldılar. İçine girdikleri kılıklar arasında sokak satıcılığı, çöpçü, değnekçi, pizza dağıtıcısı, simitçi gerekirse ayyaşlık sayılabilir. Sivil kılıklara rağmen huzur polisleri biber gazı, silah, kelepçe, cop, kulaklıklılı telsiz cihazı ve AVEA'nın sağladığı cep telefonları taşıyorlardı. Organize suçlar ve terör polisliğinde kullanılan sivil polis stratejisi böylece sokaklarda kurumsallaştırılmaya başlandı. Aslında Huzur Polisi de Türk Polis Teşkilatı içinde bir yenilik sayılmazdı. Emniyet Genel Müdürlüğü daha önceden çeşitli şehirlerde Yıldırım Ekipleri, Güven Timleri gibi isimlerde birimler kurarken, Hüseyin Çapkın da daha önce Emniyet Müdürlüğü yaptığı Bursa ve Adana'da benzer birimleri kurmuştu. Huzur timlerinin amacı sokak suçlarına karşı esnek ve etkili bir birim oluşturmaktır. Etkinlik sadece suçları çözebilmekle yetisiyle ilgili değil, aynı zamanda suçluları suçüstü ve olay yerinde yakalayarak hem olası mağduriyetleri önleme hem de suçlunun ceza almasını sağlamasıydı.¹⁷ Huzur polisinin esnekliği de hem polis üniformasıyla sabit ve görünür olmamasında, hem de kentsel alanda atik bir şekilde hareket edebilmesine bağlıydı.

Huzur timleri, özellikle yoğun bölgelerde, Çevik Kuvvet birimlerinden de destek alacaktı. Aslen toplumsal olaylara müdahale amacıyla kurulmuş olan Çevik Kuvvet polislerinin bir kısmı, Çapkın'ın yeni asayiş stratejisine göre Asayiş Polisi birimine destek olmakla görevlendirildi. Özel-

17- Bu konuda Hüseyin Çapkın'ın medyaya verdiği bir demeç için: (bkz. *Kent Haber*, 17 Mayıs 2006).

likle önemli operasyonlarda ve asayiş polisinin desteğe ihtiyacı olduğu durumlarda Çevik Kuvvetler göreve çağrılarak, sokak polislerini takviye edeceklerdi. Çevik Kuvvetleri suçla savaşın yanı sıra, Kemeraltı'ndaki çığırtkan sokak satıcılarının ortadan kaldırılması için zabıta görevlilerine destek olacaktı. Diğer yandan, İzmir'in bazı yoksul enformel sektör çalışanları böylece suçlu kesimleriyle beraber oldukça militarist ve politik bir polis gücünün denetimi altına girmiş olacaktı. Çevik Kuvvet polislerinin İzmir Asayiş Polisi'nin yeniden yapılandırmasındaki yeri çok merkezi olmasa da şiddet içermeyen suçlarla mücadele ve asayişin sağlanmasında polisin artan oranlarda kullandığı gücü göstermesi açısından kayda değerdir.

Bu stratejiyle "saygıdeğer" olduğu iddia edilen vatandaşların "mağduriyet"inin engelleneceği ileri sürülmekteydi. Bu girişimin polisin söylemlerinde ve pratiklerinde yer bulmaya başlaması, vatandaş-polis ilişkisi bağlamında önemli bir değişim olarak okunmalıdır.

"Saygıdeğer vatandaşlar" asayiş polisinin sadece koruduğu mağdur varlıklar olarak değil, polislik pratiklerine eklenilebilecek özneler olarak da yer almaya başladı. Örneğin, Huzur Polisi'nin kendi sorumluluk bölgelerindeki çalışmalarında polisin etkinliğinde vatandaşlarla kurulan ilişki oldukça önemliydi. Bu yüzden Huzur Polislerinin göreve başladıktan sonraki ilk görevlerinden biri sorumluluk bölgelerindeki esnaf ve çeşitli kurumlardaki kişilerle bağlantı kurup, kendilerini tanıtmak ve iletişim bilgilerini bu kişilere vermektir. Her Huzur Polisi kendi adına çıkartılmış olan kartviziti bu vatandaşlara ileterek herhangi bir suç veya şüpheli bir durumda kendileriyle iletişime geçilmesini salık verecekti. Böylece polis tek başına değil, çalıştığı bölgedeki vatandaşların yardımıyla suçlularla savaşacak, onlarla bilgi alışverişinde bulunarak etkinliğini arttıracaktı. Polis imdat telefonlarını, uzayan bürokrasi ve karşılıksız kalan yardım çağrılarından dolayı aramaktan vazgeçmiş olan vatandaşlar, artık onlara bir telefon uzaklığındaki Huzur Polisleri'ne kolayca ulaşabileceklerdi. Polis karakollarının yavaş bürokrasisinden arındırılmış olan bu ihbar yöntemi gerçekten de polisin hızlı bir şekilde olay yerine ulaşmasını ve müdahale edebilme yetisini arttırıyordu. Ama burada önemli olan sırf etkin ve hızlı bir polisin yanında, polis dışı aktörleri kullanarak kentsel alanda daha derin bir polis hâkimiyetini sağlayabilmektir. Vatandaşlar yoluyla polisin gözü her yere ulaşabilirdi. Öte taraftan, halkla kurulan ilişkilerin Türk polisinin meşruiyet krizini ve ona karşı güvensizliği gidermekte de yardımcı olacağından bahsedilebilir. Kendi güvenliklerini polisle işbirliği içinde sağlayan vatandaşlar, artık polisle daha yakın bir ilişki kurabilir ve polise olan güven duygusunu arttırabilirlerdi.

Halkla ilişkilerin geliştirilmesine dayanan ve halkın zaptiye pratiklerine eklenmesini amaçlayan diğer bir yeni Asayiş Polis birimi, Türkiye'nin

başka illeriyle aynı zamanda İzmir’de de uygulanmaya başlamıştı. Toplum Destekli Polislik projesi, İzmir’lileri polisin zaptiye görevinin bir kısmını hem paylaşması hem de yaygınlaştırmasıydı. Bu araştırmanın yapıldığı dönemde henüz pilot proje olarak uygulamaya sokulan Toplum Destekli Polislik projesi, İzmir’in orta sınıf mahallelerinde yaşayan halkla iyi ilişkilerin kurulmasını ve vatandaşların kendi mağduriyetlerini engellemelerini sağlayacak bilgilendirme çalışmalarını gerçekleştiriyordu. Polisin kendi dışındaki aktörlere görevlerinin bir kısmını devrederek güvenlik olgusunu ilgili kesimlerin derinlerine doğru yaygınlaştırması neo-liberal polislik süreçlerinin bir yansıması olarak okunabilir. Başka birçok ülkede de yürürlüğe giren özel güvenlik ve toplum destekli polislik, devletin yanında “saygıdeğer” vatandaşların da bir güvenlik örgütü gibi çalışabileceğini gösteriyordu. Devlet artan güvenlik merkezli politikalarını tek başına değil bu yeni aktörlerin desteği ile sürdürecekti. Özel güvenlikçilerin toplam sayısı artık bir ordu boyutuna ulaşırken, polis de halkla işbirliği yoluyla gündelik hayatın çeşitli alanlarına giderek yayılmayı ve gündelik hayatı kontrol altına almayı amaçlıyordu.

Karakoldan Sokaklara: İzmir Asayiş Ekipleri

Kurulan yeni birimlerden biri olan *Asayiş Ekipleri*, diğerlerinden çok daha geniş çaplı ve asayiş polisliğini dönüştürücü bir değişimi ifade ediyordu. Asayiş Ekipleri, daha önce polis karakollarının üstlendiği devriye polisliği işine ayrılmış bir birim olarak konumlandırıldı. Polis karakolları her ne kadar sokaklara ve gündelik yaşama yakın kurumlar olsalar da kısıtlı devriye olanakları dışında mekânsal olarak sabittiler. Bu bağlamda, karakollar, suç ve suçluların kentsel mekândaki hareketliliklerine karşıt oldukça atıl bir asayiş kurumlarıydı ve aslen bürokratik işlerle uğraşmaktaydılar. Karakollar suçun değişen şekillerine, artan suçun kontrol edilebilme esnekliğine sahip değildi. Öte yandan, oldukları yerden çevre sakinlerinin, bulundukları mahallenin gözlemine de açık olmaları yüzünden biraz saydamdılar. Çoğu kişinin polisle ilgili görüşleri, gündelik hayatın bir parçası olan karakollar; atıllık, güç ilişkileriyle sarmalanmış yolsuzluk ve yozlaşmış sistemleri üzerinden oluşmuştu. Diğer bir deyişle karakollar, Türk polisinin 1980’lerin sonundan beri içinde bulunduğu meşruiyet krizinin gündelik yaşamda görünür kılınmasını sağlayan önemli alanlardan biriydi.

Sokağa yakın olmasına rağmen, karakolun sokak üzerindeki kontrolü oldukça kesintili ve kısıtlıydı. Suç oranlarının şehirlerde artması ve bu çerçevede oluşturulan moral panik, karakolların hem verimsizliğini hem de yolsuzlukla kurduğu ilişkileri daha çok gündeme getirmekteydi. Polis karakolları tam da bu noktada polis gücünün zayıf olduğu alanlardan biriydi. Bu nedenle, Emniyet Genel Müdürlüğü de polis karakollarının gücü-

nü takviye amaçlı projeler hazırladı. Şehirde özellikle nüfusun ve göçün artması karşısında değişen koşullara uyum sağlaması için Emniyet Genel Müdürlüğü, 1993'te "geliştirilmiş polis merkezleri" adlı bir proje hazırladı.

Çoğu il genel müdürlükleri, projeye katkıda bulunmak üzere taleplerini dilekçelerle dile getirdiler. Daha fazla personel, daha fazla kaynak, daha fazla silah istemeyen yoktu. Proje birkaç merkezde büyük polis merkezlerinin kurulmasından ve bazı karakolların takviyesinden öteye gitmedi. Bu noktada İzmir'de ayrı bir birim olarak Asayiş Ekipleri'nin kurulması, karakolların sorunlarına kökten bir çözüm getirmeyi amaçlıyordu. Karakolların işlevi artık sadece bürokratik olmakla kalacak, polisiye pratikler öncelikli olarak ekiplerin sorumluluğunda olacaktı. Asayiş Ekipleri'nin bağlı oldukları polis amirlikleri, ilçe ve mahalle bazında yerleştirilmiş olan karakollardan farklıydı. İlçe yönetimlerinden bağımsız şekilde, doğrudan Asayiş Şube'ye bağlı olacaklar ve ilçe bazında değil İzmir merkezde beş ayrı bölgede konumlanacaklardı. İzmir'in on iki ilçesi beş bölgeye ayrıldı ve her birinde yeni Asayiş Ekip Amirlikleri kuruldu. Suç oranları, nüfus ve ilçelerin sosyal-ekonomik özelliklerine göre Bornova, Balçova, Buca, Konak ve Karşıyaka Asayiş Ekip Amirlikleri bu ilçelerden ve etraflarındaki ilçelerden sorumlu olacaklardı. Böylece şehir, daha merkezileştirilmiş olacak ve suç dinamikleri göz önünde bulundurularak konuşlandırmış merkezlerden idare edilebilecekti.

Asayiş Ekip Polisleri, karakol veya ilçe emniyet müdürlüklerine değil bu amirliklere bağlı devriye polisleri olacaktı. Devriye polislerinin bir kısmı karakollardan devşirildi, bazılarıysa yeni polis okulu mezunu enerjik, sicali düzgün, genç polis memurlarından oluşuyordu. Karakollar bürokratik işlerle ilgilenirken polisin asli işi olarak görülen suçla mücadele bu yeni devriye birimine verildi. Daha geniş bir bağlamda bakılacak olursa, Los Angeles Polisi üzerine alan çalışması gerçekleştiren Ericson ve Haggerty (1997), bürokratik ve adli işlerin polisin gözünde kâğıt işinden ibaret bir yük olarak görüldüğünü ve polisin kâğıt işinden ziyade vukuatların kendisiyle uğraşmayı daha "gerçek" olarak gördüğünü anlatırlar. Aynı şekilde, Asayiş Ekipleri'nin kuruluşuyla dönüştürülmeye başlayan karakollar, polis memurları için monoton ve can sıkıcı, bu bağlamda cezavari bir iş bölümünü ifade etmekteydi. Hem Huzur Polisleri hem de Asayiş Ekipleri bu yeni iş bölümünde, kâğıt işinden ve diğer angarya olarak tabir edilen konser ve maç güvenliği gibi görevlerinden azat edilerek daha önemli işlerle muhatap olacaklardı.

Asayiş Ekip Amirlikleri, ilk bakışta büyük birer polis karakolu olarak görülebilir. Ama standart bir polis karakolunda olmayan bazı yenilikleri de içinde barındırmaktaydı. Yapılan saha araştırması sürecinde edinilen bilgiler doğrultusunda, ekiplerin her hafta bir araya geldiği toplantı odası,

MOBESE kameralarının bağlı olduğu gözlem odası ve alandaki polisleri takip etmeye yarayan bir merkezi kontrol odası bulunduğu gözlemlendi. Kontrol odasında sürekli olarak bulunan iki memur İzmir'in dijital ve ölçüsü değiştirilebilen haritasını bir monitörde izleme halindeydiler. Bu haritada ise ekip arabalarında bulunan GPRS'lerden gelen sinyaller üzerinden devriye araçları takip edilebiliyordu. Nitekim Asayiş Ekipleri kurulanca birime alınan yeni Megan marka arabalara GPRS cihazları konulmuştu. Yani Asayiş Ekipleri bir yandan mobil birimlerken diğer yandan da merkezi bir biçimde kontrole tabi kılındılar. Kontrol odasındaki monitörde devriye araçlarının hareketleri izlenebiliyor, her ekip aracı numaralandırılmış nokta şekilleriyle bu haritada yer alıyordu.

Devriye araçlarının yenilenmesi, yakıt sınırlarının kaldırılması, araç sayısının artırılması ve GPRS sistemi yoluyla araçların yönetimi için gerekli olan kaynak olanakları valiliğin desteğiyle sağlandı. Polisin kent üzerindeki etkinliği ve varlığının artırılması ancak bu sınırların ortadan kalkmasıyla mümkün olabilirdi. Ama sadece araç sayısını arttırmak şehirde polisin kontrolünü sağlamaya yeterli değildi. GPRS sistemi ve dijital haritalar üzerinden polis araçlarını takip, asayiş ekiplerinin çalışma süreçlerini hatırı sayılır biçimde dönüştürücü bir etkiye sahipti. GPRS ile takip yöntemi, ekiplerin sürekli sokaklarda ve caddelerde hareket edip etmediğinin ve bulunduğu yerin anında görülmesini sağlıyor ve böylece polisin şehirdeki hâkimiyetini sağlamaya çalışıyordu. Dijital haritada beliren araçların hareketleri merkezden takip edilebiliyor, duran araçların noktaları renk değiştirince ne kadar süreyle durağan oldukları dahi görülüyordu; bu şekilde koordinasyon sağlamak oldukça kolaylaşıyordu. Devriye araçlarıyla bu kontrol odası memurları arasında sağlanan iletişim yoluyla gelen şikâyetler ve olay takibi için asayiş polislerinin yönlendirilmesi buradan yapılmaya başlandı. Böylece asayiş polisinin mekânsal olarak şehre hâkim olması sağlanıyordu.

Polisin Taylorcu Sistemle Kontrolü

Asayiş polisinin sokaktaki etkinliğini arttırmayı amaçlayan bu yeniliklerin yerleşmesi sadece yeni teknolojilerin eklenmesi ve artırılan kaynakların varlığıyla açıklanamaz. İzmir'de polisin etkinliği ve bu yolla hakimiyetini sağlaması aynı zamanda polis personelinin üzerinde Taylorcu kontrol mekanizmalarının kurulmasıyla gerçekleştirildi. Bu kontrol mekanizmaları Taylor'un yirminci yüzyılın başında işçilerin verimliliğini arttırmak üzere geliştirdiği emek süreçlerini çeşitli kontrol araçlarıyla yapılandırma çabasının polis teşkilatı üzerindeki bir tezahürü olarak düşünülebilir. İzmir Asayiş Polisi'ne yeni eklenen Huzur ve Asayiş Ekipleri'nin polislik süreçlerini düzenleyip, verimliliklerini arttırmak için geliştirilen Taylorcu sistemin iki önemli parçası vardı: *bonus/performans sistemi ve personel toplantıları*.

(i) Bonus Sistemi, Asayiş Polisleri'nin performansını ölçmek için oluşturulmuş bir yönetim sistemidir. Puanlandırma yoluyla polislerin işlerini yapıp yapmadıklarının kontrol edilmesi mümkün hale gelirken, önceki sistemde emek kontrol mekanizmasından azade şekilde hareket edebilen polislerin çalışma zamanı bu yeni programa göre yapılandırıldı. Ekiplerin performansları atama, tayin ve terfi süreçlerini belirleyecek şekilde düzenlendi. Sürekli iyi performans gösteren personel, teşkilatta tercih ettiği şubelere ve birimlere tayin edilebiliyordu. İki haftada bir yapılan değerlendirmeler ise başarılı personele bonus ve çeşitli ödüller verilecek biçimde düzenlendi. Altın, tatil, sinema ve tiyatro etkinliklerine bilet gibi mütevazı ödüller polis ekiplerini teşvik etmeyi amaçlıyordu. Sürekli başarısız olan personelse daha atıl görevlere, özellikle karakollara tayin edilecek şekilde konumlandırıldı.

Asayiş Ekipleri'nin performansları ise her Asayiş Amirliği'nin kendi kriterlerine dayanan bir puanlama sistemiyle ölçülmekteydi. Polis ekiplerinin başarısı ve başarısızlığı bu puanlama sistemiyle belirlenmekteydi. Her ekip yakaladıkları şüpheli ve çalıştıkları alanda yaşanan suç olaylarına göre değerlendirilmekteydi. Örneğin bir ekibin çalıştığı bölgede herhangi bir tutuklama olmamasına rağmen suç olayları olmuş ise bu onların işlerini gerektiği gibi yapmadıklarının bir ifadesi olacak ve performanslarına negatif olarak işlenecekti. Yakalanan şüpheliler de polislerin çalıştığı bir göstergesi ve performanslarına puan eklenmesi demektir. Puanlar ise suçun niteliğine bağlı idi. Asayiş ekipleri farklı suç kategorileri üzerinden sınıflandırılan puanlama şablonlarına göre puan alıyorlardı.

Asayiş Ekipleri'nin kullandıkları puan şablonları, polisin önceliklerini ve stratejilerini anlamak için önemli ipuçları içeriyor. Aynı zamanda şablonlar suçun toplumsal olarak (burada özellikle polis kurumunca) nasıl kurulduğunu ve tanımlandığını da gösteriyor. Polis değişen suç dinamiklerine ve bölgeye göre şablonu değiştirdiğine göre, polisin tavrında belirleyici olan suç tanımları ilgili bağlamdan bağımsız olarak düşünülemez. Aynı zamanda suçların önem açısından tabi tutuldukları sıralama da bu toplumsal kurgulamanın uzantısı olarak değişime tabidir. Suç değişmeyen bir olgudan ziyade, bu şablon çerçevesinde tarihsel süreçlerde ve toplumsal ilişkilerde tanımlanır. Bu şekilde, polis de suçun kurulması süreçlerinde önemli bir aktör haline gelmektedir. Diğer bir deyişle, önceliklerini ve zaptiyesini yapacağı davranış ve durumları belirleyerek suçun tanımlanması ve kurulmasına doğrudan etkide bulunur. Hatta suç, Stuart Hall'a göre polisten bağımsız düşünülemez. Suç hem davranışın kendisinde hem de o davranışa verilen toplumsal tepkide, yani toplumsal kontrol mekanizmalarında ve pratiklerinde ortaya çıkar.

Aşağıda yer alan Balçova Asayiş Ekiplerinde kullanılmış bir puan şablonu-

nu inceleyerek polisin önceliklerine ve böylece suçun asayiş ekipleri tarafından kuruluşuna dair bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkün. Örneğin, Balçova bölgesinde görev yapan polisler ele geçirdikleri her seyyar araba için yirmi üzerinden üç puan alıyordu. Seyyar arabaların kendisi bir suç teşkil etmese de hırsızlık yapmak için kullanıldığı gerekçeyle bir suç kategorisi unsuru olarak puanlamaya eklenmişti. Bu bağlamda, polisin enformel bir gelir kaynağı olarak görülebilecek çöp arabalarını, böylece tüm enformal çöpçülüğü suçlulaştırdığı söylenebilir. Yine, 3 puan bu konunun polisin çok önceliği olmadığını gösteriyor. Bu suçu aynı puanı alan diğer suçlarla karşılaştırdığında, özellikle cinsel taciz suçlarının da aynı puanı alması kayda değer gözüküyor. Taciz zanlılarına verilen 3 puan, polisin bu suçları neredeyse hiç ciddiye almadığını, hatta tacizi korsan CD satmak ile neredeyse aynı derecede önemsemediğini gösteriyor.

Yine bu tabloda polise göre en önemli suçları da açığa çıkarmak mümkün. Listenin başında 20 puan almaya değer cinayet zanlısı ve terör zanlısı yakalamak bulunuyor. Terör zanlılarıysa silahlı gerillalar değil; Terörle Mücadele Yasası'nda (TMY) tanımlanan geniş ve muğlak terör tanımıyla bağlantılı olduğu düşünülürse şehirlerdeki politik birçok Kürt'ün bu gruba dâhil edilebileceği söylenebilir. Polisin bu grubun kontrolü için kolları sıvadığını ve terör zanlısı olabilecek kişileri yakalamanın teşvik edildiğini de ifade edebiliriz. Ne de olsa puan şablonu, neyin önemli neyin önemsiz olduğunu polis memurlarına nümerik bir şekilde anlatarak, kaynakları ve gücünü nereye harcaması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Polis, bir terör şüphelisi ile silahlı birisi arasında seçim yapmak zorunda kalsa bu şablon çerçevesinde hareket ederek terör şüphelisine yönelmesi gerekmektedir. Son olarak, kategorilerden çoğunda aranıyor ya da zanlı olmak şart koşulmamakta, şüphelik yeterli bir kriter olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Bu bağlamda, puanlamanın polislerin kariyeri ve gelecekteki görevlendirilmeleri için önemli olduğu düşünülecek olursa, mümkün olduğu kadar şüpheli yakalamak yani şüpheli gördüğü grupları suçlulaştırmak, personel performans sisteminin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmelidir.

(ii) Personel toplantıları

Personelin yönetimi ve performans sisteminin çalışması için Asayiş Ekipleri ve Huzur Polisleri Performans Toplantıları yapılmaktadır. Bu çalışma için araştırmanın yapıldığı süreç içerisinde, ilgili toplantılar Asayiş Ekipleri için iki haftada bir kez ve Huzur Polisleri için ise ayda bir defa gerçekleşiyordu. Toplantıların bir amacı performans ölçümlerini sunarak polislerin performanslarına dair geribildirim ile suç ve polislik pratikleri üzerine konuşmaktı. Bu toplantılar polislerin sokakta uygulayacağı stra-

tejilerin aktarılmasını, polisler arasında ortak bir aklın oluşturulabileceği düzenli etkileşim imkânını sağlamaktaydı. Performans ölçümleri sadece kişisel bir konu olarak ele alınmıyor, uygulanacak stratejilerin polis pratikleri üzerinden örneklendirildiği ve tartışıldığı bir çerçeve sunuyordu. Performans değerlendirilmelerinde başarılı ve başarısız ekiplerin değerlendirilmesi yapılarak hem polisten beklenenler tartışılıyor hem de güncel meselelere dair bilgilendirmeler yapıyordu.

Toplantıların asıl amacı suç ve polislik konuları üzerine konuşmak ile asayişin stratejilerini aktarmaktı. Suç üzerine hem olay bazında hem de genel olarak değerlendirmeler yapılıyor, suç ve suçlu kategorileri üzerine belirlemeler yapılıyor, suça dair dönüşümler ele alınıyordu. Bu anlamda toplantılar, polis için tam bir kriminolojik bilgi üretimi ve suçlu profili çıkarma alanlarıydı. Çıkarılan profiller ise önceden işlenen suçlar üzerinden ve/veya şüpheli kişiler kategorisinde bulunan insanlar ya da yeni türeyen bir suç türü üzerinden şekillenmekteydi. Bir şüphelinin kimlik bilgileri, aranan kişilerin fotoğrafları, suçla ilgili video kayıtları, MOBESE görüntüleri ya da şikâyet mektupları bu toplantılarda konu edilerek polislerin sokaktaki hareketleri yönlendirilmekteydi.

Örneğin Konak Asayiş toplantısı sırasında Asayiş Ekipleri'nin amiri olan toplantı başkanı, İzmir'in merkezinde giderek yaygınlaşan bir hırsızlık türünü anlatmak için delil olarak tutulan video kayıtlarını gösterdi. Kamera kayıtları bir kuyumcudan alınmıştı. Videoda aile gibi görünen grup içerisinde bir kadın, adam ve bir çocuk kuyumcuya geliyor, amirin anlattığı üzere bir iş bölümü çerçevesinde kuyumcuyu dolandırıyorlardı. Amire göre, bu şekilde yapılan dolandırıcılıklar son günlerde artmıştı. Yani yeni bir suç şekliyle karşı karşıyaydı polis. Video kayıtlarına geçmiş olan aile de Gürcü idi. Daha önce suça karışmış olan Azerilerin de varlığından haberdar olan amir şöyle bir ekleme yaptı: "Bütün Gürcüler hırsızdır demiyoruz, ama dikkat etmek gerek".

Huzur Timleri toplantısında da benzer suçlu profilleri çıkarma pratiklerini gözlemlemek mümkündür. Toplantıyı yöneten amirlerden biri kaldırımcılık tabir edilen yeni bir yankesicilik türünün artışından bahsetti. Kaldırımcılık, kafede ya da açık hava çay bahçesinde oturmakta olan kişilerin açıkta duran cüzdan ve telefon gibi değerli eşyalarının çalınması şeklinde gerçekleşen bir hırsızlık şekli olarak aksettirildi. Amir, ekrana yansıttığı fotoğraflarla şüpheli kişilerin eşkâlini verdi, kimlik bilgilerini açıkladı. Ve toplantıda bulunanların aldıkları notlarla göreve geri döndüklerinde izleyecekleri suçlar ve önem verecekleri konular belirlenmiş oluyordu. Gerektiğinde bazı bilgilerin ve fotoğrafların fotokopileri polis memurlarına dağıtılarak alana çıktıklarında donanımlı olmaları sağlanıyordu. Sonuç olarak, suçlu profili çıkarma konusunda polisin göstereceği

tavrın hem puanlama sistemine göre hem de toplantılar esnasında çıkarılan suçlu profillerine göre şekillendiğini belirtmek gerekiyor.

SONUÇ

Yazının girişinde, güvenlik mekanizmalarının ve polis gücünün genişletilip gündelik hayatta daha etkin bir polisliğin yapılmasının neoliberal devletin dönüşümüyle bağlantılı bir gelişme olduğundan bahsetmiştik. Neoliberal devlet, suç ve güvenlik söylemlerinden destek alarak ceza adaleti sisteminin faaliyetlerini artırarak ve kullandığı mekanizmaları çeşitlendirerek neoliberal düzeni yerleştirmeye ve yeniden üretmeye çalışmıştır.

Türk Polis Teşkilatı'nın 1980 yılından itibaren giderek daha etkili biçimde dâhil olduğu çeşitli projelerin, bir dizi yeni birimler ve kaynaklarla desteklendiğine şüphe yoktur. Son 30 yıl süresince, Polis Teşkilatı toplumsal çelişkilere ve Kürt bölgesinde süregiden savaşa karşı güçlendirilmiş ve militaristleşmiştir. Son dönemde bu dönüşümlerin yanında "suçla mücadele" meselesi de polisin ciddiyetle eğildiği bir alan olmaya başlamıştır. Göç alan birçok büyük şehirde suç korkusu ve tedirginlik eğilimlerinin arttığı söylenebilir. İzmir polisi de suç söylemlerinin ve korkunun artmasına karşı suçla mücadele için yeni stratejiler geliştirdi. Bu stratejileri geliştirirken model olarak, neoliberal polisliğin en net biçimde gerçekleştiği örneklerden biri olan Guillian modelini kullanılmış ve bu sayede başarılı bir polis teşkilatı kurulmaya çalışılmıştır.

Guillian'nin neoliberal güvenlik stratejileri, New York'un yoksul, ırksallaştırılmış ve ötekileştirilmiş gruplarını kontrol etmeye ve onları şehirden dışlamaya yönelikti. Yeni polis pratikleri yoluyla bu kesimler suçlulaştırılmış ve çoğu ceza, adalet sistemi yoluyla idare edilmeye başlanmıştı. Bugün, sadece New York eyaletindeki hapishanelerde hali hazırda 90 bin kişi bulunmaktadır. Neoliberal dönemde yoksulluğun idaresi suçlulaştırma yoluyla gerçekleştirilmiştir.

İzmir polisinin hedef kitlesine dâhil ettiği gruplar tam da kentin neoliberal (ve ahlaki) düzenini tehdit eden, emek ilişkilerinde marjinalleştirilmiş, ırksal ve toplumsal cinsiyet kategorileriyle işaretlenmiş kesimlerden gelmekteydiler. İzmir polisinin "tırmalama", şehri kontrol altına alma, gözleme, devriye, kimlik sorma, rahatsız etme pratiklerinin bu grupları suçlulaştırmayı ve üzerlerindeki kontrolünü arttırmayı amaçladığının altını çizmek gerekmektedir. İzmir gibi batıdaki büyük şehirlere zorla göç ettirilen Kürtler, ayrıca Romanlar, tinerciler, baliciler, travestiler yani yoksul emekçi sınıflar, sınıf hiyerarşisinde en altta kalanlar İzmir Asayişinin belki de en çok ilgilendiği kesimi oluşturmaktadır.

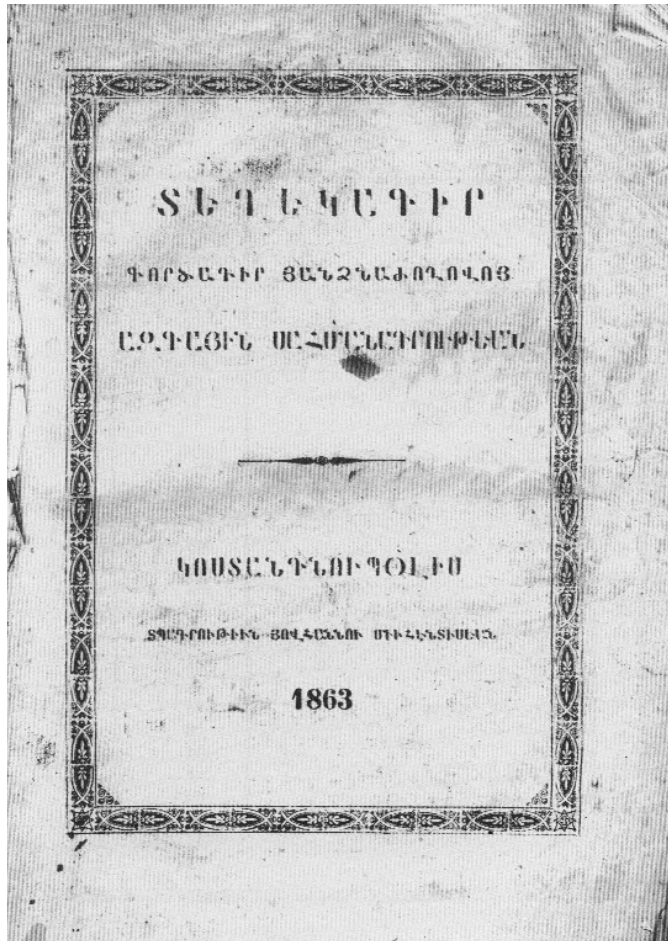
İzmir polisi, bir yandan hedef kitlesi üzerinde baskıcı ve agresif polis

yöntemlerini uygularken, onları toplumun “saygıdeğer” kesimlerinden ayıştırdı. “Saygıdeğer” vatandaşlarla ilişkilerini düzeltmeye yönelik çabasının yanısıra, onlar üzerinde güç kullanmamaya özen göstermekte, sokaktaki polis memurlarının da saygıdeğer vatandaşla “serseriler” arasında ayırım yapmasını istemektedir. İzmir polisi bir yandan gücünü ve otoritesini toplumun belli bir kesimi üzerinde artırırken, diğer yandan daha yakın ve “medeni” ilişkiler ile hegemonik sınıfların onayını almaya dikkat etmektedir.

Hüseyin Çapkın, Türk polisinin uzun süredir cebelleşmekte olduğu meşruiyet krizine suçla ve suçlularla mücadele adı altında hiç de küçümsemeyecek bir “çözüm” üretmişti. Çapkın’ın İzmir’deki çalışmaları onun yurt genelinde ün kazanmasını ve İzmir’in orta sınıflarından önemli ölçüde destek almasını sağladı. Görevde olduğu süre boyunca İzmir’in yerel gazeteleri İzmir Asayışı’nın başarılı çalışmalarından bahsedecek ve desteklerini sunacaktı. Çapkın “İzmir’den suçu silen adam”, İzmir’i “temizleyen” ve “kurtaran” kişi olarak anılacaktı.

Kaynakça

- Berksoy, Biriz. 2007. "Neo-Liberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: 1980 Sonrası Batı'da ve Türkiye'de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm" *Toplum ve Bilim*, No. 109: 35-65.
- Ericson, Richard V., Haggerty, Kevin D. 1997. *Policing the Risk Society*, University of Toronto Press: Toronto.
- Gambetti, Zeynep. 2007 "Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti" *Toplum ve Bilim*, No. 109: 7-34.
- _____. 2009. "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi." İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, No. 40: 143-164.
- Garland, David. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press: Oxford.
- Kelling, George L., Wilson, James Q. 1982. "Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety". *The Atlantic Magazine* < <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/4465/>>
- McArdle, Andrea, Erzen, Tanya. 2001. *Zero Tolerance: Quality of Life and the New Police Brutality in New York City*. New York University Press: New York.
- Özkazanç, Alev. 2008. "Biyo-politik çağda suç ve cezalandırma", *Toplum ve Bilim*, No. 108: 15-51.
- Parenti, Christian. 2000. *Lockdown America: Police and Prisons in the Age of Crisis*. Verso: London.
- Smith, Neil. 1998. "Giulliani Time: The Revanchist 1990s" *Social Text*, 57: 1-20.
- Uysal, Ayşen. 2006. "Cop Gölgesinde Politika: Türkiye'de Toplumsal Olay Polisliği ve Sokak Eylemleri", *Mülkiye Dergisi*, Aralık, No. 253: 79-94
- Wacquant, Loic. 2008. "Ordering Insecurity: Social Polarization and the Punitive Upsurge", *Radical Philosophy Review*. 11(1): 9-27.
- Wacquant, Loic. 2003. "Toward a Dictatorship Over the Poor? Notes on the Penalization of Poverty in Brazil", *Punishment and Society*, 5(2): 197-205



Ermeni Nizamnamesi Yürütme Kurulu Raporu (Cemaat Delege Genel Meclisi'ne sunulmuştur), İstanbul, Hovhannes Mühendisyan Matbaası, 20 Eylül 1863

Arsen Yarman ile 19.Yüzyılda Ermeniler ve Bozulan İlişkiler Üzerine

“Tek bir kelime bile tarihe ışıık tutabilir...”

Toplum ve Kuram Dergisi: *Arsen Bey, sizi, Ermeni toplumunun unutulmuş ve unutturulan geçmişı ile ilgili kapsamlı araştırmalarınızdan tanıyoruz. Son araştırmanız ‘Palu, Harput 1878: Adalet Arayışı’ (1. Cilt) ve ‘Palu, Harput 1878: Raporlar’ (2. Cilt) kitapları nasıl ortaya çıktı?*

Arsen Yarman: Bildiğiniz gibi *Sivas 1877* kitabını, Rahip Natanyan’ın raporundan yola çıkarak hazırlamıştık. Kitapta, Ermenice kaynaklardan ve Osmanlı arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgiler dahilinde Natanyan’ın hayat hikayesini oluşturabildiğimiz kadarıyla okurlarımıza sunmuştuk. Ancak Natanyan’ın hayatı ve yürüttüğü zorlu mücadele bizi öylesine etkiledi ki, kendimizi, *Sivas 1877* kitabını yayımladıktan sonra da Natanyan üzerinde çalışmaya devam etmek zorunda hissettik. Bu kitapların oluşumunu, bu duyguya borçluyuz. Natanyan’ın dikkatli ve eleştirel gözlemleri, sorumluluk anlayışı ve eğitim yoluyla aydınlanmaya duyduğu sarsılmaz inanç, Palu raporunu da incelememizi sağladı. Rahibin çalışmalarından, o dönemin Ermeni dergilerinden ve yeni yayımlanan bazı kitapların satır aralarından güçlükle derlenen bu bilgiler, onun hak-sızlıklara karşı mücadeleyle geçen hayatı üzerindeki sis perdesini biraz daha inceltirse kendimizi mutlu hissedeceğiz.

TKD: *Bu kitabın omurgasını Natanyan oluşturduğuna göre, rahip, 19. yüzyıldan bize yol göstermeye devam ediyor, öyle mi?*

AY: *Arđosr Hayasđani gam Değegakir Palua, Kharputu, Çarsancaki, Cabagçuri yev Erzngayu, Haveluadz isđ Khntranatz Azkasiratz, Khizan Kavar* (Ermenistan’ın Gözyaşı veya Palu, Harput, Çarsancak, Çapakçur ve Erzincan Hakkında Rapor, Milletperverlerin Arzına Binaen Hizan Bölgesi İla-vesiyle) adını taşıyan ve Ermenice’den tercümesini yaptığımız bu kitap,

Boğos Natanyan'ın beşinci ve son eseridir. Kitap, yazarın, Patrik Nerses Varjabedyan'ın genelgesini, Patrikhane Karma Meclisi'nin kararını, rahibin Osmanlı İmparatorluğu'nun bilgi ve onayıyla 1878 yılının Mayıs ayında ruhani önderlik kaymakamlığı göreviyle yola çıktığı Palu'daki izlenimlerini, şehrin ve civarının iktisadi ve sosyal yapısını, savaşın ve zorbalığın pençesinde inleyen yoksul Ermeni köylülerinin durumunu bütün ayrıntılarıyla aktarıyor. Rahibin hayatının trajik bir şekilde sona ermesinin bu kitapla bağlantılı olması da “*Adalet Arayışı*”nın önemini bir kat daha artırıyor.

Bu son rapor birçok açıdan önemlidir. Natanyan'ın diğer raporlarında da olduğu gibi incelenen bölgeler son derece sistematik ve ayrıntılı olarak resmediliyor. Bu niteliğiyle bölgenin diğer halklarının tarihini de ilgilendiren bir yönü var. Diğer yandan, rahibin, görev yerinin patrikhaneden uzaklaşmasıyla birlikte düşünce olarak da patrikhaneye mesafe koyduğunu görüyoruz. Natanyan'ın ilk raporları naifçe hazırlanmıştı, Sivas raporunda kızgınlık vardı. Son raporunda ise oklar patrikhaneye, devlete ve egemenlere yöneltiliyor. Son olarak, bu raporun Natanyan'ın sonunu hazırlayan rapor olması bakımından da ayrı bir önemi var. Natanyan'ın yargılanması sırasında bu raporun, Palu hakkındaki çalışmanın, adı geçmektedir. Hatta bütün yargılama bu kitap üzerine kuruluyor. Öyle görünüyor ki Osmanlı Devleti bu kitabı “risale-i muzırâ”dan saymakta ve önsözünün Osmanlıca çevirisini mahkemeye kanıt olarak sunmaktadır.

TKD: *Natanyan'ın raporu ile birlikte bu iki ciltlik kitapta, aynı dönemde ve yine Osmanlı İmparatorluğu'nun bilgi ve onayıyla Patrikhane tarafından görevlendirilerek bölgeye gönderilen, Ermeni taşrasını gözlemleyerek raporlar hazırlayan Karakin Sirvantsdyants ile Vahan Bardizaksti Der Minasyan'ın raporlarına da yer verilmiş. Bunların aynı dönemde, aynı bölgeye gönderilmesi özel bir duruma mı ilişkin?*

AY: Bilindiği gibi 1878 yılı, Osmanlı-Rus Savaşı'nın bittiği ve barış şartlarının görüşüldüğü yıla denk geliyor. Bu açıdan, her üç rahibin de savaş sırasında ve hemen akabinde, Anadolu şehirlerindeki Ermenilerin siyasal ve sosyal durumlarını tespit etmek için seyahate çıkmaları bir tesadüf değil. Zira Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından, 3 Mart 1878 tarihinde, Rusya ile imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın 16. maddesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslahat yapmasını ve Ermenileri, Çerkezlerle Kürtlere karşı korumasını öngörmektedir. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde de aynı hükümler tekrar edilmektedir. Bu antlaşmalarda, “Ermenilerin yaşadıkları vilayetler”den söz edilmesi, buralarda “ıslahat” yapılacağı ve Kürtlere Çerkezlerle karşı Ermenilerin emniyetinin taahhüt edileceğinin belirtilmesi, Patrikhane ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki durumu incelemesini zorunlu kılmış, ve raporlarına yer verdiğimiz rahipler bölgeye gönderilmişlerdir.

TKD: *Raporların, bu coğrafyanın diğer halklarını ve olgularını ilgilendirmesini önemli başka bir özellik olarak belirtmişsiniz...*

AY: Yazarlar, öncelikle Ermeni cemaatinin durumu hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmak istemişler, ancak seyahatleri boyunca diğer halklar hakkındaki izlenimlerini de dile getirmişlerdir: Türkler, Kürtler, Kızılbaşlar, Yezidiler ve Süryaniler hakkında ilginç gözlemlerde bulunmuşlardır. İncelemeye konu olan, **Samsun, Çarşamba, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Khağdik, Hemsin, Sürmene, Artvin, Ardahan, Ardanoç, Ardaşin, Erzurum, İspir, Hınıs, Pasin, Mamahatun, Varzıhan, Gisgim, Erzincan, Tortum, Tercan, Kemah, Eğin, Camurgap, Caruşla, Abuçch, Narver, Khodorçur, Kelkit, Dersim, Kuzucan, Khozat, Çemişgezek, Çarsacak, Çapakçur, Pertek, Perin, Gasma, Divrik, Pinga, Malatya, Arapgir, Yazıhan, Hısnı Mansur, Kahta, Behesni, Bayezid, Eleşgirt, Ahlat, Palu, Havav, Hizan, Hemran, Vırtanis, Pazents, Şirinit, Terjg, Elazığ, Harput, Mezre, Hazar, Gahan-Maden, Ergani, Çermuk, Çüngüş, Kiğı** gibi yerleşimler geniş bir Anadolu coğrafyasını kapsamaktadır Raporlarda, **Osmanlı Ermenileri**'nin yanı sıra, **Rusya Ermenileri, İran Ermenileri, Müslümanlaşan Ermeniler, Türkler, Keldaniler, Nasturiler, Ermenileşen Rumlar, Rumlaşan Ermeniler, Ermenice konuşan Müslümanlar, Lazlar, Hemşinliler, Rumlar, Kürt Ermeniler, Kürtler, Ermenice konuşan Kürtler, Kürtçe konuşan Ermeniler, Zazalar, Zazaca konuşan Ermeniler, Süryaniler, Yezidiler, Yahudiler, Poşalar, Karapapaklar, Acemler, Tatarlar, Çerkezler, güneşe tapanlar, Arevortikler, Sevortiler, Aleviler, Kızılbaşlar, Dimililer, Gesgesler, Hristiyanlar, Mollalar, Şeyhler, Melikler, Seyyidler, Sirteler, Aşiretler, Beyler, Ağalar, Çeteler, Papazlar, Ruhaniler** gibi çok çeşitli toplulukların tarihine ışık tutulmaktadır. Okuyucuların, buradaki bazı yer isimlerine baktığında yabancılaşmayı, tarihiyle bağının koparılmışlığını derinden hissedeceği açıktır. Kitapta, yerleşimlerle ilgili geniş açıklamalar vererek, bu sorunu ortadan kaldırmaya özen gösterdik. Lakin Sırvantsdyants'ın yıllar öncesinden gelen şu önemli uyarısının altını önemle çizmek istiyoruz: *“Yazarlarımız çok dikkatli olmalı ve yer isimlerini değiştirme gibi bir hatada bulunmamalıdır. Zira tek bir kelime bile tarihe ışık tutabilir.”*

TKD: *Çalışmanızın oldukça yoğun görsellerle zenginleştirilmiş oluşu da ayrı bir özellik...*

AY: Ermenilerin bugün yaşamadığı geniş bir toprak parçasında, geride bıraktığı ve kimse tarafından sahiplenilmeyen, mutlak unutuluşa terk edilen çok değerli kültürel izlere dikkat çekti. Kitaplarda yer verdiğimiz yaklaşık 300'ü aşkın fotoğraf ve kartpostallarla Ermenilerin, yaşadıkları coğrafyanın kültürüne yaptıkları devasa katkıyı gözler önüne serdiğimizi düşünüyorum.

“Soydaşlarımız, sıkılmadan ve hiçbir şeyden korkmadan şikayetlerini komiserlere bildirip durumlarının iyileşmesi için gerekenin yapılmasını açıkça talep etmelidirler. Bunda çekimser kalırlar ise sonradan acısını çekecekler...”

TKD: *Osmanlı 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1922’ye kadar çeşitli aralıklarla Hristiyan vatandaşlarını koruyacağına dair yirmi bir tane kapsamlı uluslararası anlaşma imzalamasına rağmen ne yazık ki söz konusu yüz elli senelik zaman zarfında, bu coğrafyanın kadim halklarının gittikçe artan baskıların ve haksızlıkların odağında olduğu bir resim görmekteyiz. Berlin Antlaşması bu yirmi bir antlaşmanın bir parçası; bu antlaşma ile Ermeni meselesi uluslararası bir niteliğe ulaşmış mıdır?*

AY: Berlin Antlaşması’na giden yolun üzerinde Kırım Savaşı’ndan sonra düzenlenen Paris Konferansı (1856) bulunmaktadır, ve Osmanlı Devleti, Avrupa’nın desteğini alabilmek için Hristiyan nüfusa yönelik bir reform hamlesini başlatma sözü vermiştir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı bu sürecin ürünüdür, ve Berlin Kongresi’nin sonuçları, Osmanlı Devleti’nin söz verdiği reformları gerçekleştirmediği anlamına da gelmektedir. Berlin Antlaşması, genel olarak Ayastefanos Antlaşması’nın hükümlerini yumuşatmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki ağır yenilgisini onaylamaktadır. Ermeni meselesi hakkında ise çok farklı bir çözüm söz konusu değildir; Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi, Ayastefanos Antlaşması’nın 16. maddesinden çok farklı düzenlemeler getirmemektedir, ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenilerle ilgili ıslahatlarının Avrupa devletlerine bildirilmesi şartını ve Avrupa devletlerinin bu ıslahatların uygulanmasını izleme hakkını öngörmektedir. İngiltere, bu maddeye dayanarak hiç vakit geçirmeden, 1878 yılının sonlarında Sivas’a (Albay Wilson), Erzurum’a (Binbaşı Trotter), Van’a (Yüzbaşı Clayton) ve Kayseri’ye (Yüzbaşı Cooper) askeri konsoloslar atamış ve onları ıslahat tedbirlerini izlemekle görevlendirmiştir. Mevcut konsolosların yanı sıra yeni bir uygulama olarak görünen askeri konsolosluk sistemi farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Osmanlı idaresi, bunları “konsolos” ya da “konsolos muavini” olarak tanımlarken, İngiltere, “askeri konsolos” (military consul) adını vermektedir. Anadolu’da görev yapacak askeri konsoloslar, Berlin Antlaşması ile kararlaştırılan ıslahat programlarının yürütülmesini ve emniyet sorunlarının giderilmesini denetlemekle görevlidirler. Dolayısıyla bu programların gerçekleştirilirken karşılaşılabilecek sorunları çözecek nitelikleri taşıdıkları varsayılmaktadır.

TKD: *Bu uygulamalardan hareketle başlangıçta reformların gerçekleşeceğine dair bir inançtan söz edebilir miyiz?*

AY: Başlangıçta yapılan yazışmalar, gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun reform yapacağına dair duyulan inancı göstermektedir. Patrikhane de reformlardan ve askeri konsolosların işlevinden umutludur. Nitekim İzmirliyan'ın, rahip Minasyan'ı görevlendirme yazısındaki, *"Soydaşlarımız, sıkılmadan ve hiçbir şeyden korkmadan şikâyetlerini komiserlere bildirip durumlarının iyileşmesi için gerekenin yapılmasını açıkça talep etmelidirler. Bunda çekimser kalırlar ise sonradan acısını çekecekler, bu da ne milletimizin çıkarlarına ne de hükümetin niyetlerine uygun düşecektir."*¹ sözleri reforma dair bir umudu ifade ediyor. Aslında, Berlin Kongresi, askeri konsolosların yetkilerini sadece ahalinin baskı, yolsuzluk ve reform taleplerinin kaydedilmesiyle sınırlamıyor. Anlaşıldığı kadarıyla askeri konsoloslar bu talepleri kendi başkonsoloslarına aktarmakla yetinmemekte, kimi zaman Osmanlı idarecilerine çeşitli yöntemlerle müdahale de etmektedirler. 1880 yılına gelindiğinde baskı ve yolsuzluk şikâyetlerinin oldukça arttığı anlaşılıyor. Elbette bu durum direk olarak baskı ve yolsuzlukların bu tarihte arttığı anlamına gelmiyor. Daha çok Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim ahalisinin reform beklentisi, artık bu baskı ve zorbalıkları bildirme ve protesto etme eğiliminin güçlenmesi ve yabancı gazetecilerle temsilcilerin çalışmaları söz konusu olmaktadır.

TKD: *Konsolosların görev ve ilgi alanlarını biraz daha açabilir misiniz?*

AY: Askeri konsolosların yalnızca gayrimüslim ahalinin uğradığı baskılarla ilgilenmedikleri, Müslüman ahalinin bu yöndeki taleplerini de dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle gayrimüslim ahalinin olduğu kadar Müslümanların da saygısını kazanmışlardır. şikâyetlerin en yoğun olduğu dönem, aynı zamanda reform beklentisinin en yüksek olduğu dönemdir. 1880'in ikinci yarısında yalnızca askeri konsolosların hazırladıkları raporlardan, hizmet içi kullanım amacıyla basılanların sayısı 220'dir. Durumlarıyla en fazla ilgilenilen ahaliler sırasıyla, Ermeniler, Kürtler, Abazalar, Lazlar'dır. Raporlara konu olan vilayetler sıralamasında ise Trabzon başı çekmekte; onu Sivas, Van, Diyarbakır ve Ankara vilayetleri ile İzmit sancağı izlemektedir.

Berlin Konferansı'ndan sonra İngiltere ile Osmanlı arasında bir nota savaşı yaşandığını gözlüyoruz; Lord Salisbury, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'a, daha 8 Ağustos 1878 tarihinde gönderdiği bir talimatla, Anadolu İslahatı'na dair programın çerçevesini çizmişti. Layard da bu çerçeveye uygun bir lâiyhayı II. Abdülhamid'e sunmuş ve uygulama için 19 Ağustos 1878 tarihinde Babıâli'ye bir nota vermişti. Osmanlı hükümeti ise 24 Ekim 1878 tarihli bir notayla cevap vermiş ve ıslahatla-

1- 1. Cilt, shf. 13-14.

rın yapılmasının mâli imkânsızlıklar nedeniyle mümkün olmadığını bildirmişti. Padişahın da onayladığı 24 Ekim 1878 tarihli bu nota, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin reform sözünün ve programının yenilenmesi anlamına gelmektedir. Layard, bu taahhüde dayanarak, 17 Temmuz 1879 tarihinde Babiâli'ye iki sözlü nota daha vermişti. Salisbury'nin 8 Ağustos 1878'de Layard'a gönderdiği talimatta, İngiltere'nin, Berlin Kongresi'nin hükümleri uyarınca Osmanlı hükümetinden beklediği reform programının esasları özetlenmiştir, ancak bu maddelerin hepsinin aynı anda uygulanabilecek nitelikte olduğu şüphelidir. Zaten İngiltere, her şeyden önce Anadolu'daki Hristiyan nüfusun, Kürt aşiretlerinin baskın ve soygunlarına karşı korunmalarını talep etmektedir. Bu karşılıklı nota trafiğinin, bir bakıma ıslahat programının dayandığı zeminin ve beklentilerin anlaşılmasını da sağladığını söyleyebiliriz. 3 Aralık 1881 tarihinde İngiltere Büyükelçiliği'nin, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verdiği notada, özellikle Sivas, Diyarbakır ve Van şehirleri ile civarlarında kargaşa ve düzensizliğin çok arttığı ve hem gayrimüslim hem de Müslüman ahalinin bu durumdan şikâyet ettiği bildirilmektedir. İngiltere Büyükelçiliği aynı notada, 1878 yılının ikinci yarısından itibaren görüşülen tedbirlerin yerine getirilmediğinden söz etmekle birlikte, bu tedbirlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik ve bütünlüğünü bozacak bir nitelikte olmamasına özen gösterildiği konusunda güvence vermektedir. Aradan geçen üç yıl içinde ciddi bir tedbir söz konusu olmadığı için de hiç değilse asgari tedbirlerin -geçici de olsa- alınması tavsiye edilmektedir. Notada alınması gerektiği bildirilen tedbirler, bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine getirme sözü verdiği reform girişiminin çerçevesini de çizmektedir.

TKD: *Osmanlı bu notalara karşı nasıl bir tavır takınmıştır?*

AY: Osmanlı İmparatorluğu verdiği cevaplarla reformlar konusunda kendisini her seferinde bir kez daha bağlarken, notalardan anlaşıldığı kadarıyla ilk bakışta II.Abdülhamid'in çok fazla rahatsız gözükmemektedir. İngiltere'nin de imparatorluğa kontrollü bir baskı politikası uyguladığından söz edebiliriz. Bunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile ilişki kurmasından duyulan endişe de rol oynamış olabilir. Bu bakımdan İngiltere, önerdiği reformların tadilata uğramasını çok fazla dert edinmemektedir. Dolayısıyla reformlar, buna istekli görünmeyen ve zaman kazanmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu ile bu meseleyi doğrudan kendi dış politikasının gerekliliklerine uyarlayan İngiltere arasında sahipsiz kalmış gibi durmaktadır. Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'nda girişilecek reformların hem İngiltere'nin nüfuzunu artıracaklarını hem de Rusya Ermenilerini etkileyeceğini düşünerek İngiltere'nin girişimlerini güçsüzleştirmeyi amaçlayan bir strateji izlemektedir. İngiltere, 1881 yılında diplomatik baskı kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu reform yapmaya zorlama politikalarında sona doğru gelmektedir. 1882'ye gelindiğinde artık Ana-

dolu'da Berlin Antlaşması'nın öngördüğü türden kapsamlı bir reform hamlesine girişileceğine dair umutlar sönmek üzeredir. Osmanlı hükümeti, 1856 yılından beri söz verdiği reformları gerçekleştirme konusunda ciddi bir çaba göstermemiştir. Bu tarihten sonra bu yönde bir gelişme bekleyen kesimler son derece sınırlıdır. Bu bir bakıma Benjamin Disraeli'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumanın Avrupa'nın yararına olduğu düşüncesinin aşınması anlamına gelmektedir.

“Osmanlı-Rus savaşı bütün ahaliyi katlanılması güç koşullar içine sokmuştur, ancak Ermeni köylüsünün durumu bir kat daha kötüdür. Savaşın mali yükünü herkes gibi onların da üstlenmeleri doğaldır, ama Ermenilerin malından ve hayatından duyduğu endişe çok daha büyüktür. Zira Ermeni köylüsü yerel zorbarların ve Kürt aşiretlerin baskılarının yanı sıra yerel idarecilerin ayrımlarından ve eziyetlerinden de şikâyetçidir”.

TKD: Öyleyse Ermeni sorunu uluslararası planda ele alınsa da süreç içinde geçirtilmiştir, Ermenilere verildiği söylenen uluslararası destek bir anlamda lafta kalmıştır diyebilir miyiz? Bir Ermeni temsilcisinin, Berlin Antlaşması ertesinde, Beyrut'ta ifade ettiği “Berlin'de özgürlüğü gördüm. Ama bir kâğıt parçası yiyemedik. Evlatlarım, [yani Ermeniler] hiçbir yabancı umuda bel bağlamayın” sözü doğrulanmış mıdır?

AY: Bir bakıma doğru. Sirvantsdyants'ın “Kıyıda bir köy var, ancak sivrisineklere ve bitlerinin fazlalığıyla ünlü. Bu sebeple de Berlin Kongresi onlara özgürlük ve kendi kendilerini idare hakkı tanıdı!”² sözleri, Berlin Konferansı'na ne kadar bel bağlandığının ya da konferans kararlarının ne kadar ciddiye alındığının ifadesi olsa gerek.

Aslında reel bir politika olarak 61. madde de son derece zayıftır. 1878 yılının sonlarına doğru İngiliz Büyükelçi Layard'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun reform yapacağı konusunda duyduğu kuşkular artmış görünmektedir. Bu o kadar açıktır ki, büyükelçi, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir güç olarak Rusya'ya karşı destekleme politikasının artık isabetli olup olmadığını sorgular duruma gelmişti. Aslında reformlar konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan baskı, İngiltere hükümetlerinin dış politikada aldıkları tutumla da ilgiliydi. Reformlar konusunda yapılan baskının önemli bir sebebi, İngiltere etkisinde ve güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası güç dengesinde İngiltere'nin elini kuvvetlendireceğine duyulan inançtı. Doğu Anadolu'nun Rusya'nın eline

geçmesi, İngiltere tarafından Süveyş'in kontrolünü kaybedeceği ve Hindistan sömürgesini tehdit edecek bir sürecin başlayabileceği bir durum olarak görülüyordu. Ancak uluslararası güç dengelerinde meydana gelen her değişiklik, bu inancı güçlendirmekte ya da zayıflatmaktaydı.

Askeri konsolosların Anadolu'da görevlendirilmesi, reformlar konusunda baskı yapmak ve güçlü bir jandarma teşkilatına duyulan ihtiyacın yakıcılığını göstermek bakımından da önemli bir işlev gördü. Temmuz 1879'dan itibaren göreve başlayan askeri konsolosların, Anadolu seyahatlerinde gördükleri, savaşın verdiği büyük zararı göstermektedir, ve bu tablo, Natanyan'ın Ermeni köylerinde gördüğü yıkımla çok büyük ölçüde çakışmaktadır. Osmanlı-Rus savaşı bütün ahaliyi katlanılması güç koşullar içine sokmuştu, ancak Ermeni köylüsünün durumu bir kat daha kötüdür. Savaşın mali yükünü herkes gibi onların da üstlenmeleri doğaldır, ama Ermenilerin malından ve hayatından duyduğu endişe çok daha büyüktür. Zira, Ermeni köylüsü, yerel zorbaların ve Kürt aşiretlerin baskılarının yanı sıra, yerel idarecilerin ayrımlarından ve eziyetlerinden de şikâyetçidir.

TKD: *Kitabın birinci cildi dönemin siyasal ve toplumsal iklimini içeren geniş bir tarih felsefesi perspektifiyle okunabilecek, kapsamlı bir çalışmayı içeriyor. Bölgeye dair daha önceki etütler her etnik aktörün, kendi açılarından toplumsal ilişkilerini inceliyordu. Burada farklı olarak bölgede mevcut tüm etnik grupların toplumsal özellikleri ve devletle olan ilişkileri bütünlükle mercek altına alınmış. Bu bakımdan oldukça önemli bir çalışma. Sivas 1877'de de dönemin toplumsal niteliğine dair uzun bir sunuş vardı. Raporun yazıldığı zamanın siyasal ve toplumsal ikliminden biraz söz edebilir miyiz?*

AY: Natanyan, Sivas raporunda, Tanzimat'la başlayan sürecin Ermeni toplumunu nasıl etkilediğini, devletin merkezileşmesinin ayanlarla uzun süren bir mücadeleyi nasıl zorunlu kıldığını ve bu mücadelenin Sivas Ermenilerinin hayatını nasıl zorlaştırdığını anlatıyordu. Palu çalışması ise birkaç açıdan daha sert bir mücadelenin içinden yazılmıştı, ve bu durum kitabın başlangıcından itibaren hissedilmektedir. Her şeyden önce mağlubiyetle sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen sonrasında, ağır yoksulluk ve güvensizlik koşullarında yazılmıştır. İkinci olarak, farklı bir toplumsal yapının ve egemenlik ilişkilerinin hâkim olduğu bir bölge söz konusudur. Sivas şehrindeki temel sorunlardan biri merkezi idare ile ayanlar arasındaki çatışmanın şiddetiydi. Palu'da ise feodal bir yapı ve aşiret düzeni hüküm sürmekteydi. Merkezi idare, çoğu zaman güçlü aşiretlerle uzlaşmak ya da aşiretler arasındaki gerilimleri kullanmak ve kıskırtmak zorundadır. Bu politika ise genellikle yoksul Ermenilerin uğradığı baskı ve eziyeti görmezden gelmekle, aşiretlerin zorbalıklarına göz yummakla eş anlama gelmektedir. Natanyan görmezden gelmemiş, göz

yummamıştır. Kitap boyunca zorba aşiretlerin yaptıkları yağma ve talanla, dini yapıların ve görevlilerin uğradığı saldırılarla karşılaşırız. Natan-yan, bu saldırıları yapanları isimleriyle birlikte kaydetmekten geri durmaz. Üstelik fail ve iştirakçılar, merkezi idareye ve Patrikhane'ye şikâyet eder. Ne yazık ki şikâyet ettiklerinin bir bölümü zorbalarla işbirliği yapan Ermenilerdir, ve çıkarlarını zedeleyen rahip hakkında asılsız ihbarlarda bulunarak onu görevinden uzaklaştıracaklardır. Rahibin hayatı bundan sonra alt üst olacak ve trajik bir şekilde sona erecektir.

TKD: Diğer yazarlara gelirsek...

AY: Seyahati sırasında savaşın yarattığı yıkımı ve özellikle Erzincan, Erzurum ve Kars civarındaki Ermenilerin güvenlikten yoksun hayatlarını gören rahip Minasyan'a göre, Ermenistan'da "kan ve gözyaşı" hüküm sürmektedir. Minasyan, gezdiği her yerde ölüme, yoksulluğa, eğitimsizliğe, ağır vergilere ve yerinden yurdundan göç etmek zorunda kalan Ermenilere rastlamıştı. "Ermeni köylülerinin savaştan ne kadar çok zarar gördüğünü anlatmayacağım. Bir zamanlar cemaate ait ve yabancı gazetelerin övgüyle bahsettiği, şimdilerde ise sakat ve hasta olan o 30.000 Ermeni'den bahsetmeyeceğim. Cephane ve topların taşınması esnasında neredeyse zorla ve bedavaya kullanılan, sadece araba, öküz ve katırını vermekle kalmayıp hayati önem taşıyan azığını bile üste veren Ermeniden bahsetmeyeceğim." diyerek sözlerine başlar. Minasyan'a göre, zaten Ermenilerin başından "kar" hiç eksik olmamıştır. Minasyan, olan bitenden ötürü devleti şikâyet etmediğini özellikle belirtir; onun katlanamadığı kilisenin ve İstanbul'un yaşıyanlara seyirci kalmasıdır.



Res'ul
Ayn'da
bir Çerkes
aile

Res'ul Ayn'da
Çerkes ailesi.

Res'ul Ayn'da
Çerkes ailesi.

Ekonomisi iflas etmiş ve büyük bir savaşı kaybetmiş olan imparatorlukta kapsamlı reformlara girişmek kolay görünmemektedir. Yoksulluk sadece köylülükle de sınırlı değildir, devlet çoğu zaman kendi idari görevlilerinin maaşlarını ya ödeyememekte ya da geciktirmektedir. Zaptiyelerin çoğu fiziki bakımından bile bu görevi yerine getirecek kimseler değildir. Maaşlarını alamayan, teçhizatlarının eskiliği nedeniyle eşkıyalarla çarpışmakta güçlük çeken zaptiyeler, çoğu kez -Natanyan'ın da şikâyetlerinde bahsettiği üzere - suçluları arama bahanesiyle gittikleri köylerde ahaliye baskı yapmakta, zorla kendilerine hizmet ettirmektedirler. Natanyan, kolluk kuvvetlerinin bu suistimallerinden daha çok Ermeni köylerinin zarar gördüğünü söylemektedir. Natanyan'ın da Anadolu'daki Ermenilerin yerel zorbalar, Kürtler ya da diğer Ermeniler tarafından uğradıkları saldırıları, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne bildirdiğini biliyoruz. Ancak Natanyan sorunun çok daha karmaşık olduğunu farkındadır; bu eziyet ve baskıları önlemek isteyen ruhani önderler de sahipsiz bırakılmakta, Patrikhane'den yeterince destek alamamakta, çeşitli zorluklar ve tuzaklarla karşılaşmaktadırlar. Natanyan, taşradaki baskı ve eziyetin önüne geçmenin o kadar kolay olmadığını kısa bir süre sonra anlayacak ve buradaki zorbaların işlerini güçleştirmesinin karşılığını görevden alınmakla görecektir. Şikâyet etmek ve bunu yetkili mercilere bildirmek baskı ve eziyetlerin önünün alınmasını sağlayamamaktadır. Asayişsizliği derinleştiren bir unsur da savaş sırasında ortaya çıkan mültecilerin iskânı meselesidir.

Çerkezlerin çoğunlukla silahlı olmaları ve yerel idarecilerin de onlara karşı nasıl davranacaklarını tam olarak bilememeleri nedeniyle yerleştikleri bölgelerde ciddi bir asayiş sorunu ortaya çıkmıştır.

TKD: *Nüfus hareketliliğinden kaynaklı mültecilerden bahsederken özellikle Çerkezlere değinilmesi gerek galiba...*

AY: Doğru. Bu mesele doğrudan Ermenilerle ilgili olmamakla birlikte, onların hayatını etkileyen bir boyuta sahip. Rusya'nın 18. yüzyıl sonlarından itibaren Güney Kafkasya'ya hakim olma çabasını hızlandırması, onu bölgedeki halklarla karşı karşıya getirmişti. Uzun ve sert bir mücadelenin 1860'larda Rusya tarafından kazanılması üzerine önemli bir Çerkez nüfus, Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştı. Topraklarını terk etmek zorunda kalan Çerkezlerin, muhtemelen yaşadıkları yoksulluk ve yıkımın da etkisiyle, Anadolu'da sebep oldukları güvenlik ve asayiş sorunları, Ermenilerin hayatını ciddi ölçülerde güçleştirmişti. Askeri konsolos Wilson'un raporuna göre en büyük problem Çerkez mültecilerinden kaynaklanmaktadır. Göçmenlerin memleketlerini işgal eden Rus-

ya'ya duydukları öfkeyi imparatorluğun Hristiyan nüfusuna yöneltmeleri hiç de zor değildir. Bu koşullarda Çerkez göçmenler, Ermeniler üzerinde yeni bir baskı kaynağı olarak ortaya çıkacaktır. Avagyan'ın, imparatorluğun Çerkez göçmenlerle ilgili politikasına dair söylediklerinde bu grupların ayrı bir baskı aygıtı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir: *"II. Abdülhamid'in Çerkezleri kullanma amacı kendisinden önceki padişahlarınkiyle aynıydı. Çerkezler aracılığıyla İmparatorluğun Müslüman ahalisinin giderek çoğaltılması ve güçlendirilmesi, Hristiyan vilayetlerin müslümanlaştırılması, savaşkan ve gözüpek Kuzey Kafkasyalıların bünyesine alınarak ordunun güçlendirilmesi, Çerkezler aracılığıyla halkların milli kurtuluş hareketlerinin bastırılması ve dış politikada Rusya ile ilişkilerinde kullanma."*³ Avagyan, Osmanlı hükümetinin, uzun bir süre boyunca Zeytun, Sasun ve Muş'taki Ermeniler üzerinde tam bir denetim sağlayamadığına ve buralarda vergi ödemeyen, "yarı bağımsız" yaşayan Ermenileri denetim altına almak için Çerkezleri kullandığına dikkat çekmektedir. Aslında bu bölgeleri denetim altına almak için daha önce Kürtler ve Türkmenler eliyle de baskı uygulanmıştı, ancak alınan sonuç karşılaştırıldığında Çerkezlerin daha etkili olduğu görülmüş ve başka yerlerde de bu politikaya başvurulmuştu. Zeytun Ermenilerine karşı Çerkezlerin kullanılmasının, Kürtlerin ve Türkmenlerin vergi toplama sorununda kullanılmasından çok daha etkili olduğunu deneyimle gören Babîâli, bu uygulamayı Ermeni ahalinin yoğun olarak yaşadığı başka bölgelere de -özellikle de Samsun, Muş, Van ve Erzurum çevresine- yaymıştır.

1870'lerin sonunda ise durum daha farklı görünmektedir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yenilgiyle bitmesinin yanı sıra ciddi bir kıtlık tehlikesi de baş gösterir. Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan, 29 Mart 1879'da Bay Malet'e yazdığı mektupta, İstanbul'da değeri düşen kağıt paranın diğer vilayetlerde de hiçbir kıymetinin kalmadığını, devletin bile vergisini madeni para olarak istediğini ve "Kürt ve Çerkez beylerinin yağmaları, zaptiyelerle yerel idarelerin dolapları" sonucu Ermeni halkının açlıktan ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Kağıt paranın değerinin sürekli ve büyük oranda düşmesi hazine gelirlerini azaltmakta, enflasyonunun yükselmesine yol açmakta ve kalabalık göçmen kitlesinin yarattığı iâşe sorunlarıyla birleşerek içinden çıkılmaz bir hal almaktadır.

TKD: *Devlet nerede?*

AY: 1875 yılında mali açıdan iflas eden imparatorluk, ardından askeri ve diplomatik yenilgilerle sarsılmış ve birkaç yıl sonra meydana gelen kıtlığın bazı vilayetlerde yol açtığı korkunç sonuçlar karşısında büsbütün çaresiz kalmıştı. Dolayısıyla Patrik Varjabedyan'ın mektubu bir abartı içer-

memektedir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı yıkıma, ağır vergilere ve ardından da kıtlığa maruz kalan vilayetlerde, açlıktan ölümler artmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda imparatorluğun çökeceği düşüncesinin güçlenmesi ve yerel isyanların artması şaşırtıcı değildir. 1879-1880 yıllarında Doğu Anadolu'da, özellikle de Van, Diyarbakır ve Erzurum vilayetlerinde kıtlık, hatta açlık yaşanır. Nüfusu iki yüz bine yaklaşan Erzurum'da yaklaşık on bin kişi açlıktan ölür. Yerel isyanlar patlak verir, imparatorluğun çökmek üzere olduğu ve bölüşüleceği fikri hemen her yere yayılır, ve birçok insan geleceğe kaygılı gözlerle bakmaya başlar. Ekonominin çökmek üzere olduğu, asayişin sağlanamadığı koşullarda ahalinin bir bölümünün silahlanmasına engel olunamaması da önemli bir endişe kaynağıdır. Berlin Antlaşması'nın öngördüğü reformlar için çeşitli projeler öneren Anadolu'daki Ermeniler, güvenlikle ilgili önlemler çerçevesinde, Kürtlerle birlikte Çerkezlerin de kontrol edilmelerine ağırlık vermektedirler. Çerkezlerin çoğunlukla silahlı olmaları ve yerel idarecilerin de onlara karşı nasıl davranacaklarını tam olarak bilememeleri nedeniyle yerleştikleri bölgelerde ciddi bir asayiş sorunu ortaya çıkmıştır.

TKD: *Peki ya Kürtler?*

AY: Anadolu'daki Ermeni köylüsü daha büyük bir soygun ve talana Kürtler tarafından maruz bırakılmaktadır, ve üstelik Kürtler bunu alıp kaçmak şeklinde değil zora dayalı olarak yapmaktadırlar. Rahip Minasyan ve Natanyan'ın eserlerinde, Kürtlerin ve onlarla işbirliği yapan Ermenilerin, Ermeni halkı üzerindeki baskı ve eziyetleri hakkında pek çok örnek verilmektedir. Natanyan'ın eserinde de altını çizdiği gibi Ermeni köylüsü, üzerinde ağaların zulmü, hakkını aradığına pişman edilen Ermeni köylüsünün çaresizliği, zorbalarla işbirliği yapan yerel idarecilerin fırsatçılığı ve buna göz yuman devletin kayıtsızlığıyla karmaşıklaşan bir yapı söz konusudur. 1878-1880 yılları arasında yaşanan kıtlık nedeniyle bütün bölge halkının büyük acılar çektiği açıktır, ancak hem devlete hem de yerel beylere vergi vermek zorunda kalan ve göçebe aşiretlerin saldırılarına maruz kalan Ermeni köylüsü, bu durumdan en çok zarar gören kesimlerin başında gelmektedir.

Vahakn N. Dadrian, taşrada, yerel beyler tarafından yapılan yağma ve saldırıların artmasının tesadüfi olmadığına, ve bu durumun, merkezi otoritenin bu tür saldırılara göz yuman gevşek yapısından kaynaklandığına inanmaktadır. Dadrian, Türk-Ermeni ihtilafının, başlangıçta otoritelerin iltihaplanmasına gizlice izin verdikleri bir Kürt-Ermeni ihtilafı olduğunu ve Ermenilere karşı yapılan yerel ve bölgesel yağmaların altında yatan kültürün, bir ölçüde Osmanlı başkentindeki merkez kültürün gizli yansımaları olduğunu söyler. Bu bakımdan Berlin Antlaşması'yla öngörülen reform projesinin ilk adımı, güvenlik ve asayişle ilgili tedbirlerin alınmasıdır.

Abdülhamid'in sunduğu yeni bütünleşme projesine hâkim olan eğilim, imparatorluğun Hristiyan unsurlarını dışlamaktadır. Bu ise Tanzimat düzenlemeleriyle ulaşılacak istenen sonucun tam aksidir.

TKD: *II. Abdülhamid reform sözüyle tahta geçmiştir. Devletin güçlendirilmesi ve merkezileşme yönünde bir takım reformlar da yaptığını söyleyebiliriz. II. Abdülhamid'in reformları nasıl adlandırılmalı sizce?*

AY: *II. Abdülhamid döneminde, Tanzimat'ın yaptığına benzer modern kurumlar oluşturulmaktadır, ancak bunlara farklı bir felsefe hâkimdir. Sunduğu yeni bütünleşme projesine hâkim olan eğilim, imparatorluğun Hristiyan unsurlarını dışlamaktadır. Bu ise Tanzimat düzenlemeleriyle ulaşılacak istenen sonucun tam aksidir.*

II. Abdülhamid, devletin ciddi bir reform hamlesine girişmesi gerektiğinin farkındadır, ancak bunu Avrupa'nın beklediğinin aksi bir yönde, dinsel öğelerden yararlanarak güçlendirilen yeni bir merkezileşme yönünde yapacaktır. Bu politika, Ermenilerin yaşadıkları yerlerde Kürtlere ivme kazandırmaktadır.

Bu bakımdan başta Kürtler olmak üzere, Tanzimat'ın güven kaybettirdiği yerel Müslüman beyleri yüceltmek ve tekrar devlete kazandırmak, en öncelikli görevdir. Sultan, Şeyh Ubeydullah'ın 1880 yılında özerklik talebiyle ayaklanması sırasında da, bu nüfuzlu şahısa karşı dikkat çekici bir tahammül göstermişti. II. Abdülhamid'in Kürtlere etkin biçimde katılabilecekleri yeni bir merkezileşme politikası sunması, Ermenilerin içinde bulundukları koşulları önemli ölçüde zorlaştırmıştı. Merkezi idarenin görevleriyle işbirliği yapan ya da rüşvet, tehdit gibi yollarla onları etkisizleştiren Kürt beyleri, Ermeni köylülere ağır vergi ve angaryaları dayatmaktadırlar. Bu bakımdan 1878 yılının, hem Kürtler hem de Ermeniler bakımından önemli bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Yeni merkezileşme projesinde kendilerine yer bulan Kürtler arasında, Şeyh Ubeydullah'ın isyanıyla birlikte bağımsızlık düşüncesi de belirmeye başlamıştı. 1878 yılının sonlarında Palu'da Ermenilerin yaşadığı sıkıntıları gören Boğos Natanyan'ın, yazdıklarında da yeni bir bakışın ve arayışın başlangıç adımlarını görmek mümkündür: *“Şimdi halkın devlete niçin vergi ödediğine dair basit bir soru soralım. Tabii ki hırsızlar tarafından soyulmamak için. Ailesiyle beraber, her şeyiyle özgür, korkusuz rahat hayat sürmek için. Ancak tam tersi oluyor. Zira halk her zaman, her dakika acıyla, soyularak, aşağılanarak, kılıçtan geçirilerek, korkuyla, küfürler işiterek, çekilmez zorluklarla dayanarak borcunu ödüyor ama karşılığında sesi mahkemelerde duyulmaz oluyor. Buradan şu sonuca varıyo-*

ruz. Vergilerimiz bizi rahat yaşatmaya yetmiyor. Yerine getirdiğimiz hizmetlerin önemi yok. Sadakatle hizmetimizin karşılığı sömürölmek vs. vs. O zaman ne yapmalıyız? Herkes düşünün ve dermanını bulsun.”⁴

TKD: *Sultan II. Abdülhamid’in, reform zorunluluğunu aşmak için toplumu yeniden örgütlemesine yönelik tedbirlerinden söz edersek...*

AY: Sultan, Tanzimat’ın hayal kırıklığına uğrattığı çok sayıdaki çevrenin üzerine oynamaya başlamıştı. Yeni meşruiyet zemini, Hristiyanların dışarıda bırakıldığı bir dayanışma fikrini güçlendirme üzerine kurulacaktır. Bu politika değişikliği açısından 1878 yılının kritik bir dönüm noktası olduğu üzerinde pek çok araştırmacı mutabık görünmektedir. Seton-Watson’ın, ‘resmi milliyetçilik’ adını verdiği siyasa, ideolojik olarak kuşatılmış multi-etnik imparatorlukların yönetici hanedanları tarafından ‘millî’ motiflerin bir uygulamasıydı. Kendi bağlamında ve öz tarihsel rengini kullanarak, Osmanlı hilafeti, kendisini yeni bir mistik benlik imgesiyle doldurmaya çalıştı. Stephen Duguid, Hamidiye döneminin ‘birlik’ ve ‘selâmet’ gibi kilit kavramlara yaptığı bu yeni vurguya dikkati çeker. Müslüman ahalî, Tanzimat’ın Müslüman ve Hristiyanları kanun önünde eşit ilan etmesinin kendisinde yarattığı gücenmeyi ve Avrupa’nın esasen Hristiyan nüfusun koşullarının iyileştirilmesi için yaptığı baskıyı bu yeni meşruiyet zemini içinde telafi edebilecektir. Bugünden bakıldığında II. Abdülhamid’in 1878 yılında böyle bir politika değişikliğine gittiğini söylemek mümkün görünmektedir. 1878 yılında, bunu açık bir şekilde görebilmek o kadar kolay değildir. Ancak 1880’li yılların ortalarına doğru, Müslümanların dayanışması temelinde tarif edilen bir meşruiyet zemini iyice belirginleşmişti. Bu kavramlar, kuşkusuz İslami bir çerçeve içinde anlam ve değer ifade ediyorlardı. Dolayısıyla söz konusu olan Müslüman nüfusun birlik ve selâmetidir. Natanyan, Palu’nun gayrimüslim nüfusu için söz konusu olanın “gözyaşı” ve “sefalet” olduğunu kitabına verdiği isimle de bir kez daha vurgulamıştı. Bizim burada eserlerini tercüme ettiğimiz üç yazar, kitaplarını 1879 yılında yayımlamışlardır (Sırvantsdyants eserinin ikinci cildi 1884 tarihli). Bir reform beklentisi içinde olsalar bile, yazdıklarında alttan alta bu reformların özellikle Anadolu’da uygulanabileceğinden kuşkulandırmaya başladıklarının izleri vardır. Natanyan’ın bu sürecin farkına erken vardığını tahmin ediyoruz. Zira, Palu ve civarı hakkındaki kitapta, iki yıl önce yayımlanan Sivas’a dair çalışmasının aksine, Sultan II. Abdülhamid hakkında övücü herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Natanyan’ın Palu’daki görevi sırasında karşılaştığı sıkıntılar, bu birlik ve selâmet kavramının taşrada nasıl algılandığını çok iyi göstermektedir. Taşradaki yerel zorbalara ve onların işbirlikçileri, ken-

dilerinin çıkarlarına ters düşen her hareketi ahalinin birlik ve selâmetini bozan bir hareket olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Birlik ve selâmet kavramları giderek imparatorluğun Hristiyan nüfusunu yabancılaştıracak bir boyut kazanacaktır. Sırvantsdyants başından beri Berlin Kongresi'nden pek ümitli görünmemektedir: *"O sahte himayeciler Ermeninin ne amcası, ne de eniştesi idiler. Onlar daha ziyade becerikli avcılar ve kasaplar idiler."*⁶

Esasen Tanzimat, öngördüğü reformları belirli bir özgürlük anlayışı ya da siyasal hakların genişletilmesi çerçevesinde ele almamaktadır. Reformların yönü devletin güçlendirilmesine ve kurtarılmasına dönüktü.

TKD: *Ermeniler, reformları başlangıçta nasıl karşıladılar?*

AY: Ermeniler, II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla başlayan sürece, bir bakıma Tanzimat'tan beri başlayan reformların devam ettirileceği düşüncesiyle ümitli yaklaşmışlardır. Tanzimat'ın ilanı, imparatorluğun tüm nüfusunu kanun önünde eşit sayan, birlik ve selameti, kanunların herkese eşit uygulanması yoluyla sağlamayı amaçlayan bir girişimdir. Tanzimat Fermanı, herkesin kanun önünde eşitliğinden, can, mal ve ırz güvenliğinden, vergi adaletinden, mülkiyet hakkından söz etmektedir. Bu süreç, bu bakımdan yönünü Avrupa'ya dönmüş, Avrupa kurumlarını Osmanlı ülkesine uyarlamaya çalışmıştı. Arkasından gelen Islahat Fermanı da bu genel prensibi derinleştirmektedir. Bilindiği gibi 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın ardından kanun ve meclis fikirleri hızla yaygınlaştı ve idarenin bazı kurallar çerçevesinde faaliyet göstermesi anlayışı belirginleşti. Bu süreç hem idarenin gayrimüslim tebaa ile ilişkilerini hem de gayrimüslim cemaatlerin iç ilişkilerini köklü biçimde değiştirdi. Tarifi eksik, kapsamı sınırlı ve temsiliyet gücü tartışmalı da olsa kanun ve meclis kavramları, Osmanlı toplumunu anayasa düşüncesine ulaştıracaktı. Ermeni cemaati de bu süreci bütün tartışmalı yönleriyle birlikte yaşamıştı. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in reform girişimleri böyle bir tarihsel zemin üzerinde yükselmiş ve kanun ve meclis kavramlarının derinleştirileceği beklentisini artırmıştı.

TKD: *Ancak bu fermanlarla verilen sınırlı haklar pratikte birer birer geri alınacaktır. 1892'de özel mekanlarda ayin yasağı, özel okullardan mezun olan çoğunluğu Ermeni değişik dinlere mensup kişilere kamu hizmetlerinde görev yasağı gibi uygulanmalar getirilerek verilen haklar*



*Ermeni tarihi roman
yazımının öncülerinden
Raffi (Hagop Melik
Hagopyan)*

geri alınmaktadır. Bir süre sonra daha sistemli baskı ve şiddet politikalarını devşirilecektir.

AY: Esasen Tanzimat, öngördüğü reformları belirli bir özgürlük anlayışı ya da siyasal hakların genişletilmesi çerçevesinde ele almamaktadır. Reformların yönü, devletin güçlendirilmesine ve kurtarılmasına dönüktü. Tanzimat'la birlikte meydana getirilen kurumlar, çoğu zaman kuruluş maksadını yerine getirememiş, kimi zaman da bu maksadın dışına çıkmıştı. Değiştirmeleri beklenen iktidar ilişkilerini de kökten ortadan kaldırdıkları söylenemez, zira taşradaki yerel güçlerin hâkimiyetlerini doğrudan sınırlandıracak yapıda değillerdi. Bununla birlikte taşradaki yerel güçlerle merkezi idare arasında tuhaf, her somut durumdaki güç dengelerine bağlı olan bir ortaklık meydana çıktı. Bu durum taşradaki ahalinin ezilmesine engel olamadı, hatta bazı durumlarda üzerindeki yükü daha da artırdı. Zira devlet, merkezin gücünü taşrada da hâkim kılmak için yeni kurumlar oluşturmakta ve daha etkin vergi toplama yöntemleri üzerinde durmaktaydı. Ancak bunu yerel güçlerin iktidarını ortadan kaldırmadan yaptığı için, bütün girişimleri halkın yükünü artırmaktan başka bir sonuç vermedi. Köylü hem merkezin hem de ayan ve yerel eşrafın, ağalarla beylerin talepleri arasında sıkışıp kalmıştı. Yerel eşraf Tanzimat'ın vergi toplama, iltizam ve angarya konularında getirdiği modern hükümlerin uygulanmasını önledi ya da amacından saptırdı. Kendi zeminini güçlendirebilmek için daha fazla ve daha etkin bir şekilde vergi almak isteyen merkezi hükümetin bu kararları, Tanzimat'ın kendi yaşam koşul-

larında iyileştirmeler getireceğini bekleyen reayanın hayal kırıklığı yaşamasına neden oldu. Siyasal üstünlük hükümetinde ama nüfuz ve servet ayanlarda kaldı. Tanzimat süreciyle getirilen vilayet ve kaza meclisleri de genellikle eski hakimiyet ilişkilerinin yeniden ama farklı bir biçimlerde üretildiği alanlardan biri haline gelecekti. Hükümet, zaman zaman vilayet meclislerinin yerel güçlerin aleti olmasını engellemeye dönük girişimlerde bulunsa da bunda pek başarılı olduğu söylenemez. İdari yapıyı yeniden merkezileştirmek isteyen devlet, yerel güçlerin bir kısmını hükümet görevlerine atayarak, bir kısmını da vilayet meclisleri aracılığıyla yerel idareye dahil ederek bir bakıma onları merkezi yönetimin bir parçası haline getirmişti. Ancak bu süreç iki yönlü işlemektedir. Eğer merkezi idare, yerel güçlerin iktisadi ve siyasal güçlerini yeterince denetleyemezse, ayanın ve eşrafın resmi görevlerini ve vilayet meclislerindeki pozisyonlarını kullanarak yaptıkları haksızlık, yolsuzluk ve zulüm bütünün bir parçası haline geliyordu. Daha önemlisi yapılan baskılar, devletin makam ve kurumları aracılığıyla meşrulaştırılmış oluyordu.

Ancak ulaşılan sonuç ve gösterilen direnç ne olursa olsun, Tanzimat reformlarının köklü bir dönüşüm anlamına geldiği yadsınamaz.

TKD: *Ziya Paşa'nın Zafername adlı hicviyesindeki "Rumdan, Ermeniden yaptı müşir-i bala / Eyledi resm-i musavvatı hukuku ikmal" dizeleri, direncin yanında Müslümanların eşitlikten ne kadar rahatsız olduğunun, eşitliğin kabul edilmediğinin ifadesidir. Bu konuda neler söylenebilir?*

AY: Kanun önünde eşitlik ilkesinin gerçekleşmesi, imparatorluğun bütün topraklarına nüfuz edebilen güçlü bir idari, mali ve askeri yapıyı zorunlu kılmaktadır. Her şeyden önce herkesi kanuna uymaya zorlayan ve kanuna uymanın herkesin yararına olduğunu kanıtlayan bir otoritenin varlığına ihtiyaç vardır.

Tanzimat reformları, vergi, iltizam, askere alma gibi konularda öngörülen sonuçlara ulaşmayı sağlayamasa da kanun önünde eşitlik ve temsil ilkelerini, bütün eksiklerine rağmen, imparatorluğun gündemine sokmuştu. Müslüman ve gayrimüslim tebaanın kanun önünde eşitliği ilkesi, Mekke ve Trablusşam'da Müslüman ahalinin isyanına yol açmıştı. Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde ise Tanzimat'ın ilanı, devletin yeni ve güçlü bir merkezleşme hamlesi olarak görülmüş ve Kürt aşiretlerinin özerkliklerini ortadan kaldıracak bir gelişme olarak algılandığı için isyanla karşılık görmüştü. Aşiretlerin merkeze başkaldırıları, bu bölgelerde yaşayan Ermeni reayanın hem merkezin hem de aşiretlerin vergi ve angaryaları altında ezilmelerinden başka bir sonuç vermeyecektir. Ancak gayrimüslim reaya bu kısıkaçtan, Tanzimat reformlarının kanun önünde eşitlik ilkesinin sonuçlarını her yerde talep etmekle çıkabileceğini düşünmüş ve 1850'lerden itibaren merkezi hükümeti ve İstan-

bul'daki Patrikhaneyi uğradığı baskı ve yolsuzluklar hakkında şikâyet bombardımanına tutmuştu. Bu şikâyetlerin çoğunlukla sonuç vermemesine rağmen Ermeni reaya, Tanzimat ve ardından Islahat fermanlarının öngördüğü eşitlik ilkesine son derece zor koşullarda dahi sahip çıkmıştı. Bu bakımdan 1860'lı yıllar merkezi hükümetin ve aşiretlerin vergi ve angarya yükü altında boğulan Ermeni reayanın direnişinde önemli bir dönüm noktası olarak belirginleşecektir. Zira bu direniş, hem Ermeni toplumunun içyapısındaki ayrışmaların bir sonucuydu hem de o ayrışmayı hızlandıracak bir rol oynamıştı.

TKD: *Ermeni araştırmacı Levon Vartyan'ın gayrimüslimlere uygulanan ayrımcı vergilerin tarihsel incelemesi, ekonomik ve toplumsal yaşamdaki ayrımcılığın belgelenmesinde önemli bir kaynaktır. İmparatorluklarda, Hristiyan tebaadan Müslümanlara uygulanmayan çeşitli vergiler alındığı gibi Müslümanlardan alınan vergilerin kat be kat fazlası da Hristiyanlara uygulanmaktadır.*

AY: Merkezileşmenin ilk safhalarında çiftçiler, hem hükümete yeni koyduğu vergileri hem de ayanlara ananevi [geleneksel] olarak verdikleri kiralın ve resimleri ödediler. Natanyan'dan öğreniyoruz ki, Palu ve diğer kazalardaki Ermenilerin çoğu ailelerini yüzüstü bırakarak İstanbul'a gurbete gidiyorlar. Sebebi, bu tahammülü zor sömürüye ve ağır vergilere dayanamamalarıdır.

Ghazarian, Harput ovasında toplanan 15 çeşit vergiden söz etmektedir: **Bedel-i Asker, Emlak, "Temetiv"** [Temettü: bireysel gelir vergisi], **"Hungak"** [Tahıl], **"Bağhat"** [Üzüm vergisi], **Karpuz bahçesi vergisi, Şarap akçesi, "Khamchour"** [Koyun, büyükbaş hayvan ve diğer canlı hayvanlardan alınan vergi], **Pamuk kesimi** [Pamuk vergisi], **İnşaat vergisi** [Yeni bir inşaat başladığında ya da yenileme yapıldığında alınıyordu], **Pencere vergisi, Eğitim vergisi** [Bu vergi Ermenilerden alınıyordu ancak hiçbir zaman Ermeni okulları için kullanılmadı], **Sağlık vergisi, Yol vergisi, "Mekara Teke"** [**Mekkâre:** Her yıl bir kaç kez polis köyle-re baskın yaparak eşeklere ve diğer yük hayvanlarına el koyar ve bazen sahiplerini devlete hizmet ettirirlerdi].

Devlet, tam olarak hâkim olamadığı bölgelerde geleneksel baskı sistemleriyle işbirliği yapmaktadır. Bu durum pratikte Ermeni köylüsünün yükünü artırmaktan başka bir sonuç vermemektedir. Çiftçilerin hem hükümete hem de yerel beylere (mültezime, ağaya vs) vergi ödemesi, Ermeni köylülerinin en çok yakındığı uygulamaların başında gelmektedir. Özellikle Anadolu'daki vilayetlerde yaşayan Ermeni köylüler, bu uygulamadan çok çekmektedirler; zira burada geleneksel ağalık ve beylik düzeni ne tam olarak işlemekte ne de ortadan kaldırılabilir. Doğu vilayetlerinin genellikle Kürtler ve Ermeniler tarafından iskân edilen kırsal alanlarında hiçbir zaman başkenttekine benzer işleyen bir millet sis-

temi olmamıştı, ancak açık hiyerarşi ilişkilerine karşılıklı olarak dikkat edilmesiyle belirli bir *modus vivendi* [geçici anlaşma] sağlanmıştı. Bu *tahammül edilebilir birlikte yaşam*, Kürtlerin kendi özerk egemenlik alanlarına sahip oldukları ve himayeleri altındaki gayrimüslim reayadan geleneksel vergilerini aldıkları müddetçe devam etti. Ancak Tanzimatla birlikte devlet de vergi talep ediyor ve bunu, planladığı merkeziyetçi yapılarına işlerlik kazandırmadan ve yerel egemenleri susturmadan yapmak istiyordu. Sonuç olarak reaya, pratikte devlete ve yerel egemenlere olmak üzere çifte bir vergilendirmeye karşı karşıya kaldı. Tanzimat'ın ilk yıllarında yerel beylerin yaptığı eziyet ve baskılardan haberdar olan ve kısmen onları denetleyen devlet, raporlarını sunduğumuz rahiplerin inceleme yaptıkları dönemde özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra doğuda bu gücünü neredeyse tamamen kaybetmiş durumdaydı.

Kürtler sadece savaşın amaçlarından ötürü değil, aynı zamanda zorunlu askere almadan dolayı da iç savaşın en büyük mağduruydular, çünkü sadece Müslümanların askerlik hizmeti zorunluluğu vardı.

TKD: *İmparatorluğun reorganizasyon [yeniden örgütlenme] sürecinde Kürtlerin etkilenmesi ya da Kürtlerin devlete yeniden eklenmesi Kürt-Ermeni gerilimini nasıl tetikledi?*

AY: Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış* (İletişim Yay., 2005) kitabında, devletin modernleşme hamlesinin doğu vilayetlerinde fazla etkili olmasının, birbirini etkileyen iki sonucu olduğunu belirtmektedir; hem devletin 1830'lu ve 1840'lı yıllar boyunca emir ve beyleri merkezi otoriteye tabi kılmak için verdiği savaş bu bölgede Kürtlerin *modern* bir düzene entegre olmalarıyla sonuçlanmamıştı, hem de bunun bir sonucu olarak, Tanzimat'ın değiştirmeyi amaçladığı geleneksel güç dengesi tehlikeli bir gerilim ilişkisine dönüşmüştü.

Tanzimat'tan önce başlayan ve ondan sonra da devam eden politikalarla Kürt emirlerinin ve beylerinin bölgelerindeki hâkimiyeti kırılmak istenmişti. Kieser, devletin 1830'lu ve 1840'lı yıllardaki Kürt özerkliğini bertaraf etmeyi amaçlayan bu girişimlerinin, onların Osmanlı Devleti'ne entegrasyonunu sağlamadığını, aksine Kürtleri yabancılaştırdığını savunmaktadır. 1838-1839 yılında bir yandan Mısır tehdidiyle başa çıkmaya çalışan Osmanlı, bir yandan da böyle bir mücadele içindedir. Kieser, Kürtleri bir iç savaş olarak değerlendirdiği bu mücadelenin mağdurları olarak görmektedir. Kürtler sadece savaşın amaçlarından ötürü değil, aynı zamanda zorunlu askere almadan dolayı da iç savaşın en büyük mağduruydular, çünkü sadece Müslümanların askerlik hizmeti zorunluluğu vardı. **Hel-**

muth Karl Bernhard von Moltke'nin gözünde, Kur'a erlerinin toplanması, [Kürdistan] yerleşimlerine yapılan resmi bir yağma seferiydi; bazı köylerde çalışabilir durumda hiçbir genç erkek kalmamıştı, ve hükümetin, bütün iyi niyetine rağmen bu halkın hislerine ne kadar yabancılaşmış olduğunu kavrayabilmek için bu insan avına, acemi ikmal erlerinin sıkılı yumruklarına ve öfke dolu bakışlarına şahit olmuş olmak gerekliydi.

Elbette Kürt-Ermeni geriliminin 1878 yılından itibaren II. Abdülhamid tarafından yeni ve sistemli bir politikayla tırmandırılmasından önce sorunsuz bir dönem yaşandığı söylenemez. Daha önce özerklik benzeri bir yapıda Kürt emir ve beylerinin, hâkim oldukları yerlerdeki Ermeni köylüleri üzerinde ağır bir baskı kurdukları bilinmektedir. Emir ve beyler Ermeni köylülere birçok vergi ve angarya yüklerken yerel görevlilerle de açık ya da zımni işbirliği içinde davranmaktaydılar. Aslına bakılırsa Natanyan, Ermenilerin soyulması, istismara uğraması bakımından pek fazla fark olmadığını göstermektedir. Rahip, Harput'ta ve Dersim'de Ermenilere eziyet edildiğine, ağır vergiler yüklendiğine ve devlet görevlilerinin de bu duruma göz yumup Ermenilerin şikâyetlerine kayıtsız kaldıklarına tanık olmuştu. *"Köylerde, 'ağa' denilenler zevk için adam dövüyorlar, rüşvet alıyorlar, küfür ediyorlar, tecavüz ediyorlar bazen de tabancayla ya da bıçakla öldürüyorlar. Şikâyet edildiğinde de faydası olmuyor, çünkü dinleyen yok. Ermeniler aynı şekilde Dersim Kürtlerinden de çok çekiyor, bunlar köylülerden yıllık vergi talep edip alıyorlar. Aksi halde canına kastediyorlar."*⁶

TKD: Bölgede egemen olan toplumsal sistemin, Ermenilerin yaşamlarına olumsuz yansımından söz edersek?

AY: Ağa ve beylerin Ermeni köylüsü üzerindeki baskı ve sömürülerinin bir başka yönü de marabalık sistemidir. Natanyan, gezdiği tüm bölgelerde yerel ağa ve beylerin toprakların büyük bölümünü kontrol ettiklerini ve topraksız Ermeni köylülerini sömürmenin yanı sıra onlara birçok angarya da yüklediklerini görmüştü. Natanyan'ın söz ettiği topraksız köylüler, kendilerini iktisadi ya da idari düzlemde herhangi bir hak arayışına girişemeyecek ölçüde güvencesiz hissetmektedirler: *"Hem Palu, hem Çarsancak, hem Kiğı, hem de Harput marhasalığı dahilinde bulunan toprakların neredeyse tümü yerel beylerin ve ağaların elindedir. Sadece yüzde bir kadarı Ermenilerin elinde... Ermeniler marabalıktan da eziyet görüyorlar. Bazen kalabalık gruplar halinde Ermeni köylülerine gidip marabaların evlerinde konaklayıp kuzu, koyun, tavuk kızartması ve türlü türlü yiyeceklerle dolu masalarda günlerce yiyip içip bırakıp gidiyorlar. Eğer zavallı Ermeniler karşı koyacak olurlarsa, günün birinde mutlaka*

başlarına bir bela geleceğini biliyorlar. Bu sebeple isteyerek veya istemeyerek korkularına boyun eğip köle gibi itaat ediyorlar.”⁷

Boğos Natanyan'ın gözlemleriyle Karekin Sırvantsdyants'ın gözlemlerini karşılaştırdığımızda bunların önemli ölçüde çakıştığı görülüyor: *“O kadar köleleştirilmişler ki; beylere karşı şikâyet hakları olup olmadığından bile haberleri yok. Duyduklarımızı tarif etmek ve dile getirmek imkânsız.”*

TKD: *Merkezileşmeden etkilenen Kürtler, baskılarını Ermenilere yönelterek durumu lehlerine çevirmeye çalışırken feodal diyebileceğimiz yapı altında, Ermenilerin yaşamının bir anlamda toplumsal bir cehenneme dönüştüğünü söylemek mümkün mü öyleyse?*

AY: Karekin Sırvantsdyants, Çarsancak'taki ağaları örneklerken toplumsal yapıdan kaynaklı baskıdan söz eder. *“Bu ağalar ve beyler köylerindeki tüm toprakları, üstünde ikamet edenlere sormadan kendi adlarına tapu yapmışlar. Sadece Medzgerd ve Sıgcov köylerindeki Ermenilerle Pertaklılardan küçük bir grup toprakları kendi üstlerine tapulattırmışlar. Bunun yanı sıra mallarla ilgili vergileri, ayrıca ianeleri köylüler ödüyor, ancak koçanlar ağaların hesabına kesiliyor. Ağalar adına koçanlar veriliyor. Bilindiği üzere köylüler maraba olduklarından ürünleri ağalarla paylaşmak durumundalar. Ağanın onayı ve emri olmadan yapılan evlilik halka çok pahalıya oturuyor... Her tarafa zarar ziyan veren Derşim Kürtleri bu ağaların korkusundan Çarsancak'a dokunamıyorlar.”⁸*

Sırvantsdyants, Çarsancak ağalarının ve beylerinin buradaki Ermenilerin evlenmelerine müdahale ettiklerine ve bu evliliklerden maddi çıkar sağladıklarına tanık olmuştu. Ağanın onayı olmayan bir evliliğin bedeli oldukça ağırdır.

Ermeni-Kürt geriliminin bir yönü Kürt beylerinin ya da ağalarının Ermeni köylülere ağır, yıllık vergiler yüklemeleridir. Bunun yanında pek çok durumda yarı-göçebe yaşayan Kürtlerin, doğrudan talan ve yağma hareketlerine giriştikleri de bilinmektedir. Bu durum, Ermeni köylüleri o kadar rahatsız etmektedir ki, bazen topluca başka bir yere göç etmektedirler. Bazen de saldırılardan korunmak için daha güvenilir buldukları yerlere bağlanmak istemektedirler. Kitapta belgesini de verdiğimiz, tarihini kesin olarak bilemediğimiz ancak 1811 yılı civarında yazıldığı anlaşılan ve 29 Ermeni köylünün isimlerinin ve Ermenice yazıyla mühürlerinin bulunduğu bir dilekçede, Divriği kazasının Pingan köyündeki Ermeniler, eşkiyanın ve Kürtlerin saldırılarından bıktıklarını, “ekrad ile eşkiyanın

7- 2. cilt, shf. 117.

8- 2. cilt, shf. 480.

mazarrat ve haşaratından” korunmak için Ma’âdin-i Hümâyûn’a ilhak olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Kürt aşiretlerinin, ağaların ve beylerin Ermeni köylüsü üzerindeki baskıları kadar önemli bir başka mesele de yerel idareciler ve hükümet görevlilerinin bu konuda takındıkları tavırdır. Anadolu’daki bütün idarecilerin yerel zorbarların elinde oyuncak olduklarını, onların suç işlemelerine göz yumduklarını ya da onlarla işbirliği yaptıklarını söylemek mümkün değildir. Ancak Natanyan’ın gözlemleri, özellikle güçlü aşiretlerin bulundukları yerlerde yerel idarecilerin görevlerini yapabilmelerinin ancak yerel zorbarlarla işbirliği yapmaktan ya da onların köylüler üzerindeki eziyetlerine göz yummaktan geçtiğini göstermektedir. Önemli sayıda silahlı güçleri bulunan ve kendi bölgelerinde başlarına buyruk yaşayan aşiretler söz konusu olduğunda bu durum çok daha açıktır. Bu aşiretlere sadece sivil idareciler değil, çoğu zaman devletin askeri güçleri de söz geçirememektedir.

TKD: *Merkezi otoritenin bölgede belirgin, kesintisiz bir politikasından söz edilebilir mi?*

AY: Merkezi otoritenin yerel zorbarlar ve güç odakları konusundaki tutumları çelişik görünmektedir. Tanzimat’la birlikte yerel beylerin, aşiretlerin gücü kırılmak istenmişti. Ancak Hagop Barsoumian, bunun sınırlı bir girişim olduğunu, kısa bir süre sonra bu çabanın savsaklandığını ileri sürmekte ve Ermeni köylüsünün güçsüzleştirilmesinin merkezi idare tarafından tercih edildiğini, hatta bazı durumlarda da bunun teşvik edildiğini belirtmektedir. Merkezi idare, 1860’larda artık görünüşte bile Tanzimat reformlarının uygulanmasını takip etmez ve gördüğü eziyetler, baskılar hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olduğu halde, Ermeni köylüsünün durumunu düzeltmek için hiçbir şey yapmaz. Barsoumian, bu dönemde imparatorluk içindeki halkları mutlak baskı altına alan bir politikanın hâkim olduğuna ve özellikle de Müslüman olmayanların hedef alındığına işaret etmektedir.

Aslına bakılırsa, özellikle aşiretler söz konusu olduğunda mesele Barsoumian’ın gördüğünden biraz daha karmaşıktır. Devletin uzun bir tarihsel süreç içinde özellikle Kürt aşiretlerine ilişkin tek bir politikasının olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Genel olarak Osmanlı Devleti’nin aşiretlerle pragmatik bir ilişki kurduğu, değişen siyasal koşullarda bu ilişkinin yeniden gözden geçirildiği ve karşılıklı bir yararlanma politikası izlendiği söylenebilir. Osmanlı Devleti, Kürtleri İran’a karşı bir tampon güç olarak kullanmakta ve Kızılbaş cemaatlerle mücadelesinde müttefik olarak görmektedir. Bu yüzden yalnızca askeri ve politik çıkarlara değil, dinsel bir ortaklığa da hitap etmeye elverişli bir söylem geliştirilmiştir. Kürt aşiretleri, İran’ın Osmanlı Devleti’ne saldırısının önünde demirden bir kale gi-

bi durdukları sürece bu bölgede geniş bir hareket serbestisi ve muazzam bir servet edinmişlerdir. İmparatorluğun en büyük rakiplerinden biri olan İran'a karşı oynadıkları rol o kadar önemlidir ki, bu yüzden aşiret sistemini meşrulaştıran fermanlar bile yayınlanmıştı. 1632 ve 1633 yıllarında Sultan IV. Murad, Kürt aşiret reisliğinin babadan oğula geçişini pekiştiren bir dizi ferman yayınlayarak yerel askeri komutanlar ile idarecilerin Kürt aşiretlerini taciz ve suiistimal etmelerini yasakladı. Bunlardan birinde, *"Allah nasıl Zülkarneyn'e Yecüc Mecüclere karşı duvar inşa etmeyi ihsan eylediyse, aynı şekilde Kürdistan'a, imparatorluğun koruması altında, İran'ın iblis Yecüc'ünün fesatlıklarına karşı güçlü bir engel ve demirden bir kale gibi hareket etmeyi nasip ettiği"* belirtiliyordu. Başka bir fermanında, *"Kürt komutanların Osmanlı devletinin sadık ve vefalı duacıları olduğu, padişahın yüce atalarının soylu zamanlarından bu zamana taht adına takdire şayan çeşitli hizmetler verdikleri ve sayısız takdire şayan çaba gösterdikleri, dolayısıyla imparatorluğun onlara saygı ve itina ile davranılmasını sağlamaya mecbur olduğu"* yazılıydı. Sultan IV. Murad'ın fermanları ve aşiretlere tanınan imtiyazlar ile sağlanan geniş hareket serbestisi, böyle bir tarihsel ve sosyal zeminde anlaşılabilir. Ancak 17. yüzyılın sonlarında daha belirli ve kesin toplumsal örgütlenme biçimleri yerleşmiş ve esnek sınırlar ile belirsiz kimlikler, devlet için sorun yaratmaya başlamıştı. 19. yüzyılın başından itibaren merkezi devlet, kendi gücünü sınırlayan engelleri ortadan kaldırmak için son derece kararlı davranmaya başlamıştı. Devletin aşiretlere ve kabilelere daha dolaysız yöntemlerle müdahale ettiği bu dönemde, belirli aşiretlerin devletin karar verdiği yerlere zorla yerleştirildiği, aşiret ve kabilelerin bölündüğü, göç yollarının ve hareket özgürlüğünün sınırlandırıldığı görülmektedir.

Kürtlerin aşiretlere bölünmüş olması, merkezi hükümetin bir yandan bazı Kürtleri yandaş olarak kullanırken öte yandan diğerlerine ağır cezalar uygulamayı sürdürmelerini kolaylaştırmıştır.

TKD: Ortaya çıkan sorunların aşılmasında devletin merkezi müdahale-i ile kontrolü yeniden sağlamaya çalışması, gerilimi ya da sorunları ortadan kaldıracı mı?

AY: 19. yüzyılın ikinci yarısında aşiretlerin çok sıkı denetim altına alındıkları ve bu denetimi aşındırma çabalarının sık sık askeri güçle cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Aşiret düzeninin gücü ve coğrafyanın zorlu koşulları hesaba katıldığında, devletin Mezopotamya sınırındaki bölgeyi tam olarak kontrol edebilmesinin ne kadar güç olduğu tahmin edilebilir. Ancak 1860'lı yılların ortalarında, özellikle bu bölgeye yönelik askeri ted-

birler alınmış, bölgenin demografik yapısını değiştirebilmek için göçmenler yerleştirilmiş ve bu amaçla yeni kasabalar bile kurulmuştu. 1860'lı yıllar pek çok Ermeni tarihçi ve yazarın belirttiği gibi, Ermeni köylülerin yaşadıkları baskı ve eziyetler nedeniyle aşiretleri ve yerel beyleri şikâyet ve protesto ettikleri bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Ermeni köylülerin buna cesaret edip seslerini yükseltmeleri ile devletin bu dönemde aşiretleri kontrol altına alabilmek için askeri güce başvurması arasında bir bağlantı olup olmadığı araştırmaya değer bir konu olarak görünmektedir. Devletin, daha önce çoğunlukla pazarlık yapılan aşiretlere bu kez askeri bir güçle yönelmesi, Ermeni köylülerde aşiretlerin artık sıkı bir kontrole tabi tutulacakları ümidini uyandırmış olabilir. Ancak devletin Kürt aşiretlerle ilişkisinde zaman içinde pek değişmeyen çok tipik tutumlar da söz konusudur. Her şeyden önce Kürtler arasında aşiret yapısının yaygınlığı, devlete aşiretleri birbirlerine karşı kullanma imkânı vermektedir, ve bu politikanın sayısız örneği bulunmaktadır. Bu nedenle devlet, sık sık pazarlık yapacağı aşiretlerin kimi yapısal özelliklerine müdahale etmemeyi tercih etmektedir. Bu da sözgelimi, devlet ile aşiretindeki liderliği tartışma konusu yapılmayan aileler arasında örtük bir işbirliğine yol açmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda ise merkezi hükümetin, reform çabalarında bu aşiret liderlerinden destek ve hizmet istemekten başka şansı yoktur. Reşat Kasaba, 1890'lı yıllarda oluşturulan Hamidiye Alayları'nın bunun iyi bir örneği olduğunu düşünmektedir. Belirli ve "sadık" aşiretleri güçlendirmek ve ödüllendirmek amacını taşıyan bu uygulama, bir yandan da aşiret yapısının ayakta kalmasına katkıda bulunmaktadır. Zira aşiretler, devletin istediği doğrultuda hareket edebilecek dayanışma ve birliğe sahip iseler pazarlık güçleri artmaktadır. Kürtlerin aşiretlere bölünmüş olması, merkezi hükümetin bir yandan bazı Kürtleri yandaş olarak kullanırken öte yandan diğerlerine ağır cezalar uygulamayı sürdürmelerini kolaylaştırmıştır. Bu durumun en açık örneği, 1891 yılında kurulan ve Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları'nda gözlemlenmektedir. 19. yüzyılın son on yılında ve 20. yüzyılın başında Hamidiye Alayları'na alınmış askerlerin büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni Kürtlere, Doğu Anadolu'da Alevi (Kızılbaş) Kürtleri yatıştırma, diğer etnik grupları (özellikle Ermenileri) sürme, topraklarına el koyma ve buralara yerleşme serbestliği tanınmıştı. Bu sürekliliği, Natanyan'ın raporunda işaret ettiği Musa Bey'de görebiliriz. Musa Bey'in bir süre sonra Hamidiye Alayları'nda, ardından 1915'teki olaylarda rol alması tarihsel sürekliliğin bir görünümünü oluşturmaktadır, ve böyle değerlendirildiğinde pek de şaşırtıcı görünmemektedir.

TKD: *Sonuçta devlet-Kürt geriliminin yeni dengesinden Ermenilerin etkilendiğini ve nizam altında haydutluğun kurumsallaştırılmasını mı anlamalıyız?*

AY: Hamidiye Alayları ile izlenen politika sayesinde, Kasaba'nın söyledikleriyle uyumlu olarak, bazı Kürt aşiretleri güçlenmişti, ancak bu durum devletin amaçladığı gibi Kürtlerin birlikte hareket edebilme kabiliyetlerini sınırlayıcı bir etki yapmıştır. Yüksek ücret ve prestijin yanı sıra pek çok durumda resmen baskın ve yağma hakkına da sahip olan bu alayların kurulması, Kürtlerin II. Abdülhamid'e büyük sempati duymalarına, onu "bavê Kurdan" (Kürtlerin Babası) ilan etmelerine yol açmıştı. Bu sempatinin doğuşunda, II. Abdülhamid'in aşiretlerle kurduğu ilişkinin niteliği de önemli rol oynamaktadır. Bu ilişki sayesinde aşiretler, devlet ya da onun bürokratları ile hiçbir bağları bulunmadan kendilerini sultana bağlı saymaktadır. Alayların seçimi ve silahlandırılmasında gözetilen ölçütler, II. Abdülhamid'in Kürt aşiretlerini birbirlerine karşı kullanma niyetinin kanıtları olarak görünmektedir. Kasaba'nın "yerleşik düzen içinde hareketlilik" olarak tanımladığı Kürtlerin yeniden örgütlenmesinden en çok Ermeniler etkilenmişti. Natanyan, Mayıs ayı geldiğinde Hizan'a bağlı Mamırdunk'a (Hemran) göç eden ve nihayet buradaki Ermenileri yerlerini terk etmek zorunda bırakan Kürtlerden söz etmektedir: *"Bu vilayette Mayıs başlarından Eylül sonuna kadar Alkanlı diye adlandırılan Kürtler öbek öbek çadırlarını kurarlar. Bunların başlıcaları; Zoru, Mehmete Necam, Murade Mirza, Mahmede Şahbaz, Lavok Telo, Amar ve Mihe adlı zorbalardır. Bunlar topluca Ermenilere saldırarak her türlü talanı yaptıktan sonra bağları, bahçeleri, koyun davar hepsini idarelerine alırlar. Ermeniler artık buna tahammül edemeyeceklerini görünce hepsi birden ailelerini toplayarak oraya buraya göç etmeye başlamışlar."*⁹

1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında yaşananlar, devletin pek çok yerde, özellikle de Kürt aşiretlerinin güçlü oldukları bölgelerde kontrolü ciddi ölçülerde kaybetmesine yol açmıştı. Hormund Rassam'ın 14 Kasım 1877'de gönderdiği rapor, Boğos Natanyan, Vahan Bardizaktsi ve Karekin Sırvatsdyants'ın seyahatlerinin hemen öncesinde, Kürt aşiretlerinin çok geniş bir bölgede hiçbir devlet müdahalesiyle karşılaşmaksızın hâkimiyetlerini nasıl yaygınlaştırdıklarını tasvir etmektedir: *"... Öyle görünüyor ki, özellikle göçebe aşiretler başta olmak üzere Kürtler devlet disiplini-ne sokulmamıştır. Bunlar fırsat buldukça Hristiyanlara saldırmakta ve bunun sonucunu düşünmemektedirler. İşittiklerim ve gördüklerime göre Diyarbakır'dan Süleymaniye'ye kadar dağlarda oturan Kürt aşiretleri sıkı bir disiplin altına alınamazlar. Kürtler yalnızca vergi ödememek ve askere gitmemekle kalmayıp canlarının istediği gibi talan ediyor, adam öldürüyorlar. Kim karşı gelirse, hem canından hem malından oluyor. Ancak şunu da belirtmeliyim ki, bu işler Hristiyanların başına geldiği gibi Müslümanların başına da gelmektedir. Diyarbakır ve Muş arasındaki*

9- 2. cilt, shf. 237.

dağlarda yaşayan Ruşkutan, Şeyh Dodan, Sasun Mutki aşiretleri, Hristiyan ve Müslüman ayırt etmeksizin dilediklerini yapıyorlar. Diyarbakır'da bulunduğum sırada malları yüzünden, en az üç tane Müslüman beyi Kürtler tarafından öldürüldü."¹⁰ Daha kuzeyde, Eleşkirt, Karakilise, Diyadin ve Beyazıt civarında da durum farklı değildir; savaşa giden Kürtler Ermeni köylerine ve dini yapılarına büyük zararlar vermişlerdir. Savaşa giden Kürtler, yolları üstünde rastladıkları Hristiyanları, isterse Osmanlı uyruğu olsun, kılıçtan geçirmeyi kutsal bir görev saymışlardır. Bu hareket, kiliselerle manastırlar çok büyük zararlar görmüşlerdir.

Şikayetlerin dinlenmediğini, zorbaların cezalandırılmadığını düşünen Ermeniler artık resmi makamlara başvurmaktan vazgeçmiş durumdadırlar. Zira karşılıksız kalan şikayetler zorbaların onlara yönelik saldırılarını artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

TKD: *Reform sözünün verildiği savaş sonunda, durumda herhangi bir değişiklik var mıdır?*

AY: Hayır, reform sözünün verildiği tarihten yaklaşık bir yıl sonra her üç rahip de görev yerlerine ulaşip gözlemlerini kaleme aldıklarında, bundan farklı bir manzarayla karşılaşmazlar. Savaşın yol açtığı yıkıntı çok büyük, Ermeni köylülerin yoksulluğu ve kaygıları çok derindir. Her üç yazar da Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle Osmanlı ordusunda savaşa katılmak üzere cepheye giden Kürtlerin karşılaştıkları köylerde Ermenileri öldürdüklerine, kilise ve manastırlarına zarar verdiklerine tanık olmuşlardır. Natanyan'ın özellikle Hizan hakkındaki gözlemleri ve Ermeni köylülerden duydukları, buradaki kilise ve manastırların uğradığı saldırılar hakkında açık bir fikir vermektedir. Elebaşılığını Beşir, Salman, Murat, Kemal ve diğerlerinin yaptığı Khoroz köyündeki Kürtler, Hizan'daki kilise ve manastırlara saldırmakta, ruhani görevlilere işkence yapmakta, bunlarla da yetinmeyerek pek çok angarya yüklemektedirler. Bu saldırılar, yalnızca manastırın dinsel yapılarını tahrip etmez, aynı zamanda manastırın topraklarını, bağ ve bahçelerini de ele geçirmeye yöneliktir ve bu nedenle bütün bir manastır hayatını sefaletle mahkûm eder. Natanyan'ın anlattıklarına bakılırsa Khorozlu Beşir adlı zorbanın, yaptıklarından ötürü resmi makamların öfkesini çekmek ya da cezalandırılmak gibi bir çekincesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür saldırılar, Ermeni köylülerin sık karşılaştıkları bir durumdur. Ancak Osmanlı-Rus savaşının hemen öncesinde ve savaşla birlikte bu saldırılar artmış ve neredeyse meşru bir hal almaya

başlamıştı. Ermeni köylülere yapılan bu zorbalıklar, Natanyan'ın raporunda portrelerini çizdiği Şeyh Celalettin ve Deli Silo zorbalarının yaptıklarının yanında küçük kalmaktadır. Şeyh Celalettin'in yaptığı eziyetler o kadar korkunçtur ki, Ermeni tarihsel roman yazımının önemli ismi Raffi (Hagop Melik Hagopyan), onun Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaptıklarını merkeze alan *Jalaleddin* (Celalettin) romanını yazmıştı. Şeyh Celalettin, bir yandan dini otoritesini kullanarak Kürtleri Hristiyanlara karşı kıskırtan, bir yandan da onların yoksulluklarını istismar ederek Ermeni köylülerine saldırtan ve mallarını yağmalatan bir zorbadır. Savaş koşulları ve bazı Osmanlı kumandanlarının onu kollaması da bütün bu saldırganlığın geniş bir alana yayılmasına ve birçok şehirde Ermenilerin can ve mal güvenliklerinden endişe ederek yaşamalarına yol açmıştı. Osmanlı idarecilerinin tutumu ya da Kürt aşiretlerinin bölgedeki hâkimiyet düzeyi, bazen çok daha önemli unsurlar haline gelmektedir. Natanyan'ın söz ettiği Şeyh Celalettin'e benzer biçimde, Sırvantsdyants da Malatya ve Harput civarındaki Ermeni ve Kürt köylülerine eziyet eden Deli Silo adlı bir hayduttan söz etmektedir. Yaptığı eziyet ve zulümler ayyuka çıktığı zaman devletin şimşeklerini üzerine çekmektedir, ama tıpkı Celalettin gibi o da zaman zaman idareciler tarafından kollanmakta ve saygın biri gibi muamele görmektedir. Sırvantsdyants onun, üzerine asker gönderilen ürkütücü eşkiya "Deli Silo" olmaktan çıkıp idare azasının evinde ağırlanan "Süleyman Ağa" olarak anıldığı süreci tasvir etmektedir. Sırvantsdyants onun serbestçe dolaştığını gören en masum serserilerin, sade vatandaş Kürtlerin bile Silo'luk yapmaya başladıklarını söylemektedir. Bölge ile ilgili raporlardan da zorbalıkların kaynaklarının ve zorbaların da ismen sayıldıklarını görürüz. Kürt İsmail Hakkı Paşa'nın savaş süresince Kürtlerin saldırılarına kayıtsız kaldığı, önlemek için yeterli tedbirleri almadığı iddia edilmektedir.

TKD: *Bölgedeki durum yabancı raporlara nasıl yansımaktadır?*

AY: Britanya ordusunda görevli olan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izlemek üzere savaş bölgesine gönderilen Charles Boswell Norman'ın, İsmail Hakkı Paşa için söyledikleri oldukça ağırdır. İsmail Hakkı Paşa ordunun başında kaldığı sürece Kürtler, savaş boyunca Ermeni nüfusa yaptıkları eziyeti son derece rahat ve kararlı bir şekilde sürdürecektir. Norman, Şeyh Celalettin'in zalimliklerinin ancak İsmail Hakkı Paşa'nın kayıtsızlığı ve müdahale etmemesiyle mümkün olduğunu belirtir. Norman'a göre, Osmanlı yönetimi, Erzurum'a vali yapmak için onun kadar bağınaz, fanatik ve değersiz bir adam bulamazdı. Hem Norman hem de James Reid, Şeyh Celalettin'in yanı sıra Ermeni köylülerin canına ve malına zarar veren Kürtlerin diğer elebaşılarını da saymaktadır: Ali Han, Fahim Efendi, Hacı Hasan Paşa, Musa Bey, Osman, Şeyh Paykar ve Şeyh Ubeydullah. James Reid ise savaşan her iki ordunun kumandanlarının, yabancı ülkelerin gözlemci ve gazetecilerinin ve diplomatların tanıklıkla-

rından yola çıkarak Osmanlı ordusunun kötü yönetiminin, ordudaki suistimallerin ve yolsuzlukların da meydana gelen olayların temel sebeplerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Reid, Osmanlı generallerinin aç bilaç savaştırdıkları ve hayatta kalmak için en basit ihtiyaçlarını dahi karşılamadıkları askerlerin gayrimüslim köylülere daha iyi davranmalarının beklenemeyeceğini de eklemektedir. Şikayetlerin dinlenmediğini, zorbarların cezalandırılmadığını düşünen Ermeniler, artık resmi makamlara başvurmaktan vazgeçmiş durumdadırlar. Zira karşılıksız kalan şikayetler, zorbarların onlara yönelik saldırılarını artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Sirvantsdyants eğer şehirde Avrupalı bir konsolos varsa durumun biraz farklı olduğunu düşünmektedir.

“Ermeni, Ermenistan’da kalmalı.”

TKD: *Bir de Ermenilerin toplu göçleri söz konusu, değil mi?*

AY: Bu konuda birçok etmen sayılabilir; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, öteden beri bu tür saldırılara maruz kalan, canını ve malını korumakta güçlük çeken, çeşitli angaryalara maruz kalan Ermeni köylüsünün kötü yaşam koşullarını giderek ağırlaştırmıştı. Daha önce idarecilerin kayıtsızlığı nedeniyle cezasız kalan saldırı ve angaryalar, savaş koşullarında adeta meşrulaşmıştı. Şeyh Celalettin ve arkadaşlarının, Osmanlı ordusunu takviye etme bahanesiyle yollarının üzerindeki Ermeni köylerine saldırdıklarını ve Erzurum civarındaki Ermenilerin bu saldırılardan şikâyet ettiklerini aktarmıştık. Son savaşta askerler ve Çerkezler, Ermeni köylerinden geçerken bütün ihtiyaçlarını zorla temin etmişler, başkanlarının hoşgörüsü altında her türlü mezalimi yapmışlardır. Tekâlûf-ü harbiye senetleri, vergiden düşülmemişti. Bu alacaklar, ileri bir tarihe bırakılmıştı. Bir borç ya da küçük bir suçtan dolayı hapiste bulunan Ermenilerden rüşvet alabilmek için her türlü işkenceyi yapmışlardır.

Diğer yandan, Rus ordularının geri çekilmesinden sonra Kürtlerin, Van ve civarından gelerek intikam alacağı söylentileri hızla yayılır ve özellikle Erzurum, Kars, Eleşkirt civarındaki Ermeni köylüler, bu saldırılardan kendilerini koruyamayacaklarını düşünerek Rusya sınırlarına doğru göç etmeye karar verirler. Bu korku ve panik dalgası büyük bir kitlesel göçe yol açma eğilimi gösterdiği için hem Rusya Ermenilerinin hem de Osmanlı Ermenilerinin liderleri göçe engel olmaya çalışırlar. Böyle bir göç dalgası, başta Erzurum olmak üzere bölgenin demografik yapısında köklü değişikliklere yol açacağı için Osmanlı yöneticileri tarafından da arzulanamamaktadır. Bu nedenle Rus ordularının kumandanı Lazarev, Rusya sınırlarına doğru hareketlenen Ermeni köylülerinin yerlerinde kalmaları ve can ve mal güvenliklerinin korunması için İsmail Hakkı Paşa’yla müzakereler yürütür, ve bu sayede göçün büyümesinin önüne geçilir.

Aynı tarihlerde savaşın yıkıntılarını, yol açtığı sorunları görmek üzere bölgeye giden üç Ermeni rahip de bu göç hareketinin önemli bir boyuta ulaşabileceğinden endişelenmiş ve kendileri de bunu durdurabilmek için çaba göstermişlerdir. Özellikle Vahan Minasyan yıkıcı sonuçları olabileceğini gördüğü bu göçle ilgili olarak Lazarev'le görüşmeler yapmıştı. Minasyan'ın yazdıkları dikkatle incelendiğinde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle iki büyük göç dalgasının söz konusu olduğu görülür. İlk göç dalgası, savaşın başlarında yaşanmıştı. İkinci göç dalgası ise savaşın hemen sonunda yaşanan göç hareketidir, ve özellikle Erzurum, Eleşkirt, Bayezid civarlarında gerçekleşmişti. Tiflis'ten Eleşkirt'e dönen Minasyan, Ermeni köylüleri göç etmekten vazgeçirmeyi ancak İğdir civarında başara-bilmişti. Bu ikinci göç dalgası esas olarak Rusların geri çekilişiyle ilgilidir. Kürtlerin intikam saldırılarına girişeceğini düşünen Ermeniler, Rusya'nın göç edenlere toprak ve para vereceği yönündeki söylentileri de duyunca yaşadıkları yerleri terk etmenin daha mantıklı olduğuna inanmışlardır. Bu göç aslında ilk değildir. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan 1829 Edirne Antlaşması'nın akabinde de içinde refah ve huzur güvencesinden bir tür tehdide kadar uzanan farklı yöntemleri içeren bütün bu çabalar, göçü engellemeye yetmemiş ve 100.000'e yakın bir nüfus Osmanlı topraklarını terk etmişti. 1826-1828 Osmanlı-İran Savaşı sonunda İran'dan Rusya'ya göç eden Ermenilerin sayısı da 40.000 civarındadır. Göç edenler arasında yalnızca Ermeniler değil, Yezidi Kürtler de bulunmaktadır. Yezidilerin savaş sırasında Rusya'nın yanında yer alması bu göçü bir bakıma zorunlu kılmıştı. Bu savaşlarda Rusların yanında savaşan ya da tarafsız kalan Kürtlerin sayısı da az değildir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yoğunlaşan göç önemli demografik değişikliklere yol açmıştı. Erzurum ve civarının yüzyıl içindeki, 1809-1909 demografik yapısını inceleyen Melkonyan, bu süre içinde bölgedeki Ermeni yerleşimlerinin %58, Ermeni nüfusunun da %60 oranında azaldığını tesbit eder.

TKD: *Bütün bunlara Ermeniler ne tepki verir? Ermenilerin öz savunması yok mudur? Ya da Ermeni taşrasının tepkisi ne olmuştur?*

AY: Sirvantsdyants, Eğin ve civarıyla, Pinga civarındaki Ermenilerin kendilerini silahla korudukları için Kürtler karşısında çok aciz duruma düş-mediklerini gözlemlemişti. Öz savunma ve direniş ileriki yıllarda gelişecektir ve doğal olarak siyasallaşacaktır.

1860'lardan itibaren Anadolu'daki Ermeniler üzerinde devletin ve yerel güçlerin giderek artan vergi, angarya vs. baskılarına karşın İstanbul Ermenileri'nin bu duruma yeterince güçlü bir şekilde itiraz etmediği yönündeki inanç oluşmuş; devletin taşradaki Ermenilerin uğradığı istismar ve baskıyı önleyememesi, taşradaki Ermeni aydınlar arasında kendi başarılarının çaresine bakmaları gerektiği düşüncesini güçlendirmişti. Burada

Mıgırdiç Hrimyan ve Karekin Sirvantsiants gibi taşra Ermeni aydınları ön plana çıkar. Hrimyan, Ermeniler arasında bir *Yergir* (Vatan) mitosu yaratmayı ve bunu kadim Ermenistan'la bağlantılandırmayı başarmış bir ruhani liderdir. Torkomyan, “*Hem ihtilalci hem de sağduyulu bir insan olan Hrimyan Hayrik'in fikri şu idi: 'Ermeni, Ermenistan'da kalmalıydı.'*”¹¹ Bu fikir ve prensibe sadık kalarak patrikliğinin dört yılı boyunca Milli Anayasa'nın idare merkezinin, Ermeniler için temelsiz ve icat edilmiş bir vatan olan Konstantinopolis değil, Vaspuragan topraklarındaki Van olsun diye sürekli ısrar etmiştir.” der. Hem patrikliğinden önce Van ve Muş'ta yaptıkları ve yayımladığı dergiler hem de patrikliği döneminde izlediği tutum, onun özellikle genç Ermeniler arasında popüler olmasını sağlamıştı. Minassian'ın çizdiği Hrimyan portresindeki “*Onun sesi 'uzaklardaki çocuklarını yardıma çağıran; terk edilmiş, kadim, tarihi Ermenistan'ın sesi, demokrat, savaşçı kişiliğiyle, kilise ve toplumdaki muhafazakarlıkları karşısında bulur; ama yaptığı isyan çağrılarıyla gençliği siyasallaştırır'*” sözleri Hrimyan'ı ifade eder.

TKD: *Tekrar Natanyan'a dönersek...*

AY: “*Bizim gibi gerçekleri yazarların sesi duyulmaz! Ama benim kutsal görevim yine yazmak ve haksızlıkları dile getirmek*”¹² diyerek, görevlendirildiği yerlerdeki Ermeni cemaatinin dini, iktisadi ve sosyal durumu hakkında gözlemlerde bulunan Natanyan, görev süresinin bitiminde bu izlenimlerini bir kitap halinde yayımlamaktadır. Bu kitap söz konusu olduğunda da aynı süreç izlenmişti. Bu açıdan, Palu kitabı ile ondan önce yayınlanan dört kitap arasında ciddi bir fark görünmemektedir. Ancak Natanyan'ın görevlendirildiği yerler düşünüldüğünde adeta önceden belirlenmiş bir hattın izlendiği görülür. Marmara'dan İç Anadolu'ya doğru (rahibin görev yerleri hatırlansın; İzmit, Sivrihisar, Ankara ve Sivas) bir yol izleyen Natanyan sürekli doğruya doğru yol almış ve nihayet Palu'da görevlendirilerek giderek İstanbul Patrikhanesi'nden uzaklaşmıştı. Rahibin sürekli Anadolu'nun doğusuna gönderilmiş olmasının bir tesadüf olup olmadığını bilemiyoruz. Ermeni nüfusun buralarda yoğun olması ya da Natanyan'ın sorunların üzerine giden ve haksızlıklarla mücadele etmekten çekinmeyen bir karaktere sahip olması bunda bir rol oynamış olabilir.

Ancak rahibin Patrikhane'den giderek uzaklaşması sadece onun görev yerinin uzaklığıyla sınırlı değildir. Natanyan'ın Palu kitabını diğerlerinden ayıran niteliklerin başında, onun bu kitapta eleştirilerini yalnızca Palu Ermeni cemaatiyle sınırlamaması, yaptığı eleştiri ve uyarıları dikkate almayarak yoksul Ermeni köylüsünün kaderine kayıtsız kalan Patrikhane'yi de

11- 1. cilt, shf. 329.

12- 1. cilt, shf. 380.

sert bir şekilde eleştirmesidir. Palu rahibin daha önce görev yaptığı yerlerden farklı iktisadi ve sosyal koşullara sahiptir, ve buradaki koşulların düzeltilmesi çok daha sert bir mücadeleyi göze almayı gerektirmektedir. Natanyan bunu göze almıştır, ama bu kez karşısında sadece aşiretler ya da yerel zorbarlar yoktur. Belki onlardan daha çok aşiretlerle işbirliği yapan Ermeni zorbarlarla, Ermeni köylüsünü sömüren ağalarla, yoksulların uğradığı eziyetlere kulaklarını tıkayıp zenginlerin esiri olan ruhanilerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bütün bu mücadeleye karşın Patrikhane'nin kendisine sahip çıkmadığını ve koşulların düzeltilmesi için çaba göstermediğini gördüğünde ise bu kez eleştiri oklarını oraya yöneltmişti.

Natanyan, Palu'daki görevi sırasında cemaat içi eşitsizlikleri, haksızlıkları önlemeye çalıştığı ve zorbarlarla işbirliği yapan Ermenilerin yoksul köylüleri ezmesine engel olmaya çalıştığı için pek çok kez tehdit edilmişti. Tehditlere aldırmadığı görülünce bir yandan Kürt aşiretlerine hedef gösterilmiş, diğer yandan da hem Babiâli'ye hem de Ermeni Patrikhanesi'ne şikâyet edilerek Palu'daki görevinden uzaklaştırılmak istenmişti. Natanyan, yalnızca makamını ve kariyerini değil, aynı zamanda hayatını da hedef alan bu saldırılara karşı koymuş ve Patrikhane tarafından İstanbul'a çağrılana kadar görev yerini terk etmemiştir.

"Halka itaatsizliği aşıyor" diye Babiâli'ye üç kez şikâyet edilen Natanyan, Babiâli'nin görevden uzaklaştırılması için Patrikhane'ye emir vermesine rağmen, cemaat kurullarının emri olmadan Palu'dan ayrılmamıştı. Ancak rahip, cemaat idaresinin kararlarına uymasına ve zor koşullarda görev yapmasına rağmen cemaatin idari kurumlarından ve basından destek alamamaktan yakınmaktadır: "... Üçüncü ispiyon Babiâli'ye ulaştığında bizi Palu'dan uzaklaştırması için Patrikhane'ye emir verildi. Ancak ben ölümüne kadar dayanmak gerektiğine inanıyordum. İstanbul'a istifamı yazmak zorunda kalmama rağmen, halkı ölüm uykusundan uyandırmak için tekrar Palu'da kaldım... Ermeni halkının dini gelişimine hizmet edeceğimize yemin ettik. Bu sebeple de milletin gelişimi yolunda eziyet ve acı çekmeyi göze aldık. ... Eğer yeminimizin aksi davranış içinde olursak milletin felaketine ve sömürülmesine sebep ve iştirak etmiş oluruz"¹³ diyen Natanyan'ın Palu'da zorbalık yaparak köylüleri sömüren Ermenilerle ve onlarla işbirliği içindeki ruhanilerle sert bir mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır. Bu mücadelenin rahibin kariyerini ve hatta hayatını tehlikeye atacak kadar şiddetlendiği de görülmektedir. Ancak Natanyan'ın eleştirilerinin ve rahibin hayatına yönelecek kadar şiddetlenen mücadelenin sadece onun ruhani önderlik ya da cemaat idareciliği konusundaki şahsi görüşleriyle sınırlı olmadığı, gerçekten de Palu'da böyle bir mücadelenin toplumsal bir tabanı

nın bulunduğu açıktır. Şehirde, alt sınıftan halk ile zenginler arasında ciddi bir kutuplaşma vardır, ve elbette Natanyan, halkın yoksul kesimlerinin sözcülüğünü yapmaktadır. Natanyan, Palu yoksullarını ayağa kaldırmıştı. Natanyan'ı zenginlerin, zorbaların ve bazı resmi görevlilerin nezdinde istenmeyen adam durumuna sokan bir bakıma bütün bu eziyet, angarya ve zorbalıklarda payı olanları teşhir etmesi ve onlardan hesap sorulmasını sağlamaya çalışmasıdır. Hakkını vermek gerekir ki, Natanyan burada ruhani, sivil, resmi görevli ya da aşiret mensubu ayrımı yapmamış, hak ve adaleti herkese karşı savunmuştu. Sarkisyan, Natanyan'ı şu sözlerle ifade eder: *“Rahip Natanyan, cArdosr Hayasdanı adıyla bilinen kitapçıyla halkının haklarını koruyan biri olarak karşımıza çıkıyor. Her işinde cesaret sahibi olmuş, şu ya da bu zenginin nüfuzundan etkilenmemiş, tam tersi sağlam duruşuyla onları aşağı görme korkusuzluğunu göstermiştir. Prensiplerine sadık, karakteri sağlam, devrimci ruha sahip, ahlaklı düzgün, lekesiz, inandıklarında inatçı ve vazgeçmez biriydi. İşte rahip Boğos Natanyan'ın çizgileri bunlardı.”*⁴⁴ Natanyan, Palu'daki kısa görevi sırasında, şehirdeki adaletsizlik ve zorbalığın üstesinden gelebilmiş değildir, ancak rahip, tam bir görev duygusuyla sorumluların ve işbirlikçilerinin kimler olduğunu ve nerelerden beslendiklerini açık bir biçimde kaydetmişti. Ermeni tarihinin önemli gelişmelerine sahne olmuş bir bölgenin, geçmişin parlak günlerinin aksine şimdi sefalet ve çaresizlik içinde kıvrınması, kitabın tümüne sinmiş olan hüznün ve kederin kaynağını ortaya koymaktadır. Kitabın ön-sözünde Natanyan'ın bu yaklaşımı çok belirgindir ve kitabın adının “Göz-yaşı ve Sefalet” olması bundan kaynaklanmaktadır.

Natanyan yayın yoluyla suç işlemekten dolayı suçlanmış ve mahkum edilmişti.

TKD: *Son olarak neler eklemek istersiniz?*

AY: Kitaba eklediğimiz 300'ü aşkın fotoğraf ve kartpostal ile Ermenilerin bugün yaşamadıkları coğrafyadaki kültürel katkılarına dikkat çekmeye çalıştık. Hâla bir zamanlar nelere sahip olduğumuzu hatırlayabiliyoruz, ancak çok uzun sayılamayacak bir süre sonra bu bilgiden de yoksun kalacak ve neleri unuttuğumuzu bile hatırlamayacağız. Palu ve civarı hakkındaki çalışmamız bu açıdan unutulmuş, kayıtsızlığa ve gönüllü cehalete karşı bir çaba olarak görülürse çok memnun oluruz. Bu çalışma tarihimizi, belleğimizi ve gündelik hayatımızı karanlığın işgal etmesine bir direniştir.

Çalışmanızı kutlar, bize zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz.

Ben teşekkür ederim.

İttihat Terakki'den Kemalist Döneme Ermeni Malları

Mehmet Polatel*

GİRİŞ

Ermeni soykırımı sırasında ve sonrasında sorulan “Ermeni mallarına ne oldu?” sorusu çeşitli kaynaklarda, özellikle resmi tarih söylemini yansıtan çalışmalarda sıklıkla incelendi. Devletin resmi söylemi, soykırım konusundaki inkâr ve manipülasyonda olduğu gibi, malların devlet kontrolünde titizlikle korunduğu, satılması zaruri olanların ise bedellerinin sahiplerine ödendiği ve geri dönüş kararnamesi ile geri dönen Ermenilere ‘olağanüstü’ koşullara rağmen iade edildiği üzerineydi. Bu çalışmaların genel tezi, ‘Mütareke Dönemi’ olarak adlandırılan Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan İstanbul hükümetlerinin, Ermenilerin geri dönüşü ve malların iadesi konusunda aldıkları kararlarla Ermeni malları meselesinin sonlandığı yönündedir. Bu yazı, resmi devlet söylemine sirayet etmiş bulunan iki temel argümana karşı konumlanmaktadır. Birinci argüman, Osmanlı Devleti’nin ‘tehcir’ boyunca malların korunması yönünde titiz davrandığı ve malları sahiplerine iade etmeye yönelik politikaları yürürlüğe koyduğudur.¹ İkinci argüman ise, savaşın bitmesiyle beraber geri dönen Ermenilere, çıkarılan emir ve kararname-

* Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora öğrencisi.

1- Yusuf Halaçoğlu, Ermeni malları konusunda sıklıkla bu tür iddialar sunmaktadır. Bu yazıda da işlenecek olan talimatname ve kararlara da işaret ederek Ermeni mallarının koruma altına alındığı öne sürmektedir. Hatta daha da ileri giderek malların satışından elde edilen gelirin Ermenilere yollandığını söyler ve Ermenilerin gittikleri yerlerde bu paralarla hayatlarına devam ettiğini savunur: “Satılan malların bedelleri emval-i metruke komisyonları tarafından sahiplerine gönderilmiştir. Nitekim iskân mahallerine varan muhacirler, kendilerine aktarılan bu paralarla işlerini kurmuşlar ve bölgeye uyum sağlamışlardır” (Halaçoğlu, 2001: 90).

lerle mallarının iade edildiği, dolayısıyla da Ermeni malları meselesinin sonlandırıldığıdır.²

Bu yazıda, sözü edilen argümanların geçersizliği şu iddialar doğrultusunda tartışılacaktır: İlk olarak, Osmanlı hükümeti 'tehcir' kararını aldığı andan itibaren Ermenilerin mallarını korumak ya da iade etmek gibi amaç taşımamıştır. Aşağıda ayrıntılı olarak işleneceği gibi, bazı geçici kanun, kararname ve kararlar çerçevesinde malların korunacağı ve iade edileceği öngörülmüştür. Bu öngörünün, nasıl gerçekleştirileceği hususunda 'muğlak' ifadelerin varlığı bir yana, uygulamada bu yönde adımlarla nadiren karşılaşıldığı da söylenebilir. Kısaca, devlet, malları iade etmeyi amaçlamamıştır. İkinci olarak, Ermeni malları meselesi savaş sonrasında İstanbul hükümetlerinin kararları doğrultusunda bazı iyileştirmelerle çözülmeye çalışılsa da, bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1919 yılından itibaren İstanbul hükümetine muhalif hareket olarak ortaya çıkan 'milli mücadele' hareketi ve onun ardılı olan Ankara hükümetinin politikaları incelenmeden "Ermeni mallarına ne oldu?" sorusunu cevaplamak mümkün değildir. Ankara hükümeti ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermenilerin ve diğer gayrimüslimlerin mallarına yönelik olan kararları ve uygulamaları incelendiğinde, bu sorunun cevabının, resmi tarihin 'olumlu' veya 'iyimser' yaklaşımıyla aynı doğrultuda olmadığı açıklıkla görülebilir. Bu yazıda, Ermeni malları ve onların dağıtımı bağlamında, İttihatçılarla Kemalistlerin politikalarının aynı çizgide olduğu ve bunların hem kararlar hem de uygulamalar yönünde benzerlikler taşıdığı, üç farklı dönemin karşılaştırmalı incelenmesi ile gösterilmeye çalışılacaktır. Son olarak, İttihatçı ve Kemalist hükümetlerin malların dağıtılması konusunda nasıl bir mekanizma izledikleri ve hangi amaçlar doğrultusunda bunu gerçekleştirdikleri 'devlet oluşum süreci' bağlamında işlenecektir. Özel-

- 2- Bu konuda da genel algı, savaş sonrası çıkarılan kararname ve bazı emirlerle malların Ermenilere iade edildiği yönündedir. Özellikle bu konuda yapılan çalışmalarda o dönem *Atı* gazetesinde çıkan "Rum ve Ermenilere ait emlak-ı metrukeden şimdiye kadar sahiplerine iade edilenlerin miktarı % 95 nispetine baliğ olmuştur" (Bakar, 2007: 331; Atnur, 1994: 47) alıntısı dikkat çekmektedir. Ayrıca İbrahim Ethem Atnur, 1920 yılının ilk aylarına kadar Rum ve Ermenilerin emvalinin büyük çoğunluğunun iade edildiğini öne sürmektedir. Bu süreçte savaş sonrası koşullarına rağmen Osmanlı Hükümeti'nin 'titizlikle' bu işi başarıyla gerçekleştirdiğini de şu şekilde ifade etmektedir: "Osmanlı hükümetlerinin iskân faaliyeti ve emval iadesi hususundaki çalışmaları, buna paralel olarak 8 Ocak tarihli kararnamenin yürürlüğe sokulması hayrete şahan hadiselerdir. Zira o kargaşa ve müthiş ekonomik sıkıntılar içerisinde faaliyetleri en hatalı bir şekilde icra etmek her devletin harcı olmasa gerek. Nitekim dün olduğu gibi bugün ve yakın zamanlarda da Yunanistan ve Bulgaristan gibi devletler, Türk asıllı vatandaşlarının mallarına el koyma yarışına girmişlerdir. Uygur dünyanın gözleri önünde gerçekleşen bu gibi hadiselerde Türk asıllı şahısların mallarının bir daha geri verilmediği de aşîkârdır. Bundan mütevellit Osmanlı hükümetlerinin yukarıda zikredilen çalışmaları sahasında tek ve adaletli olmasıyla takdire şayan olsa gerektir" (Atnur, 1994: 48). Bu yazının da temel amaçlarından biri olarak Atnur'un bu sözlerinin üç farklı dönemin karşılaştırmalı incelenmesiyle geçersiz olduğunu göstermeye çalışmaktır.

likle devlet inşası üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalarda vurgulandığı gibi devlet elitleri devlet oluşumu sürecinde toplum içerisindeki bazı gruplarla ittifaklar kurabilir, bazılarını bu ittifaklara dahil ederken diğerlerini dışlayabilirler. Kendi politikalarına çekmek amacıyla bu grupları ödüllendirebilir ya da kendi politikalarından ödünler verebilirler.³ Bu çalışmada, Ermeni mallarının bu ittifakların kurulumunda nasıl bir rol oynadığı ve devletin, Ermeni mallarını kendi çıkarları için nasıl kullandığı tartışılacaktır. Bu noktada, yazının temel tezi şu şekilde ifade edilebilir: Üç farklı dönem sırasında –savaş dönemi (1915-1917), savaş sonrası dönem (1918-1922) ve Cumhuriyet dönemi (1920-1930)– Ermeni emval-i metrukesi, devlet ile ittifak halinde olan belli gruplara dağıtılmış ve devlet toplumun rızasını almak ve egemenliğini sağlamlaştırmak için bu mülklerden faydalanmıştır. Bu ana argüman tartışılırken emval-i metrukeye dair yasal dayanaklar sunulacak ve devletin belli amaçlar dahilinde malları nasıl dağıttığı, Osmanlı, Cumhuriyet ve İngiliz devlet arşivlerinden edinilen belgelerden faydalanılarak gösterilmeye çalışılacaktır.

‘Terk edilmiş mallar’ anlamını taşıyan *emval-i metruke* kavramı, Ermenilerin ‘tehcir’ kararı dolayısıyla mesele haline gelen Ermeni mallarını tanımlamak amacıyla devlet tarafından kullanılmıştır. Daha sonra görüleceği gibi, çıkarılan gizli talimnamede ve muvakkat [geçici] kanunda da Osmanlı hükümeti ‘emval-i metruke’ terimini kullanmayı tercih etmiştir. Bu isimlendirme bile hükümetin, zorla yerlerinden edilen Ermenilerin geride bırakmak zorunda kaldıkları mallara yaklaşımını değerlendirmek açısından fikir vericidir. Emval-i metruke hakkında muvakkat kanun meclise sunulduğunda bu isimlendirmeye dair tartışmalar olmuştur. Özellikle Ayan Meclisi başkanı Ahmet Rıza bu muvakkat kanun konusunda itirazlarını şu şekilde dile getirmiştir: “Kanunun bahsettiği emvali de Emval-i metruke diye tavsif etmek de kanuni bir şey değildir. Çünkü, bu emvalin sahibi olan Ermeniler, mallarını isteyerek terk etmemişler, onlar yerlerinde teb’id edilmiş, zorla, cebir ile çıkarılmış. Hükümet, onların mallarını, memurları vasıtasıyla sattırıyor”.⁴ Bu eleştiriler hiçbir şekilde kabul görmemiş ve Ahmet Rıza ‘tabii muhalif’ olarak tek red oyu veren kişi olmuştur. Ermeniler, mallarını, sürüldükleri ve kırıma uğratıldıkları için terk etmek zorunda kalmışlardır. Ahmet Rıza’nın işaret ettiği nokta, Ermenilerin mallarını kendi rızalarıyla terk ettikleri yönündeki an-

3- Devlet oluşumu ve devlet-toplum ilişkilerini bu bağlamda tartışan çalışmalar için: Migdal, Joel S., Atul Kohli & Vivienne Shue (1994) *State Power and Social Forces: Domination and Transformation in the Third World*, Cambridge: Cambridge University Press; Tilly, Charles (1999) “Survey Article: Power-Top Down and Bottom up”, *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 7, No: 3, s. 330-352; Marx, Anthony W. (2002) *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.

4- MMAZ, Devre 3, Sene 2, Cilt 1, 13 Aralık 1915, s. 133-136.

layışın dayatıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bu noktada emval-i metruke terimini hukuki olarak da incelemek gereklidir. Yönetmelikte emval-i metruke kavramı sıklıkla kullanılmasına rağmen bu malları kimlerin terk ettiğine dair açık bir tanım yoktur. Uygulamada, firari ve mütegayyipler hakkındaki kararlar emval-i metruke kapsamına girmektedir. Emval-i metruke kanun ve kararları Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani ve Bulgarları içeren bir şekilde tüm Osmanlı milletlerine uygulanmıştır.⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunu ve kuruluşunu irdeleyen çalışmalarda⁶ Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci önemli bir dönüm noktası olarak alınmakta ve Cumhuriyet'in nasıl bir miras üzerinde kurulduğu ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Fakat bu çalışmalara dikkatle bakıldığında Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere karşı uygulanan politikaların sonucunda bir buçuk milyon Ermeninin imparatorluk topraklarından sürülmesi ve kırıma uğratılmasının ulus-devletin kurulmasındaki rolü neredeyse yok sayılmaktadır. Yalnızca, Ermeni jenosidi ve Rum mübadelesi sonucu nüfusun homojenleştiği ve böylece ulus-devletin kurulmasının kolaylaştığı belirtilmekte, ancak bu sürecin sosyo-ekonomik sonuçları göz ardı edilmektedir. Bu noktada, emval-i metruke meselesi, özelde Ermeni emval-i metrukesinin, Ermeni jenosidinin bir parçası ve bir sonucu olarak geçiş dönemini anlamamızda dikkate değer bir biçimde yardımcı olacaktır. Genel kabule göre sekiz yüz bin Ermeni'nin 'tehcir'e tabi tutulmuş olması göz önüne alınırsa, zorunlu olarak geride bırakılan malların kimlerin eline geçtiği ya da ne amaçlar için kullanıldığı gibi soruların cevabı, devlet oluşumunun nasıl gerçekleştiğini anlamamızı sağlayacaktır.

I. Birinci Dönem: Birinci Dünya Savaşı (1915-1917)

'Yağmanın Meşrulaştırılması' Olarak Emval-i Metruke Kanun, Kararname ve Talimatnameleri

İttihat Terakki Hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihinde, Ermenilerin 'tehcir' edilmesi yönünde kararını verdiği andan itibaren Ermenilerin mallarına

5- Bu noktada, hukuk literatüründe farklı yorumlar da bulunuyor. Düzceer'e göre 'firari ve mütegayyib kişiler'den kastedilen, Emval-i Metruke kanunun uygulandığı Ermenilerdir (Düzceer, 1994: 96). Başka bir deyişle, Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler, Süryaniler 'firari ve mütegayyib kişiler' olarak sayılmayacak ve Emval-i Metruke kanunun kapsamı dışında yer alacaklardır. Bu grupların durumları değişik kategorilere göre tanımlanmış ve ona göre farklı kanunlara tabi kılınmışlardır. Örneğin, Yunanistan ve Türkiye arasındaki mübadele kanununa göre göç eden Rum mübadiller hakkındaki kanunlar, temlik kanunlarına tabi kılınacaktı (Düzceer, 1994: 101).

6- Bu çalışmalara verilecek en önemli iki örnek şöyledir: Ahmad, Feroz (1999) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları ve Zürcher, Erik J. (2001) *Turkey: A Modern History*, London; New York: I. B. Tauris.

ve mülkler meselesinin idaresine titizlikle önem vermiştir. Tehcire dair kanun ve emirlerde de olduğu gibi, İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) hükümeti zaten uygulanmakta olan politikalarına yasal bir zemin hazırlamak için hukuki yöntemlere başvurmuştur. Mallar üzerindeki bu sistematik kontrol ve malların tasfiyesinin gerçekleştirilmesi tehcirin, geçici bir önlem olarak ortaya konmadığını da göstermektedir (Kaiser, 2007: 133).

Ermeni mallarıyla ilgili yasal zemin ilk olarak 30 Mayıs 1915 yılında Osmanlı kabinesinin Ermenilerin tehciriyle ilgili verdiği kararda ortaya konmuştur. Karar⁷, Ermenilerin “terk ettikleri memleketde kalan emvâl ve eşyâlarının ve yâhûd kıymetlerinin kendilerine suver-i münâsibe ile iâdesi”ni ya da değerlerinin sahiplerine verilmesini içermektedir. Ayrıca, hükümet gayrimenkul emlak ile arazilerin cinsinin, kıymetinin ve miktarının tespit edilerek kayıt altına alınmasını emretmektedir. Malların geri verilmesi söz konusu olmasına rağmen, aynı karar içinde, tahliye edilen köylere muhacirlerin iskân edileceği de belirtilmektedir. Yani, muhacirlere emval-i metrukeden mülkler ve araziler dağıtılacaktır. Kararda ‘muhacirler’in kimliği tarif edilmemekle birlikte, Balkanlar’dan ve Kafkaslar’dan gelen Müslüman göçmenler kastedilmektedir. Yine kararda muhacirlere tahsis edileceklerin haricinde kalacak olan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkân, han, fabrika ve depo gibi mallar da müzayedeye yolu ile satılacak ve satış bedelleri de geri verilmek üzere emaneten mal sandıklarında saklanacaktır. Ancak kararda bu geri verilme ya da iadelerle ilgili ayrıntı bir bilgi mevcut değildir. Bunların nasıl gerçekleştirileceği belirtilmemiştir. Son olarak, malların korunması ve mülk meselesinin idaresi için komisyonlar teşkil edilecektir.⁸

Kararla birlikte, Osmanlı Dâhiliye Nezareti’ne bağlı *İşkân-ı Aşâyir ve Muhâcîrin Müdüriyeti*⁹ (İAMM) tehcirin ve tehcir edilenlerin mallarının kontrol altına alınmasını öngörüyordu (Kaiser, 2007: 132). Kararla aynı tarihte bu kurum tehcirle ilgili ilk düzenlemeleri belirledi. Bu kararda da mallarla ilgili olarak, nakledilen Ermenilerin taşınır mallarıyla hayvanlarını beraberinde götürcekleri aktarılmaktadır (Süslü, 1999: 132).

Bu kararlar, mülkler meselesinin nasıl idare edileceği hakkında ayrıntılı bilgiler içermediği için özellikle yerel yönetimlerin daha detaylı talimat

7- BOA. Meclisi Vükela Mazbatası, 198/163. (1995) *Armenians in Ottoman Documents* (1915-1920) içinde, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara, s. 33-35.

8- *Adı geçen belge (a.g.b.)*, s.33-35.

9- İşkân-ı Aşâyir ve Muhâcîrin Müdüriyeti (bundan sonra İAMM) 1913 yılında Osmanlı hükümetinin iskân işlerini düzenlemek için çıkardığı İşkân-ı Muhacirin Nizâm-nâmesi’nin ardından kuruluyor. 1916 yılında ise bu kurum Aşâyir ve Muhâcîrin Müdüriyeti-i Umûmiyyesi (bundan sonra AMMU) adını alarak faaliyetlerine devam ediyor.

talebi ortaya çıktı. Bu nedenle Osmanlı hükümeti yerel yönetimleri malların yönetimi konusunda daha ayrıntılı bir şekilde bilgilendirmek amacıyla 10 Haziran 1915 tarihinde gizli bir talimname¹⁰ yayınladı (Kaiser, 2007: 134). 34 maddelik bu gizli talimnameyle Ermenilere ait olan mülklerin ve arazilerin yönetimiyle ilgili komisyonlar kurulmasına karar verildi. Talimnamenin üçüncü maddesinde, koruma altına alınan malların cinsinin, miktarının, değerinin ve sahiplerinin isimlerinin ayrıntılı olarak belirtilmesi ve deftere yazılması gerekli görülmektedir. Bu talimnameye göre, taşınabilir mallar sahipleri adına saklanacaktır ve sahipleri belli değilse bulundukları köy adına kaydedilecek ve korunacaktır. Fakat bozulabilecek taşınabilir mallar ve hayvanlar komisyonlar tarafından müzayede yoluyla satılacaktır. Aynı şekilde, metruk araziden elde edilecek mahsul de müzayede usulü ile satışa çıkarılacaktır. Bunların kıymetleri mal sandıklarına sahipleri adına teslim edilecektir. Kiliselerde bulunan eşya, resim ve kutsal kitaplar deftere yazılacak ve bulundukları yerlerde saklanacaktır. Satılan ya da kiraya verilen emlak ve arazinin cinsi ve miktarı, bulunduğu yer, satılması veya kiralınması durumunda kiracı ve satın alanı bildiren ayrıntılı cetveller de düzenlenecektir.¹¹ Görüldüğü gibi, hükümet malların ayrıntılı bir şekilde kaydını tutmakta ve komisyonlar aracılığıyla merkezi bir şekilde yönetmeye çalışmaktadır.

Bu gizli talimnamede tehcirle ilgili kabine kararında bahsi geçen ve Ermenilerden tahliye edilen yerlere iskân edilecek muhacirlere ilişkin de ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen muhacirler hükümet için büyük bir sorun teşkil etmekteydi ve Ermenilerin sürülmesiyle muhacir sorununa çözüm sağlanmış oluyordu. Yukarıda malların korunmasına dair ibareler yer alsa da, aktarılacak maddelere bakılınca Osmanlı hükümeti malları muhacirlere dağıtmayı aynı talimname içerisinde meşrulaştırmıştır. Gizli talimnamenin on birinci maddesine göre “tahliyesi icra edilen köylere muhacir yerleştirilecek ve mevcut mesakin [binalar] ve arazi her ailenin ihtiyaç ve kabiliyet-i ziraiyesi [yapabileceği tarım işleri] nazarı dikkate alınarak muvakkat ilmühaberlerle muhacirine tevzi edilecektir [verilecektir]”.¹² Yerleştirilen muhacirlerin nereden geldikleri, yerleştirildikleri tarih ve yerler deftere geçirilecek ve kendile-

10- “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimnamedir” (1982), *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, s. 147-153, Gnkur. Basımevi: Ankara. Orijinal belgenin İngilizce hali için: “The Regulations Concerning the Management of the Land and Properties Belonging to Armenians who Have Been Sent Elsewhere as a Result of the State of War and the Extraordinary Political Situation” (1982) *Documents*, Prime Minister Directorate General of Press and Information Ankara, s.74-80.

11- A.g.b., s. 147-153.

12- “The Regulations Concerning the Management...”, s. 77.

rine verilen ev ve arazinin de cinsi, türü, adeti ve değeri aynı şekilde defterlere kaydedilecektir. Muhacirlere aynı zamanda kendilerine verilen mülk ve arazi miktarını gösterir birer belge de verilecektir. Muhacirlerin yerleştirilmesinden sonra geri kalan köylere de o çevrelerdeki göçebe aşiretler iskân edilecektir ve muhacirlere uygulanan işlemin aynısı aşiretler için de geçerli olacaktır. Hükümet muhacirlerin iskânı konusunda belirli ölçütler de uygulamaktadır. Örneğin, gizli talimnamede aktarıldığı gibi şehir ve kasabalarda boşaltılan evlere şehirli ve kasabalı muhacirlerin yerleştirilmesine özen gösterilmekte ve verilecek olan arazi miktarı için geçmişteki mali ve iktisadi durumları ile kabiliyet-i imariyeleri [yapıcı güçleri] göz önüne alınmaktadır. Dükkân, han, fabrika, hamam, depo gibi gelir sağlayan binalar muhacirlerin yerleştirilmesine uygun değilse ve muhacirlere dağıtıldıktan sonra geri kalan ya da muhacirlerin çalışma ve uzmanlık alanları dışında kalan mülk ve araziler komisyonlar tarafından satışa çıkartılabilecektir. Son olarak, satışlardan elde edilecek değerlerin mal sandıklarında saklanması öngörülmekle birlikte bunların sahiplerine iade edilip edilmeyecekleri talimnamede açık değildir.¹³

Hükümet, bu gizli talimnamenin ardından Ermeni mallarıyla ilgili işlemler yapmaya devam ediyordu fakat talimnamenin gizli olması dolayısıyla yapılan işlemlerin hukuki boyutu belirgin değildi. Bu süreçte bazı Avrupa devletleri Osmanlı hükümetine baskı yapmaya başladılar. Savaş koşulları dolayısıyla hükümet karar alma ve aldığı kararları uygulama noktasında belirli zorluklar içerisindeydi. Ermeni malları özelinde de bu zorluklar yabancı ülkelerin baskısı sonucu ortaya çıkıyordu. Hilmar Kaiser talimnameler ve kararlarda muhacirlerin iskânıyla ilgili ayrıntılı maddeler bulunmasına rağmen alacaklılarla ilgili ifadelerin açık olmadığını belirtmektedir (Kaiser, 2007: 137). Bu durumda alacaklıların Ermenilerden borçlarını nasıl alacağı sorusu gündeme gelmektedir. Zaten tehirci izleyen aylarda çok sayıda şirket ve banka, borçluların ortadan kaybolduğunu fark etmişti. Alacaklılar, çoğunlukla, savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ait şirket ya da bankalardı. Şirketler, kayıplarından ötürü devamlı olarak elçiliklere şikâyet dilekçeleri iletiyorlardı. Büyükelçiliklere gelen şikâyet dilekçeleri üzerine bu ülkeler doğrudan müdahale ettiler. Örneğin, Alman Elçiliği, Deutsche Bank ve Deutsche Orient Bank'ın dilekçelerini hükümete aktararak, Alman şirket ya da bankalarının kayıplarından Osmanlı hükümetini sorumlu tutacağını bildirmişti. Deutsche Orient Bank'ın dilekçesi tasfiye komisyonlarının faaliyetlerinin hukuka aykırı ol-

13- "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimnamedir", s. 147-153.

duğunu vurgulamaktadır, nitekim Ermenilere ait mülklerin satışını amaçlayan herhangi bir kanun bulunmamaktadır (Kaiser, 2007: 137-138). Bir diğer ifadeyle, gizli talimnameden haberdar olmayan elçilikler, talimnamede belirtilenler ışığında tasfiye komisyonları tarafından malların satılmasını hukuk dışı bir uygulama olarak eleştirmektedir. Avusturya-Macaristan Elçiliği de aynı şekilde hükümeti protesto etmekte ve müzayede ile malların satılmasını soygunculuk olarak nitelendirmektedir (Kaiser, 2007: 150).

Alacaklıların şikâyetleri ve yabancı devletlerin kayıplardan hükümeti sorumlu tutacaklarını bildirmelerinin yarattığı baskının etkisiyle Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili olarak Osmanlı hükümeti muvakkat bir kanun çıkarmaya karar verdi. 27 Eylül 1915 yılında “*Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkında Kanûn-u Muvakkat*” isminde, tehcir edilenlerin malları, borçları, kredileri ve bilançolarıyla ilgili kanun-u muvakkat resmileşmiş oldu.¹⁴ Aslında, bu kanun 10 Haziran tarihinde çıkarılan talimnameyle karşılaştırıldığında, Ermeni mallarının idaresi noktasında küçük değişiklikler yapıldığı görülür. Tehcir kanununda olduğu gibi halihazırda mallara dair uygulanmakta olan politikanın meşru kılınması amaçlanmaktaydı. Geriye dönük bir kanun olduğu çok açıktı. Kanun-u muvakkata göre nakledilecek kişilere ait malların tasfiyesi ile borçların ve alacakların tahsisi için komisyonlar kurulacaktı. Bu kanunla birlikte *tasfiye komisyonları* da açık bir şekilde telaffuz edilmişti. Vakıf malları haricindeki malların kaydedilmesinde ve tasfiyesinde Maliye Nezareti sorumlu tutulmuştu. Gizli talimnameden farklı olarak alacaklıların tehcir edilen Ermenilerden borçlarını nasıl alacaklarıyla ilgili prosedür detaylı bir şekilde açıklanmıştı. Muvakkat kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan alacaklıların iki ay, yabancı ülkelerde ikamet edenlerin de dört ay içerisinde haklarını talep etmek için tasfiye komisyonlarına başvurmaları gerekli görülmüştü. Aynı zamanda, Ermenilerden alacaklarını talep edenlerin komisyonun bulunduğu yerde ikametgâh göstermek zorunluluğu da ortaya konmuştu. Yani, alacaklıların talep edenler ancak komisyonların bulunduğu yerlerden müracaat edebileceklerdir. Diğer taraftan, başvuruların ardından mahkemelerde haklı çıksalar dahi, alacaklı kişiler tasfiye edilmiş terk edilen malları da talep edemeyeceklerdir.¹⁵

Bu kanunun diğer bir önemli özelliği de her türlü ferağ¹⁶ işlemini iptal

14- Takvim-i Vakayi, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345’den aktaran Kardeş, Salâhaddin (2008) “*Tehcir*” ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 23-31.

15- *A.g.b.*, s. 23-31.

16- Ferağ: Bir mülkün tasarruf, sahip olma hakkını başkasına terk etme.

etmesidir. Bir diğer ifadeyle, nakledilen kişilerin yani Ermenilerin, nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içindeki ferağ işlemlerinde mahkeme tarafından aşırılık tespit edilirse bu ferağ işlemleri iptal edilir. Bir nevi, bu maddeyle Ermenilerin tehcir edilmeden önce mallarını devretmelerine veya satmalarına sınırlama da getirilmiş olmaktadır. Malların satış ve devretme sayılarının kararını da mahkemelere bırakarak Ermenilerin kendi malları üzerinde yapabilecekleri işlemleri engellemek amaçlanmaktadır. Dikkati çeken başka bir nokta ise, kanunun ikinci maddesinde vakıflara ait olan bağ, bahçe, han, hamam gibi taşınmaz malların, sahipleri adına, Vakıflar Hazinesi tarafından tasfiye edileceği belirtilmektedir. Fakat aynı kanunun dokuzuncu maddesinde vakıflara ait malların muhacirlere bedelsiz olarak dağıtılabileceği de aktarılmaktadır.¹⁷ Talimnamede de sıklıkla görüldüğü gibi burada da maddeler arasında çelişkiler bulunmakta, bir maddede malların sahipleri adına korunacağı belirtilirken diğer maddede malların muhacirlerin iskânına verileceği ve/veya muhacirlere karşılıksız olarak dağıtılacağı dile getirilmektedir. Diğer taraftan, gizli talimnamenin aksine muhacirlerle ilgili ayrıntılı hükümler bu yeni kanunda bulunmamaktadır. Bu da kanunun, hükümetin gerçek politikalarını gizlediğini göstermektedir. Kaiser'in deyişiyle bu hamleler "Osmanlı hükümetinin hukuk dışı politikasını örtbas etme ve yasal hak sahiplerinin ve onların alacaklılarının taleplerini önleme girişimidir" (Kaiser, 2007: 140). Görüldüğü gibi bu kanunlar sadece Ermenilere ait olan malların tasfiyesinin meşrulaştırılmasından başka bir amaca hizmet etmemektedir. Osmanlı hükümeti, bu talimnameler ve muvakkat kanun yardımıyla Ermenilerin mallarını sistematik bir biçimde ve hukuki bir kılf giydirerek tasfiye etmeye, satmaya ve dağıtmaya devam etmiştir.¹⁸

Birinci dönemle ilgili olarak emval-i metrukenin hukuki arka planı yukarıda aktarıldığı gibidir. Osmanlı hükümeti hem uygulamaya başladığı kararları meşru kılmak için hem de daha sistematik hale getirmek için hukuki

17- *A.g.b. s. 23-31.*

18- Osmanlı hükümeti 27 Eylül 1915 yılında yayınlanan emval-i metruke muvaffak kanununu uygulamak amacıyla 8 Kasım 1915 tarihinde tüzük yayınlamıştır. Yayınlanan tüzüğün genel amacı tasfiye komisyonu işleyişi, yapısı ve görevleri hakkında tanımlama yapmaktır. Ek olarak ise tehcir edilenlerin taşınmaz mallarıyla alakalı uygulanacak işlemlere dair bilgi verilmektedir. Tüzükle birlikte yapılan en önemli ekleme emval-i metruke defterlerinin şemasını aktarmasıdır. Tüzüğe göre gizli talimnamede de belirtildiği gibi malların türü, değeri ve miktarları ayrıntılı bir şekilde bu defterlere kaydedilmesi öngörülmektedir. Komisyonlar mallar için üç farklı defter tutmak zorundalar. Yine, gizli talimnamede aktarıldığı gibi tüzük kiliselere ait olan var olan mallar, resimler ve kutsal kitapların kaydedilmesi ve korunması istenmektedir. Diğer taraftan, tüzük okullara ve manastırlara ait olan materyallerin kullanım hakları Maarif Nezareti'ne aktarılmaktadır. Ayrıca, taşınabilir mallara dair tüzük de, onların müzayede yolu ile en uygun değere satışını öngörmekte ve komisyonları bundan sorumlu tutmaktadır. Bu amaçla, komisyonlar satış için en uygun zaman ve değeri belirlemekle de yükümlüdür. Bkz: Kardeş, Salâhaddin (2008) "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 53-61.

yollara başvurmuştur. Bu yasal sürece paralel olarak da Dâhiliye Nezaretine bağlı AMMU vasıtasıyla, yerellere çeşitli telgraflar ve emirler aracılığıyla malların dağıtımını yapmıştır. Yazının bundan sonraki bölümünde, devletin hangi amaçlar dahilinde Ermeni emval-i metrukesini değerlendirdiği işlenecektir. Kısaca belirtmek gerekirse devlet, muhacirlerin iskânı, milli ekonominin güçlendirilmesi gibi, kendisinin ve toplumun belirli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Ermeni emval-i metrukesinden yararlanmıştır.

Ermeni Emval-i Metrukesine Muhacirlerin İskânı

Balkan Savaşları sonrasında ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bu bölgelerdeki Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu'na zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmışlardır. Gelen muhacirlerin konaklama ve yaşeleri gibi çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması, Osmanlı hükümeti nezdinde büyük bir sorun olmuştur. Bu sorunun çözümü için Osmanlı hükümeti, Ermeni emval-i metrukesinden, savaş süresince devam etmekte olan Ermeni tehciri vasıtasıyla yararlanmaya başlamıştı. Daha önce değinilen geçici kanun, emir ve kararlarda da muhacirlerin iskânı ve onların ihtiyaçlarının karşılanması sürecinin işleyişi ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştı. Bu alt bölüm içerisinde Osmanlı hükümetinin bu yöndeki politikaları, arşiv belgeleri ışığında örneklendirilecektir.

İlk örnek, Suriye'den ihraç edilen Müslüman Arapların iskân edilmesiyle ilgilidir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından 27 Aralık 1915 tarihinde Konya, Hüdavendigâr, Ankara, Sivas ve Kayseri mutasarrıflıklarına gönderilen telgrafta, bu bölgelere yerleştirilebilecek aile sayısı ile ilgili bilgi istenmiştir. Dâhiliye Nezaretine, mutasarrıflara Suriye'den ihraç edilen "âileleri iskân eylemek üzere orada Ermenilerden kalmış ve iskâna müsaîd ne kadar arâzi ve çiftlikât mevcûd olduğunun ve kaç âile iskânı mümkün olacağının" bilgisini yirmi dört saat içinde göndermelerini emretmiştir.¹⁹ Dünder, İTC'nin Anadolu'nun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi politikalarını gerçekleştirmek için bu göçebe aşiretlerini iç bölgelere yerleştirmeyi amaçladığını belirtmektedir (Dünder, 2007: 92-104). Bu amacı gerçekleştirmek için, Ermenilerden boşaltılmış köyler ve onların emval-i metrukesi kullanılmıştır. 23 Nisan 1916'da AMMU İskân Şubesi tarafından çıkarılan "Arap ailelerinin suret-i iskân ve yaşeleri hakkında tanzim edilen talimatname" Talat Paşa tarafından Şam'da bulunan 4. Ordu Komutanlığı'na gönderilmiştir. Talimatnamenin birinci maddesinde "Her aile eski toplumsal ve iktisadi vaziyetine ve aile fertlerinin sayısına göre emval-i metrukeden münasip evlere yerleştirilecektir" diye

19- BOA/DH.ŞFR, 59/107 Dâhiliye Nezaretinden Konya, Hüdavendigâr, Ankara, Sivas ve Kayseri vilayetlerine, 27 Aralık, 1915 [OnlineBelge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/562.doc .

belirtilmektedir. Diğer bir maddede de, iskân edileceklerin masraflarının emval-i metrukeden karşılanması istenmektedir.²⁰

Konuyla ilgili bir başka örnek de muhacirlerin, İstanbul vilayetine bağlı olan Alemdar karyesine yerleştirilmesidir. Bu durum, muhacirlerin hangi amaçlar doğrultusunda yerleştirildiğini göstermesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Alemdar karyesi Kartal kazasına bağlıdır ve eski adı Ermeniköy'dür. Alemdar Ormanları da bu karye içerisindedir. Ermenilerin bu bölgeden tehcir edilmesiyle birlikte, Evkaf-ı Hümayun Nezareti, tahliye edilmiş Alemdar Köyü'nü ormanla birlikte Atik Valide Hanım Vakfı'na devretmek istemiştir. Aynı zamanda, Evkaf Nezareti Ermenilere ait olan hanelerin, dükkânların, bağ ve tarlaların da tehcirler sonrasında vakfa verilmesini istemiştir. Vakıf "imarete odun nakletmeyi taahhüt edecek muhacirinden münasip kimselerin" köye iskân edilmesini şart koymuştur.²¹ Talat Paşa, 16 Ekim 1915 tarihinde İstanbul valisine bir telgraf göndererek Ermeniköy'ün Alemdar Ormanları'yla birlikte Atik Valide Sultan Vakfı'na ait olduğunu belirtmiş ve bu bölgeye "iskân olunacak muhacirinin ziraat ve umran ve terakkiye" uygun olmasını emretmiştir.²² Diğer yazışmalardan anlaşıldığı gibi, 14 Haziran 1915 ile 25 Eylül 1915 tarihleri arasında bu bölgeye 14 aile yerleştirilmiştir.²³

Ermeni emval-i metrukesi, yalnızca muhacirlerin ve mültecilerin iskân edilmesinde değil, aynı zamanda onların bazı ihtiyaçlarının karşılanmasında da kullanılmıştır. Öncelikle muhacir ve mültecilerin nasıl tanımlandığını irdelemek gerekiyor. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'ne göre şöyle bir ayırım yapılmıştır: Resmîyette Osmanlı'nın elinden çıkmamış, ama işgal edilmiş yerlerden kaçan kişiler için 'mülteci' tanımı kullanılmakta; resmi olarak Osmanlı'nın elinden çıkmış, özellikle Balkanlar'dan gelen ve daha önce Osmanlı'nın elinde olmayan Kafkaslar'dan Rus baskısı nedeniyle göç edip Osmanlı'ya sığınmış Müslüman/Türk topluluklar için 'muhacir' tanımlaması yapılmaktadır (Dündar, 2009). 26 Eylül 1916 yılında Halep, Urfa ve Maraş vilayetlerine gönderilen telgrafta Diyarbakir'de bulunan mültecilerin bir kısmının Antep, Maraş ve Urfa'ya gönderilerek oralara yerleştirilmesi emredilmiştir. Ermenilerin geride bıraktıkları evler mültecilerin iskânı için kullanılacak ve mültecilerin iâşe ve elbiseleri, emval-i metrukeden temin edilerek değerleri muhacirin tahsisatından karşılanacaktır.²⁴ Diğer bir tel-

20- BOA/DH.ŞFR, 63/145, aktaran Dündar, Fuat (2007): s. 97.

21- BCA/TİGMA, 272,12,36,10,1, 5 Ekim 1915.

22- BCA/TİGMA, 272,12,36,10,1, 16 Ekim 1915.

23- BCA/TİGMA, 272,12,36,10,1. 16 Ekim 1915

24- BOA/DH.ŞFR, 61/117 aktaran Akçam, Taner (2008) 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur': Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 223.

graf ise 4 Mart 1916'da Trabzon vilayetine gönderilmiştir. Bu telgrafta mültecilerin elbise ihtiyaçlarının emval-i metruke depolarındaki malzemelerle giderilmesini emretmiştir.²⁵ Yine 12 Kasım 1916 tarihinde, Dâhiliye Nezaret'i'ne gönderilen yazıda emval-i metrukede bulunan elbiselik kumaşların dağıtımı hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Telgrafta, ne kadar kumaşın uygun olduğuna dair araştırma yapıldığını aktardıktan sonra, muhacirlere dağıtmak amacıyla bu kumaşların imal edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁶

Ayrıca devlet, Kürtlere emval-i metruke dağıtımı konusunda bazı farklı uygulamalar yürütmüştür; mültecileri Türk ve Kürt diye ayırarak, kendisine yakın bulduğu Kürt aşiretleri Kürdistan'a yerleştirirken, aynı zamanda 'muhalif' olanların Batı'ya sürgününü ve yeniden iskânını öngörmüştür. Diğer mültecileri ise Ermenilerden tahliye edilen yerlere yerleştirmiştir.²⁷ Sonuç olarak, Osmanlı hükümeti, savaş süresince Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gelen muhacir ve mültecileri Ermenilerden boşalan yerlere yerleştirmiş, onlara hem devletin ihtiyaçları hem de kendi ihtiyaçları doğrultusunda Ermeni emval-i metrukesinden mallar dağıtmıştır.

Emval-i Metrukenin Milli Ekonomi Yaratılmasında Kullanılması

İTC, 1913 yılından itibaren ekonomi politikası olarak milli ekonomiyi benimsemiş ve bu ekonomik modeli uygulamaya çalışmıştır. 1908 devriminin ardından, göreceli olarak liberal politikaları uygulayan İTC, ekonomik kalkınma için İngiliz modelini seçmişti. Bu politikayı uygulayarak serbest ticaret yoluyla yabancı sermayeyi Osmanlı'ya çekmek ve böylece sermaye sorununa çözüm üretme gayesi taşıyordu (Toprak, 1982: 24; Zürcher, 2001: 128). Ancak, liberal politikalar beklenen başarıyı sağlamadı ve giderek popülaritesini kaybetmeye başladı. Bunun üzerine İttihatçılar, milli ekonomi yaratma sürecinde, Alman modelini örnek almaya başladılar.

Milli ekonomi politikaları daha çok Alman iktisatçı Friedrich List'in düşünceleri üzerinden şekillenmiştir. İTC'nin ideologları Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Mois Kohen [Tekin Alp] –kendi içinde farklılıkları olmakla beraber– milli ekonomi üzerine yazılar kaleme alarak izlenecek ekonomi politikalarını belirlemişlerdir. Bu yazının ana konusu olmadığı için bu politikalar ayrıntılı olarak işlenmeyecektir. Ancak konumuz olan Ermeni mallarının idaresi ile ilişkili olmaları ve milli ekonomi politikalarının temel hedeflerinden olan Müslüman/Türk burjuvazisi yaratma stratejisine dair önemli bir yer teşkil etmesi dolayısıyla bu konuyu irdelemek gerekmektedir. Milli ekonomi politikasının benimsenmesinin ardından Müslümanla-

25- BOA/DH.ŞFR, 61/247 aktaran Akçam, Taner (2008) a.g.e, s. 224.

26- BCA/TİGMA, 272,11,9,14,6, 12 Kasım 1916.

27- BCA/TİGMA, 272,11,9,14,6, 12 Kasım 1916.

rın ve Türklerin ticari hayattaki yerlerine dair önemli tartışmalar dönemin yayınlarında sıklıkla yer almıştır.²⁸ Özellikle Müslüman/Türk unsurun sadece memur ve asker olması ve ticareti tercih etmemesi eleştirilere konu olmuştur. Ziya Gökalp, iktisadi sınıfların gerekliliğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Hangi millette hükümet iktisadi sınıflara istinat ederse, orada hükümet gayet kuvvetli olur; çünkü tüccar, sanatkâr, iş adamı sırf kendi faydası için hükümetin kuvvetli olmasını ister. Hangi memlekette hükümet, memurlar sınıfına istinat ederse, orada hükümet daima zayıftır; çünkü ma’zûl memurlar iş başına geçmek, mansup memurlar daha yüksek bir mevkiye yükselmek için daima mevcut hükümeti düşürmeğe çalışırlar” (Gökalp, 1913). Aynı şekilde, Yusuf Akçura da, 1914 yılında yazdığı makalede Türk burjuvazisinin gerekliliğini savunmuştur: “Hâlbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkâr, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir. Türk intibah-ı millisi, Devlet-i Osmaniye’de Türk burjuvazisi tekevvününün mebdî itibar olunabilir ve Türk burjuvazisinin inkişaf-ı tabisi sekteye uğramayacak olursa, Osmanlı devletinin sağlam taazzuv temin edilmiş olur” (Akçura, 1914). Bu tartışmalarla birlikte milli ekonomi politikasının benimsenmesi üzerine İTC hükümeti Müslüman/Türk burjuvazisi yaratmak için kolları sıvamıştır. Bu politikanın en önemli amacı ticaretin büyük çoğunluğunu yürüten gayrimüslimlerin ekonomik alandaki hâkimiyetine son vermek ve onların yerine Müslüman/Türklerin kendi girişimlerini kurmalarını sağlamaktır. Bu noktada, Ermenilerin ekonomik alandaki aktif ve varlıklı konumlarıyla ilişkili biçimde, tehcir sonrası geride bıraktıkları mallar –yani Ermeni emval-i metrukesi – devlet tarafından kurucu sermaye olarak kullanılmıştır.

Osmanlı hükümeti, ‘tehcir’den sonra, Ermenilere ait olan ticarethaneler, emlak ve fabrikalar hakkında öncelikle bilgi toplama işine girişmiştir. Dâhiliye Nezareti, 1 Kasım 1915’te çeşitli vilayetlere ve emval-i metruke komisyonlarına telgraf gönderir. Telgrafta, İstanbul’da ve Ermenilerin henüz tahliye edilmediği yerlerde Ermeni tüccarlara, vekâleten, ecnebi ya da Osmanlı kurumlarına ait olup Ermenilerce idare edilen ticarethane, emlak, fabrikaların olup olmadığı yerel yöneticilere sorulmuştur. Ayrıca, Dâhiliye Nezareti malların sahiplerinin isim listesini istemekte ve malların miktarı ile değerinin kaydedilmesini emretmektedir.²⁹ Bu telgraftan bir gün sonra vilayetlere, sancaklara ve komisyonlara yeni bir emir gön-

28- Ayrıntılı bilgi için bakınız: *Toprak, Zafer (1982) Türkiye’de Milli İktisat , 1908-1918*, Ankara: Yurt Yayınları.

29- BOA/DH. ŞFR, 57/241, Dâhiliye Nezareti’nden Adana, Erzurum, Ankara, Bitlis, Halep, Ma’raş, Hüdavendigâr, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Canik, Ma’muretül’aziz, Konya vilayetleri; İzmit, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Karahisar-ı Sahib sancakları ve emval-i metruke idare komisyonlarına, 1 Kasım 1915, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/496.doc .

derilmiştir. Bu emir, Müslüman savaş esirlerinin iskânıyla alakalıdır. Telgrafta, zanaat sahibi Ermenilerin nakledilmesinden dolayı ekonomik boşluğun ortaya çıktığı ve bu boşluğun doldurulması için nakillerin olduğu bölgelere, bölgelerin ihtiyaçları doğrultusunda Müslüman esirlerin yerleştirilmesi gerektiği emredilir. Ayrıca, hükümetin iskân politikalarıyla uyumlu olmakla birlikte muktezi [gereken] dükkân, sermaye ve nakitlerle emval-i metrukedeki alet ve edevatın yerleştirilecek olanlara dağıtılması istenmektedir. Hatta, onların dul kadınlar ve kimsesiz kızlar ile de evlenebilecekleri belirtilir. Fakat bu emirlerin yerine getirilmesi için Müslüman esirlerin Osmanlı vatandaşlığını kabul etmesi şart koşulmaktadır. Bu bağlamda, Dâhiliye Nezareti ne kadar sanatkâra ihtiyaç olduğunun miktarını vilayetlerden ve sancaklardan istemektedir.³⁰

Müslüman/Türk burjuvazisi yaratmak amacıyla Ermeni emval-i metrukesinden yararlanıldığını gösteren en önemli belgelerden biri de 6 Ocak 1916 tarihinde Talat Paşa'nın çeşitli vilayet ve sancaklara gönderdiği şifreli telgraftır. Telgrafta, Müslümanlara dağıtılacak olan malların hangi amaçlar ve kurallar doğrultusunda dağıtılacağı bilgisi bulunmaktadır. Ermenilerin geride bıraktığı taşınmaz malların memlekette İslami müesseselerin artırılması amacıyla Müslüman girişimcilere dağıtılması öngörülmektedir ve bu dağıtım için belirli kriterler konmuştur. Bunların biri, malların dağıtılacağı kişilerin erbab-ı namus ve iktidardan seçilmesidir. Diğeri ise daha fazla Müslümanın dahil olabilmesi için yarım ya da birer liralık senetler dahilinde malların dağıtılması ve sermayenin yabancı ellere geçmemesine dikkat edilmesidir. Temel amaç, malların dağıtımıyla birlikte Müslümanların arasında ticaret hayatını geliştirmek ve artırmaktır.³¹

Bu belgeler milli ekonomi politikaları doğrultusunda hükümetin Ermeni emval-i metrukesine nasıl bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Tamer Akçam, Ermenilerin bıraktıkları malların Müslümanlara veya kurumlara düşük ücretlerle ya da tamamen ücretsiz bir şekilde Müslüman burjuvazi yaratmak için dağıtıldığını iddia etmektedir. Ermenilere ait dükkân-

30- BOA/DH.ŞFR, 57/261, Dâhiliye Nezareti'nden Adana, Halep, Trabzon, Diyarbekir, Ma'muretül'aziz, Erzurum, Sivas, Hüdavendigâr, Bitlis, Ankara, Konya vilayetleri; İzmit, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Karahisar-i Sahib, Kütahya, Karesi sancakları ve emval-i metruke idare komisyonlarına, 2 Kasım 1915, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/499.doc.

31- BOA/DH.ŞFR, 59/239, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Halep, Hüdavendigâr, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Ma'muretül'aziz, Konya, Edirne vilayetlerine; Urfa, İzmit, Canik, Karesi, Kayseri, Karahisar-i Sahib, Eskişehir, Niğde, Kütahya, Maraş mutasarrıflıklarına ve Tekfurdağı, Adana, Cebel-i Bereket, Kozan, Yozgat, Ankara, Erzurum, Bitlis, Halep, Maraş, Antakya, Hüdavendigâr, Gemlik, Bilecik, Diyarbekir, Sivas, Merzifon, Tokad, Samsun, Ordu, Trabzon, Konya, Ma'muretül'aziz, İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Sivrihisar, Kayseri, Develu, Niğde, Karahisar-i Sahib and Urfa Tasfiye Komisyonlarına, 6 Ocak 1916, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/574.doc.

lar, şirketler ve fabrikalar doğrudan Müslümanlara aktarılmıştır (Akçam, 2008: 227). Diğer yandan, 16 Mayıs 1916'da Trabzon Tasfiye Komisyonu'na gönderilen bir şifreli telgrafi aktarmaktadır Akçam. Bu telgraf, Ermenilere ait dükkân ve mağazaların düzensiz bir şekilde satılamayacağından bahsetmekte ve malların bedelinin bir kısmının nakit olarak ödenebileceğini belirtmektedir. Ayrıca, bu malların ticarete hevesli genç, dürüst ellere geçmesine dikkat edilmesini emretmektedir.³² Görüldüğü gibi, emval-i metruke İhtihat Terakki yönetimine Müslüman bir burjuva oluşturmada fırsatlar yaratmıştır. Malların korunacağı, sahiplerine döndükleri zaman iade edileceği alınan kararlarda belirtilse de uygulamada Ermenilerin malları bizzat devlet eliyle dağıtılmıştır. Gayrimüslimlerin ekonomik alandaki üstünlüğünü yıkmak amacıyla da Ermenilerin malları "ticaret hevesli genç" girişimcilere verilerek sermayenin Türkleştirilmesi sağlanmıştır.

Devletin İhtiyaçları İçin Ermeni Emval-i Metrukesi

Ermeni emval-i metrukesi aynı zamanda devletin ihtiyaçları doğrultusunda da kullanılmıştır. Akçam, bazı binaların orduya tahsis edildiğini ayrıca tarlalardan, bağ ve bahçelerden elde edilen ürünlerin satışlarının orduya verildiğini aktarır (Akçam, 2008: 230). Ordunun ihtiyaçları için 13 Ağustos 1915 tarihinde şifreli telgraf ile bir emir gönderilmiştir. Ayakkabı, yemeni, kösele, ham çarık ve meşin gibi Ermenilerin taşıyamadıkları mallar makbuzla ödendikten sonra satın alınacaktı. Özel listeler hazırlandıktan sonra ise, malzemeler İstanbul'a yollanacaktı.³³ Diğer bir telgraf da Savaş Bakanı Enver Paşa tarafından 8 Eylül 1915 tarihinde Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Telgrafta, Ermenilerin geride bıraktıkları eşya ile ordunun işesi için gerekli olan erzakların başkalarının eline geçebileceği ve bu malların elde tutulmasıyla ordunun ihtiyaçlarını azaltacağı belirtilmekle birlikte buna izin vermemek için harbiye komisyonları tarafından bu malların satın alınması istenmektedir.³⁴ Ordunun ihtiyaçları bağlamında verilecek son örnek ise, 26 Aralık 1915'te Savaş Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraftır. Telgrafta, Savaş Nezareti, Ermenilerin Tekfurdağ'dan [Tekirdağ] tehcir edilmesinden sonra, geride bırakmak zorunda kaldıkları eşya, kereste, ecza, melbusat [elbiseler] ve aletler gibi her türlü malı ordunun ihtiyaçlarını gidermek için istemektedir.³⁵

32- BOA/DH.ŞFR, 60/129, Dâhiliye Nezareti'nden Trabzon Tasfiye Komisyonu'na, 16 Mayıs 1916, aktaran Akçam, Taner. 2008. *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 229.

33- BOA/DH.ŞFR, 54-A/390, Dâhiliye Nezareti'nden Adana, Ankara vilayetleri ve İzmit, Eskişehir, Karesi, Karahisar-i Sahib mutasarrıflıklarına, 13 Ağustos 1915, aktaran Akçam (2008), *a.g.e.*, s. 230.

34- BOA/DH.ŞFR, 55-A/143, Savaş Nazırı Enver Paşa'dan Kütahya Mutasarrıflığı'na, 8 Eylül 1915, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/392.doc.

35- BCA/TİGMA, 272,12,36,9,7, Savaş Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne, 26 Aralık 1915.

Osmanlı hükümeti aynı zamanda toplumun ihtiyaçları için de Ermeni emval-i metrukesini kullanmaktaydı. 29 Ağustos 1915 tarihinde devletin bu tarz dağıtımını gösteren bir emir Dâhiliye Nezareti tarafından çeşitli vilayetlere gönderilmiştir. Gönderilen telgrafın içeriğinde, Ermenilerin nakil ve sevki ile geride bıraktıkları emval-i metrukenin hükümet namına idare ve muhafazası dolayısıyla bazı yerlerde zaruri olan eşyanın tedarik edilmesinde sıkıntı olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle hükümet, bu tür mallar emval-i metruke arasındaysa, ahaliyi aciz durumda bırakmanın caiz olmadığını belirtir. Dâhiliye Nezareti, emval-i metruke miyanında olup da başka yerden tedarik edilemeyen eşya ve sairenin emval-i metrukeden sağlanmasını belirtmekte ve müzayede yolu ile satışının muvafık görüldüğünü de aktarmaktadır.³⁶

Akçam, devletin yukarıda belirtilen ihtiyaçlarının yanı sıra, Osmanlı hükümetinin, hem tehcir masraflarını, hem de milis teşkilatı ile hükümetin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için Ermeni emval-i metrukesinden yararlanıldığını öne sürmektedir. Örneğin, Halep'te Ermenilere ait olan hayvanların satışından elde edilen gelir tehcir masraflarını karşılamak ve Ermenilerin iâşesi gibi amaçlar için kullanılmıştır.³⁷ Diğer bir telgraf, Dâhiliye Nezareti tarafından Ma'muretül'aziz Valisi Sabit Bey'e 10 Ağustos 1915 tarihinde gönderilmiştir. Telgraf, Dersim bölgesinde bulunan milislere, Ermeni emval-i metrukesinden hisse verilmesini aktarmaktadır.³⁸ Son olarak, hükümet Ermenilere ait bazı uygun binaları okul, hapishane, hastane ve karakol olarak da kullanmıştır (Akçam, 2008: 234-235).

Özetle, Osmanlı hükümeti, 1915-1917 yılları arasında Ermenileri tehcir kararıyla birlikte, Ermenilere ait olan malları ve onların dağıtımını sistemli bir şekilde idare etmiştir. Devlet, bazı kanun ve düzenlemelerin yanında, şifreli telgraf ve emirlerle mülklerin dağıtımının yürütülmesini sağlamıştır.

36- BOA/DH.ŞFR, 55/330, Dâhiliye Nezareti'nden Adana, Erzurum, Ankara, Bitlis, Canik, Halep, Hüdavendigâr, Sivas, Trabzon, Diyarbakir, Ma'muretül'aziz, Konya vilayetleriyle, Urfa, Eskişehir, İzmit, Karesi, Kale-i Sultaniye, Maraş, Niğde, Karahisar-i Sahib sancakları ve Hüdavendigâr, Adana, Halep, Sivas, Canik, Diyarbakir, Erzurum, Ma'muretül'aziz ve Karesi Emval-i Metruke Komisyonlarına, 24 Ağustos 1915, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/366.doc.

37- BOA/DH.ŞFR, 57/342, Dâhiliye Nezareti'nden Halep Emval-i Metruke İdare Komisyonu'na, 8 Kasım 1915, aktaran Akçam (2008), *a.g.e.*, s. 233.

38- BOA/DH.ŞFR, 54-A/354, Dâhiliye Nezareti'nden Dersim'deki Ma'muretül'aziz valisi Sabit Bey'e, 10 Ağustos 1915, aktaran Akçam (2008), *a.g.e.*, s. 236.

II. Savaş Sonrası Dönem: 1917-1922

Emval-i Metrukeye Dair Hukuki Değişiklikler

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetmiş ve sonrasında İTC hükümetten düşmüştür. Yeni hükümetler İttihat Terakki muhalifleri tarafından oluşturulmuştur. İtilaf güçleri, Osmanlı Hükümeti hakkında kararlar vermeye başlamış, hatta 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilmiştir. Bu süreç aynı zamanda İtilaf güçlerinin İstanbul Hükümeti üzerinde baskı kurmasına da yol açmıştı. İtilaf güçleri savaş suçlularını yargılamaya başlamış ve tehcir uygulamalarını da savaş suçları kapsamına almıştır. Bu minvalde, savaş sonrasında kurulan Osmanlı hükümetleri de İTC yönetimini savaş ve tehcir dönemi uygulamaları dolayısıyla yargılamaya başlamıştır.³⁹ Aynı zamanda, bu siyasi süreç içerisinde, Osmanlı hükümeti, Ermeni mallarıyla ilgili çeşitli kararlar da almıştır.

İlk olarak, Talat Paşa'nın ardından sadarete [sadrzamlık] gelen Ahmet İzzet Paşa ve hükümeti, 18 Ekim 1918 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir emir göndermiştir. Emirde, tehcir edilen Ermenilerin evlerine geri dönebilecekleri aktarılmıştır.⁴⁰ Ayrıca, 4 Kasım 1918'te ise İstanbul Hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihli tehcir kararını iptal etmiştir (Düzceer, 1994: 101). Bu dönemde, İTC'nin hükümetten düşmesiyle birlikte Meclis-i Mebusan yeniden açılmıştır. İTC'ye muhalif olan mebuslar, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olayları ve İTC politikalarını eleştirmeye başladılar. Bunun sonucunda, İTC üyelerini yargılayarak, tehcir ve emval-i metruke ile ilgili kanun ve kararları anayasaya aykırı olmaları dolayısıyla reddettiler (Akçam, 2002: 407).

8 Ocak 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa'nın yönettiği İstanbul Hükümeti, tehcir edilenlerin mallarıyla ilgili olarak bir kararname çıkardı. Savaş sonrası, İtilaf güçleri tarafından İstanbul Hükümeti'ne yapılan baskılar da bu yönde bir kararda etkili olmuştur. Özellikle Britanya, gayrimüslimlere haklar verilmesi, Ermenilerin geri dönüşü ve tehcir dolayısıyla uğradıkları zararların karşılanması için Osmanlı hükümetine baskı yapmıştır (Akçam, 2002: 444; Bertan, 1976: 203). Bundan ötürü, İstanbul Hükümeti emval-i metrukeye dair yeni karar almak zorunda kalmıştır. Bu yeni ka-

39- İttihatçıların Osmanlı hükümeti tarafından yargılanması hakkında ayrıntılı bilgi için: Akçam, Taner (2002) *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, Ankara: İletişim Yayınları, s. 388-482; Akçam, Taner & Dadrian, Vahakn N. (2008) *Tehcir ve Taktik' Divan-i Harb-i Örfi Zabıtları: İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

40- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı (1995), *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Ankara, s. 182.

rar İTC döneminde alınan kararlardan farklıdır ve hemen hemen bütün maddeleri değiştirilmiştir; nitekim burada amaçlanan, malların eski sahiplerinin haklarını korumaktır. Karar, genel anlamda 27 Eylül 1915 tarihinde çıkarılan emval-i metruke muvakkat kanunu ile 4 Kasım 1915 tarihli tüzüğe göre tasfiye edilmiş olan malların iadesini öngörmekteydi. Bazı maddelerden örnek vermek gerekirse; gerçek sahibinin onayı olmadan başka birine devredilen taşınmaz mallar gerçek sahibine iade edilecektir ya da malın ederi, tasfiyeyi yasallaştırmak için gerçek sahibine verilecektir. Ayrıca, malın gerçek sahibi ölmüş ve mal sahibinin hiçbir mirasçısı yok ise, özel kanunlarla tanımlanan malların değeri nakledildikleri yerdeki azınlık ve hayır kurumlarına maddi yardım olarak verilecektir. Hükümet tarafından tasfiye edilen taşınabilir mallar henüz satılmadıysa onlar da gerçek sahiplerine iade edilecektir. Eğer satılmışlarsa, satış değerleri sahiplerine verilecektir. Eğer sahipleri ölmüş ve mirasçıları yok ise değerleri dini liderlere ve yetimlere dağıtılması amacıyla kullanılacaktır. Tehcir edilenler adına tasfiye komisyonları tarafından toplanan paralar da iade edilecektir. Ayrıca, bu karar uyarınca, mallara zarar verenler malların bedellerini gerçek sahiplerine ödeyeceklerdir. Yalnızca, kamu yararı gözetilerek tasfiye edilen mallar sahiplerine geri iade edilmeyecektir.⁴¹ Bu hukuki değişiklikler ve kararlar doğrultusunda İstanbul Hükümeti, Ermeni emval-i metrukesinin idaresini gerçekleştirmiştir. Aşağıda da görüleceği gibi 8 Ocak tarihli kararname doğrultusunda mallar iade edilmeye çalışılmış ancak hem emval-i metrukeye yerleştirilen muhacirler hem de malları bu süreçte ele geçiren yerel yöneticilerin karşı çıkmaları dolayısıyla pek başarılı olunamamıştır. Şimdi, sürecin uygulamadaki yönü aktarılmaya çalışılacaktır.

Ermeni Emval-i Metrukesi ve İade Edilmesi

Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi ve zararlarının karşılanması yönünde çeşitli adımlar atıldığından ötürü bu dönem uygulamaları İTC döneminden farklıdır. En önemli adımlardan biri Ermenilerin evlerine dönmelerine izin verilmesi yönündeki karardır. İkincisi ise yeni hükümetin 4 Kasım 1918 tarihinde tehcir ve emval-i metruke kararlarını yürürlükten kaldırmasıdır. Son olarak, yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz 8 Ocak 1920 tarihinde çıkarılan emval-i metrukeye dair kararnamedir. Malların iadesini öngören bu son karara kadar geçen süreçte hükümet malların iadesi yönünde çeşitli karar ve emirleri yerel yöneticilere göndermiştir. Bunların hepsi hükümetin mallara yönelik nasıl bir anlayış ve tavır içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu kısımda konuyla ilgili bazı örnekler sunulacaktır.

41- Belgenin orijinali için: Kardeş, Salâhaddin (2008) "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 79-91.

İlk olarak, Dâhiliye Nezareti tarafından 18 Ekim 1918 tarihinde gönderilen emre değinmek gerekir. Emirde, savaş nedeniyle tehcir edilenlerin evlerine ve topraklarına geri dönmelerine izin verilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, boş olan emval-i metrukeye iskân yapılmamasının gerekliliği vurgulanmış ve daha öncesinden orduya tahsis edilen ve yereldekiler tarafından –yöneticiler de dâhil olmak üzere– işgal edilmiş olan malların geri dönenlere verilmesi için tahliye edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴² Öte yandan, hükümetin tehcirde olduğu gibi geri dönüşlerde de sıkı bir kontrolü bulunmaktaydı. Bu doğrultuda vilayetlere evlerine geri dönen ailelerin sayısı hakkındaki bilgilerin hükümete verilmesi emredilmiştir. Valiler ve mutasarrıflar dönüşlerde insanların güvenliğini sağlamakla yükümlü kılınmış ve yolsuzluklara bulaşmış olan yöneticilerin ciddi bir şekilde cezalandırılması emrolunmuştur.⁴³ Diğer bir telgraf Dâhiliye Nezareti tarafından 28 Ekim 1918 tarihinde Diyarbakir vilayetine gönderilmiştir. Telgrafa göre, Ermeniler evlerine geri döndükleri zaman işgal edilmiş olan emval-i metruke boşaltılacaktı. Ayrıca, boş olan emval-i metrukenin zarar görmemesi sağlanacaktı.⁴⁴

9 Kasım 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti bazı vilayetlere Ermenilere ve Rumlara ait olan kutsal malların iadesi hakkında telgraf göndermiştir. Savaş dolayısıyla tehcir edilen Ermenilere ve Rumlara ait olan murahhasahane, kilise, okul ve rahip ikametgâhları ile bunlara ait binaların hemen tahliye edilmesi emredilmekte ve ilgili mülklerin bu cemaatlerin murahhasa ya da rahiplerine teslim edilmesi öngörülmektedir.

Bu karar ve emirlere rağmen malların gerçek sahiplerine iadesi gerçekten de yazıldığı gibi mi gerçekleşti? Merkezi hükümet tarafından gönderilen bu emir ve kararlar yerelerde nasıl sonuçlar doğurdu? Yusuf Halaçoğlu ve İbrahim Ethem Atnur gibi tarihçilerin iddia ettiği gibi, mallar iade edildi mi? Bu ve benzeri sorulara cevap aramak için o dönemki yazışmalar incelendiğinde, alınan karar ve emirlere rağmen malların iadesi, Ermeni mülklerini zaptedenler arasında soruna yol açmıştır. Zaten sürülen ve öldürülen Ermeniler düşünüldüğünde savaş sonrasının yarattığı koşullarda bu kararların uygulanması sınırlı kalmıştır. Örnek vermek gerekirse, Dâhiliye Nezareti tarafından Kasım 1918 tarihinde bazı vilayetlere gönderilen telgrafta tehcir edilen Ermenilerin ve Rumların bırakmış oldukları mallara bazı yerlerde zarar verildiği belirtilmektedir. Dâhiliye Nezareti bu tür davranışlara izin verilmeyeceğini söylemekte ve mallara zarar verenlerin takibata uğrayacaklarını vurgulamaktadır.⁴⁵

42- BCA/TİGMA, 272, 11, 11, 32, 15, 18 Ekim 1918.

43- BCA/TİGMA, 272, 11, 11, 32, 15, 18, 18 Ekim 1918 tarihli şifreye cevap, 23 Ekim 1918.

44- BOA/DH.ŞFR, 92/285, Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakir vilayetine, 28 Ekim 1918.

45- BOA/DH.ŞFR, 93/31, Dâhiliye Nezareti'nden Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bit-

Daha önce sözü geçen 18 Ekim 1918 tarihli emre cevaben gönderilen yazıda, ordu ve yerellerdekiler tarafından işgal edilen yerlerin tahliyesine dair kararın emval-i metrukeye yerleştirilen muhacir ve mültecilerde terdirginlik ve panik yarattığı aktarılmaktadır. Bu muhacirler bulundukları işleri terk etmeye ve emval-i metrukeye zarar vermeye başlamıştır. Cevapta, Müslüman muhacirlerin haklarının hiçbir şekilde ihlal edilemeyeceği belirtilmiştir. Yetersiz kalan ev sorununu çözmek için de aynı eve birkaç ailenin iskân edilmesi önerilmiştir. Bu yolla, muhacirler ile geri dönenler daha yoğun bir şekilde yerleştirilebilecektir.⁴⁶

Bazı durumlarda ise yerel yöneticiler malların gerçek sahiplerine iadesine engel olmaktaydı. Sivas'a bağlı Pirkinik bölgesinden İstanbul'da yaşayan Ermeni Katoliklerin göndermiş olduğu şikâyet mektubu bu duruma örnek olarak verilebilir. Sivas Ermeni Katolikleri Piskoposu, Pirkinik'ten tehcir edilmiş kırk ailenin evlerine geri döndüklerinden ve evleriyle tarlalarını geri istediklerinden bahseder. Fakat piskopos, Sivas'ın yerel yöneticilerinin malların sahiplerine geri verilmesine izin vermediklerinden şikâyet eder ve İstanbul hükümetinden bu sorunun çözülmesini talep eder.⁴⁷ Dâhiliye Nezareti, bu mektuba cevaben mallar ailelere teslim edilmeyse vilayet yönetiminin bu durumla ilgili soruşturma açmasını ve malların sahiplerine iade edilmesi gerektiğini emreder.⁴⁸

İngiliz Devlet Arşivleri'nde de Ermeni mallarıyla ilgili çeşitli belgeler bulunmaktadır. Bunlar içinde malların gerçek sahiplerine iadesi meselesini tartışan raporlar bulunmaktadır. Bu raporlar aracılığıyla merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasında farklı uygulamalar ve uyumsuzluklar olduğu kolayca görülebilir. 4 Mart 1919 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapan Britanya askeri güçlerini yönetmek amacıyla kurulan Mısır Sefer Gücü'nün (*Egyptian Expeditionary Force*) savaşın sonuçlarının Türkiye'deki etkisine dair istihbarat raporu bunlardan biridir. Ermeni meselesi hakkındaki rapor, Mardin, Diyarbakir ve Urfa gibi imparatorluğun doğu bölgelerindeki Ermenilerin durumları hakkında bilgiler içermektedir. Raporla, Ermenilere ait mülklerin Türkler tarafından kullanıldığı, mukim kişilerin tehciri sonucunda boşalan evlere el konulduğu, bu ev-

lis, Hüdavendigâr, Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Ma'muretül'aziz, Musul, Van vilayetleriyle, Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Batum, Kars, Karesi, Kala-i Sultanıye, Menteşe, Teke, Kayseri, Karahisar-i Sahib, Eskişehir, İç il, Kütahya, Maraş, Niğde ve Erzincan mutasarrıflıklarına, Kasım 1918, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/0768.doc.

46- BCA/TİGMA, 272,11,11,32,15, 18 Ekim 1918 tarihli şifreye cevap, 23 Ekim 1918.

47- BOA/DH. KMS, 49-2/15_1, İstanbul'daki Pirkinikli Ermeni Katoliklerinden Dâhiliye Nezareti'ne, 19 Nisan 1919, [Online Belge]; www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/2600belge/0841.doc.

48- A.g.b.

lerin görevlilere ve 'saygıdeğer' Türklere kiralandığı ya da başka yerlerden gelen Türk muhacirlere verildiği belirtilmektedir. Bazı durumlarda ise evler doğrudan hükümet tarafından satılmıştır.⁴⁹

Raporda, iade edilen bazı Ermeni mülklerinden de bahsedilmektedir; bir taraftan gerçek sahiplerinin mallarını talep ettiklerinde bunların iade edildiği belirtilirken, öte yandan yerel yöneticilerin işgal edilen yerlerin tahliye edilmesini reddettikleri öne sürülmektedir. 1 Nisan 1919 tarihli diğer bir rapor da bazı vilayetlerdeki Ermenilerin durumları hakkında bilgiler aktarması hasebiyle kayda değerdir. Örneğin, Bilecik'te "Türk Hükümeti'nin Ermenilerin evlerine geri dönebilecekleri emrini vermesine rağmen Aralık 1918'in ortasına kadar az sayıdaki Ermeni'nin evlerine geri döndükleri belirtilmektedir. Rapor "bazı Ermenilerin dönmüş olduğunu fakat evlerini yıkılmış olarak bulduklarını" ve "evlerden arda kalan ahşap malzemenin Türkler tarafından yakıt olarak kullanıldığını" belirtiyordu.⁵⁰

Diğer bir belge, Karadeniz vilayetlerindeki Ermeni mülklerinin iadesi hakkındadır. Bu raporda, savaş sonrası kurulan Mal ve Mülk İadesi Komisyonu'ndan (Restitution of Property Commission) bahsedilmektedir. Bu komisyonlar her vilayette oluşturulmakta ve savaş sırasında mülklerini kaybedenlerin talepleriyle ilgilenmektedir. Raporda, komisyonun yerel bölgelerde, yerel yöneticilerin yaklaşımları dolayısıyla iyi bir şekilde çalışmadıklarından şikâyet edilmektedir. Örneğin, İnebolu'da malların iadesi konusunda yüze yakın dosya olmasına rağmen, kaymakamın bunları işleme koyma konusunda isteksiz davrandığı belirtilmektedir. Ayrıca, Kerasun'da Ermenilere ait seksen tane ev, sahiplerine henüz iade edilmemiştir, çünkü İnebolu'dan farklı olarak Dâhiliye Nezareti "kanun çıkana kadar hiçbir mülkün geri verilmeyeceği" emrini vermiştir. Buna rağmen, Ünye'de savaş sırasında hapisane olarak kullanılan Ermeni okulu Ermeni cemaatine iade edilmiştir.⁵¹ Bundan başka, 19-20 Ocak 1920 tarihli diğer bir rapora göre Trabzon'da mülkler meselesi soruşturulmamıştır ve "seksen kadar ev hâlâ Türklerin elindedir".⁵² Sonuç olarak, 1918-1922 yılları arasında Osmanlı Hükümeti malları gerçek sahiplerine iade etmeye niyetlidir ve Ermeni mülkleri özelinde malları geri vermek amacıyla çeşitli kararlar almış ve emirler vermiştir. Diğer taraftan, yerelerde daha farklı bir süreç işlemektedir çünkü malları halihazırda işgal etmiş olan yerel yöneticiler, merkezi hükümetin kararlarını kabul edip malları

49- FO.608.108, *G.H.Q. Intelligence Summary*, 4 Mart 1919, s. 3

50- FO.608.108, *Supplement to G.H.Q. Intelligence Summary*, 1 Nisan 1919.

51- FO.608.111, *Restitution of Property in Black Sea Provinces*, 13 Eylül 1919.

52- FO.608.275, report by Captain Perring on his visit to the Coastal towns of Unieh, Fatsa, Ordu, Kerasun, Trebizond, Rize and Batoum, 19-20 Ekim 1919, s. 4.

geri verme konusunda istekli olmamışlardır. Yerel dinamikler göz önüne alındığında çıkarılan kararnamelerin ve alınan kararların sembolik olmaktan öte bir manaları olmadığı belirtilebilir.

İngiliz arşivleri, aynı zamanda savaş süresince evlerini ve diğer mallarını kaybeden Ermenilerin talepleriyle de ilgili belgeler barındırıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybetmesinin ardından İngiltere ve diğer büyük güçler savaş zararları konusunda –diğer mağlup devletlere olduğu gibi– Osmanlı Devleti'ne de baskı yaptılar. Savaşın sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda bu konuları takip etmesi için Savaş Suçlularının Sorumluluğu ve Cezaların Uygulanması Komisyonu (*Commission on the Responsibility of the Authors of the Wars and the Enforcement of Penalties*) kurulmuştur. Bu komisyonun altında, mağlup devletlerde çeşitli alt komisyonlar kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu için de doğrudan mülkler meselesiyle ilgilenen Karma Komisyon (*Mixed Commission*), İstanbul'daki Britanya Konsolosluğu'nda kurulmuştur. Bu komisyon aynı zamanda özel olarak Ermeni-Rum Bölümü altında çalışmıştır. Bu Bölüm'de Ermenilerin savaş süresince uğradıkları zararları karşılamak için çaba sarfedilmekte ve Ermenilere ait yüzlerce talep komisyonca toplanmaktaydı. Ermeniler, savaş süresince el konulan ya da yağmalanan malları için tazminat talep etmekteydi. Britanya Yüksek Komiserliği'nin Ermeni-Rum Bölümü tarafından gönderilen 9-31 Mart 1919 tarihleri arasındaki soruşturmaları içeren mektup bunu örneklendirmektedir. Mektup, özel olarak Ermeni ya da Rum diye ayırmamakta, genel olarak dava dosyaları için Hristiyan tanımlamasını kullanmaktadır. Bu dosyalar Ermeni-Rum Bölümü tarafından soruşturulmakta ve Dâhiliye Nezareti ile birlikte çalışılmaktadır. Mektuba göre dava dosyaları şöyledir:

“Hristiyanlara ait olan fakat Türkler tarafından el konulan 61 konuta dair 37 dava dosyası,
Hristiyanlara ait olan fakat Türkler tarafından el konulan 34 fabrikaya ve diğer binalara dair 22 dava dosyası,
Hukuka aykırı olarak el konulmuş ev eşyalarına dair 11 dava dosyası,
Hristiyanların mülkü olan ve Türkler tarafından el konulmuş gemiler, teknelere vs.ye dair 11 dava dosyası,
Hukuka aykırı olarak tutulan Hristiyan mahkûmlara dair 22 dava dosyası,
Edime'de serbest bırakılmaları sağlanmış Rumlara dair 8 dava dosyası,
Hristiyan sahiplerine iade edilmiş bir miktar para,
Türkler tarafından hukuka aykırı el konmuş çiftlik hayvanlarına dair 6 dava dosyası,
Hristiyanlardan çalınan makinelere dair 2 dava dosyası,
Cemaatlerine iade edilmiş Müslümanlaşmış kadın ve çocuklara dair 9 dava dosyası.”⁵³

Bu komisyonun çalışmaları önemlidir çünkü çalışmaların gerçekleştiği süreçte Osmanlı hükümeti malların iade edileceği yönünde emri vermiş bulunmaktadır. Bu emrin ardından, birçok Ermeni ve Rum savaş boyunca oluşan zararlarını gidermek için komisyona başvurmuştur. Aynı zamanda, uluslararası arenada da Ermeni emval-i metrukesi çeşitli konferanslar, antlaşmalar ve kongrelerde tartışılmıştır. 1919 yılında, Paris Barış Konferansı'nda, Ermeni delegasyonu Türkiye ve Kafkasya'daki Ermenilere ait zararlara dair bir rapor sunmuştur.⁵⁴ Ayrıca, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması'nda da emval-i metrukeye dair ayrı bir madde vardır. Bu maddede (No. 144) şu ifadeler yer almaktadır:

“Osmanlı Hükümeti, Bırakılmış Mallar (Emval-i Metruke) konusundaki 1915 tarihli yasa ile ek hükümlerin haksızlığını kabul eder ve bunların tümüyle hükümsüz ve gelecekte olduğu gibi geçmişte de, geçersiz olduklarını bildirir.

Osmanlı Hükümeti, 1 Ocak 1914'ten beri topluca öldürme korkusuyla ya da başka herhangi bir zorlama yüzünden, yurtlarından kovulmuş, Türk soyundan olmayan Osmanlı uyruklarının yurtlarına dönüşlerini ve yeniden işlerine başlayabilmelerini, olabildiği ölçüde kolaylaştırmayı resmen yükümlenir. Sözü edilen Osmanlı uyruklarıyla, bunların üyesi bulundukları toplulukların malı olan ve yeniden bulunabilecek taşınabilen ya da taşınmaz malların, kimin elinde bulunursa bulunsunlar, bir an önce geri verilmesi gerektiğini Osmanlı Hükümeti kabul eder. Bu mallar, onlara yükletilmiş olabilecek her türlü kısıtlamadan ve vergiden sıyrılmış olarak ve bugün onlara sahip olanlara ya da ellerinde tutanlara hiçbir ödençe (tazminat) ödenmeksizin, geri verilecektir; şu kadar ki, bunların, mülkiyet ya da elde bulundurma hakkını kendilerinden edindikleri kimselere karşı dava hakları saklı tutulacaktır.”⁵⁵

Bu madde ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin, Milletler Cemiyeti tarafından gerekli görüldüğünde bir hakemlik komisyonunun kurulmasını kabul edeceğini de içermektedir. Bu komisyon, Osmanlı hükümetinden bir temsilci ve zarara uğradığını savunan cemaatin bir temsilcisi ile Milletler Cemiyeti'nin atayacağı bir başkandan oluşturulacaktır. Hakemlik komis-

53- FO.608.110, *Admiral Webb's despatch*, 6 Nisan 1919.

54- Matossian, Bedross der (21 Nisan 2007), “From Confiscation to Appropriation: Historical Continuity and the Destruction of the Armenian Economy in the Ottoman Empire”, *Armenian Genocide Insert*, v. 73: 16; http://www.hairenik.com/armenianweekly/gin042107_022.htm.

55- Bebiroğlu, Murat (21 Kasım 2006), “Lozan ve Sevr'de Azınlık Hakları”, HYE-TERT, <http://www.hyertert.com/yazi3.asp?Id=269&DilId=1> . Sevr Antlaşmasının İngilizce tam metni için bkz: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Section_I_Articles_1_-260 .

yonu 1 Ocak 1914 tarihinden itibaren mülkler üzerinde yapılan bütün işlemlerde değişiklik yapma konusunda yetkilendirilmiştir. Milletler Cemiyeti altında bu komisyon oluşturulduktan sonra, Britanya tarafından kurulan komisyondaki bütün talepler doğrudan bu komisyona aktarılmıştır. Buna rağmen, Lozan Antlaşması'na dayanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Sevr Antlaşması geçersiz olmuştur ve Ankara hükümeti diğer bölümde de görüleceği gibi mülklerle alakalı olarak tamamen farklı politikalar uygulamıştır.

Sonuç olarak, savaş sonrası dönemde iç ve uluslararası baskılar dolayısıyla İstanbul hükümetleri İTC yönetiminin aksine politikalar benimseyerek gayrimüslimlerin, özelde Ermenilerin, gördükleri zararları karşılamaya dönük uygulamalar gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar, yerlerinden sürülmüş, kırma maruz bırakılmış bir toplumun zararlarının karşılanmasının maddi temelleri zayıf olsa da kâğıt üzerinde olumlu adımlar atılmıştır. Fakat malların tasfiyesini yürüten ve aynı zamanda malların büyük çoğunluğunu zapteden yerel yöneticiler malların iadesi sürecine direnç göstererek hem Ermenilerin geri dönüşüne hem de mallarına tekrardan sahip olmalarına engel olmuşlardır. İttihat Terakki döneminde Ermenilerden boşalan yerlere yerleştirilen muhacir ve mülteciler de malların geri verilmesinin önünü tıkamışlardır. Hukuksal olarak yapılan adımların yerel güç ilişkileri düşünüldüğünde gerçekleşme olanağı güçleşmektedir. Aynı zamanda bu süreç, "milli mücadele" olarak adlandırılan dönemde Ankara hükümetinin destek kazanmasının zeminini de oluşturmıştır.

III. "Milli Mücadele" ve Cumhuriyet (1919-1930)

Hukuki Süreç ve İTC Dönemine Dönüş

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 1919 yılından itibaren bir mücadele başlatmasıyla birlikte Ankara'da İstanbul Hükümeti'ne muhalif yeni bir hükümet oluşmaya başladı. 23 Nisan 1920 yılında TBMM'nin açılmasıyla Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'ne danışmadan çeşitli kararlar almaya başladı. Hatta yeni meclis kurulduktan hemen sonra, 7 Haziran 1920'de bir kanun çıkararak İstanbul Hükümeti'nin kabul ettiği her türlü siyasi ve ticari antlaşma ve sözleşmeleri geçersiz saydı. Bu kanun, İstanbul'un itilaf güçleri tarafından işgal edildiği tarih olan 16 Mart 1920 tarihinden itibaren benimsenmiş olan bütün antlaşma ve sözleşmeleri içermektedir.⁵⁶ İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki çatışma kanunla birlikte tamamen ortaya çıkmış oldu. Ermeni emval-i metrukesi özelinde, Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nin malların gerçek sahiplerine iadesini öngördüğü kararnameyi reddetti. Savaştan sonra İstanbul Hükü-

meti tarafından yürürlükten kaldırılmış olan İTC hükümetinin emval-i metruke muvakkat kanununu, Ankara Hükümeti yeniden kabul etti ve sadece birkaç teknik değişiklik yaptı. Bunun anlamı Kemalistlerin de İhtihatçılar gibi mülklerin tasfiyesini amaçlamış olduklarıdır. Tabii Kemalistler bu tasfiye işlemini daha sancısız ve kolay gerçekleştirdiler çünkü artık bir ulus-devlet oluşturulma sürecine girilmiş ve büyük güçlerin baskıları aza indirilmişti. Ermenilerin tehcir edilerek kırıma uğratılmalarının gerçekleşmesi ve Rumların mübadele yoluyla ülkeden gönderilmesi sonucunda, yeni devlet nüfus olarak daha homojen bir yapıya bürünmüş ve nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak Türkiye Devleti, politikalarını uygularken toplumun rızasını daha kolay alabilecek mekanizmalara sahip olmuştur.

Ankara Hükümeti, 1922 yılından itibaren emval-i metrukeye dair çeşitli kararlar almıştır. İlk olarak 20 Nisan 1922 tarihinde "*Memalik-i Müstah-lâsadan [Kurtarılmış] Firar ve Gaybubet [Kaybolan] Eden Ahalinin Em-val-i Menkule ve Gayrimenkulelerinin İdaresi Hakkında Kanun*"u çıkarmıştır. Bu kanuna göre düşman istilasından kurtulan yerlerde, sahiplerinin kaçması ya da kaybolması dolayısıyla sahipsiz kalan, terk edilmiş taşınabilir mallar müzayede yolu ile satılacak ve taşınmaz mallar ile tarımsal ürünler hükümet tarafından kontrol edilecektir. Bunların gelirleri mal sandıklarına kaydedilecek ve eğer sahipleri dönerse taşınmaz mallar ile elde edilen gelir sahiplerine iade edilecektir [Madde 1]. Diğer bir madde ise sahipsiz ve terk edilmiş mallara gereksiz müdahale edenlerin, bu kanunun yayımlanmasından sonraki bir haftaya kadar bu malları hükümete teslim etmeleri gerektiği belirtilmektedir [Madde 3]. Ayrıca, kanun, gizli kalmış olan emval-i metrukeleri ihbar edenlere de, meydana çıkan malın yüzde onu değerinde bir ikramiye verilmesini öngörmektedir [Madde 4]. Son olarak, bu kanun aynı zamanda harp ya da siyasi nedenlerden dolayı başka mahallere kaçmış ya da kaybolduğu hükmü sabit olanların taşınabilir ve taşınmaz mallarıyla, tarım ürünleri hakkındaki işlemlerde de uygulanacaktır [Madde 5].⁵⁷ Kanunda açık olarak Ermeni tabiri geçmese de özellikle madde 5, Ermenilerin tehcir dolayısıyla geride bırakmak zorunda kaldıkları malları için de uygulanmıştır. Bundan sonraki uygulamalar şimdilik bu kanun kapsamında gerçekleşmiştir.

Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra 8 Ocak 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen emval-i metruke kararnamesi, TBMM tara-

56- Türk Parlamento Araştırma Grubu (1993), *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, s. 126-127.

57- Belgenin orijinali için: Kardeş, Salâhaddin (2008) "*Tehcir*" ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 97-98.

findan 14 Eylül 1922 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁸ Bu, Ankara hükümetinin emval-i metrukeye ve onların gerçek sahiplerine iadesi konusundaki yaklaşımını göstermesi açısından çok önemlidir çünkü İstanbul Hükümeti'nin kararnamesi tehcir edilmiş olanların yani malların gerçek sahiplerinin haklarını korumayı amaçlamaktadır. Ankara Hükümeti, bu kararı benimsemeyerek, malları gerçek sahiplerine iade etmek yerine tasfiye etmeye devam edeceğini kabul etmiştir. Bu kanunu yürürlükten kaldırdıktan sonra da Anayasa'yı ihlal ettiği için İstanbul Hükümeti tarafından reddedilen 27 Eylül 1915 tarihli muvakkat kanunu yani İTC'nin emval-i metruke kanununu Ankara Hükümeti tekrar yürürlüğe sokmuştur.

Lozan Antlaşması'na kadar olan süreçte, bu kanunlar yoluyla emval-i metrukeye dair işlemler yapılırken Lozan Antlaşması'yla birlikte bazı değişiklikler ve ek kararlar alınmıştır. Özellikle Lozan Antlaşması'ndan önce Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli mübadele protokolüyle Rumların emval-i metrukesi artık bu sözleşme kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca, yeni çıkarılacak olan kararnamelere “mübadil” tanımlaması eklenmiştir. Fakat bu tür uluslararası sözleşmeler sonucu alınan kararlara rağmen hükümet, bu antlaşmalar öncesi tasfiye edilmiş malları iade etmemiş ve çıkarılan yeni kanunlarla bu süreci meşrulaştırmıştır.

Lozan Konferansı sırasında da tehcir edilmiş olan Ermenilerin mallarının iade meselesi genel af (General Amnesty) başlığı altında tartışılmış fakat Türk Temsilci Komitesi iddiaları reddetmiştir. Bu konferansta, Türkiye'nin temsilcisi olarak İsmet İnönü, Ermeni mültecilerin kitlesel olarak geri dönmelerine izin veremeyeceklerini, çünkü bu tür bir kitlesel geri dönüşün Türkiye'nin güvenliğini tehdit edeceğini ileri sürmüştür.⁵⁹ Ayrıca İsmet İnönü, Ermeni mültecileri meselesini genel af konusundan da ayırmıştır. İnönü'ye göre, çeşitli nedenlerden dolayı farklı dönemlerde yüz binlerce insanın göç etmesinin genel af konusundan farklı olduğunu ve bu konunun Lozan Konferansı çerçevesi altında çözülemeyeceğini savunarak Ermenilerin geri dönüşü meselesini konferansta tartışma dışına atmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.⁶⁰ Dolayısıyla, Ermenilerin geri dönüşü ve tasfiye edilen mallarının iadesi konusu Lozan Antlaşması'nın genel af başlığına dahil edilmemiştir. Buna rağmen, Türkiye Hükümeti, Lozan Antlaşması'yla uyumlu olacak bir şekilde kanunlarını yeniden düzenlemekle sorumlu olacaktır. Bu aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu ve “milli mücadele” döneminde çıkarılmış malların iadesini

58- A.g.b, s. 122.

59- *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, Vol. 2 (1), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları s. 162.

60- A.g.e., s. 193-194.

öngören kararların geçersiz olduğunu da göstermektedir çünkü pasaportsuz bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndan "göç etmiş" olan Ermenilerin Türkiye'ye girişine izin yoktur. Bundan sonra çıkarılan kanun ve kararnameler, emval-i metrukenin tasfiyesinin devamını öngörmekten ve süreci meşrulaştırmaktan başka bir amaç içermemektedir.

Daha önce bahsedildiği gibi Lozan Antlaşması dolayısıyla hükümet, emval-i metrukeyle ilgili çeşitli kararlar almıştır ve bu kararlarla kanunlarını geliştirmeye çalışmıştır. Bunlardan birincisi 13 Haziran 1926 tarihli talimatnamedir. Talimatnameye göre, Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümleri doğrultusunda bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih olan 6 Ağustos 1924'ten itibaren terk edilmiş mallara el konulması gerekir [Madde 1]. Eğer hükümet emval-i metrukenin 6 Ağustos 1924 tarihinden öncesine ait olduğunu anlar ise hükümet benzer bir biçimde işlemi sonuçlandırır yani tasfiyeyi gerçekleştirir [Madde 2]. Eğer emval-i metruke, 6 Ağustos tarihinden sonrasına ait ise mallar sahiplerine iade edilir. Eğer sahipleri ya da mirasçıları bulunamaz ise hükümet malları sahipleri adına idare eder. Mallar muhacirlere verilmişse bedelleri gerçek sahiplerine verilir [Madde 3].⁶¹ Bu kanun önemlidir çünkü bu kararla birlikte hükümet, Lozan Antlaşması öncesi el konulmuş ya da tasfiye edilmiş olan emval-i metrukeyi sahiplerine iade etmeyeceğini belirtmiştir. Ermeni tehcirlerinin tarihleri Ermenilerin geri dönüşlerine izin verilmemesiyle birlikte düşünüldüğünde, bu kararla birlikte Ermenilerin kendi malları üzerinde hak iddia edebilmeleri engellenmiştir. Ancak bu talimatnamenin birinci ve ikinci maddeleri 17 Temmuz 1927 tarihinde değiştirilmiştir. Değiştirilen maddelere göre Lozan Antlaşması öncesindeki terk edilmiş malların hükümet tarafından tasarrufuna acele edilmemiş olanlar, eğer dönen sahipleri tarafından işgal ya da idare edilmiş ise hükümet müdahale edemez. Ayrıca, bu maddede belirtilen "terk edilmiş mallar sahiplerine iade olunur" diye de eklenmiştir.⁶² Görüldüğü gibi hükümet bu değişikliği yaparak en azından bir şekilde evlerine geri dönebilmiş ve mallarına tekrar erişmiş olanlara iadeyi öngörmüştür. Yine Ermenilerin dönüşlerindeki "yasal" engelleri düşündüğümüzde bu yaklaşımın fazlasıyla istisnai bir duruma işaret ettiği aşikârdır.

Emval-i metrukeye dair iki önemli karar da 28 Mayıs 1928 tarihinde alınmıştır. Bu kararlar birçok açıdan meselenin nasıl bir şekle büründüğünü göstermesi açısından da değerlidir. İlk karar 28 Mayıs 1928 tarihli "Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan [Uyarın-

61- Belgenin orijinali için: Kardeş, Salâhaddin (2008) "*Tehcir*" ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 164-165.

62- Belgenin orijinali için: *a.g.e.*, s. 141-142.

ca] Tevzi veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına [Bağlanmasına] Dair Kanun"dur. Yukarıda aktardığımız kanunlar ile iskân ve borçlanma kanunları uyarınca kendilerine verilen taşınmaz mallar için verilecek olan geçici tasarruf belgeleri değiştirilerek sahipleri adına ve Hazine menfaatine ipotekli tapu senedi verilir. Bu kanuna göre ayrıca muhacirlere verilen ya da Hazinece tasfiye edilen mallar emval-i metruke kararları uyarınca gerçek sahiplerine iade edilmezler. Bunun yerine, 15 Nisan 1925 tarihli kanunda belirlenen değerleri Maliye Hazinesi tarafından ödenir.⁶³ Diğer karar ise "Emval-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat [Gelir] Kaydına Dair Kanun"dur. Buna göre, emval-i metruke cari hesaplarının matlup bakiyeleri 1928 mali yılı gelir bütçesine irat kayıt yapılmıştır. Bu hesaptan üç yüz bin kadarlık bir miktar da Maliye Bakanlığı tarafından ödenek olarak alınması ve emval-i metruke idare masrafları ile teşkilatı için harcama yapmaya da Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.⁶⁴ Görüldüğü gibi, bu iki kararla şimdiye kadar çıkartılan kanunların bir nevi sonuçları alınmış olmaktadır. Önce malların dağıtıldığı kişilere tapu vererek bu kişiler "gerçek sahipler" yapılmışlardır ve daha sonra hazinece şimdiye kadar tasfiye edilmiş olanların bulunduğu emval-i metruke hesapları doğrudan gelir olarak kaydedilmiştir.

Üçüncü Dönemdeki Uygulamalar

Meselenin hukuki boyutu ve bunların uygulanma şeklini belirleyen temel dinamik düşünüldüğünde imparatorluk sisteminden farklı olarak ulus-devlet olmanın 'faydaları' görülebilmektedir. Bu süreç, aynı zamanda yeni yapıların, fırsatların ve ihtiyaçların ortaya çıkmasına da neden olmuştur ki bunlar devlet elitlerine yeni politikalar oluşturma konusunda zemin hazırlamıştır. Ulus-devlet olmanın getirdiği ihtiyaçlar da alınan kararlarda belirgin olmuştur. Bu bağlamda, Ermeni soykırımı ve Rumların mübadele yoluyla ülkeden gönderilmesi, yeni devletin hemen hemen büyük çoğunluğunun Müslüman nüfustan oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu değişiklikler yukarıdaki kanun ve kararlarda görüldüğü gibi, Ermeni emval-i metrukesinin hangi amaçlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda kullanıldığını da belirlemiştir. Genel olarak belirtilecek olursa, Kemalistlerin, Ermeni emval-i metrukesine dair politikaları, savaş sonrası yönetime geçen İstanbul Hükümetleri'nin politikalarından farklıdır. Ancak Kemalistler'in politikaları, Ermeni malları özelinde İttihat Terakki hükümetinin politikalarının benzerdir, yani İTC hükümetinde olduğu gibi malların tasfiyesine ve dağıtımına farklı biçimlerde de olsa devam edilmiştir. Bu bölümde bazı örnekler ışığında Kemalistlerin Ermeni emval-i metrukesine dair nasıl

63- Belgenin orijinali için: *a.g.e.*, s. 107-109.

64- Belgenin orijinali için: *a.g.e.*, s. 113.

bir politika izledikleri incelenecektir.

Ermeni Emval-i Metrukesi ve Muhacirlerin İskânına Devam

'Milli mücadele'den itibaren Ankara hükümeti, Ermeni emval-i metrukesine muhacirlerin ve mültecilerin iskân edilmesi politikalarını İTC döneminde olduğu gibi, aynen sürdürmüştür. Kurtuluş Savaşı ve bunun sonucunda sınırları belirlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına kadar olan süreçte, savaş ve başka nedenlerden ötürü birçok insan Türkiye'ye göç etmiş ya da ilticada bulunmuştur. Bunların iskânları ve ihtiyaçları Ankara hükümeti tarafından Ermeni emval-i metrukesi kullanılarak sağlanmıştır.

Örneğin, Bakanlar Kurulu, 11 Temmuz 1921 tarihinde, mültecilerin işgal ettikleri evlerle ilgili bir kararname yayınlamıştır. Bu kararnameye göre, varını yoğunu bırakıp sokakta kalan mültecilerin emval-i metrukeden çıkarılmasının muvafık olamayacağı belirtilmektedir ve Bakanlar Kurulu mültecileri zor durumda bırakmama düşüncesiyle mültecilerin işgal ettikleri evlerden çıkarılmaması yönünde karar vermiştir.⁶⁵

Diğer bir karar Bolvadin kazasına muhacirlerin yerleştirilmesi yönünde gelen taleplerle ilgilidir. Bu karar, muhacirlerin iskân edilmesindeki amaçları, yerel yöneticilerin iskân politikalarına yaklaşımlarını ve bu dönemdeki iskân politikalarının önemini göstermesi açısından değerlidir. Bolvadin Belediyesi, 27 Kasım 1923 tarihinde, İmar ve İskân Vekaleti'ne bir mektup göndermiştir. Bu mektup, Bolvadin kazasındaki üç nahiye'nin olası muhacir iskânı için uygun olduğunu belirtir. Özalde, tek tek nahiyelerin ne kadar aileyi iskân etmek için kullanılacağı özellikleriyle birlikte aktarılmaktadır. Bolvadin kazasına iki saat bir mesafede bulunan bir nahiye, iskân için yirmi beş tane eve sahiptir. Ziraat için verimli toprakları bulunmakta ve buna ek olarak aynı zamanda hayvan besiciliği için de meraları vardır. Çay ismindeki nahiyede ise sekiz ev ve bin dönümlük tarla iskân için beklemektedir. Yukarıda aktarılan ve iskân için uygun olan yerler "Karahisar'da mütemekkin iken gaybûbet eden Ermeni milletinden terk edilen emval-i metrukeden"dir. Bolvadin Kazası Belediyesi ve İmar ve İskân Vekaleti arasındaki yazışmalarda, vekaletin, Bolvadin'e muhacir yerleştirilmesine karar verdiği belirtilmekte fakat burada Ermeni emval-i metrukesi olması dolayısıyla mübadele harici gelen muhacirlerin yerleştirilmesini istemektedir.⁶⁶

Bu belgede açıkça görüldüğü gibi yeni devlet de, Ermeni emval-i metru-

65- BCA/BKKG, 030.18.1.1/3.30.13, 11 Temmuz 1921.

66- BCA/TİGMA, 272.10.2.12.8, 27 Kasım 1923 ve BCA/TİGMA, 272.10.2.12.8, 1 Aralık 1923 ve 2 Aralık 1923 tarihli telgraflar.

kesini devlet gelirlerini artırmak ve muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanarak muhacirlerin iskânına devam etmiştir. Ayrıca, devlet bu dönemde kendi kontrolü altındaki yerel bölgeleri güçlendirmek için emval-i metrukelerin kullanılmasına müsaade etmekteydi. Örneğin, devlet tarafından Ermenilerin ve Rumların geride bıraktıkları malların muhacirlere teklif edilmesi yönünde Mayıs 1924 tarihinde bir karar alınmıştır.⁶⁷ Diğer bir telgraf 5 Nisan 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti tarafından Diyarbakır vilayetine gönderilmiştir. Telgrafta, Diyarbakır'e gelecek olan muhacirlere emval-i metrukeden evlerin kiraya verilmesine izin verilmesi gerektiği buyrulmuştur.⁶⁸ Yine, 23 Aralık 1926 tarihinde gönderilen bir telgrafta, Şark illerinden gelen bazı mülteci ailelerin Niğde'de bulunan Ermeni emval-i metrukelerine yerleştirilmeleri gerektiği emredilmiştir.⁶⁹

Bunlar dışında Kemalistler ayrıca emval-i metrukeye muhacir yerleştirilmesini daha farklı amaçlar doğrultusunda da yapmaktaydı. 'Milli mücadele' döneminde bazı Kürt aşiretleri ile Kemalist hareketin önderleri arasında gerçekleşen ittifak yeni devletin kurulması ve akabinde Şeyh Said direnişinin gerçekleşmesinin ardından sonlanmıştır.⁷⁰ Türkiye Devleti bu sürecin ardından Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde egemenliğini ve idaresini güçlendirmeye çalışmıştır. 'Yeniden iskân' bu amacı gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Joost Jorgenden, 1920 ve 30'lu yıllarda Türkiye'de iskânın yeni bir hedef, kimliklerin eritilmesi ve yeni bir kimliğin yaratılması temelinde çok farklı bir anlam kazandığını iddia etmektedir. Bu politika, "devlete karşı isyan eden ya da bir biçimde isyancılarla bağlantılı olan Kürtlerin" ülke içindeki yeniden iskân edilmeleri anlamına gelmekteydi (Jorgenden, 2008: 304). Bu bağlamda, Türkiye devleti Şeyh Said direnişinin ardından, Kürt(lerin) muhalefetini önlemek amacıyla çeşitli politikalar benimsemiştir. İlk olarak, Kürtlerin yaşadığı bölgelere Türk muhacirlerin yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, direnişe katılmış olan Kürtleri Batı bölgelerinde iskân etmeye çalışmıştır. Son olarak, bölgede bulunan bazı Kürt ileri gelenleri ile ittifaklar kurulmaya çalışılarak ve yeni devlete rıza göstermeleri amaçlanmıştır. Bu amaçları gerçekleştirmek için Ermeni emval-i metrukesi önemli bir rol oynamıştır.

67- BCA/TİGMA, 272.11.21.106.11, Mayıs 1925.

68- BCA/TİGMA, 272.11.17.81.2, *Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nden Diyarbakır vilayetine*, 5 Nisan 1924.

69- BCA/TİGMA, 272. 12.50.109.05, 23 Aralık 1926.

70- Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmak için Kürtlerle işbirliği yapmıştı. Taner Akçam, Mustafa Kemal'in Kürt liderlere yolladığı mektuplara göre, Türk ve Kürt işbirliğinin önemli bir sebebinin Kürtlerden intikam almak için geri gelecek olan Ermenilere dair olan korku olduğunu belirtiyor. Ayrıca, Ermeni mallarına konmuş olan eşraf da dönecek olan Ermenilerden korkmakta idi (Akçam, 1994: 158).

Maliye Bakanı Abdülhalik (Renda) Bey'in 1925 yılında İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraf, Ermeni emval-i metrukesinin önemini göstermesi açısından değerlidir. Renda, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yaptığı incelemelerden sonra buralarda hangi politikaların izlenmesi gerektiğini İsmet Paşa'ya aynen şöyle aktarmıştır:

“Ermenilerden kalan köylerde Türk muhâcirleri yerleştirmek sûretiyle Kürd mes'elesinin en iyi bir sûretde hal olunabileceği hakkında orada iken vuku'bulan ma'rûzât-ı acizânem, müşâhhedât ve tedkikat-ı ahîre ile de pek kuvvetli bir sûretde te'yid etdi. Binâen aleyh buralarda muhâcir iskânı mes'elesi tesbît edilinceye kadar Diyarbekir, Si'ird, Bitlis, Van, Muş vilâyetlerinde emvâl-i metrûkeden olan köyler ve kasabalar haricindeki arâzilerin satılmaması ileride istimlâke ihtiyâc kalmamak için muvâfık-ı ihtiyât kanâatindeyim. Bu kabîl arâzinin te'hîr-i fûrahtı için me'mûrîn-i mülkiye ve mâliyyeye tebligat icrâsı menût-ı re'y-i sâmilereidir.”⁷¹

İsmet Paşa'nın 2 Ağustos 1925 tarihli cevabında, emval-i metrukeden olan köyler ve kasabalar haricindeki arazilerin satılmaması gerektiği muvafık görülmüştür.⁷² Bu yazışmada açıkça görüldüğü gibi devlet, Kürtlerin yaşadığı bölgelere Ermeni emval-i metrukesinden yararlanarak “Türk muhacirleri” yerleştirip bu bölgeleri Türkleştirmeyi amaçlamıştır. Böylelikle de Kürt sorununu devlet nezdinde çözmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, yazışmaların tarihi de önemlidir çünkü görüldüğü gibi Şubat 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said Direnişi, etkisini 1920'lerin sonlarına kadar devam ettirse de 1925'in Nisan ayında devlet tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Yazışmalarda da görüldüğü gibi devlet, direniş sonrası Kürt nüfusunun olduğu bölgelere odaklanmış ve bir çok Kürt aile Batı illerine zorla göç ettirilmiştir.

Bu yazışmanın bir diğer önemi de, 25 Eylül 1925 tarihinde kabul edilen Şark Islahat Planı ile benzerlikler taşıyor olmasıdır.⁷³ Şark Islahat Planı, 8 Eylül 1925 tarihinde kabul edilen kararname uyarınca çıkarılmıştır. Bu kararname sonucunda, İçişleri Bakanı Cemil Bey, Adalet Bakanı Mahmud Esat Bey ve Çankırı milletvekili Abdülhalik Bey 'isyan' edilen bölgelerle ilgili araştırma yapmak ve onun hakkında rapor hazırlamak ile görevlendirilmiştir. Bu raporlar sonucu oluşan plan, bölgenin sosyo-ekonomik ve demografik yapısını tümünden değiştirmeyi amaçlayan maddeler içermektedir. Madde 5'e göre, Van şehri ve Midyat arasındaki hattın garbında bu-

71- BCA/BMGMEK, 30.10.80.529.20, *Abdülhalik Bey'den İsmet Paşa'ya*.1925

72- BCA/BMGMEK, 30.10.80.529.20, *İsmet Paşa'dan Abdülhalik Bey'e*, 2 Ağustos 1925.

73- Şark Islahat Planı'nın orijinal metni için: Bayrak, Mehmet (2009) *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, İstanbul: Özgü Yayınevi. Veya: <http://www.kurdistantime.com/?p=494> .

lunan Ermeni emval-i metrukesine Türk muhacirler yerleştirilecektir. Bu hatta bulunan Ermeni malları satılmayacak ve Kürtlere kiraya verilmeyecektir. Yugoslavya'dan gelen Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelen muhacirler Elaziz-Ergani-Diyarbakir, Elaziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağı'nın şark ve cenubu ile Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakir-Garzan-Bitlis hatlarında iskân edilecektir. Eğer Türk muhacirlerin yerleştirilecekleri Ermenilerden metruk topraklar Kürtler tarafından işgal edilmiş ise, bu bölgeler derhal tahliye edilecek ve Kürtler eski yerlerine gönderilecektir.⁷⁴

Abdülhalik Bey'in İsmet Paşa ile yazışması ve Şark Islahat Planı birlikte düşünüldüğünde, Türk Devleti, Kürtlerin gelecekte 'isyan' etmelerine engel olmak ve bu bölgeleri Türkleştirmek amacıyla Ermeni emval-i metrukesinden faydalanmış ve buralara Türk muhacirler yerleştirmeye çalışmıştır. Bu plan uygulanmış fakat tam olarak başarıya ulaşmamıştır. Robert Olson da, Kosova'dan göç eden Müslüman Arnavutların isyan bölgelerine yerleştirildiklerini belirtmektedir. Olson, İngiliz raporlarına dayanarak, devletin yaklaşık 40-50,000 Çerkez muhacirini Kürt bölgelerine yerleştirmeyi planladığını aktarır (Olson, 1992: 186).

Aynı zamanda, devlet, 1928 yılında Şeyh Said Direnişi'ne katılan ve Batı bölgelerine sürülen Kürtler için bir af çıkarmıştır. Şeyh Said'in yeğeni Fexredini Şex Tahiri isyan sonrasıyla ilgili verdiği bir mülakatta devletin kendilerine devlete karşı herhangi bir eyleme girmemeleri kaydıyla mal ve toprak vermeyi teklif ettiğini söylemiştir. Ayrıca, Tahiri, Diyarbakir'de eski bir Ermeni köyü olan Xoşmat'a kendi ailesinin yerleştirildiğini de aktarmaktadır (Malmisanij, 2006: 39). Bu mülakatın gösterdiği gibi Türkiye Devleti daha öncesinden devletin şiddet tekeli kurma çabalarına direnmiş olan Kürtlerin bağlılığını kazanmak için Ermenilerin mallarını kullanmıştır. Bu da bize devlet denen aygıtın, politikalarını uygulayacak kapasiteden yoksun olduğu bölgelerde kendi konumunu güçlendirmek için o bölgelerin toplumsal gruplarıyla belirli ittifaklara girmek ve bazı ödüller vermek zorunda olduğunu göstermektedir.

Milli Ekonominin Yaratılması ve Emval-i Metruke

Kemalistler aynı zamanda Ermeni emval-i metrukesinden ekonomik girişimleri güçlendirmek amacıyla da yararlanmışlardır. Bu dönemde kurulan birçok anonim şirket, devlet tarafından doğrudan desteklenmiştir. Yeni kurulan bu şirket ve fabrikalar üretim yapabilmeleri için bina, arazi ve depo gibi taşınmaz mallara ihtiyaç duymuşlardır. Devlet de bu ih-

74- *A.g.e.*

tiyaçları Ermenilerin geride bıraktıkları mallardan tedarik ederek şirketleri doğrudan desteklemiştir. Bu bölümde, devletin ekonomik amaçlar doğrultusunda emval-i metrukeden nasıl yararlandığı örnekler ışığında işlenecektir.

Daha önceki bölümde görüldüğü gibi emval-i metrukeyle ilgili ilk kanun 20 Nisan 1922 tarihinde çıkarılmıştır. Bu kanun, taşınmaz mallar ve tarım ürünleriyle ilgili bir madde de içermektedir. Bu maddeye göre, taşınmaz mallar ile tarım ürünleri, hükümet tarafından idare edilecek ve hükümet, malların yönetimi konusunda her türlü yetkiye sahip olacaktı.⁷⁵ Buna ek olarak, devlet, bu süreçte devlet malların yönetimi için çeşitli özel kararlar da almıştı. Bunlardan biri Bakanlar Kurulu'nun 16 Kasım 1922 tarihinde kabul ettiği karardır. Karar, "Yunan ordusuyla kaçan Ermeni ve Rumların" bırakmış oldukları ipekböceği tohumlarının ziraatçilere dağıtılmasını öngörmektedir.⁷⁶ Diğer yandan, devlet malların dağıtımında dikkatli davranmaktadır, çünkü bazı insanlar bedelsiz olarak Ermeni mallarına sahip olmak istemekteydi. Devlet hukuki sınırlamalardan ötürü malları ücretsiz veremezdi. Fevzi Paşa, 21 Aralık 1922 tarihinde Başkumandanlığa bir telgraf göndermişti. Fevzi Paşa, bu telgrafta millete hizmet eden Üçüncü Süvari Fırkası komutanı Albay İbrahim Bey'in Bozöyük'te Rumlar tarafından tahrip edilmiş bir ormanı ve fabrikası olduğunu belirtilmektedir. Albay İbrahim Bey, ordunun ayrılması dolayısıyla zararlarını karşılamak için kendi işini yapma maksadıyla İzmir'deki emval-i metrukeden olan Tuzakoğlu Un Fabrikası'nı talep eder.⁷⁷ Fakat, Dâhiliye Nezareti cevabında emval-i metruke kanunu dolayısıyla malları bilabedel veremeyeceklerini belirtir.⁷⁸ Bundan dolayı İbrahim Bey'in talebi reddedilmiş ve kendisine Rumlardan ötürü oluşan zararlarını temin edebilmesi için barış konferansına başvurusu önerilmiştir.⁷⁹

Devletin şirketlerini desteklediğini gösteren bir örnek ise Saruhan milletvekili ve Akhisar Tütün Bankası Anonim Şirketi'nin temsilcisi Reşad Bey'in talebidir. Reşad Bey tütün fidesi yetiştirmek amacıyla emval-i metrukeden iki yüz yirmi iki dönümlük bir arsa talep etmiştir. Ayrıca, banka muâmelâtı için de Kayserioğulları tarafından bırakılan bir mağazayı ale-l-usûl belirlenecek bedel karşılığında istemiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından bu malların muhacirlere tefzi edilmeyeceğinin belirtilmesi üzerine Bakanlar Kurulu 21 Eylül 1924 tarihinde Reşad Bey'in

75- Belgenin orijinali için: Kardeş, Salâhaddin (2008) "*Tehcir*" ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 97-98.

76- BCA/BKKK, 30.18.1.1.6.37.1, 11 Kasım 1922.

77- BCA/BMGMEK, 30.10.140.4.14, *Fevzi Paşa'dan Başkumandanlığa*, 21 Aralık 1922.

78- BCA/BMGMEK, 30.10.140.4.14, 31 Aralık 1922.

79- a.g.b

talebini kabul etmiştir.⁸⁰ Bu kararnamede malların satış fiyatı gösterilmediği için bu malların ederlerinin ne kadar olduğu bilinmemektedir. Fakat bunların satış fiyatının mahalli meclis idaresince belirlendiği söylenebilir. Ayrıca, kendi ekonomik politikalarıyla uyumlu olan şirketlerin devlet tarafından desteklenmesi amaçlandığı için bunların satış fiyatlarının gerçek değerlerinden düşük olduğu ve ilgili bedellerin hazineye devrolunduğu göz önünde tutulmalıdır.

Diğer bir örnek de Ermeni emval-i metrukesinden iki binanın devriyle ilgilidir. 29 Mart 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu bir kararname çıkarak emval-i metrukeden iki binanın İzmir İncir Borsası olarak kullanılması amacıyla İzmir Borsa İdaresi'ne verilmesine karar vermiştir. Diğerlerinde olduğu gibi bu binalar da satış bedelleri alınarak verilmektedir.⁸¹ Ayrıca 6 Nisan 1926 tarihinde Bakanlar Kurulu, Edirne'de bulunan Ermeni emval-i metrukesinden Fındıklıyan Un Fabrikası'nın, Edirne Belediyesi'ne kullanım amacıyla on yılığine kiralanmasına karar vermiştir.⁸²

Son olarak, İktisad Vekaleti, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nda hisse ve iştirâkî bulunan Teşebbüsât-ı Sana'îyye Türk Anonim Şirketi'nin mali müşkilat karşısında kalan şirkete yardım amacıyla emval-i metrukeden mal verilmesini talep etmiştir. Karardan anlaşıldığına göre bu şirketin amaçları arasında memleketi "elektrik kuvvetiyle tensire" hizmet etmekle beraber konserve, yünlü mensûcât ve ispiroto fabrikaları kurarak devlete hizmet etmek de bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu, 5 Ağustos 1928 tarihli kararname ile bu şirkete emval-i metrukeden mal satışını kabul etmiştir ve satışın müzayede yolu ya da takdir-i bedel ile satılmasına heyet vekilleri tarafından karar verilecektir.⁸³

Mülklerin Devletin İhtiyaçları İçin Kullanılması

Bu dönem içerisinde devlet, 'milli mücadele'den 1930'lara kadar devletin çeşitli ihtiyaçları için Ermeni emval-i metrukesinden yararlanmıştır. Bunlar içerisinde ordunun ihtiyaçları, devlet teşebbüslerinin bina ihtiyaçları ve devlet görevlilerinin ev ihtiyaçları doğrultusunda mallar kullanılmıştır. Bu bölümde, devletin bu ihtiyaçları gidermek için emval-i metrukeden nasıl yararlandığı örneklendirilecektir.

Emval-i metrukenin Türk Ordusunun ihtiyaçlarını gidermek için kullanıldığını göstermek amacıyla 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde kabul edilen Tekalif-i Milliye emirlerini incelemek gerekmektedir. Bu emirler esasen mil-

80- BCA/BKKK, 30.18.1.1.11.45.11, 21 Eylül 1924.

81- BCA/BKKK, 030.18.01.01.013.20.12, *Kararname*, 29 Mart 1925.

82- BCA/BKKK, 030.18.01.01.0.18.26.9, *Kararname*, 6 Nisan 1926.

83- BCA/BKKK, 030.18.01.01.030.48.15, *Kararname*, 5 Ağustos 1928.

li mücadelenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kabul edilmiştir. Başkumandanlık toplamda altı emir yayınlamıştır fakat bunlardan bir tanesi doğrudan emval-i metrukeyle alakalıdır ve adı da “emval-i metruke hakkında altı numaralı emir”dir. Buna göre, “iki, üç, dört numaralı Tekâlif-i Milliye emirlerinde tedariki bildirilen eşya ve erzak cinsinden muhtelif mahallerde mevcut emval-i metrukeye Tekâlifi Milliye Komisyonlarınca vazîyet edilecek, miktarı tesbit ve fiyatı takdir olunarak kurulu bir mazbata mahalli mal sandığına verilecektir”.⁸⁴ Emirde açıkça belirtildiği gibi ordunun ihtiyaç duyduğu eşya ve diğer mallar emval-i metrukeden karşılanmakta, böylece ordunun gereksinimleri karşılanmış olmaktadır. Aynı zamanda, bu komisyonlar ordunun ihtiyaçlarını emval-i metrukeden tedarik etmekle de sorumlu tutulmuşlardır.

Hükümet ayrıca devlet kurumlarının ihtiyaçları için de emval-i metrukeyi kullanmıştır. Bu yönde 3 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu bir karar almıştır. Bu karara göre Maliye Vekaleti ile Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti arasında emval-i metruke dolayısıyla bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Emval-i metrukeden iki bina hükümet konağı olarak kullanılmak istenmektedir ancak aynı binaları Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti muhacirlerin iskânında kullanmak istemektedir. Bakanlar Kurulu da hükümet evleri için kira bedelinin sağlanmaması ve bu binaların ailelerin iskânı için elverişli olmaması dolayısıyla bunların hükümet konağı olarak kullanılmasının uygun olduğuna karar vermiştir.⁸⁵ Diğer bir karar da 11 Kasım 1929 tarihinde verilmiştir. Kararda, hükümet binası olarak kullanılan emval-i metrukelerin muhacirlerin iskânı için tahliye edildiğini ve bunun da bütçe harcamalarını artırdığı belirtilmektedir. Bu nedenle, Bakanlar Kurulu hükümet konağı olarak kullanılan emval-i metrukelerin boşaltılmamasına ve muhacirlere dağıtılmamasına hükümet konağı ihtiyacı dolayısıyla karar vermiştir.⁸⁶

Hükümet bu dönemde ayrıca emval-i metrukeleri devlet görevlilerine ve memurlara da dağıtmaktadır. Bu amaç için de Ermenilerin ve Rumların geride bıraktıkları malları kullanmaktadır. Buna mukerrerat bölümü kâtiplerinden Munib’in talebi örnek verilebilir. Munib, kendisine tahsis edilen evin birileri tarafından işgal edilmiş olduğunu ve henüz tahliye edilmediğini belirtmektedir. Bu konuyla alakalı olarak Başbakanlık ile Ankara vilayeti arasında yazışma yapılmıştır. Bu yazışmalara göre Ankara’da memurların yerleşmesi için üç yüze yakın ev bulunmaktadır. Bu evlerin ço-

84- Aktaran Tural, Mehmet Akif (1995) “Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32(XI): <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=801>.

85- BCA/BKKG, 030.18.01.01.09.21.4, *Kararname*, 3 Nisan 1924.

86- BCA/BKKG, 030.18.01.02.6.59.5, *Kararname*, 11 Kasım 1929.

ğu da Rumlar ve kaybolan kişiler tarafından bırakılmıştır. Başbakanlık 25 Ağustos 1924 tarihinde Munib'e verilmiş olan evin onun için uygun olduğuna ve derhal işgal edenler tarafından tahliye edilmesine karar vermiştir.⁸⁷ Rum mallarında olduğu gibi Ermeni emval-i metrukesi de memurlara dağıtılmıştır. Adana valisi tarafından Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'ne 9 Ekim 1924 tarihinde gönderilen telgrafta memurların kullandığı emval-i metruke hakkında bilgi verilmektedir. Bu telgraf memur ve askerlerce işgal edilmiş olan emval-i metrukeye dair de bir tablo içermektedir. Tabloya göre, yüz elli adet işgal edilmiş yerden üç ev harici geri kalanların hepsi Ermeniler ve Rumlar tarafından geride bırakılmıştır.⁸⁸

“Şehitlere” Ermeni Emval-i Metrukesinden Mallar

Bu dönem içerisinde Ermeni emval-i metrukesi, geçmişe dönük olarak bir iade-i itibar amacıyla da belirli kesimlere dağıtılmıştır. Yeni kurulan rejim her ne kadar yeni olduğunu, geçmişle bağını kopardığını ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bir kopuş gerçekleştirdiğini iddia etse de İttihatçı kadro ile Kemalistler arasındaki ilişkiler kendini koruyor, ideolojik, politik ve kadro sürekliliği göze çarpıyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonra Kemalist rejime muhalif olan bazı eski İttihat Terakki mensupları tasfiye edilse de geçmişe dönük olarak eski kadrolara iade-i itibar adımları atılmıştır. 31 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen “Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suveri Muhtelifle ile Düçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi veya Tazminat Hakkında Kanun”⁸⁹ bunu göstermesi açısından değerlidir. Kanunun maddelerine geçmeden önce mecliste yapılan tartışmalara bakmak yeni rejimin Ermenilere ve Ermenilerin kırımının karar alıcıları ile uygulayıcılarına dönük olarak nasıl bir zihniyete sahip olduklarını görmek için anlamlı olabilir. Kanun teklifini, TBMM'ye Denizli Mebusu Reşit Bey veriyor. Reşit Bey'in verdiği teklifte Ermeni Suikast Komiteleri tarafından şehit edilenlere verilecek olan emlak ve arazinin emlak-ı milliden [milli emlak] olması isteniyor. Mecliste, kanun teklifinin bu yönüne Sinop mebusu Recep Zühtü Bey tarafından itiraz geliyor. “Bravo” sesleri altında biten konuşmasında Recep Zühtü Bey, şehitlere verilecek olan arazi ve emlakın neden milli emlaktan ziyade Ermeni emval-i metrukesinden verilmesi gerektiğini şu şekilde dile getiriyor: “Bu suretle biz, o suikastları ihtar etmiş oluyoruz. Siz, herhangi bir Türk'e suikast icra eder ve öldürebilirsiniz; fakat biz, onun evladını yarın sizin gözünüzü çıkarmak, kafanızı kırmak

87- BCA/BMGMEK, 30.10.27.158.4, 25 Ağustos 1924.

88- BCA/TİGMA, 272.11.19.36.19, 9 Ekim 1924.

89- Karakoç, Sarkis (1925-1985), Sicilli Kavanin, vol. 3, 1926-1927, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, s. 278.

için, yine sizin paranızla yetiştiririz.”⁹⁰ Konuşmada da görüldüğü gibi Ermenilere dönük olarak intikamcı ve nefret dolu bir açıyla bu kanun meclis tarafından kabul edilmiştir.

Kanun, Ermeni emval-i metrukesinden yirmi bin lira değerinde emlak ve arazinin, Ermeniler tarafından öldürülen, Osmanlı hükümetleri tarafından tehcirde yargılanan ve idama mahkum edilenlere verileceğini içermektedir. Listedeki isimler şöyledir: Talât Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Paşa, Bahattin Şakir, Cemal Paşa’nın Yaveri Süreyya Bey, Cemal Paşa’nın Yaveri Nusrat Bey ve Sait Halim Paşa ile Kürt Mustafa’nın riyaset ettiği Divan-ı Harp kararıyla idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusrat Bey ile Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, firar ve intihar eden Diyarbakir valisi Doktor Reşit Bey ile Erzincanlı Hafız Abdullah Efendi ile Muş Mutasarrıfı Servet Bey.⁹¹

Kanunun uygulamasına bakılacak olunursa eğer, 2 Şubat 1927 tarihinde Bakanlar Kurulu’nun aldığı karara göre Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in eşi Hatice Hanım ile kızları Mezher ve Müşerref Hanım ve oğlu Adnan Beye bir ev ve daire,⁹² 13 Şubat 1927 tarihinde, Bahattin Şakir’in karısı Cenân Hanım ile oğulları Alp ve Celasin’e Şişli’de bir ev veriliyor.⁹³ Hatta bu verdikleri 20 bin lira değerinde olmadığından onu tamamlamak için 31 Ekim 1939 tarihinde Galata’da iki dükkânın üçte bir hissesi veriliyor.⁹⁴ 13 Nisan 1927 tarihinde Cemal Paşa’nın ailesine Feriköy’de 1453 dönümlük bir arsa veriliyor.⁹⁵ İlginçtir ki Biçen Hahoçyan’a ait bu arsa Bakim adlı biri tarafından soykırım sürecinde ele geçiriliyor ve buraya bir mağaza kuruyor. Bunun değeri kendisine verilerek arsa Cemal Paşa’nın ailesinin oluyor. 25 Aralık 1927 tarihinde ise Bedros isimli bir Ermeniye ait olan, Beyoğlu Asmalımescid’deki Arnavud Hanı Urfa Mutasarrıfı Nusrat Bey’in ailesine veriliyor.⁹⁶ Son örnek ise 16 Eylül 1929 tarihinde Avram isimli bir Ermeni’ye ait olan Beyoğlu’ndaki Taşhan ve içindeki dükkânlar Talat Paşa’nın kız kardeşi Kamile Hanım’a veriliyor.⁹⁷ Kanunen Talat Paşa’nın karısı Hayriye Hanım’a verilmesi gerekirken, Hayriye Hanım Talat Paşa’nın kız kardeşinin yardıma ihtiyacı olduğunu söyleyerek Kamile Hanım’a verilmesini istiyor ve karar bu şekilde değiştiriliyor.

90- II. Dönem Zabıt Ceridesi, cilt 24, 109ncu İçtima, s. 602, 29 Mayıs 1926.

91- Karakoç, Sarkis (1925-1985), *Sicilli Kavanin*, vol. 3, 1926-1927, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, s. 278.89- Karakoç, Sarkis (1925-1985), *Sicilli Kavanin*, vol. 3, 1926-1927, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, s. 278.

92- BCA/BKKK, 030.18.01.01.023.7.12, *Kararname*, 2 Şubat 1927.

93- BCA/BKKK, 030.18.01.01.023.7.18, *Kararname*, 13 Şubat 1927.

94- BCA/BKKK, 030.18.01.02.8.106.13, *Kararname*, 31 Ekim 1939.

95- BCA/BKKK, 030.18.01.01.25.49.8, *Kararname*, 13 Nisan 1927.

96- BCA/BKKK, 030.18.01.01.027.70.3, *Kararname*, 25 Aralık 1927.

97- BCA/BKKK, 030.18.01.02.5.47.15, *Kararname*, 16 Eylül 1929.

Görüldüğü gibi, bu kanunla Ermeni soykırımında rolleri belirgin olanlara, Osmanlı hükümetinin mahkemelerinde “tehcir” dönemindeki Ermenilere dönük suçlarından yargılanan ve hüküm giyenlere Kemalistler tarafından sahip çıkılmış, onlara iade-i itibar verilmiştir. Özellikle Kemalistlerin Ermeni kırımında oynadığı rollere dair tartışmalar düşünüldüğünde soykırım suçunu yalnızca İttihatçılara yıkmaya çalışmak yalnızca bu kanun özelinde düşündüğümüzde bile hikâyenin tamamını anlamızı güçleştirmektedir.

SONUÇ

Bu yazı, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden Cumhuriyet döneminin başlarına kadar olan süreç içerisinde, 1915 soykırımı ve sonrasında Ermeni emval-i metrukesinin idaresini ve dağıtımını üç farklı dönemin karşılaştırmasıyla incelemeye çalıştı. ‘Tehcir’ kararıyla birlikte Ermeni malları üzerindeki sistematik kontrol 27 Eylül 1915 tarihinde çıkarılan ilk muvakkat kanuna kadar gizli talimnameler ve yerellere gönderilen telgraflar aracılığıyla yürütülse de, Osmanlı hükümeti çıkardığı hukuki kararlar ile halihazırda varolan ‘yağmalamayı’ meşru kılmaya, yasallaştırmaya çalışmıştır. Sistematik kontrolün en önemli yürütücüsü ise kurduğu tasfiye komisyonlarıdır. Yukarıdaki aktarımda görüldüğü gibi, her üç dönemde devlet, Ermeni emval-i metrukesinin idaresini ve dağıtımını belirli amaçlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirmektedir. Temel olarak, ara dönemdeki İstanbul hükümetinin politikalarını bir kenara bırakırsak, İttihat Terakki hükümeti ve Kemalist hükümet malların dağıtımında üç amaç gütmüştür. Bunlar, Balkanlar’dan ve Kafkaslar’dan gelen muhacirlerin Ermeni emval-i metrukesine yerleştirilmesi ve bu malların onlara dağıtılması; milli ekonominin yaratılması; ve devlet ile toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İmparatorluk sistemi ile ulus-devlet olmanın getirdiği farklılıklar da bu noktada belirginlik kazanmaktadır. Kemalist dönem düşünüldüğünde, Kürtlerin sürülmesi ve Türkleştirilmesi çabalarında Ermeni emval-i metrukesi de kullanıldı. Hem devlete muhalif olanların mallar yoluyla devlete bağlılıklarının kazanılmaya çalışılması, hem de muhaliflere Ermeni emval-i metruke dağıtılması Kemalistlerin İttihat Terakki’ye ve Ermenilere uygulanan soykırıma nasıl bir yaklaşım içerisinde olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Savaş sonrası dönemde İstanbul hükümetleri, uluslararası konjoktür ve iç gelişmeler dolayısıyla İttihat Terakki döneminden farklı politikalar benimsemek durumunda kalmıştı. ‘Tehcir’ kararlarını iptal etmiş ve sürülen Ermenilerin geri dönüşlerine izin vermişti. Ayrıca, çıkardığı kararname ile Ermenilere mallarını geri iade edeceğini de öngörmüştü. Zaten sürülmüş ve kırama uğramış olan bir halkın malları konusunda böyle bir karar alınması, sembolik anlam taşıması dışında pratikte pek bir başarı gösterme-

miştir. Kemalist hareketin yükselmesi ve iktidarı ele geçirmesiyle birlikte mallar konusunda tekrar İttihat Terakki dönemine bir dönüş gerçekleşti.

Diğer bir dikkat çeken nokta ise, malların dağıtımı ve idaresi noktasında yerellerin oynadığı rollerdir. Merkezde alınan kararlar yereller tarafından itinayla ve titizlikle uygulanmakta, tasfiye işlemi bizzat yerel yöneticiler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Hatta malların çoğu, bizzat yerel yöneticiler tarafından işgal edilmiş ve kendi zimmetlerine geçirilmiştir. İstanbul hükümetleri düşünüldüğünde, malların iadesi için yapılan sınırlı çabalar yerel yöneticiler tarafından engellenmiş ve işgal ettikleri, el koydukları malları geri verme konusunda isteksiz davranmışlardır.

En başta sorulan “Ermeni emval-i metrukesine ne oldu?” sorusunu düşündüğümüzde, devlet sistematik bir kontrol dahilinde malların tasfiyesini gerçekleştirdi ve onları yukarıda zikredilen belirli amaçlar doğrultusunda dağıttı. Hukuk da bu bağlamda yapılan tasfiye ve yağma sürecini meşrulaştırmak için kullanıldı. Her ne kadar savaş sonrası dönemde malların iadesi öngörülse de bunu süreci geriye çevirmenin düşünülmesinden ziyade süreci durdurmak olarak yorumlamak gerekir. Her dönem için geçerli olan bir gerçek, hukuki mevzuatta malların iade edileceği ya da korunacağı belirtilmiş olsa da böyle bir pratiğin nadiren yaşandığıdır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara

Toprak ve İskan Genel Müdürlüğü Arşivi

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu

Public Record Office (Britanya Ulusal Arşivleri, Londra)

Files: Records of the Foreign Office

FO 608/108-110-111-245-275 1919

Basılı Birincil Kaynaklar

Bardakçı, Murat (2008) *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi: Sadrazam Talat Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususi Yazışmalar*, İstanbul: Everest Yayınları.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı (1995) *Armenians in Ottoman Documents (1915-1920)*, Ankara.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı (2007) *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı*, Ankara.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı (1995) *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Ankara.

Karakoç, Sarkis (1925-1985), *Sicilli Kavanin*, vol. 3, 1926-1927, İstanbul: Cihan Kütüphanesi.

Kardeş, Salâhattin (2008) *“Tehcir” ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

- Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, vol. 2, no: 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (1908-1918).
- Prime Minister Directorate General of Press and Information (1982) *Documents*, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, İ: 109, 29 Mayıs 1926.
- Türk Parlamento Araştırma Grubu (1993) *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

İkincil Kaynaklar

- Ahmad, Feroz (1999), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçam, Taner (1994), *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları
- (2002) *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2008) *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçuraoğlu, Yusuf (December 29, 1910), "İttihâd-ı anâsır mes'ecesi", *Sır'at-ı müstakîm*, V, 121: 280-283.
- Bakar, Bülent (2007) "Malların İadesi", *Türk-Ermeni İhtilâfı Makaleler* içinde. (Der.) Hikmet Özdemir. Ankara: TBMM Basımevi.
- Bertan, Suad (1976) *Aynı Haklar: Medeni Kanunun 618-764'üncü Maddelerinin Serbi (Bu Maddelerle İlgili Kanunlar ve Eski Hükümler)*, Ankara: Balkan Basımevi.
- Dündar, Fuat (2007) *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2008) *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat Terakki'nin Etnisite Mühendisliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düzceer, Ali Rıza (1994) *Kazandırıcı Zamanaşımıyla Taşınmaz İktisabı*. Ankara: Yetkin Hukuk Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1913), "Üç cereyan", *Türk yurdu*, III, 11: 331-337.
- Halaçoğlu, Yusuf (2001) *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jongerden, Joost (2007) *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatial Policies, Modernity and War*, Leiden, Boston: Brill.
- Kaiser, Hilmar (2007) "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma* içinde. (Der.) Eric J. Zürcher, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 123-157.
- Malmisanij (2006) "Büyüklerine Söyle 'Şex Evdirehim Asla Teslim Olmaz!'", *Serbisti*, vol. 23, s. 55.
- Marx, Anthony W (2002) *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Migdal, Joel S., Atul Kohli & Vivienne Shue (1994) *State Power and Social Forces: Domination and Transformation in the Third World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Olson, Robert (1992) *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İşyanı*, Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Süslü, Azmi (1999), *Armenians and the 1915 Event of Displacement*, Ankara: Kök Series of Social and Strategical Researches
- Tilly, Charles (1999) "Survey Article: Power-Top Down and Bottom up", *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 7, No: 3, s. 330-352.
- Toprak, Zafer (1982) *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Tural, Mehmet Akif (1995) "Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32 (XI).
- Zürcher, Erik J. (2001) *Turkey: A Modern History*, London, New York: I. B. Tauris.

Mutlak Mozaik

Ulaş Güldiken*

Giriş

Tarih sahnesi ne köpürmeyecek denli durgun bir deniz, ne engebesini sadece buğday başaklarının oluşturduğu uçsuz bucaksız bir ova. Onun ilk topluluklardan bu yana değiştirilebilir ya da değiştirilemez olarak görülmüş yasalarına bitmeyen yüklenme; değiştirilmek istenen ve değiştirilmek istenmeyen yapılarını yorumlayarak; arzuların, güçlerin varlığını gerçekleştirmek üzere yeni siyasal bakışlar oluşturmuş tüm tarihi varlıkların sunduğu renkli sahne bu.

Var oluşları bakımından mutlaklık sınırlarını içeren her geçmiş ögesi şimdi üzerine ne ağır ve önümüzü görmeyi zorlaştıran; hafif ama önümüzü görmeyi yüzeyselleştiren yükümlülükleri yüklüyor. Hem gelecek inşası kavramsal bir ipotek altında çünkü geçmişin izini tümenden bir tarafa atamıyoruz, hem kültürle bağlam kuran dil uzamımızın temellerinin alışkanlıkları benzer mantık ilişkileri içerisinde hareket etmemizi dayatıyor.

Aynı zamanda bu ağırlıklar; geçmişin kapsama alanında açılan her oluşumunu ondan soyutlanamayacağımız birer gerçeklik ögesi olarak ve geçmiş tarihin çeşitli ve çoklu yapısını yeniden yerin yüzeyine getiriyor. Dolayısıyla her kuşağın her yeni okuması veya sorgulaması, bu zemin-den hareketle yapısal bir tarihe uzanımı içeriyor.

Örneğin çeşitliliği veya çokluğu müzeleştirip, bellek nesneleri olarak koruyup dondurmak; yani tarihi mümkün bütün sınırları içerisinde, yaşana-

* Galatasaray Üniversitesi, Felsefe Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi.

bilmiş bütün zeminiyle beraber sunmak çabalarından biri. Böylelikle tarih platformunu total bir bakışla canlı olarak bütün zamana taşıyarak görmeyi olanaklı kılmak, tarihi daha yerel ögelere dayandırır. Bir diğeri şimdinin gücü ve egemenliğine dayalı yıkım; dolayısıyla güçlerin dengesinin yarattığı ve tarihin her şimdisinde değişebilen varlıkların keyfine kalmış bir perspektife terk ediliriz. Bu keyfiliğin çıkaracağı sonuç, mevcut tarihsel algı ve paradigmanın gereği kaynağı olabildiğince tekleştirmek ve gerçeklik zeminini onun üzerine kurmaktır. Olabildiğince tek tattan ibaret ve küstah bir tavrı vardır bu hükümranlığın.

Dolayısıyla bu ağırlıkların referansları aşırı yüklemeler olarak tarih ve tarih felsefesi bakımından, tarihsel yapıların farkları arasındaki alanı açmakta birer engel olarak mı karşımıza çıkmakta. Çünkü gelecek inşası ilerleme kaygısı içerisindeki düşünce bakımından daha kolay yöntemleri içerir. Bu aynı zamanda toplumların yönetsel ve kurumsal mantığının bir sonucudur da. Geçmiş odaklanmayı çok gerekli görmeyen reel zeminden hareket eden ve böylece tarihsel çatallaşmaların varlığına dair izleri görmezden gelen bir tavidir bu.

Ya da aynı ağırlıklar, farklının kıvrımlarının keskinliğini bilebilmemiz için birer özdeşlik kodu olarak da üzerimize yapılmış olabilir. Yani hatırlamamıza olanak sağlayan ve böylece sürekli kaynakla kurmaya çalıştığımız özdeşlik ilişkisi bağlarını koparmamaya çalışıyor. Eğer buradan doğru birlikte akmış bir tarih akışı ortaya çıkıyorsa, birliktelik zeminini oluşturan yapılara atfedilen çatı kavramlar ya da sınır durumlarına ilişkin söylem daha derin dalışları göze alarak dile gelmeli.

Yukarda değiştirilebilir olarak gözüken ama değiştirilmek istenmeyen yapılar olarak belirlenmeye çalışılan bunlardı. Tarihin çeşitlilik kaynakları ve onun çoğul olarak yansımasına kaynaklık eden her şey. Bunların değiştirilmesi mutlak olarak her bir parçanın birincil doğasından kayboluşları içermesini gerektirir. Bir tarafın yani problem olarak yansıyan durumun muhataplarından birinin değiştirilmesine karşı belirttiği şey, bu çoklukların varlıklarına dair koruma çabası içinde olmasıdır. Bu onun varlığının kodlarını ve mantığını oluşturuyor. Diğer muhatap ise değiştirilmez denilen değiştirmek için bir hamlede bulunma girişimi ve öznelere kendisidir. Tüm fetih ilişkileri/ çöreklenmeler/ işgaller/ benzeştirmeler bu çabanın sonuçlarıdır. Farklılık içerikleri oluşturan/ başkalık oluşturan yapıları homojenleştirmek, dünyanın akışlarını tekleştirmek/ beyazlaştırmak; değiştirilemez olarak görülmüş ve topluluklarca özsel doğaları olarak görülmüş bütün kodları silmektir. Tarihsel kavşaklar bakımından tarih boğumları yaratan, çatışma nesneleri yaratıp duran dünyanın siyasal düzeninin mecrası bu. İlkın bitmek bilmeyen yüklenme olarak kastedilen buydu. Tarihe ve dolayısıyla onun güçlerine, akışına, öznelere, çoğ-

rafyaya, suya, atmosfere ve kim bilir daha nelere ilişkin müdahalelerin yarattığı önceki doğa ve dokularla farklılaşmanın getirdiği bu yeni görüntü karşısında ısrarla direnen ve saldıran öğelerin varlığı, aynı zamanda bu yatağın bu şekilde yol almasının da öznesi oluyor.

Bu yapıları hafiflikten sayıp geçmiş ayak izlerini hafifsemeye kalkışmak veya küçümsemek, seyirleri keyfilikle yapmaya kalkışmak, 'aradalık' alanlarının kolayca inşa edilebileceğine dair kent soylu bakışlarla varsayımlarda bulunmak; yüzeyle bu çok sıkı ilişkinin derinlikler tarafından yutulmaya doğru çekilebileceğini ön görememektir. Çapraşık olarak ilişkilenmiş her topluluğun derisinin altında var olan gizli yasaların, uygarlığın kızgın demirleriyle dağlanarak yok edileceği ya da soyularak okunabileceği pek hafifçe akla güven olabilir.

Başka kitlelerle arasındaki damarların belirsiz bir yerde aniden kesildiği, kendi içinde bir akışın olduğu çokluk belirten belirsizlerin iç kıvrımlar geçirerek daha yerel ve alta karmaşık davranışları gösterdiği doğru ise ve bu şayet mozaik olarak tanımlanırsa; tarih belki daha fazla çeşitlenmiştir ve belki de daha da çeşitlenerek mutlaklık sınırlarını zorlayacaktır. Bu çeşitlenmede ve renklenmede farklı sesleri vermek üzere aradaki sertliği hissettiren birkaç açılım izleğini ve girişte kurulmaya çalışılan bağlamı ortaya koyalım öyleyse.

Mutlak Mozaik

Mozaik sözcüğü etrafında kurulmaya çalışılan ilişki, kökenini bu kadar değişik renkte küçük yapının bir arada oluşundan alır. Yoksa her bir yapının kaçınılmaz olarak bir araya gelmeye çalışması üzerine kurulmuş bir platform yok ortada. Yani değişik yapıda ve adda birçok fonu bir arada başka şekilde bulabilseydik, pekâlâ ona da bir göndermede bulunabilirdik. Örneğin bir çiçek bahçesi veya arıların konduğu yaylaların renk ve koku cümbüşünü de düşünebiliriz. Ki bunlara da bir göndermenin olduğunu zaman zaman şiirsel öğelerden, değişik üslupta sunumlardan bilmekteyiz. Ama politik ama edebi; mozaığın ortaya koyduğu görüntü üzerine yapılan görüntülerden bir kasıt var. Ve dolayısıyla hem o kasıt hem görüntünün nasıl yansıdığını, hem de içerdiği sınır durumlarını gözeterekten; aynı zamanda görünenin ötesinde ve derininde bir mutlaklık barındırdığını iddia etmeli. Bağlamı burada yakalamaya çalışırsak; aslında kastın yani politik temalı göndermelerin kastını aştığını söylemek gerek. İyi de 'biz bir mozaığız' derken, kastımız neyi işaret ediyor. Durgun ve hareketsiz ve sonsuz olarak biz bir arada her hangi bir aşınmaya uğramadan ya da bir eklentiye maruz kalmadan -ki ikisi de bir başkalaşımı içerir- öylece durmadığımıza göre, sürekli ve aynı ritimde bu türden göndermelere kaynaklık eden yerin tasvirinde bir sorun var demektir.

Bir; bu tasviri gerektiren kasıt politik argümanlara sahip olduğu üzere bir tarafın ağırlığını taşıyarak, mozaikçi oluşturan bir yapının egemenliğini kurma üzerine bir tehdidi yüksek sesle dillendirilebilir. Yani aslında başından beri bir mozaikmişçesine bir arada yaşanmadığı halde, mozaikçi tek tabaka halinde korunmasına yönelik söylemler bir bastırma tekniğidir. Ortada soluklaşan renklerin varlığı söz konusuysa, hâkim ve siyaset etmek isteyen bir rengin çınlaması şüphelidir. İki; varoluşunu gerektiren öğelerin gittikçe soluklaştığını gören bir yapının, acizce yine aynı tabakanın varlığını/mozaikçi hatırlatarak diğerlerini etkilemeye çalışması sönük ve yersizdir. Bu gözlemler üzerinden; mozaikçi yapısı esas olarak alındığında tüm bu kasıtlar boşlukta yankılanıp durmaktadır.

Mozaik yapısının ortaya koyduğu görüntüye bakarsak; sınırların ve renklerin bir arada sunumunu net bir şekilde izleyebilmekteyiz. Yani birinin nerede bittiğini, diğerinin nerede başladığını ayırt edebiliyoruz. Elimizdeki görüntüye bakarak hangi renkteki yapının nerede olduğunu söyleyebilmek ve bu dağılıma ilişkin daha seçili bir adlandırmalar ve sayılar ile ifade etmek olanaklı hale geliyor. Bu açıklıkta bir zemin varken, mozaikçi dair bir benzeştirme yaparak coğrafya, kültür, topluluk, üretim vb. değerlerinin fiziki dağılımlarına ve varlıklarına ilişkin resim çizmek, edebi bir anlamlandırma dışında bir ifadeye sahip değil. Çünkü bu yapıların hareketliliği hiçbir zaman böylesine sabit bir görüntüyü vermiyor. Elbette bu değerlere ilişkin istatistikleri ileri sürmek, onlara ilişkin oranlar yapmak, dağılım grafikleri çizmek mümkün ancak homojenleştirmek ya da izole etmek mümkün değil.

Şimdi benzerlik kurulmaya çalışılan iki öğe var: biri mozaik ve onu bildiğimiz haliyle ele almak, diğeri bir gönderme olarak benzerlik ilişkisi kurulan çoğul değerlerin varlığı. Yani hem mozaikçi yapısı gereği tabakada yerleşik duran yapılar arasında belli sınırlar var, hem de küçük renkli taşların üzerine yapışık halde oturduğu bir yer ilişkisi var. İşte mutlaklık içeren yerlerden birini burası oluşturuyor. Bir taraftan diğerleriyle bir komşuluk ve sınır durumu, bir taraftan beraber bir resimde görüntülenme isteği. Çoğul değerler bakımından, onu oluşturan karakterlerin tarihsel varlığı ve diğerleriyle fark yaratan geçmiş oluşumun ortaya koyduğu çatallaşma ve şimdiki varlıklarının bu geçmiş üzerine kurulu gerçeklikten ötürü karşılıklı cephe konumu, yine bir mutlaklığı barındırıyor. Burayı değiştiremiyoruz artık; bilinen geçmişin değiştirilemez gerçekliği.

Burada mozaikçi metaforik bir şekilde mutlaklıkla beraber sunumunu yapmaya çalışmanın anlamı şuydu: Kurulmaya çalışılan ilişkilendirmenin yarattığı problem ve sakatlığa işaret etmek, bunun yanı sıra mutlaklık durumunu oluşturan yapıları ortaya koymak. Derz, kan, tortu, bazen su üzerinden bağlam kurma bir izlenim, aynı zamanda bazen gerçeklik pa-

yı taşır. Yani arada hem ayrılığı, hem de aynılığı oluşturan ne türden bağ varsa, onlara ilişkin görülene ya da ortadaki gösteriye neden olan güçleri göstermek.

Derz' İlişkisi

Derz yapısı; zamanla incelmış ya da kökensel olarak zaten ince bir çatlağı andıran geçirimsizliği yüksek yatakları açan, ardında geniş uçurumlar bırakmış ve uca doğru sivrilen bir yarılma hareketidir. Bu yarılmadan arta kalan bölünmüş kara adacıkları halinde yükselen uygarlık kabartmaları, insanın kültürel kümeleşmesine yataklık yapmış ve üzerinde insanın toprakla ilişkisine yer sunmuş olan zeminlerdir. Derzin açılmasıyla, kalabalıklar halinde olan popülasyonun ayrışmasının gerçekleşmesi ve derzle birlikte ayrışan popülasyonun varlıkları arasında kültürel dokunun farklılaşması bunun bir sonucudur. Derzin uzanımı sürdükçe, üzerinde ortaklaşmış karakterler silikleşir ve kümeler halinde yaşama alanı olarak belirlenen coğrafya parçalarıyla aidiyet oluşur ve böylece orası dışarıya karşı diğer topluluklar karşısında korunması gereken bir yer olarak ilan edilir.

Bu ilan, keskin bir kıvraklığa sahip olan sızma hareketinin yarattığı toprağın, ıslaklık ve verimliliği üzerine yerleşik düzenini kurmuş olan geçmişin önce ayak, sonra el izlerinin temeli olmalı. Sızma; kırıla olan buluşma ve kırıç üzerinde verimliliğin keşfedilmesi, sızmayla mendereslerin oluşumu ve buraların kaynak olarak kurulumudur. Uygarlıkların bu mekânların etrafına yerleşmesinin anlamı budur.

Niçin önce ayak izleri var taşların üzerinde? El ile yoklamadan önce, ayaklar altına aldığımız toprakla ilişkimizin önceliğinin, yenilgi tarihiyle bir yan anlamı olmalı çünkü. İstilayı ayaklarla yapıyoruz zira. Ayaklarla başlayan bir sızmaya eğilimliyiz ilkin. El ile dokunmaya cesaretin olmayışı, onu hissedeceğinden ötürü ele geçirmekten vazgeçileceği korkusu, dolaşısıyla ayaklar altına alıp önce çiğnenen ve böylece elle kavranabilir bir kıvama getirilen bu 'başka'nın varlığını gerçekleştirdiği yerin işgali, işgal edenin işgal edilen karşısındaki baştan yenilmişliğinin kayıt dışı ifadesidir. Çünkü işgal edilenin cazibesine çoğu zaman kapılıp gidilir ve yutulur.

Tortu İlişkisi

Sızma hareketi dediğimiz; yığınları ötelediği gibi, taşıdığı tortuları vadide biriktirebiliyor da. Verimin koyuluk dağılımının coğrafya izdüşümündeki

1- Kürtçe' de derz kelimesi çatlak anlamına gelir ancak; daha çok sert cisimlerin çatlağı için tercih edilir. Örneğin kaya, duvar, kemik için kullanılır. Ayrıca yapı mimarisinde de teknik bir terim olarak bir anlama sahiptir.

kaymasının sürekli ton değişikliğidir bu. Bu ton değişikliğinin bir çekiciliği olmalı ki, yeryüzü üzerine kümeleşmeler koyuluk sınırlarının değişimlerini uyarlayabiliyor. Pekâlâ tortu kokabiliyor da, dolayısıyla burada bir kokuşma görünmekte. Kokan ve onunla beraber kokuşan yerleşimle yerleşğin ilişkisidir burada bahsedilen.

Italo Calvino, “Görünmez Kentler” kitabının “Sürekli Kentler 1” başlıklı kısmında, adeta yerleşğin yerleşikte yarattığı krizi dile getirir:

‘Çöpçüler yüklerini her gün nereye götürür, bu soruyu kimse sormaz kendisine. Yanıtı herkes bilir: kent dışına. Oysa her yıl genişler kent. Çöplükler geriye çekilmek zorunda kalır; atıklar arttıkça çöp yığınları yükselir, katmanlar çoğalır, daha geniş bir çembere yayılır. Ayrıca şu da var; Levonia’nın yeni şeyler yaratma yeteneği geliştikçe çöpün özü de iyileşir; zamana, hava şartlarına, fermanstasyona ve yangınlara meydan okur.’ (Calvino, 2007: 156)

Yani kokuşan her yeri terk ederken veya üretimin özü değiştikçe, teknik ilerledikçe hem bir meydan okuma, hem niteliğin değişimi başlar. Yani tortuya neden olan toplumsal gelişim ve değişim hem nitelik değiştirmekte, hem de tortunun bir versiyonunun birikmesiyle fiziki yerleşmenin dokusu da değişmektedir.

Yerleşiklikten edinerek yer edinen kodlar yere biçim verilerek yerin kabuğundaki yeni formların oluşumuna neden olmakta ve hepten bir kültürün filizlenmesi veya kültür fişkırması olarak da yansıyabilmektedir. Kazma vurulmayana dek kucağında yattığımız toprağın sertlik tonunun, derimizin gevrekliğinin kıvamını içermesinin nedeni ne olmalı ki, onu okşadıkça yumuşayan bir gerginliği yaratıyor.

Sızma; bir doluluk içerdiği gibi, boşluğu da içerir. Saydam gibi görünen bu boşluk, geçirimsiz bir buz katılığı gösterebiliyor ve o ara alanı açmak, seyreltmek kütleler arası geçirgenliği artırabiliyor da. Yapılar ve topluluklar arası uzlaşmaları içeren, her ne kadar mutlak bir eşitlik ilkesi üzerinden inşa edilmiş olmasa da, ‘kamusallık’ denilen alan, kütlelerin aşındırmasıyla ve arada kütlelerin daha rahat hareketlenebileceği bir platform olarak inşa edilmiş. Ortak Pazar, ortak dil, üst kimlik, vatandaşlık-yurttaşlık ilişkisi... Dışında ise, tersi yönde içe doğru daha fazla gömülmüş keskinlikleri daha belirgin, ayırt edilmesi daha mümkün bir koyuluk olarak yerlerini muhafaza ediyorlar.

Bu türden topluluklar ve yapılar arasında, ortaklıklara dayalı derzi ortadan kaldıracak birleştirme gibi bir geriye dönüş olanaklı olmayan bir zeminde uçurumu taşıyor ve orası bir yırtığı barındırıyor. Orası restore edilse ya da moloz deposu olarak boşaltım yerleri olsa dahi, üzeri kaplan-

miş zemin, dibine doğru çöküyor yarığın. Dolgu kıvamı nasıl olursa olsun yamadan daha fazla bir bütünlüğü sağlayamıyor. Bütün restore çabalarının orijinallikten daha fazla uzaklaşma belirtisi budur işte. Bu doğrudan gösteri alanı ve karşılıklı repliklere dayalı zorunluluk öğeleri taşımanın dışında bir içtenliğe sahip değil. Öylece modern davranış kalıpları olarak klişe ve söz oyunlarına dayalı diller arası, kültürler arası bir boşluk alanı olarak üzerimize yayılan çatının bir gereği ve sadece birbirine dokunmayan entegre yapılar şeklinde iç içe hareket ediyorlar. Dolayısıyla, sınır durumu kestirilemeyen ve nedenini değişik kaymalardan alan bir ara durumu oluşuyor. Bunun için Amerikan toplumlarında değişik kültür gruplarının bir arada oluşuna ilişkin karşılık gelen iki metafor dikkate değer: Melting pot ve salad bowl.²

Politik insan, farklılıkların saçakları arası açının büyüyen bir eğri göstermesinin, daha fazla dallanıp budaklanmanın gelecek üzerinde ağır ya da hafif bir yük olduğunun ekonomisini yapacak karakterde değil. Ve gelecek her kuşağın bu yapıyı seçme özgürlüğüne sahip olmadan devralacağını bilerek, bu gösteri sahnesine müdahale edecek çabada da değil. Ötede adım atanın sıcaklığına olan bir ihtiyaçtan ziyade, öteden geçenin bıraktığı boşluktan doğan soğuk basıncın etkisinde hala. Birbirine teğet geçen akışların, her hangi bir temas olmaksızın, iç içe geçen boruları resmeden bir dış görüntüsü var bu modern yapının. Her akışın kendisini barındırdığı yeryüzü, bir adacıklar toplamı ve herkesin kendi adasının ritüellerinin günlük yaşamın üzerine hapsedildiği bir zorunluluk artık. Ötede duran sadece bu entegre yapının varlıklarından biri olarak görüldüğüne göre, eğer ortak bir çatı altında durmak başkılığın mantıksal bir sonucuysa, her şey bu politik varlığın devamı içindir.

Levinas, 'başka'nın politik kimliğinin ve resmi yapının algısının dışında mutlak indirgenemezliğini vurgular;

'Şeylerin yasalarını koyarak farklılığı ve aynılığı uzlaştıran bilinç mitosu, felsefenin büyük mitosudur. Bu mitos, Aynı'nın totalitarizmine ya da emperyalizmine dayanır. Aynı'nın evrenselliğiyle tanımlanan idealizm, onu en sert biçimde reddeden felsefelerde bile mevcuttur. Tarih, insanı kendi kendisiyle, diğer insanlarla ve şeylerle karşı karşıya getiren çatışmaları azaltma amacı güdüyorsa, bu azaltma, insanın başlangıçta kendisini engelleyen şey üzerinde ege-

2- Melting pot erime potası anlamını taşıyan, değişik kültürlerin kaynaşması ya da başka bir forma doğru başkalaşmaları; salad bowl, salata örneğinden yola çıkarak her sebze ya da meyvenin tatlarını koruduğuna dair örnekleme. (mutlak olarak bu tatlar karışım haline geldikten sonra dilde bıraktıkları tat başka bir kıvamda olacaktır ve dil bunları her bir öz tada göre ayırt etmeden alacaktır.)

menlik kurmasıdır aynı zamanda. Her başkalık ortadan kalkar.'devamla, 'İnsan, bir Ben ya da bir vatandaş olarak düşünülür-karşılıklı ya da simetri yoluyla erişemeyeceğimiz başkalığın indirgenemez orijinalliği içinde düşünülmez aslında.' (Levinas, 2003: 117)

Tarihe ait olan sızma, insanın teklileşmesini ya da tekli kalmasını engellemiş olabilir. Bunu şayet olumlamak mümkünse; çoklu yapıda olan öğelerin arasından sızmayı kurutmaya çalışmak, bir çölleşmeyi içerebilir (desertification). Bu aşamadan sonra sızmayı önlemek ya da kaçığı engellemeye çalışmak, sınır yapılarını deforme etmeyi hızlandırabilir. Hız tanımayan, karşılığı kestirilmemiş bir deneme cesaretsizliği değil bu; daha çok, düşülecek bu karanlık ortamın bize her hangi bir şey sunup sunmayacağının endişesidir. Bu salt biçimde dümdüz zeminin, yani tutunacak yer yokluğunun kavrayışsızlığının kişiyi düşüreceği gülünç duruma karşı ihtiyat belki de. Bunun siyasasını düşünmek ya da ekonomisini yapmak, bu denli tereddüt içindeki kapı eşiklerindeki akılcı ve politik insanın vahşetidir.

Kan İlişkisi

Kan; daha yoğun ve ağır bir akışkanlıkla süzülen ve iz bırakan, yıkamakla lekesi geçirilemeyecek olan, tırnak aralarına /derinin kırışıkları arasına dek sızabilmiş bu bordo vişneçürüğü pıhtılaşan yumuşaklıktır aradaki. Göz çanaklarına bir perde gibi inen kan, hatırlayış alarmıdır bu yüzden; olay yerinde, yatakta, alanlarda, metal uçlarında; duvarlarda saçılmış çelik güllerdir ve buradan içeri adım atılamaz. Diğer sıvılar gibi seyreltilebilen, buharlaştırılabilen ama dibine iz bırakan, kurudukça pullanan bir nar kızarıklığı; kurbanın asli imgesidir. Kanla yıkanmayacaksa kan, başka bir sıvıyla kazınmaz yerinden ve yerinden kazılmamalıysa, üzerine gri tozların örtülmeşiğine müsaade edilmeyecekse; kan dökmeyele sonuçlanmış bir çatışmayı, diğeriyle olan uzaklaşmayı nasıl ortadan kaldıracabileceğiz. Buna tanık olanların ölmesiyle ya da fiilen yok oluşlarıyla unutulmaya maruz kaldığında, aynı atanın kandaşları birbirlerini bağışlayabilecek mi? Şayet mutlak bir unutma mümkün ve toplulukların birbirlerine karşı kullanmayacağı bir hatıra değilse.

Derrida, "Bağışlama ve Kozmopolitizm" makalesinde, Güney Afrika deneyiminden yola çıkarak bu türden meselelerin anlam dünyasına ilişkin temel zeminler sunuyor. İşlerin daha da zorlaşmasına belki de neden olabilecek üçüncü ya da anonim yapıların araya girmesi bakımından şu sözlere yer verir:

"Üçüncü bir taraf araya girer girmez, kesinlikle tam anlamıyla saf bağışlamadan değil, ancak genel aften, uzlaşmadan vb. söz edilir."

Aynı şekilde, makalede bir kurbanın karısının sözlerinden yola çıkarsak:

“[Bir komisyon ya da bir yönetim bağışlayamaz, nihayetinde bunu yalnızca ben yapabilirim (ve ben bunu yapmaya hazır değilim.)]“

Bu sözleri Derrida ‘iştirilmesi çok ağır sözler’ olarak ifade eder. Yine bir mutlaklık anına işaret olarak:

“Belki de bu kadın, yine başka bir şeyi öne sürmek istedi: eğer birisi bağışlama hakkına sahipse, bu, üçüncü derecedeki bir kurum değil, yalnızca kurbandır.” (Derrida, 2005, 53-54)

Kana dayalı bir ilişki kadar ya da onun üzerinden gönderme yapılacak bu denli sert başka bir değer yok olsa gerek. Yerel bir değeri ayaklar altına aldığınızda da bu böyle. Sonraki kuşaklar açısından bunu sindirmek kolay olabilir. Ancak yaşayanların birbirine aktardığı canlı bir tarihsel aktarım, bağışlamayı güçleştiren etkenlerden biridir; üstelik karşılıklı uzaklaşmayı ve çatışmayı körükleyen örnekler mevcutsa, bu canlılık sürmeye devam edecektir. Dolayısıyla anonim ve onun yıkımı üzerinden öfkeyi sağıltacak bir yapıyla mı kan sızmış araya? Devlet türevinden bir yapıyla da bu, onun bir şekil yıkımıyla öfkeye dönüşmüş enerji alınabilir. Neticede bu anonim yapıyla karşı karşıya olmayı gerektiren hoşnutsuzluklar, çatışmayı doğuruyor ve bu çatışmayla, bu yapıya dayanan toplulukla öteki topluluklar karşı karşıya geliyor. Bu noktada, kan taşıyanların, yani bu toplulukları oluşturanların arasına kan sızmışsa bağışlama olanağını yitirebiliyoruz. Ve işte, ancak kanı kanla yıkayabiliyoruz ve artık birleştirecek tek unsur, akan kanların aynı yatakta bir birine karışması oluyor. Bu nedenle birbirlerini en iyi anlayacaklar, kurbanı en yakın olanlardır; tabi benzer şiddette öfkeyi de barındırarak. Bu mutlak olarak böyle olduğu için burayı ne göz ardı etmek mümkün, ne de bu hislerden ve durumdan kurtulmak.

Lineer ilerleyen bir tarihin aksine, tarihin bu oluşumlarının hareket tarzı elips karakterde şekilleniyor. Süreç olarak bu kadar çatallaşmamış ve görece daha az kompleks yapılar, en yakın bağlarını kan üzerine kuruyorlar ve elipsin şiştiği bölge benzerliklerin, uyuşmaların üzerine inşa olunan tarihsel platformlarla dolu. Aşiret, klan, kabile, devlet, konfederal yapılar, komünler, her türden topluluksal ifadelerin birkaçı. Ama kanın söz konusu olduğu yer en altta ve dolayısıyla bu durum bütün topluluk çıkarını unutturacak bir deli tavrın oluşumuna sebebiyet veriyor. Çünkü yeni bir vücuda doğru farklı mayalardan gelen ekşi tadın, insan iskeletinde yerleşik bir çanakta yoğrulmasıyla birlikte, yukarı doğru bir heykel yükseliyor. İşte insanın heykeltıraşın elindeki figüratif platformudur bu. Farklı ve sert kaya damarlarının açılmasıyla boşalan akışkan, şimdi yeni

bir kuşağın çocukları olarak gözlerimize doluyor. Onun bedeninde ortak ailenin kan bağlarının düğümlerinde asılıyor özdeşliklerin kurulduğu değerler dünyası. Bu ortaklığa ilkin dahil olunuyor, bu dahil olunma zaten önceden hazır bir ortaklığın mevcudiyetinedir. Diğeri de farklı ortaklıklardan gelenlerin birbiriyle yeni bir ortaklığı yaratması ve topluluğu büyütmesidir.

Topluluk zaman aldıkça öznelere yüzlerinin birbirlerine dönük olması, birer yüklenme hareketi olarak her bir öznenin sırtında bir kambur mu; öne doğru bir itme şeklinde çemberden merkeze, yeri geldiğinde bükümlenmeyi gerektiren. Yani etrafında kümelenecek bir özdeşlik ilişkisiyle katılaştıran fanatizm odakları gibi. Herhangi bir dış tehdit karşısında homojenliğin keskinleşmesi, bir tarafa doğru ritmik bir kaçış ya da ritmik bir kenetlenme. Ya da karında bir yüklenme, gebelik mi soyların akışını mümkün kılan; biyolojik olarak dik yürümeyi gerektiren bir gudurur ifadesi aynı zamanda. Hem gücün niceliksel ifadesi, hem gelecekte de bu ortaklığın taşıyıcısının varlığına olan inanç ve güvenin yansıtılması, çocuk yapılmasına verilen derin anlamın kan bağıyla olan ilişkilerinden birini oluşturuyor.

Kardeşlik İlişkisi

Ekonomize edilen bir söylem olarak kardeşlik söylemi, bütün tarihselliği içinde; içinden doğulmuş kaynak olarak, hangi toprağın üzerinde ortak göbek bağı taşıyor ki? Bize hangi coğrafya analık ya da hangi siyasal sistem babalık yapıyor da, kardeşliğimizi ona borçlu olduğumuzu söyleyebiliyoruz? Buradaki 'baba' ki; bütün coğrafyalar üzerine tecavüz ilişkisiyle çöreklenmiş olarak sırtıyor zaten. Devlet gibi anonim türden yapıların somurtkan bir baba tasviri var bu nedenle. Bu babanın, kardeşlik bağının kaynağı olması konusundaki meşruluk ilişkisi bir gayrilik içeriyor. Dolayısıyla aynı babanın etrafına inşa edilen ailesel çatının kardeşliği piç öğeler taşıyor. Aynı ananın çocukları olarak değişik zamanlarda kanımıza giren başka kandan babaların üzerimizdeki gölgesinin kanımızdaki karşılığı, bir çeşit mutasyondur. Her baba, önceki çocuklarıyla kardeş kılmak adına, ötede duran kendi aralarında öz kardeşlerin coğrafyasının yatağına girip, annemizin koynunda yeni nüvelerin tohumlarını ektiriyor. Böylelikle her yeni babayla, annemizin önceki çocuklarından daha farklı kuşaklar geliyor. Aynı şekilde, babanın değişik analardan gelen çocuklarını, aynı değerler etrafında nasıl tutacağı da muallâkta kalıyor. İşte bin yıllara varan ortak değerlerimizin ortaklığına ilişkin yapı burası. Aynı annenin kucığında, aynı babanın varlığının, koruyucu bir figürü getirmesi gerekirken babanın kardeşlerden biriyle geçmiş kan ortaklığı özlük ilişkisini bozuyor. Çocuklarından birini daha fazla seven ya da kayıran bir babayı, diğer çocuklar aynı hislerle sevmek zorunda değil.

Sonuç

Yöntemleri açar ve sunarken Levinas'ın 'evrenselleştirme' fikrine ilişkin olarak şu tespiti hatırlayalım:

“Tinler arasında, bir kan ortaklığına dayanmayan her rasyonel benzerleştirme ya da mistik benzerleştirme zan altındadır.” (Levinas, 2003, 48)

Birlikte yaşamak uğruna üzerimize gerilen derinin, bağlam ve söyleminin sakatlayıcı öğeler içermediği konusu kuşkuludur. Kaynakları görmekten ve kaynağı kurutarak yeni akışlar yaratmaya çalışmak, politik güce sığınmış gizli tekleştirmek isteyen hükümleri içerir.

Bir; çoklu düzenekte yerleşik olanları korumak üzere mozağin varlığı, 'öteki'ne ilişkin olarak koşulsuz bir birliktelik, kan bağısız ve yüz yüze bir ilişkidir.

Üzerine kan sıçrayanın bireysel tarihinden-deneyimlerinden ve bu tarih üzerinden, geleceği inşa etme girişiminin izleği (elbette 'kurban'a ilişkin mutlak bir affetme imkânını saymazsak) üzerine kan sıçramış olanın affına, yani kurbanla ortak kan bağına taşıyanın hükmüne politika yapmaz. Bu nedenle kurbanın en yakını, yani onun yokluğuna ilişkin en derin sarsıntıyı yaşayan kişinin bağışlama hakkı hep saklıdır.

İki; aradaki dolgunun varlığına, yani bir arada tutan her ne ise, ona rağmen mozaği oluşturan yapılar arası geçirgenlik gerçekleşmiyor. Karşılıklı bir sınır koruması içerisinde öylece varlıklarını koruyorlar. Bazen mozaik yapıları kırılabiliyor/çatlayabiliyor ya da dökülebiliyor ama parça yer değiştirse de, yine önceki saf özelliklerini yeni yerinde de gösterebiliyor. Yapıların mozaik sertliğinde bir arada olabileceği veya yaşayabileceği önkabülü, mutlak bir geçirimsizlik ilişkisini varsayar. Her yapı ya da topluluk kendi saflığıyla öylece karşılıklı bir konumlanış içerisinde duruyor. Aralığı oluşturan ve bir aradalığı gerçekleştiren şey, karşılıklı ya da birinden diğerine doğru her hangi bir karakteri taşıyacak özellikte değil. Kamusal bir üçüncü haldir; hem bireysel, hem toplumsal babalığı indirgeyemez. Kamusalığa neden olan ve onun temellerini yaratan bir uzlaşma zemini, birinden ve diğerinden alıntılanmış heterojen bir üst kimlik yaratır. Üstten bir basınçla ve git gide kanıksanarak iç içe geçmiş olmanın kipleri oluşuyor. Sonuç olarak; birinden daha fazla aşındırarak ve diğerinden daha fazla tonun hakim kılındığı bir benzeştirme basıncı, bir tarafı sakatlayarak, diğer tarafı daha fazla yaygınlaştırarak, birlikte yaşam alanının koşullarını zorlar.

Kaynakça

- Calvino, Italo. 2007. *Görünmez Kentler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Derrida, Jacques. 2005. *Bağıslama ve Kozmopolitizm*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Levinas, Emmanuel. 2003. *Sonsuza Tanıklık*. İstanbul: Metis Yayınları.

Sosyal Bilim Yöntemi Olarak Komplo Teoriciliğinin Açmazları: K. Murat Güney'e Cevap

Deniz Yüksekseker*

Mayıs 2009'da yayın hayatına başlayan *Toplum ve Kuram* kitap dizisi (ya da dergisi) pek çok kişi gibi beni de heyecanlandırdı. Kürt İnceleme ve Çalışmaları (*Lêkolîn û Xebatên Kurdî*) alt başlığıyla yayınlanan dergi, tanıtım yazısında "Türkiye'de sosyal bilimler alanına Kürtlerin sesini, rengini ve 'gerçeğini' dahil? etme hedefiyle yola çıktıklarını belirtiyordu (Toplum ve Kuram Dergisi, 2009: 3). Daha yerinde bir hedef olamaz diye düşündüm. Derginin ikinci sayısında, yazarları arasında yer aldığım "*Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* (Kurban, Yüksekseker, Çelik, Ünal ve Aker, 2006) kitabı hakkında bir yazı olduğunu görünce yine heyecanlandım. Kitap yayınlandığından bu yana Kürtlerin zorunlu göçü hakkında tartışmalar yoğunlaşmıştı ve birçok eksiği olan bizim kitabımızın eleştirel bir değerlendirmesi üzerinden bu konudaki sosyal bilim bilgisinin geliştirilmesinin zamanı çoktan gelmişti. Ancak K. Murat Güney'in "TESEV'in Zorunlu Göç Araştırması'nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüm Dair Liberal Projenin Açmazları" (Güney, 2009) başlıklı yazısını okumaya başlayınca düş kırıklığına uğradım. Açıkçası, Güney yazısında "*Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek*'in (ZGY) içeriğini ve temel savlarını çarpıtmış, üstelik kitabın yazarlarına yönelik ağır ve asılsız suçlamalar yöneltilmişti. Bu yazının, çok önemseydiğim bir amaçla yola çıkan *Toplum ve Kuram* dergisinde bu haliyle yayınlanmış olmasını büyük bir talihsizlik olarak görüyorum. Dolayısıyla, K. Murat Güney'in kitaba ilişkin iddialarına cevap vermek ve böyle bir yazının sosyal bilimcilikle hiç bağdaşmadığını göstermek istiyorum.

* Koç Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi. Bu yazıyı okuyan ve önerilerde bulunan Murat Ergin ve Ayşe Betül Çelik'e teşekkür ederim.

K. Murat Güney yazısında özetle şu iddiaları dile getiriyor: *ZGY*'yi yazan "liberal aydınlar" ve kitabın yayıncısı TESEV'in (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) Kürt sorununun çözümüne dair liberal bir projesi vardır; bu proje Kürt sorununun ve özelde zorunlu göçün nedenlerini görmezden gelir, sadece sonuçlarına odaklanır; bu proje ve liberal aydınlar devlete muhalif görünürler, ama aslında Kürt hareketinin yaptığı işlerin altını kazma gayreti ve üstelik de devletle işbirliği içindedirler; bu emellerine ulaşmaya çalışırken Kürt halkını ve özelde yerinden edilmiş Kürtleri "sorunlu bir grup" olarak kurarlar ve nesneleştirirler; ancak nasıl oluyorsa bir yandan da kadınların ve çocukların zorunlu göçten nasıl etkilendiğini ve zorunlu göçe "maruz" kalanların çektikleri yoksulluğu ve sorunları da görmezden gelirler; bütün bunlar yetmiyormuş gibi, PKK üyelerinin devletin "affına" sığınmalarını önerirler, vb.

Yazarın yukarıda sıraladığım iddialarına cevap verirken ana savım şu olacak: K. Murat Güney'in bu yazısı, bir sosyal bilim makalesi değil komplo teorisi. Komplo teorisi, sosyal bilimlerde araştırma yöntemi olamaz. K. Murat Güney, *ZGY*'yi ya okumamıştır ya da okuduğu halde komplo teorisine uymadığı için içeriğini bilinçli olarak göz ardı ederek karalama yolunu seçmiştir. Komplo teorisi kurmasına rağmen şık kavramlar kullanmak suretiyle sosyal bilimci kisvesine büründüğü için ayrıca etik de davranmamıştır Güney... Bu görüşlerimi ifade ederken öncelikle Güney'in yazısının bütününe ilişkin bazı noktaları vurgulamak istiyorum. Bu bağlamda özellikle kitabın yazarlığı, TESEV'in kitapla olan ilişkisi ve Güney'in liberal proje diye adlandırdığı olguyu ele alacağım. Daha sonra, Güney'in kitap hakkındaki belirli eleştirilerine, *ZGY*'nin içeriğini tartışarak cevap vereceğim.

Muhayyel bir Grup, Muktedir bir Özne: Liberal Aydınlar ve TESEV

K. Murat Güney'in yazısını okuduktan sonra cevap verip vermemek konusunda bir süre müteredit kaldım. Bir yandan, dile getirdiği iddiaların çoğu temelsizdi. Öte yandan, bu iddialar yazarları arasında yer aldığım bir kitaba yönelik olmakla birlikte, Güney yazarların isimlerini nadiren zikrediyordu ve hatta *ZGY*'ye sistematik olarak yanlış referans veriyordu.¹ Kısacası Güney biz yazarları ciddiye almamıştı ve dolayısıyla benim de onun yazısını ciddiye almama gerek olmayabilirdi. Ancak şöyle bir sorun var ki, Türkiye'de sosyal bilimleri açmak gibi ciddi bir iddiayla yola çıkan *Toplum ve Kuram* K. Murat Güney'i ciddiye almıştı ve dergi okuyucuları da öyle yapabiliyordu. O yüzden cevabıma kitabın yazarlığı konusundan başlayabilirim.

1 Güney, *ZGY*'ye metin içinde "TESEV (2006)" şeklinde referans veriyor. Doktora öğrencisi olarak kendisinin de bilmesi gerektiği gibi, sosyal bilim eserleri yayıncı kurum değil, yazar ve eser ismiyle anılır; bu etik bir sorumluluktur. Kaynakça'da ise aynı kitap iki kez (birinde yazar sırası yanlış olarak Aker, Çelik, Kurban, Ünal ve Yüksek (2006) şeklinde, diğerinde TESEV (2006) biçiminde) yer alıyor.

"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek, sırasıyla Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker tarafından araştırması yapılan ve kaleme alınan bir kitaptır ve içindeki bilgiler, bu beş yazarın birlikte veya ayrı ayrı akademik sorumluluğundadır. Kitaba hızlıca göz atıldığında anlaşılacağı gibi, farklı bölümlerin farklı yazarları vardır. Benzer şekilde, aynı dönemde yayınlanan *Güvenlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Mutabakata Doğru* başlıklı raporun entelektüel sorumluluğu da yazarlarına aittir (Kurban, Çelik ve Yüksek, 2006).

Güney'in iddiasının aksine, kitaptaki görüşler TESEV'in görüşleri değil, biz yazarların görüşleridir. Nitekim ZGY'nin künyesinde bu husus açıkça belirtiliyor. K. Murat Güney'in yazısı boyunca isimlerini vermek zahmetine katlanmadığı yazarlardan "liberal aydınlar" diye bahsetmesi ve bu özneyi bir kurum olarak TESEV'le ve onun "liberal projesi"yle özdeşleştirilmesi her şeyden önce etik değildir. Ancak daha önemlisi, bu haliyle "liberal aydınlar" öznesi hayal mahsulüdür. Bu nasıl becerikli bir özne ki, K. Murat Güney'in muhayyilesinde oradan oraya koşturuyor, bir sayfada Kürtlerin kültürel haklarından söz edip Kürt hareketine göz kırıyor, başka bir sayfada devletle işbirliği yapıyor, bir yerde Kürt sorunu hakkında "liberal çok kültürcü bir gerçek" yaratmaya çalışıyor, başka bir yerde Kürtleri nesneleştiriyor, vb.

K. Murat Güney, ZGY'yi eleştirirken yazısının hemen hiçbir yerinde kitabın içeriğine değinmiyor, bazı yerlerde TESEV'in Kürt sorunu ve zorunlu göç hakkında yayınladığı ve yazarları ZGY'den farklı olan başka raporlara atıflar yoluyla suçlamalar getiriyor. Dolayısıyla ortaya kimleri kapsadığı belli olmayan bir yazar-özne – liberal aydınlar – çıkıyor. Garip olan şey, bu yanlışları kendisine daha önce hatırlatmış olmama rağmen K. Murat Güney'in fikrisabitlerinde ısrar etmesi. 2007 yılında bir meslektaşım Güney'in Columbia Üniversitesi'ndeki bir yüksek lisans dersi için hazırladığı ve çok benzer görüşler içeren bir ödevini, ilgimi çekebileceği düşüncesiyle bana göndermişti. Ben de ödevi okumuş ve Güney'e görüşlerimi iletmıştim. O zaman kendisine ilettiğim noktalar arasında, "*Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek'i* eleştirmesine rağmen içeriğinden söz etmediği, kitabı TESEV'in değil beş kişinin yazdığı, ZGY'nin TESEV'in görüşlerini temsil etmediği, dolayısıyla liberal aydın yakıştırmasının da hatalı olduğu yer alıyordu.² Güney'in aradan geçen zamanda bu düzeltmeleri dikkate almadığı, aksine kitap hakkında yeni karalamalara giriştiği anlaşılıyor.

2 Cevabi mesajında ödevi hakkındaki değerlendirmem için teşekkür eden Güney, o zamana kadar kitabı bütünüyle okumaya fırsatı olmadığını da belirtmiş! K. Murat Güney'e e-posta yazışması, 24.7.2007.

Muğlak bir Kavram: Liberal Proje

Güney'in bu yazıdaki temel derdi, "Kürt sorununda çözüme dair liberal projenin açmazları" olduğunu vurgulamak. Ona göre yerinden edilme sorunu hakkındaki liberal öneriler sadece "kısmen hayata geçirilmiş idari bir proje değil aynı zamanda bir liberal ideal ve ütopya"dır. Bu haliyle, TESEV gibi düşünce kuruluşları tarafından ortaya konulan "liberal proje," Kürt sorununun çözümü yolunda başka alternatif projelerin tasavvur edilmesinin de önünü kapıyor (Güney, 2009: 82). Yazar bu argümanını ZGY üzerinden açıklamaya çalışırken, liberal aydınların (veya kitabı yazan bizlerin) yerinden edilmiş Kürtleri sorunlu bir grup olarak tanımladığı, daha önce "Kürt hareketinin aktif bileşenlerinin" bu konudaki çalışmalarında ortaya koydukları söylemi hiçe saydığı (a.g.y.: 82-85) gibi iddialarda bulunuyor. K. Murat Güney bununla birlikte, *zorunlu göç ve yerinden edilme* (devletin tercih ettiği *yerinden olma* yerine) terimlerinin kullanılması, yerinden edilenlerin Kürt olduğunun vurgulanması ve Kürtlerin etnik ve kültürel kimliğine vurgu yapılmasının (a.g.y.: 86-88) kitabın resmi söyleme muhalif olduğu izlenimi yarattığını söylüyor. Hatta öyle ki, Güney'e göre bu yüzden TESEV resmi ve gayri resmi biçimlerde "gerçekleri çarpıtmak" ve "vatan hainliği" yapmakla suçlanmış (a.g.y.: 88)! Güney niye böyle bir sanıya kapıldı bilemiyorum,³ ama hatırladığım kadarıyla bizi vatan hainliği yapmakla suçlayan olmadı.⁴

Güney'in "liberal proje" kavramı kapsamındaki önemli eleştirilerinden biri, Birleşmiş Milletler'in (BM) benimsediği ülke içinde yerinden edilme kavramının⁵ ZGY'de "Türkiye'ye uygulanması'na ilişkin. Yazara göre, kitap bu yüzden;

.... Türkiye'nin özel tarihsel ve siyasal koşulları içinde şekillenen zorunlu göçlerin Kürt sorununa dair karmaşık ve özgün siyasal, tarihsel ve toplumsal gerçeklerle olan ilişkisini ortaya koymakta, Kürt hareketinin sıradan hak taleplerinin ötesine geçen siyasal varlığı ve etkinliğini yeterince görüp analiz etmekte ve BM'nin as-

3 Eğer Güney, ZGY'nin tanıtıldığı basın toplantısını Kemal Kerişsiz grubunun basmasını kastediyorsa, Kerişsiz ve arkadaşlarının asıl amacı Kürt sorununu gündeme getirdiği için TESEV'e saldırmaktı.

4 Yukarıda söz ettiğim ödevinde Güney, dönemin Genel Kurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın ZGY yüzünden TESEV'i vatan hainliğiyle suçladığını yazmıştı. Kendisine bu konuda yanıldığını, Büyükanıt'ın ZGY'yi değil, TESEV'in yayınladığı "Güvenlik Almanagi"ni hedef aldığını yazmıştım. K. Murat Güney'le e-posta yazışması, 24.7.2007. Anlaşılan yazısının bu yeni versiyonunda bu iddiayı korumuş, ama Büyükanıt'a referansı çıkartmış.

5 BM'nin "Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler"inde yer alan tanımlar ve ZGY'de bunların kullanımı için bkz. Kurban vd. (2006: 13-17).

la sorunsallaştıramadığı ulus-devlet sistemi ve neo-liberal kapitalist sermaye ilişkilerinin yarattığı eşitsizliklerin zorunlu göçe maruz kalanlar üzerindeki olumsuz etkilerini göstermekte eksik, yetersiz ve hatta inkarcı bir tutum sergililiyor] (Güney, 2009: 88).

Güney'in burada eleştirdiği liberal proje kavramı çok muğlak. Elizabeth Povinelli'nin Avustralya'da liberal çok kültürcülüğü eleştirdiği yazılarındaki kavramsal çerçeveyi Kürt sorunu bağlamında Türkiye için kullanıyor Güney. Ancak kendisinin de kabul edeceği gibi, liberal çok kültürcülük Türkiye'de başat bir ideoloji veya "proje" olmadığı için, bu kavramsal çerçeve havada kalıyor. Liberal projeyi bir "ideal veya ütopya" olarak tanımlaması da durumu kurtarmıyor. Çünkü Türkiye'de devletin çeşitli kesimlerinin taşıdığı siyasi konumlara baktığımızda liberalizm (ekonomik liberalizm haricinde) bütünüyle benimsenmiş bir ideoloji veya proje değil.

Tabii ki TESEV liberal bir düşünce kuruluşudur ve Güney'in yazısında söz ettiği Demokratikleşme Programı'nın (Güney, 2009: 85) ele aldığı konular TESEV'in liberal yaklaşımıyla uyumludur.⁶ Fakat burada, hangi kavramsal kıstaslara göre kimin liberal, kimin radikal olduğu anlaşılmıyor. Örneğin, K. Murat Güney'in Kürt hareketini nasıl tanımladığı belli değil. Güney, yazısının bir yerinde Kürt hareketinin "aktif bileşenleri" diye "Göç-Der, İnsan Hakları Derneği (İHD), Demokratik Toplum Partisi (DTP) gibi STK'lar ve siyasi partiler'i sıralıyor (a.g.y.: 83). Bir toplumsal hareketi sadece sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler üzerinden tanımlamış olmasını bir yana bırakıyorum. Ancak Güney'in bu kuruluşları kavramsal olarak niye "radikal" (liberal olmayan ve solda yer alan anlamında) saydığını anlamıyorum. Yazar, hak savunuculuğu yapan Göç-Der ve İHD'nin veya DTP'nin toplum projelerinin ne olduğunu (dolayısıyla neden liberal sayılmayacaklarını ve radikal sayılmaları gerektiğini) açıklamıyor. Dolayısıyla TESEV ve ZGY yazarlarının neden liberal oldukları da anlaşılmıyor. Sonuç olarak, Güney'in liberalizmden ve ona alternatif radikal toplum projelerinden ne anladığı yazı boyunca netleşmiyor.

Mütevazı bir Proje: "Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek

Yukarıda belirttiğim gibi, Güney ZGY'nin içeriği hakkında tahrifata, çarpıtmaya ve yanlış anlamaya dayalı eleştiriler getiriyor. Yazımın geri kala-

6 Bu arada Güney, "George Soros'un Open Society (Açık Toplum) kuruluşu tarafından da desteklendiği iddia edilen ... TESEV" (Güney, 2009: 84) şeklinde bir ifade kullanıyor. Halbuki, kitabın iç kapağında, yayınlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından dolayı Açık Toplum Enstitüsü'nün Türkiye birimine ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür ediliyor. Dolayısıyla kitabın hangi kurum tarafından desteklendiği bir sır değil!

nında bu eleştirilerin belli başlı olanlarına ZGY'nin bazı bölümlerini tartışarak cevap vereceğim.⁷ Özetle şunları söylemek istiyorum: ZGY yazarları olarak biz, zorunlu göçü vatandaşlık haklarının ihlali olarak ele aldık; bu haliyle Kürtleri sorunlu bir grup olarak resmetmeye çalışmadık, ama önemli sorun alanlarına işaret ettik; kitabı yazarken daha önce yapılan çalışmaları göz ardı etmedik; zorunlu göç ve Kürt sorununun çözümünde toplumsal mutabakat yaklaşımını kullandık; dolayısıyla devletin PKK üyelerini affetmesi veya Kürtlerden özür dilemesi gibi bir önerimiz de olamaz.

Liberal çok kültürcülük: “Zorunlu Göç” ile *Yüzleşmek*’in alt başlığı olan “Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası” ifadesinden anlaşılacağı gibi biz yazarlar, yerinden edilme meselesini haklar (yasal ve anayasal haklar, insan hakları, uluslararası hukuk) bağlamında tartıştık. Kürtlerin zorunlu göçünü yasal ve anayasal hakların ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde tanımlanan insan haklarının çok boyutlu ve sürekli ihlali olarak gördük. Bu ihlal süreci, güvenlik güçlerince köylerin boşaltılması veya çatışmalı ortamın yarattığı güvensizlik yüzünden insanların evlerini terk etmesiyle başlamış, göç ettikleri yerlerde sosyo-ekonomik, siyasi ve hukuki açıdan katmerlenerek devam etmişti. Kitabın temel fikri, ihlallerin sona ermesi ve hakların yeniden tesis edilmesi gerektiği idi.

Kitabın kavramsal arka planını, başka ülkelerde BM ve diğer uluslararası kuruluşların yürüttüğü uygulamalar ve bu konudaki tartışmalar, uyumsuzluk çözümü yaklaşımının çatışma sonrası toplumsal dönüşümlere bakışı ve insan hakları hukuku olarak sayabiliriz. Amacımız, akademik bir kitap yazmak değil, Türkiye’de devletin ve kamuoyunun o zamana kadar göz ardı ettiği önemli bir toplumsal sorunu ortaya koymak ve (sosyal) politika önerileri sunmaktır. TESEV’in bu konularda uğraşları olan beş kişiyi bir araştırma grubu kurmaya davet etmesiyle başlayan çalışmanın ilk aşamasının, ilgili literatürlerin taranması gibi mütevazı bir hedefi vardı. Çalışma daha sonra alan araştırmasına dönüştü ve nihayetinde Diyarbakır, Batman, İstanbul ve Hakkâri’de zorunlu göç mağdurları, kamu yetkilileri, belediye yetkilileri, STK’lar ve hukukçuları kapsayan saha çalışmaları yapabildik. Yukarıda belirttiğim amaç bağlamında düşünülürse, ortaya çıkan kitabın çok yararlı olduğunu düşünüyorum; bugün hala, Kürtlerin yerinden edilmesi konusunu bu kadar etraflı ele alan başka bir çalışma yok. Hükümetin konuya yaklaşımından 5233 sayılı “Tazminat

7 Yazımda, ZGY’nin Dilek Kurban, Ayşe Betül Çelik ve benim kaleme aldığımız bölümleri ile beş yazarın imzasını koyduğu Giriş ve Sonuç bölümlerine atıfta bulunacağım. Yazarlardan Turgay Ünalın, saha çalışmalarına katılamamıştı. Tıp ve psikiyatri disiplinleri sosyal bilimci olarak bana uzak olduğu için, A. Tamer Aker’in yazdığı bölümleri de değerlendirmeme katmıyorum.

Yasası'nın içeriği ve uygulamasındaki sorunlara, koruculuğun kaldırılması gereğinden köylere geri dönüşün önündeki engellere, yerinden edilmiş nüfusun kentlerde başa çıkmaya çalıştığı sorunlardan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ilgili kararlarına kadar, ZGY bir bütün olarak güncelliğini koruyor.

Zorunlu göçün nedenlerini görmezden gelmek: Kitap, yerinden edilmenin on yıllardır devam eden Kürt sorununun (nasıl tanımlarsak tanımlayalım) bir parçası olduğu ön kabulü üzerine kuruluydu. Dolayısıyla, zorunlu göçün yarattığı sorunların çözümünün önemli siyasi boyutları (çatışmaların sona ermesi, koruculuk sisteminin kaldırılması, PKK'nın silahlılandırılması, toplumsal mutabakat ihtiyacı, vb.) olduğunu vurguladık. Fakat Kürt sorununun ne olduğunu, köylerin boşaltılması noktasına nasıl geldiğini tartışmadık. Hatta Güney'in söylediğinin aksine, “dönemin askeri yetkililerinin beyanlarını köy boşaltmalarının arkasında yatan gerçeklerin kanıtı olarak değerlendir” medik. Güney bunu neye dayanarak söylüyor ve nasıl ZGY'ye atfediyor bilemiyorum, ama benim bildiğim kadarıyla askeri yetkililer hiçbir zaman köyleri boşalttıklarını söylemediler, çünkü devletin politikası köy boşaltmalarındaki sorumluluğunu inkâr etmek üzerine kuruluydu (Ayata ve Yüksek, 2005).⁸

Kürtleri sorunlu bir grup olarak kurmak: Evet, kitabın bölüm başlıklarında görülebileceği gibi zorunlu göçü bir sorun olarak niteledik. Yoksulluk, işsizlik, okula gidememe, tarlasını ekememe, köyüne dönememe, yıkılan evini yaptıramama, korucu tacizine maruz kalma gibi olgular, sorun değilse nedir, bilemiyorum. Bu yerinden edilmiş Kürtleri “sorunlu bir grup” olarak tasvir ettiğimiz anlamına gelmiyor ama. Çünkü biz, zorunlu göç etrafında oluşan birçok başka sorundan da söz ettik. Birkaç örnek verebilirim: Valiliklerin Tazminat Yasasını uygulama biçimleri, güvenlik güçlerinin bazı yerlerde köye dönüşlere izin vermemesi, TEKEK'in özelleştirilmesi sonucunda Batman'da tütün ekicilerinin karşı karşıya kaldığı durum, geçici köy korucularının işlediği binlerce suç, Milli Güvenlik Kurulu'nun Doğu ve Güneydoğu'dan göçü bir tehdit olarak algılaması, jandarmanın Diyarbakır'ın bir ilçesindeki köyleri devlet yanlısı ve karşıtı diye ayırması, bazı avukatların tazminat yasasına başvuran kişileri para kapısı olarak görmesi, Tazminat Yasasının uygulamaları için AİHM'ye gitme yolunun pratikte kapanmış olması, İstanbul'a göç edenlerin tekstil atölyelerindeki kötü çalışma koşulları, vb. Dolayısıyla ZGY, yerinden edilmeye bir sorun olarak yaklaşmakla birlikte, yerinden edi-

8 ZGY'yi okumamış olan Güney'in burada “hatları karıştırdığını” ve Ayata ve Yüksek'in (2005) dile getirdiği, köy boşaltmalarının 1990'ların başındaki askeri strateji değişikliğinin bir parçası olduğu şeklindeki ifadede esinlendiğini tahmin ediyorum.

lenleri nesneleştirmiyordu; aksine, çok boyutlu ve çok aktörlü bir süreçten bahsediyorduk.

Aslında Güney'in yerinden edilen Kürtleri sorunlu bir grup olarak tanımlamak konusundaki iddiasında, fark etmeden "boş atıp dolu tuttuğu" bir nokta da var. Son yıllarda zorunlu göç hakkında o kadar çok anket çalışması yapıldı ki... Belediyelerin ve hak savunucusu sivil toplum kuruluşlarının ön ayak olduklarından hükümetin sipariş ettiklerine, Diyarbakır'da, Van'da veya İstanbul'da gerçekleştirilenlerden bütün Türkiye'deki Kürt nüfusu temsil iddiasında olanlara, bu anketlerin bulguları hep aynı sorunlara işaret ediyor: yerinden edilen Kürtler yoksuldur, işsizdir, sağlıksızdır, eğitim düzeyi düşüktür, çok çocukludur, travma sonrası stres bozukluğu yaygındır, vs. vs. Özellikle bölgedeki belediyelerin ve sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği anketler, sorunları belirlemek ve kamuoyunda farkındalık yaratmak gibi iyi niyetlerle yapılıyor. Ancak verilen cevapları (yüzdelerin belirtildiği) frekans tablolarına indirgeyen anket bulguları, sorunların arkasındaki iktidar ilişkileri, toplumsal süreçler ve bu meselelerin nasıl çözülebileceği konusunda yol göstermekte zayıf kalıyor. Böyle anketler belediyeler tarafından yapıldığında, bir yönetişim aracı haline de gelebiliyor. Cevap veren kişilerin hane yapısı, siyasi eğilimleri, vb. hakkında toplanan veriler, sosyal yardımların dağıtılmasının planlanmasında kullanılabiliyor mesela...⁹

Kürt hareketinin zorunlu göç hakkındaki çalışmalarını hiçe saymak: Güney, ZGY'nin kendinden önce İHD, Göç-Der ve DTP'nin zorunlu göç konusundaki çalışmalarını ve beyanlarını hiçe saydığını ve uluslararası kurumlarla ve fonlarla bağlantıları olan TESEV'in bu kitapta ifadesini bulan kendi görüşlerini kamuoyunda daha iyi temsil edebildiğini de iddia ediyor (Güney, 2009: 83). Kısacası TESEV, bu kitap sayesinde Kürt hareketinden rol çalmıştır! K. Murat Güney'in kitabı okumadığı bir kez daha belli oluyor. Çünkü "Teşekkür" yazısından başlayarak, Göç-Der, İHD, TMMOB gibi kuruluşların 1990'larda zorunlu göç konusunda yaptıkları anket çalışmalarının ve kamuoyu açıklamalarının ne kadar önemli olduğunu vurguladık. Ben kitaptaki bir yazımı bu araştırmalara ayırdım (Yükseker, 2006a). Ancak Güney'in dediğinin aksine, söz konusu kuruluşlar zorunlu göçün "her şeyden önce Kürtlerin varlığını ve etnik ve siyasi kimliğini mütemadiyen inkâr eden, Kürt dili ve kültürü üzerindeki yasakları sürdüren, şiddeti ve sansürü bir strateji olarak benimseyen Türk devletinin çarpık bakış açısından kaynaklanan siyasal bir sorun" (Güney, 2009: 83) olduğunu söylemiyorlardı. Örneğin Güney'in

9 Bu savı, sadece Kürt bölgesi için değil, Türkiye'de son yıllarda oluşan "sosyal belediyeçilik" teamülü hakkındaki gözlemlerim çerçevesinde dile getiriyorum.

de atıfta bulunduğu Göç-Der araştırması (Barut, 2001) yerinden edilenlerin sorunlarını tespit eden bir anket çalışmasıydı. İHD'nin bir raporunda, köy boşaltmalarının askeri strateji olarak kullanıldığı, koruculuk dayatmasını kabul etmeyen köylerin boşaltıldığı belirtiliyor, sorunun Kürtleri etkilediği vurgulanıyordu (bkz. Yüksek, 2006a: 121, 127-129). DTP ve selefi siyasi partilere gelince, açıkçası ben Kürt partilerinin yerinden edilme konusunda üretmiş oldukları somut bir politikadan haberdar değilim. ZGY'nin yayınlanmasından bu yana oluşan şahsi gözlemim, DTP ve selefi DEHAP'ın zorunlu göç mağdurlarını oy tabanı olarak görmeleleri ve 5233 sayılı yasanın uygulamasında tazminat miktarlarının düşük olduğundan yakınmaları dışında bir faaliyetleri olmadığı şeklinde.

Aslında bir yandan Güney haksız da değil. Sosyal ve insan sermayesi kaynakları güçlü olan TESEV'in sesi, ulusal ve uluslararası kamuoyunda Göç-Der veya İHD'ye kıyasla çok daha fazla duyuluyor ve dolayısıyla başka STK'ların sesini bastırma olasılığı var.¹⁰ Nitekim Güney de TESEV'in bu gücünün etki alanında kalmış olacak ki, yazı boyunca ZGY'den "TESEV çalışması" diye söz ediyor! Fakat bu, "*Zorunlu Göç*" ile *Yüzleşmek* kitabının "TESEV görüşü" diye soyut bir şeyi temsil ettiği anlamına hiç gelmiyor. Çünkü alan araştırmalarının yer aldığı makalelerde dile getirilen gözlemler ve düşünceler, Diyarbakır, Batman ve Hakkâri'de Göç-Der, İHD, barolar, belediyeler, diğer STK'ların temsilcileri ve kamu yetkilileriyle yaptığımız görüşmelerin ışığında oluşmuştu. Diğer bir deyişle, Güney'in iddiasının aksine biz TESEV'in liberal projesine hizmet eden bir "gerçek"¹¹ kurmuyorduk o makalelerde (2009: 92), topladığımız verileri kullanıyorduk.

Yerinden edilmiş kadınların ve çocukların göçten nasıl etkilendiğini göz ardı etmek: K. Murat Güney ise yazısında bir hayal dünyası kurmuş. Örneğin yazara göre "TESEV'in liberal akademisyenleri" olarak biz, zorunlu göçün kadınları, çocukları ve gençleri nasıl etkilediğini, Diyarbakır il merkezine göç eden birisiyle İstanbul'a göç eden birisinin sorunları arasında fark olduğunu, zorunlu göçün yarattığı yoksulluğu, kentlerdeki zor çalışma koşullarını, verilen tazminatların yaşam koşullarının

10- Bu olasılığa, Ayata ve Yüksek (2007) dikkat çekmişti.

11- Güney'in çok tuhaf bir iddiası da, ZGY'de "halkın gerçek hikayelerini" anlatmak kisvesiyle, elde edilen bulguların "TESEV ve benzeri görüşteki liberal entelektüellerin zihinlerinde tasarladıkları geçmişteki suçlarından arınmış, yeni, saf ve temiz, liberal, çoğulcu, kozmopolit bir Türkiyelilik kimliğine dair fanteziyi desteklemeye hizmet edecek şekilde yansıtıldığı" yolundadır (Güney, 2009: 91). Dilek Kurban'ın Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün zorunlu göç hakkındaki anket çalışmasını değerlendirdiği bir gazete yazısından (Kurban, 2006a) Güney'in yaptığı ve *tamamen* yanlış anladığı bir alıntıya dayanan bu iddiaya hiç değinmiyorum. İlginçtir, e-posta yazışmamızda Kurban'ın sözlerini yanlış anladığını da söylemişti Güney'e.

zorluğu karşısında anlamsız olduğunu, vb. ele almamışız (Güney, 2009: 82-83, 99)! Ne tuhaf! Biz kitapta tam da bunları söylüyorduk! Ben Diyarbakır ve İstanbul'daki saha çalışmalarına dayanan iki bölümde, özellikle yoksulluk, işsizlik, İstanbul'da kayıt dışı sektördeki çalışma koşulları, çocuk emeği kullanımı gibi konuların üzerinde durdum.¹² Kent yaşamında karşılaşılan sorunlar ve geri dönüş konusundaki tutumlar açısından kadınların, yaşlıların ve gençlerin ayrıştığından bahsettim (Yükseker, 2006b ve 2006c). Betül Çelik, Batman'la ilgili yazısında benzer şekilde yerinden edilenlerin kentte, dönenlerin ise köyde karşı karşıya olduğu sorunları tartışıyordu (Çelik, 2006b). Dilek Kurban Batman ve Hakkâri ve ben de Diyarbakır'la ilgili yazılarımızda (Kurban, 2006b, 2006c; Yüksek, 2006b), tazminat yasasının uygulanmasını çok ayrıntılı şekilde tartıştık ve eleştirdik. Güney'in iddia ettiği gibi, "... bir tazminat yasası aracılığıyla geçmiş defterleri kapatmanın mümkün olduğu sanrısını yarat[mak]" (Güney, 2009: 94) şöyle dursun, yasanın içeriği ve uygulama biçimiyle hem yetersiz olduğunu, hem de yeni haksızlıklar ve eşitsizlikler yarattığını anlattık.

Öte yandan, kitapta önemli bazı eksikler olduğunu kabul ediyorum. Örneğin, kadınların sorunlarından kitabın çeşitli yerlerinde söz etmekle birlikte, *ZGY*'de toplumsal cinsiyet kavramını analitik bir çerçeve olarak kullanmadık. Türkiye'nin batısına göç eden ailelerin karşılaştığı önyargı ve ayrımcılığa kapsamlı olarak değindiğimiz söylenemez.¹³ Kitapta eğitimden uzak kalma gibi sorunları tartışmamıza rağmen, Kürtçenin anadil olarak kullanılması ve eğitimi konusuna hemen hiç değinmedik. Geriye baktığımızda, *ZGY*'nin en önemli eksiklerinden birisinin anadil konusu olduğunu görüyorum.

"Neden bu konular üzerine daha çok eğilmedik?" diye düşündüğümde, bizim uzmanlıklarımız, çalışmanın yöntemi ve o dönemdeki güncel konuların bizi belirli araştırma sorularına sıkıştırdığını da fark ediyorum. Örneğin toplumsal cinsiyet çalışmaları, kitabın üç ana yazarı olan Kurban, Çelik ve benim yetkin olduğumuz bir alan değildi. Ama daha önemlisi, araştırmayı tasarlamaya başladığımız noktadan itibaren zorunlu göçü; geri dönüş, kentsel sorunlar, hükümetin yaklaşımı (Tazminat Yasası, vb.) gibi kategoriler üzerinden düşünmüştük. O yüzden soru kâğıtlarımızı o şekilde hazırladık ve saha çalışmasında da o konulara odaklandık. Yer-

12- Daha yakın zamanda yayınlanan bir makalede, zorunlu göçün yol açtığı ekonomik süreçleri mülksüzleşme olarak nitelendirdim ve mülksüzleşmenin Türkiye'de neoliberal dönüşümle eklemlendiğini vurguladım (Yükseker, 2009).

13- Ben İstanbul bağlamında Kürtlere karşı konut ve iş piyasasında ve eğitim kurumlarında ayrımcılığın var olduğunu, ancak bu konuda daha derinlikli çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamıştım (Yükseker, 2006c).

den edilmiş kişilerle yaptığımız görüşmelerde ifade edilen ve orijinal araştırma sorularının dışına taşan pek çok unsur vardı; fakat bu konularda sistematik bilgi toplamadığımız için kitapta ancak “gözlem” düzeyinde ele alabildik. Ayrıca, ayrımcılık konusunda “bilimsel” bir şeyler söyleyebilmek için daha farklı yöntemlerle ve sistematik olarak araştırma yapmak gerekiyordu (ayrımcılık yapanlara da soru sormak gerekiyordu; çünkü bir edim olan ayrımcılığı ayrımcılık algısından da, bir tutum olan önyargıdan da ayırmak gerekiyordu). Bir üçüncü husus, o dönemki güncel tartışmaların kitabı bir ölçüde şekillendirmiş olduğu gerçeği. Alan çalışmasında yer alan diğer arkadaşlarım bana katılır mı bilemiyorum, ama örneğin anadil eğitimi, hak savunucuları tarafından *zorunlu göç sorununun çözümü kapsamında* dillendirilen bir talep değildi. Çatışmaların durulmuş olduğu 1999-2004 aralığının hemen ardından 2005'te yaptığımız görüşmelerde, koruculuk, TSK'nın operasyonlarını durdurması, geri dönüşün önündeki engellerin kaldırılması, vb. konular ön plandaydı. Ayrımcılık ve önyargı meselesi de, 2004 sonrasında Türkiye'nin güneyi ve batısında yaşanan olaylar sonucunda henüz yeni gündeme gelmeye başlamıştı.

Bunların dışında, *ZGY*'de bazı biçimsel sorunlar da var ki bunlar kitabın okunmasını biraz güçleştiriyor. Örneğin, literatür taramalarının alan araştırmalarından ayrı bölümler olarak yer alması, saha çalışmalarının tartışıldığı makaleleri sanki kavramsal çerçeveden yoksunmuş gibi gösteriyor. Kitabın Giriş ve Sonuç bölümlerinin beş yazarlı olması, redaksiyon sırasında dil tutarlığı ve görüş birliği gibi kaygılarımız olmasından dolayı zaman zaman muğlak ifadeler içeriyor. Sonda yer alan “Çözüm Önerileri,” hızlı bir şekilde kitaba göz gezdirip haber yazacak olan basın mensuplarını düşünerek kaleme alınmıştı biraz. Ama akademisyenler de kitabı okumayıp sadece bu bölümü okuyunca, *ZGY*'nin genel bakış açısına aykırı yorumlar yapabiliyorlar (Bkz. Güney, 2009). Yine Sonuç bölümünde, “Ruhsal ve Toplumsal Rehabilitasyon” konusunun tek başlık altında ele alınması, temel aldıkları disiplinler ve kavramlar açısından çok farklı olan “ruh sağlığı” ve “toplumsal rehabilitasyon” meselelerini gereksiz yere birbirine karıştırıyor.

Devletin PKK üyelerini affetmesi ve Kürtlerden geçmiş hataları için özür dilemesi:¹⁴ Kuşkusuz, K. Murat Güney'in yazısının hem etik, hem de argüman açısından en sallantıda olan yönlerinden birisi, kitapta çatışmalı dönemin ardından toplumsal mutabakatın nasıl tesis edileceğine ilişkin gözlemlerimize yönelik saldırısı. 27 sayfalık bir metni olan yazısında Güney, *ZGY*'den yaptığı toplam iki alıntıdan birini, devletin PKK üyelerini affetmesini önerdiğimiz iddiasını desteklemek için, diğerini ise,

14- Yazının bu bölümüne katkıda bulunan Ayşe Betül Çelik'e teşekkür ederim.

devletin geçmiş hataları için özür dilemesini önerdiğimizizi iddia etmek için kullanıyor. Sırasıyla ele alalım:

TESEV'in çalışmasını hazırlayanların dağa çıkmış ancak 'suç işlememiş' PKK'lilerin 'affedilerek topluma kazandırılması' gerekliliğine dair beyanları herhalde [Kürtlük kategorisinin giderilmesi gereken bir 'mağduriyet' üzerinden üretilmesi anlayışının] en çarpıcı tezahürüdür (TESEV, 2006: 277). Burada, dağa çıkan Kürtler suçun tanımını yapan Türk devletinin insafına ve affına muhtaç olarak resmedilmiştir, tıpkı zorunlu göçten 'mağdur' olan Kürtlerin onları göçe zorlayan devletin göstereceği şefkat uyarınca ödeyeceği tazminata muhtaç pasif aktörler olarak tahayyül edilmesi gibi (Güney, 2009: 89).¹⁵

Yukarıda alıntıladığım paragraf, ZGY'de toplumsal mutabakat hakkında söylediklerimizin tahrif edilmesi ve bu tahrif üzerinden kitaba saldırılmasından başka bir şey değildir. Bir kere, ZGY'nin ve GMA'nın hiçbir yerinde PKK üyelerinin "affedilmesinden" söz etmiyoruz.¹⁶ Bu tesadüfi bir şey de değil; "af" kelimesini özellikle kullanmadık. Çünkü o dönemde "koşulsuz genel af" Kürt siyasetinin içinden gelen bir talepti ve bizim kitapta ve raporda benimsediğimiz toplumsal mutabakat anlayışına ters düşüyordu. Kitabın "Yerinden Edilme Sorununun Çözümüne Doğru: Toplumsal Mutabakat ve Rehabilitasyon" başlıklı Sonuç bölümünden alınan aşağıdaki paragraf okunursa, bizim toplumsal mutabakat sözüyle neyi kastettiğimiz anlaşılabilir. Bu şekilde Güney'in bizim sözlerimizi hem tahrif ettiği, hem de aslında konuyu anlamadığı kolayca görülebilir.

Toplumsal mutabakatın sağlanması, kuşkusuz uzun ve zorlu bir süreç olacaktır.... Atılabilecek adımların başlıcaları, OHAL döneminde bölgede yaşanan köy boşaltmalarının anayasal hakların ihlali niteliğinde olduğunun hükümet tarafından açıkça kabul edilmesi; yerinden edilme sürecinde meydana gelen ve devletin sorumlu olduğu insan hakları ihlallerinin yine hükümet tarafından kamuoyu önünde kabullenilmesi; aynı dönemde güvenlik güçleri ve korucuların işlediği hak ihlallerinin ortaya çıkarılması ve hukuken mümkün ise failerin yargı önüne getirilmesi; bölgede çatışmalı dönemde oluşan toplumsal husumetlerin giderilme-

15- Güney yazı boyunca ZGY'ye TESEV (2006) diye referans veriyor, ama yaptığı iki alıntıda kullandığı sayfa numaraları kitabın 2008'deki ikinci baskısına ait. Buna göre, 277. sayfadan yaptığı alıntı, birinci baskıda 273. sayfaya tekabül ediyor. Bu yazı boyunca ben birinci baskıdaki sayfa numaralarını kullanıyorum.

16- Güney'in iktibas ettiği yerde, "affedilerek topluma kazandırılma" değil, "topluma kazandırılma" ibaresi var (Kurban vd., 2006: 273).

si için kamu kurumları ile insan hakları ve yerinden edilmiş kişiler hakkında faaliyet yürüten STK'ların işbirliği yapmaları; örgüt üyeleri silahsızlandırıldıktan sonra bunların arasında suç işlememiş olanların topluma kazandırılmalarının önünün açılması için yasal bir düzenlemenin uygulanabilirliğinin incelenmesi ve korucuların da silahsızlandırıldıktan sonra güvenlik ve eğitim haricindeki sektörlerde yeniden istihdamı için projeler üretilmesi şeklinde sıralanabilir.

Son olarak, STK'ların da toplumsal mutabakat sürecine eklemlenmesi gerektiğinin altını çizmeliyiz. STK'lar, sorun alanlarının tanımlanmasında, yerel yönetimler ve devlet kurumları ile işbirliği kurmada ve yerinden edilen kişileri temsil etme konusunda önemli roller oynayabilirler (Kurban vd., 2006: 272-3).

Güvensizlik Mirasının Aşılması raporunun "Toplumsal Mutabakat" başlıklı son bölümünde de benzer görüşler dile getirdik. Burada ek olarak, "başka ülkelerdeki hakikat ve toplumsal mutabakat komisyonları örnekleri de dikkate alınarak, sivil toplumla hükümet arasında diyalog başlatılmalıdır" ifadesini kullandık (Kurban, Çelik ve Yüksek, 2006: 43-44).

"Zorunlu Göç" ile *Yüzleşmek*'in Sonuç bölümüne ve Çözüm Önerileri'ne yansıyan bu toplumsal mutabakat anlayışını, Çelik kitaptaki bir makalesinde (2006a) tartışmıştı. Uyuşmazlık çözümü yaklaşımına göre, çatışmalı dönem sonrasında yerinden edilenlerin geri dönüşü mutabakatla üretilmiş bir süreç olmalıdır. Mutabakat (*reconciliation*) ancak tüm tarafların bir araya gelip sorunların kaynağını ve çözüm yollarını müzakere etmesiyle olur (a.g.y.: 45). Zorlu bir süreç olan mutabakatın, gerçeklerin açıklanması, onarıcı adalet, tazminat, af dileme/affetme ve güvenlik gibi farklı boyutları vardır (a.g.y.: 44). Bu süreçte adaletin tesisine yönelik olarak yasal düzenlemeler yapılması ve hakikat ve mutabakat komisyonları kurulması gibi adımlar gerekebilir (a.g.y.: 46). Güney Afrika ve bazı Güney Amerika ülkelerindeki hakikat komisyonları örneklerine baktığımızda, bu komisyonların çatışmalı veya ihtilaflı dönemler hakkındaki gerçeklerin ortaya çıkması; hak ihlal eden/suç işleyen bireylerin yargılanması ile suçluların mağdurlardan af dilemesi ve kurbanların/mağdurların onları affetme seçeneğini değerlendirmesi için gereken kamusal ortamların sağlanması gibi unsurları içerebildiğini görüyoruz. Burada "af," yüce bir kurumun bireyleri affetmesi anlamına gelmemektedir; suçlular ile kurbanlar/kurban yakınları arasındaki bireysel bir süreçtir. Önemli olan, geçmişte işlenen insan hakları ihlallerinin tanınması (*recognition*) ve kabulüdür (*acknowledgement*). Aslında farklı ülke örneklerine bakıldığında, geçmişte işlenen suçların tanınmasının toplumdaki topluma de-

ğışık biçimler aldığı, yerel düzeyde, yerelden ulusala veya tersine ulusal düzeyden yerele doğru gidebildiği görülür.¹⁷

Yukarıda kitaptan özetlediğim ve alıntıladığım kısımları topluca değerlendiresek, bizim devletin PKK üyelerini veya başka birilerini “affetmesi” gibi bir perspektifimizin olmadığı, tam aksine mutabakatın “toplumsal” bir süreç olduğunu ve bütün tarafları kapsaması gerektiğini vurguladığımız görülüyor. Bunun yanı sıra, adaletin tesisi için insan hakları ihlalleri ve anayasa/yasa ihlallerinin ortaya çıkarılması ve sorumluların yargılanması gerektiğini söyledik. Bu da, hem korucuları, hem güvenlik görevlilerini hem de PKK üyelerini kapsayan bir öneriydi. Bu bağlamda – her ne kadar kullandığımız ifade çok muğlak olsa da – “suç işlememiş örgüt üyeleri” derken cami kapısından ayakkabı çalan kişileri kastetmediğimiz, insan hakları ihlallerinden söz ettiğimiz aşıkardır.

Güney’in biz “liberal aydınlar” bu konudaki saldırısı burada bitmiyor. Aynı konuya daha ileriki sayfalarda geri dönen K. Murat Güney, “devletin insan hakları ihlallerini kamuoyu önünde kabullenmesi” (ZGY: 272; Güney, 2009: 93)¹⁸ şeklindeki çağrımızı yukarıda anlatmaya çalıştığım kavramsal bağlamından kopartıp, muazzam bir gözlem yapıyor:

Şüphesiz burada geçmişte işlenen suçların ve yapılan yanlışların sorumluluğunun üstlenilmesi ve özrün dilenmesine yüklenen siyasi bir misyon var: Geçmişte yaşanan zulüm ve acıların ağır yükünden ve sorumluluğundan kurtulmak ve içinde yaşadığımız şu anı, şimdiki zamanı ve ulusu bir bütün olarak aklamak.

....

Muhtemelen liberal aydınlarımızın da esin kaynağı olan ve daha önce benzerleri Amerikalıların Kızılderililer ve Siyahlardan veya Avustralyalıların Aborjinlerden özür dilemesi örneklerinde görülen temiz bir gelecek için geçmiş mezalimlerden dolayı ayıbını kabul etme politikası kuşkusuz geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkiye dair ideolojik bir anlayışa dayanıyor... (Güney, 2009: 93).

17- Dikkat edilirse, biz ZGY’de veya GMA’da hakikat komisyonu kurulmasını açıkça önermedik. Benim görüşüme göre, bu komisyonların yapısı ve uygulamaları da yeni adaletsizliklere yol açabiliyor. En iyi örneklerden sayılan Güney Afrika’da bile, hakikat ve uzlaşma komisyonları, geçmişteki adaletsizlikleri kategorileştirmek, suçları kurumsal değil de bireysel olarak ele almak, siyasi şiddeti dahil edip, yapısal şiddeti göz ardı etmek gibi gerekçelerle sosyal bilimciler tarafından eleştirildi. Örneğin bkz. Buur (2001) ve Schepers-Hughes (2004).

18- Güney burada kitabın 2. baskısının 282. sayfasına atıfta bulunuyor.

Tekrar edeyim: Biz devletin kimseyi affetmesini önermediğimiz gibi, kimseden özür dilemesini de önermedik. Çünkü yukarıda anlatmaya çalıştığım gibi toplumsal mutabakat için bütün tarafların yüz yüze gelip konuşmaya başlaması gerekiyor, kurumsal özürler ve aflar değil... Uyuşmazlık çözümü yaklaşımının ve toplumsal mutabakat kavramının “radikal” perspektifler olmadığı ve hatta bazı ülkelerdeki uygulamalarda ciddi sorunlar yaşandığı yadsınamaz (bkz. Çelik, 2006a). Öte yandan, teorik temelleri açısından radikal olmayan toplumsal mutabakat anlayışının aslında, çatışmalı dönemleri bitirmek isteyen ülkelerde ne kadar “olmazsa olmaz” olduğunu bugün Türkiye’de yaşayarak görüyoruz. AKP hükümetinin “Demokratik Açılım” adını verdiği girişimin adeta toplumu yok sayarak yol alma iddiasında olduğu şu günlerde, sanırım “toplumsal mutabakat” kavramını düşünmekte yarar var. Güney’in savına dönersek, yazarın Columbia Üniversitesi’ndeki pek beğendiği öğretmenlerinin ABD ve Avustralya gibi örnekler üzerinden yaptıkları çok kültürcü liberalizm eleştirisinin “Türkiye uygulaması” birkaç beden bol geliyor. Ama Güney için ne gam... Kendisi yöntem olarak komple teorikliğini benimsediği için, elindeki verilerin kullanmak istediği kavramlara uymaması sorun yaratmıyor; o, verileri (ZGY’den yaptığı alıntılarda tahrifat ve bağlamından koparma yoluyla) “kalıbına uyduruyor.”

Öte yandan, kitabın sonuç kısmını yeniden okuduğumda toplumsal mutabakat temasının tartışıldığı bölümde ciddi muğlaklıklar olduğunu da gördüm. Nitekim bu muğlaklıklar yüzünden Güney kitaba bir taarruz daha yöneltebilmişti. Yukarıda “suç işlememiş örgüt üyesi” ifadesinin muğlak olduğunu, ama kitabın toplumsal mutabakat yaklaşımı bütünlüklü olarak ele alınırsa insan hakları ihlallerinden söz ettiğimiz anlaşılabileceğini belirtmiştim. Güney ise, bizim söylediğimiz “suç işlememiş” lafı ile bize kendi yakıştırdığı “af” lafını anahtar olarak alıp, serbest formatta bir doğaçlamaya girişmiş. Dinleyelim:

[D]evletin PKK’yi suçlarken kullandığı yasal zeminin TESEV’in zorunlu göç çalışmasında sorgulanmak bir yana aynen kabul edildiği görülmektedir. Yani TESEV’e göre de PKK ‘yasadışı’ bir örgüttür; bu durumda PKK’ye yardım ettikleri için zorunlu göçe maruz kalanlar da ‘suçlularla işbirliği yapanlar’ olarak ortaya çıkmaktadır. Peki bu durumda TESEV’in konuya yaklaşımının zorunlu göçü Kürt köylülerinin suçlu ve işbirlikçi oldukları gerekçesine dayandıran devletten ne farkları kalmaktadır? İlginçtir ki, zorunlu göçten dolayı zarar görenlere destek olmak amacıyla yola çıktığını iddia eden TESEV, köyleri boşaltılan Kürtlerin suçlu ve işbirlikçi olmakla suçlanmasını yayımladığı çalışma boyunca sorgulamadan bırakmıştır (Güney, 2009: 97).

Güney 13 sayfalık Sonuç bölümü dışında kitabı okumamış olduğu için, bu gazeli hariçten okuduğunu fark etmiyor. İnsaf! Kitabın neresinde yerinden edilenlerin “suçlu ve işbirlikçi” oldukları ifadesi var? Kitapta böyle bir şeyin iması bile olamazdı, çünkü bir an için bile böyle düşünmedik; tam aksine vatandaşlık haklarının ihlal edildiğini ve bu hakları korumanın ve tamir etmenin devletin yükümlülüğünde olduğunu vurgulamaya çalıştık. Burada vatandaşlık hakları teriminin altını çizmeliyim, çünkü biz Güney’in iddia ettiği gibi “mağduriyetten” ileri gelen haklardan söz etmiyorduk (Güney, 2009: 98).

ZGY’de toplumsal mutabakat bahsindeki bir diğer muğlaklık, “topluma kazandırma” ifadesinde karşımıza çıkıyor. Kitabın Sonuç bölümünde ve Çözüm Önerileri’nde bu sözü, PKK üyelerinin ve korucuların “topluma kazandırılması” şeklinde kullanmıştık. Burada kastedilen, uyuşmazlık çözümü literatüründe önerilen “çatışmaya katılan tarafların rehabilitasyonu” (*rehabilitation of ex-combatants*) şeklinde geçen olgudur (Çelik, 2006a: 47). Kitabı şimdi okuduğumda, bu ifadeyi “topluma kazandırma” olarak çevirerek büyük hata yaptığımızı düşünüyorum. Çünkü topluma kazandırma sözü, ister istemez “siyasi ve ideolojik amaçla suç işlemek için kurulmuş terör örgütleri mensuplarının topluma yeniden kazandırılması” amacını taşıyan, 4959 sayılı ve 2003 tarihli Topluma Kazandırma Kanununu çağırıştırıyor. ZGY’de ilgili bölümler dikkatle okunacak olursa biz bu kanundan hiç söz etmiyoruz. Ancak kanundan hiç söz etmememiz de bir eksiklik, çünkü bu kanunun toplumsal mutabakat anlayışına ters olduğunu vurgulamalıydık. Kanun, örgüt üyelerinin “teslim olması” ve/veya terör suçu işlemiş olsalar bile örgüt hakkında bilgi vermeleri koşuluyla cezalandırılmamaları yoluyla “topluma kazandırılmalarını” öngörüyor (Madde 4).¹⁹ Türk Ceza Kanununun 221. maddesinde düzenlenen “etkinlik pişmanlık” da benzer şekilde “suç işlemek amacıyla örgüt kuran, yöneten veya örgüte üye olan kişilerin” gönüllü olarak teslim olması ve örgüt hakkında bilgi vermesi karşılığında cezalandırılmamasını öngörüyor.²⁰ İki yasa da, *devletin* suç örgütü mensubu kişileri “affetmesinin” koşullarını düzenliyor. Yukarıdaki tartışmadan anlaşılacağı gibi, böyle bir düzenleme kitapta kullanılan toplumsal mutabakat anlayışına ters düşüyor. Kitaptaki vurgumuz, çatışmalı dönemin geride bırakılması için, birçok başka şeyin yanı sıra, korucular ve PKK üyeleri dahil bütün silahlı tarafların silahlarını bırakmaları ve toplumsal hayatın silahlı çatışma dışındaki unsurlarına yeniden katılımlarının sağlanmasının yollarının açılması gerektiği idi. Güney’in iddiasının aksine biz, “toplumsal uzlaşının sağlanmasının devletin geçmişteki yanlışlarını kabul edip sorumluluk

19- Bkz. Topluma Kazandırma Kanunu, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1291.html>.

20- Bkz. Türk Ceza Kanunu, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>.

üstlenmesi kadar PKK üyelerinin koşulsuz bir biçimde silah bırakıp teslim olmasına bağlı olduğunu” (Güney, 2009: 95) söylemedik.

Ama tabii “topluma kazandırma” tabiriyle bizi yakaladığını düşünen Güney, kitabın Sonuç bölümünde bu ifadenin yarattığı muğlaklığı sonuna kadar kullanmış. Bu terimin “tahakkümcü boyutlarına” dikkat çeken yazar, Kürtlerin toplumun dışında olmadıklarını, “bir kısmı yoksul, bir kısmı işsiz, bir kısmı gerilla, bir kısmı zorunlu göçle gelinen şehirlerde vasıfsız işçi olarak ... varlıklarını ve mücadelelerini zaten sürdür[düklerini]” vurgulamış (Güney, 2009: 95-96). Günaydın! Bu mücadeleler (gerillalarınki haricinde) zaten kitabın konusunu oluşturuyordu. Örneğin, İstanbul ve Diyarbakır’daki alan araştırmalarının bulgularını tartıştığım makalede ben, yerinden edilmiş kişilerin ve ailelerin başka vatandaşların yararlandığı sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik etkinliklerden ve haklardan yararlanamadıkları için “sosyal dışlanma” yaşadıklarını anlatıyordum. Sosyolojide ve sosyal politika yazınında sıkça kullanılan sosyal dışlanma kavramı, bir grubun toplumun dışında olduğunu değil, başkalarının yararlandığı şeylerden yararlanamadığını ifade etmek için kullanılıyor.

“Maruz” Kürtler: K. Murat Güney’in Kendi Hikayesi

Güney, yazısının ta başında yerinden edilmiş kişileri ifade etmek için “zorunlu göçe maruz kalan” tabirini kullanacağını ilan ediyor. Ona göre, bizim ZGY’de kullandığımız terimlerden biri olan “zorunlu göç mağduru” ifadesi, sorunu mağduriyet olarak tanımlıyor ve yerinden edilmiş Kürtlerin sorunlu ve mağdur bir grup olarak kurulmasına hizmet ediyormuş. Maruz kelimesi ise, “siyasi tercihleri dolayısıyla” zorunlu göçe maruz olma halini anlatıyormuş (Güney, 2009: 79).²¹ Kendisine, yeni terimler geliştirmek yerine kullandığı kavramları açıkça ve kapsayıcı şekilde tanımlamasını öneriyorum. Çünkü terim türetmenin sonu yok. Mesela “zorunlu göç” tabiri de, göç edenlerin “zorla” göç ettirildiklerini ifade etmiyor (Ayata ve Yüksek, 2007). Maruz olmak veya maruz kalmak teriminin de, gramatik yapısı ve anlamı açısından eyleyici bir özneye işaret etmediği, mağdur olmak kadar edilgen olduğu söylenebilir.

Nitekim Güney’in maruz kelimesini kullanması yerinden edilen Kürtleri sihirli bir deşneyle eyleyici yapmıyor. Aynı şekilde, yazarın genel yaklaşımı da eyleyici öznelerden söz etmeye olanak tanımıyor. Yazısının son bölümünü zorunlu göçe “maruz kalmış” üç kadının “hikayelerine” ayıran

21- K. Murat Güney’in bilgisizliği burada da belli oluyor, çünkü 1990’lardaki zorunlu göç “siyasi tercihler” gerekçesiyle sınırlandırılmaz. Gıda ambargosu, yayla yasağı, çatışma içinde kalma ve genelde çatışmanın yarattığı ekonomik çöküntü nedeniyle, köyleri boşaltılmamasına rağmen on binlerce kişi göç etmek zorunda kalmıştı (Bkz. Kurban vd., 2006: 69-70).

Güney, güya onların deneyimlerinden yola çıkarak ZGY'yi bir kez daha eleştiriyor. Veysel Eşsiz ve Derya Demirler'in derlediği zorunlu göç tanıklıklarını kullanan Güney, Sabiha, Asiye ve Ayten adlı üç kadının yaşadıklarını, onların ağzından değil, büyük oranda kendi sözleriyle özetliyor. Herhalde seçici bir şekilde özetlediği bu hikayeler, ne tesadüf, kendisinin yazının başından beri tekrarladığı savlar olan ZGY'nin af önerdiği, Kürtçe dili üzerindeki yasakları ele almadığı ve Kürtlerin sömürüldüğünü göz ardı ettiği şeklindeki iddialarını destekliyor!

Uzun yazısı boyunca Kürtlerin nesneleştirilmesinin tehlikelerinden dem vuran Güney'in, kendisinin birinci elden araştırma yapmadığı bir konuda başkalarının derledikleri tanıklıklar üzerinden "hikayeler" aktarması ve bu hikayelerin onun argümanlarını "kanıtlamasını" nasıl yorumlamalıyız? Bana kalırsa Güney kendisi "hikaye yazıyor."

Bir Musibet ve Nasihatler

Yazımı bitirirken, K. Murat Güney, onun yazısını basan *Toplum ve Kuram* Yayın Kurulu ve derginin okuyucuları ile sosyal bilim araştırmaları hakkındaki birkaç görüşümü paylaşmak istiyorum. Tabii ki "bir derdi olan" araştırmalar yapmak çok iyi ve güzel bir şey. "Bir derdi olan," "söyleyecek bir şeyi olan" araştırma önerileri genelde siyasi tartışma ortamlarında yeşeriyor. Üniversitede sevilen bir öğretim üyesinin dersinden çıktıktan sonra koridorlarda veya kantinlerde yapılan hararetili tartışmalar, kimi zaman çok güçlü bir araştırma projesinin ilk nüvelerinin oluştuğu ortamlar olabilir.

Ne var ki, hararetili siyasi tartışmalarda dile getirilen önermelerle, bir sosyal bilim araştırmasının tasarlanması ve hayata geçirilmesi tam olarak geçişken süreçler değil. Sosyal bilim araştırmalarının temel ayırt edici özelliklerinden birisi, günlük hayat içinde oluşturduğumuz doğrularımızdan (*conventional truths*) farklı olması ve sistematik olması gerekliliğidir. Sosyal bilim araştırmalarında kavramlar kullanmamız, bu kavramları kullanarak araştırma soruları veya önermeler üretmemiz, araştırma sorularını cevaplamak için sistematik veri toplamamız (veri toplama konu hakkındaki mevcut kitapları okumakla başlıyor!) ve kavramlarla olgular arasında bir çeviri işlemi yapmamız gerekiyor. Eğer bunları yapmazsak, sosyal bilim araştırmalarının birbirleriyle karşılaştırılabilmesi ve birinin bulgularının eleştirilerek yerine yeni bir yaklaşımın ortaya konulması imkansız hale geliyor. Kullandığımız kavramları tanımlamazsak ve işlevselleştirmesek, tutarlı bir yöntem kullanarak (arşiv çalışması, etnografi, anket, vb.) olguları derlemezsek, bir araştırmanın sonuçlarının niye zayıf veya eksik ya da niye güçlü olduğunu ayırt etmemiz de mümkün değil.

İşte bu yazıda komplo teoracılığı diye nitelendirdiğim yöntem, tam da her türlü sosyal bilim araştırma yönteminin hiçe sayıldığı duruma işaret ediyor. Liberal çok kültürcülük söylemi, liberal toplumsal uzlaş, alternatif toplum projesi, vb. terimler, kavram olarak kullanılmak ve “gösterilmek” istendiklerinde üniversite koridorlarında havada uçtukları gibi durmuyorlar, araştırmacıdan çok şey talep ediyorlar. Bu talepler yerine getirilmeden de sosyal bilim araştırması yapılamıyor. Komplo teoracılığı dediğim şeyin musibet bir örneğini oluşturan bu yazısından sonra, K. Murat Güney’in güçlü bir araştırma projesi geliştireceğini ve seçtiği konuda hepimizi aydınlatacağını umuyorum.

Kaynakça

- Ayata, Bilgin ve Deniz Yüksek (2005) “A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey,” *New Perspectives on Turkey*, sayı 32, 5-42.
- Ayata, Bilgin ve Deniz Yüksek (2007) “İnkâr Siyasetinden İdare Politikasına Kürtlerin Zorunlu Göçü” *Birikim*, Ocak, sayı 213, 42-46.
- Barut, Mehmet (2001) *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo Ekonomik, Sosyo Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Gelen Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş Eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Göç-Der.
- Buur, Lars (2001) “The South African Truth and Reconciliation Commission: A Technique of Nation-State formation” *States of Imagination* içinde. (Der.) Thomas Blom Hansen ve Finn Stepputat. Durham: Duke University Press, 149-181.
- Çelik, Ayşe Betül (2006a) “Uyuşmazlık Çözümünde Geri Dönüş, Yeniden Yapılanma ve İyi Örnekler,” *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 47-54.
- Çelik, Ayşe Betül (2006b) “Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller,” *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 177-195.
- Güney, K. Murat (2009) “TESEV’in Zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Liberal Projenin Açmazları,” *Toplum ve Kuram*, sayı 2, 79-108.
- Kurban, Dilek (2006a) “Raporun Söylemedikleri,” *Radikal* 2, 31 Aralık.
- Kurban, Dilek (2006b) “Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası’nın Uygulanması,” *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 196-219.
- Kurban, Dilek (2006c) “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası’nın Uygulanmasının Sonuçları,” *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 249-266.
- Kurban, Dilek, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker (2006) [2. Baskı 2008] *“Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: TESEV.

- Kurban, Dilek, Ayşe Betül Çelik ve Deniz Yüksek (2006) *Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler arasında Toplumsal Mutabakata Doğru*. Cenevre ve İstanbul: NRC ve TESEV.
- Scheper-Hughes, Nancy (2004) "Undoing: Social Suffering and the Politics of Remorse in the New South Africa," *Violence in War and Peace. An Anthology* içinde. (Der.) Nancy Scheper-Hughes ve Philippe Bourgois., Malden, Ma: Blackwell, 459-467.
- Toplum ve Kuram Dergisi (2009) "Çıkarken," *Toplum ve Kuram*, sayı 1, 3-7.
- Yükseker, Deniz (2009) "Neoliberal Restructuring and Social Exclusion in Turkey," *Turkish Economy in the Post-Crisis Era: the New Phase of Neo-Liberal Restructuring and Integration to the Global Economy* içinde. (Der.) Ziya Öniş ve Fikret Şenses, Londra: Routledge, 262-280.
- Yükseker, Deniz (2006a) "Türkiye'de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları," *Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 125-135.
- Yükseker, Deniz (2006b) "Diyarbakır'da Yerinden Edilme Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulamaları," *Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 148-176.
- Yükseker, Deniz (2006c) "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar," *Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. İstanbul: TESEV, 220-237.

Türkiye’de Barajlar ve Siyaset: Suyu İstismar Etmek, Çatışmayı Tırmandırmak

Joost Jongerden *

Bir ‘NATO çatışma senaryosu’na göre, 2010 yılında Irak ve Suriye Türkiye’yi işgal edecek. Aynı senaryoya göre, bu işgal, Irak ve Suriye’de üç senedir süren ve Türkiye’nin su siyaseti ile bölgedeki istikrarsız politik durumdan kaynaklı olan bir kuraklığın üstüne gelecek.¹ Uppsala Modeli BM senaryosuna göre ise, bu esnada Türkiye ve Irak, Irak’tan gelen yasadışı bir örgütün Türkiye’nin barajlarından birini -başarısızlıkla sonuçlanan- havaya uçurma girişiminden sonra, savaşın eşiğine gelecek. Irak saldırıyı lanetleyecek; fakat Türkiye’yi ülkenin suya erişimini engellemekle suçlayacak. Türkiye ise Irak hükümetini saldırı ile suçlayıp sorumluların tutuklanmasını isteyecek ve eğer Irak taleplere uymayacak olursa, su kaynaklarını tamamen kesme tehdidini savuracak. Silahlar seferber edilecek ve savaş ufukta belirecek.²

Geçmiş deneyime dayanan bu senaryolar, Orta Doğu’nun bu bölgesinde su yüzünden çıkan anlaşmazlıklar üzerine kurulu. Türkiye sınırları içinde (Aladağlar bölgesinde) yükselen ve Suriye ve Irak üzerinden güneye (Basra Körfezi’ne) doğru azalan Fırat ve Dicle nehirlerinden kaynaklı bir çatışma riski açıkça mevcut.³ Bu durum, devam eden çeşitli gerginliklerle dolu bir bölgenin sınırları içinde, Türkiye’ye - karşılıklı siyasi ilişkilerinin uzun süredir sorunlu olduğu- güney komşularının su kaynakları üze-

* Wageningen Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1- Frederick Lorenz and Edward Erickson. *The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeast Anatolia Project* (National Defense University Press, 1999), s. 47.

2- UMUN, *The Water Conflict in the Euphrates and the Tigris: Scenario Background* (Uppsala: Uppsala Model United Nations, 2009), s. 5.

3- Ekolojik olarak, Türkiye, Suriye ve Irak’ın bu bölgesi birleşmiş bir alan olan Dicle-Fırat Sistemi’ni oluşturuyor; bu, aynı zamanda, Batı Asya’nın Dicle-Fırat (alüvyal tuz batağı) eko bölgesini tanımlıyor.

rinde etkin bir kontrol sağlıyor. Gerçekten de 1990 yılında su akışında ciddi bir düşüş ile karşılaşan Irak ve Suriye'nin, Türkiye'nin su kaynaklarını bilerek kestiğini düşünmesiyle çatışma bir anda gerçek bir ihtimale dönüşmüştü (eli kulağında bu çatışma başka bir çatışma sayesinde, Irak'ın Kuveyt'i işgali sayesinde engellenecekti). Bugün, durum yeniden ısınıyor. Irak, ciddi su kıtlığından muzdarip ve iktidar için savaştan çeşitli grupların ölümcül kucaklaşmaları arasında sıkışmış durumda. Bu da yetmezmiş gibi, Türkiye bölgede bir dizi yeni baraj yapımına başladı. Öncelikle PKK'ye karşı bir kontrgerilla taktiği olarak tasarlanan bu proje, barajları askeri araçlara, böylece olası bir ihtilafın nesnelere dönüştürmeyi kapsıyor. Baraj inşalarının siyasi bir mahiyete sahip olduğu uzun zamandır biliniyor. Dünya Bankası ve IMF, nispeten düşük gelir getirmesi ve çevreye zarar vermesi yüzünden eleştirilen bu gibi büyük bütçeli projeleri destekliyor. Fakat barajların siyasi bir mücadele içerisinde araçlar olarak nesneleştirilmesine yol açan bu gibi planların açık olarak siyasi amaçlar taşıması farklı, pek yaygın olmayan bir mekansal müdahaleyi işaret ediyor. Bu makale, barajları bölgede şiddetli çatışmalara zemin hazırlama potansiyeline sahip, çekişmelerin nesnesi olan yapılar olarak ele alacaktır.

GAP'ın Kaçınılmaz Sonuçları

Türkiye ve Irak arasındaki tansiyon artıyor. 2009'un başlarında ciddi bir su kaynağı kıtlığının ortasında Irak Meclisi, hükümeti komşusu Türkiye'den daha fazla su talep etmesi için sıkıştırdı. Irak milletvekilleri, Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinin havzasında yürütmekte olduğu altyapı çalışmalarını yüzünden Irak'taki kaynak sularının – üç sene önceki 40 milyar metre küpe nazaran- toplam 11 milyar metre küpe düşüğünü iddia ediyordu. Iraklı uzmanlar yağışların normal seviyenin altında olmadığını ve kıtlığın Fırat Nehri'ndeki yeni barajlarını doldururken su akışını engelleyen Türkiye'den kaynaklandığını öne sürüyordu. Sonradan, bu -hâlâ devam eden- kaynak sınırlamalarına yol açacaktı. Irak'taki su kıtlığı çevre felaketlerine (ülkenin güneyindeki bataklıkların kuruması ve tuzlanması da dâhil olmak üzere) ve köylü nüfusun yerinden edilmesine yol açıyor. Meclis önergesinde, Bağdatlı meclis üyeleri ülkeleri mevcut su kaynaklarından daha eşitlikçi bir pay alana kadar Türkiye ile olan bütün anlaşmaları durdurmaya karar verdi. Meclis Su Komisyonu'nun bir üyesi olan milletvekili Kerim El-Yakubi, Reuters'a "bugün Irak meclisinin, hükümeti komşu ülkeler ile imzalanan her anlaşmada Irak'ın su kaynaklarından adil bir pay almasını içeren bir madde koymaya zorladığını" ve "anlaşmalar bu maddeyi içermese anlaşmaların oya sunulmayacağını" belirtmişti.⁴

4- Waleed Ibrahim. "Iraq Parliament Demands More Water From Neighbors", *Reuters*, 12 Mayıs 2009 (<http://www.reuters.com/article/environmentNews/idUSTRE54B3ZA20090512>).

Irak milletvekillerinin kararı, uzun süren bir anlaşmazlığa dayanıyor. Irak, Türkiye'yi Fırat ve Dicle Nehri'ni kesmekle, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile başlatılan su kaynakları ve kaynaklara erişim üzerindeki kavgayı başlatmakla suçluyor. Keban Barajı'nın 1975'te inşa edilmesiyle başlayan GAP, "çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir."⁵ Türkiye'nin güneydoğusundaki dokuz vilayete (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Antep, Kilis, Siirt, Urfa, Mardin, Şırnak) yayılan GAP, 22 barajın, 19 hidroelektrik santralin ve yüzlerce kilometrelik sulama sisteminin yapımını öngörüyor. Sayısal ve uzamsal boyutta, GAP bölgesi Türkiye'nin %10'una tekabül eden 75.000 kilometre kareden fazla bir alanı içeriyor. Projenin kapsadığı 1.7 milyon hektar ekilebilir alan, ülkedeki bütün sulanabilir alanın %20'si. Bölgedeki nüfus ise yaklaşık 7 milyon, Türkiye nüfusunun aşağı yukarı %10'u.

1975 yılında Suriye ve Irak, Türkiye'deki Keban Barajı'nın ve Suriye'deki Tabka Barajı'nın inşasının ve bir su kıtlığının Irak'ta ciddi sorunlar yaratması üzerine, savaşın eşğine gelmişti. 1989 yılında ise, Suriye MIG'leri –iddia edildiği üzere su kaynaklı gerginlik ile alakalı olarak- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne ait olan bir Türk arazi ölçü uçağını vurmuştu.⁶ 1990 yılının Ocak ayında ise Türkiye, Atatürk Barajı'nın rezervuarlarını doldurmak için Fırat Nehri'ni kesip silahlı kuvvetlerini seferber etmiş, Suriye ve Irak'a su akışının %75'ini geçici olarak engellemişti. Irak, barajı bombalamak ile tehdit etmiş, Türkiye de Suriye'ye ve Irak'a su akışını tamamen kesme tehdidiyle cevap vermişti.

Yıllar boyunca Irak ve Suriye, su kıtlığına yol açtığı gerekçesiyle Türkiye'ye pek çok suçlama yöneltti. Irak'ın güneyindeki çiftçiler pek çoğunu umutsuzluğa düşüren ciddi zorluklarla karşı karşıya. Bağdat'ın güneyindeki Diwanıyah vilayetinde yaşayan bir pirinç yetiştiricisi olan Alewi al-Shimmari "çiftçi olarak çalışan ailelerin %50'sinden fazlasının köyleri terk edip şehirlere göç ettiğini" belirtiyor. Al-Shimmari, vaktinde 40 hektarlık tarlasında pirinç yetiştirirken, kıtlık tarlasını sadece 5 hektara indirmiş durumda. "Eskiden yeşil tarlalar olan araziler şimdi çöle çevrildi" diye belirtiyor.⁷ Suriye ise Türkiye'yi aktif bir biçimde kirli suyu salıvermek suçluyor ve su kesintilerinin sulanmış meyve ve sebzelerde dışkının bi-

5- GAP, What is Gap, http://www.gap.gov.tr/gap_eng.php?sayfa=English/Ggbilgi/gnedir.html (3 Temmuz 2007).

6- Ali Çarkoğlu, and Mine Eder, "Water Conflict: The Euphrates-Tigris Basin," in Kemal Kirişçi and Barry Rubin eds., *Turkey in World Politics, An Emerging Regional Power* (Lynne Reiner Publishers, 2002), s. 235-250, sayfa 67.

7- Missy Ryan, "Drought Takes Toll on Iraq Revival Efforts", *Reuters*, 24 Temmuz 2009 (<http://in.reuters.com/article/worldNews/idINIndia-41279120090724?sp=true>).

rikmesine ve ciddi bir koleranın patlak vermesine yol açtığını iddia ediyor.⁸ Ayrıca nehirlerdeki kirlilik ve artan tuzluluk miktarının önemli bir beslenme ve geçim kaynağı olan balıkçılıkta ciddi bir düşüşe yol açtığı öne sürülüyor.⁹

Baraj ve sulama kanallarının inşaatının başlangıçta 2010'da tamamlanması planlanmıştı fakat inşaatlar finansman yetersizliği yüzünden -on yıllara olmasa bile - yıllara ertelenmiş durumda. Finansman sorunları, Türkiye ile Irak ve Suriye arasındaki su hakları tartışmasıyla ile doğrudan alakalı. Dünya Bankası, bu gibi projelerde uluslararası standartlara uymadığı gerekçesiyle Türkiye'ye finansman sağlamayı reddetti. En önemlisi, Türkiye Fırat ve Dicle'nin öteki 'sahip'leri olan güneydeki komşularıyla suyu paylaşma konusunda -bunu ne gerekli ne de arzu edilebilir olarak gördüğü için- bir anlaşmaya varmış değil. Eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ifade ettiği gibi: "*Araplara petrolü ne yapacaklarını anlatmıyoruz, onlar da bize suyumuzu ne yapacağımızı anlatmasın*".¹⁰

Türkiye, yine de, Irak (1984) ve Suriye (1987) ile Fırat Nehri üzerinde saniye başına 500 metre küp su akışını taahhüt eden anlaşmalar imzaladı. Fakat - bu anlaşmalar Türkiye ile komşuları arasında iki taraflı anlaşmalar olduğu ve su dağıtım sorununu hakıyla çözebilmek için üç taraflı anlaşmalar gerektiği için bu anlaşmaların imzalanmasıyla gerginlik son ermedi. Ayrıca, önemli olan bir diğer mesele, ortalama yıllık su akışından ziyade kuru yazlarda yetiştirme mevsimindeki su akışıdır. İş daha da karmaşıklaştıran son mesele ise tarafların ne kadar suyu paylaştıklarını ve ne kadarını paylaşmaları gerektiğini gerçekten bilmemeleridir. Kar ve yağmur yağışındaki mevsimsel ve yıllık farklılıklar ile baraj ve uzatılmış sulama kanallarının yol açtığı bozulmalar sonucunda su akışı büyük oranda değişkenlik gösteriyor. Su akışını ve değişik tarafların zaman içindeki ihtiyaçlarını ölçmek ve bunun sonucunda, adil, uygulanabilir ve saydam bir dağıtım sisteminde uzlaşabilmek için ise yakın bir işbirliği ve uzun vadeli, itinalı bir çaba gerekiyor.

Artan gerginliği göz önünde bulundurunca, Türkiye, Suriye ve Irak'ın 3 Eylül tarihinde özellikle bölgedeki kıtlık meselesini ve Fırat ve Dicle'nin su akışlarını tartışmak için bir kriz zirvesi düzenlemesi olumlu bir gelişme. Türkiye'nin doğu komşuları ile düzelen ilişkileri bağlamında,¹¹ bu zirve iyimserliğe zemin hazırladı. Ne yazık ki, önemli bir ilerleme sağla-

8- *Turkish Daily News*, 5 Ocak 1996.

9- Dr. Guy Bechor, "A Story About Stealing Water", 31 Temmuz 2009, (<http://docstalk.blogspot.com/2009/08/story-about-stealing-water.html>).

10- Adel Derwish, "Water is Behind Turkish Syria Border Tension", *Mideastnews*, 6 Ekim 1998 (<http://www.mideastnews.com/water001.html>)

namadı. Irak Su Kaynakları Bakanı Latif Raşid söz konusu iki nehirden ülkesine gelen su kaynaklarının azalması ve kıtlık yüzünden ülkesinin – özellikle güney bölgelerinden- ciddi bir göç ile karşı karşıya olduğunu bir daha vurguladı. “Irak’taki durum hiçbir zaman son iki sene içinde olduğu kadar sıkıntılı olmadı” diye belirtti.¹² Fakat daha fazla su talebi, “komşularımızın su ihtiyacını” anlayışla karşılayan fakat Türkiye’nin “su ve enerji yönetiminin sorunlarla karşılaşmasına” izin vermeyeceğini belirten Türk mevkidaşı Taner Yıldız tarafından, diplomatik bir biçimde, geri çevrildi.¹³ Özetle, herhangi bir uzlaşma ayrılığa tercih edilse bile, kriz zirvesinin ilk sonucu ulusal bakış açılarının tekrarlanması, dar çıkarların galebe çalması ve üç taraflı anlaşma için hiçbir somut adım atılmaması yönünde oldu. Türkiye’nin komşularına su akışı artırılmıyacaktı.

Kürt Meselesi

GAP, bölgedeki topraklardan ve zengin sulardan azami derecede yararlanmak amacıyla bir enerji ve sulama projesi olarak başlamasına rağmen, aynı zamanda Türk devletinin Kürt meselesiyle baş etmesinde kilit bir noktaya dönüşmüştür.

Birincisi, Türkiye su kaynaklarını, bölgede Kürt hakları için savaşan yasadışı örgüt PKK ile olan mücadelesinde bir koz olarak kullanıyor. Bu oldukça anlamlı, çünkü Kürt topraklarının “sınırları” Türkiye, Suriye, Irak ve İran’ın bugünkü ulusal sınırlarından geçiyor; bu yüzden de Kürt militanları için bu sınırlar, hem önemsemedikleri hem de yararlandıkları için muğlak anlamlar taşıyor. Bunun yanı sıra, Kürt örgütleri bölgedeki devlet-aktörler, özellikle Türkiye ve İran arasındaki anlaşmazlıkları ustalıkla idare ediyorlar. Türkiye’nin su kaynaklarını siyasi bir avantaj olarak kullanma stratejisi Suriye ve Türkiye arasında 1987 yılında imzalanan iki taraflı anlaşmada ortaya çıkmıştı. Anlaşmanın bir yerinde Türkiye Fırat’tan Suriye’ye yıl boyunca saniyede 500 metre küp su akışının garantisini veriyordu; öte yandan Suriye, Türkiye’nin terörist ilan ettiği radikal sol örgütlerin ve PKK’nin kendi sınırları içerisindeki faaliyetlerine bir son vereceğine dair söz veriyordu.

- 11- Son iki yıl boyunca, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler (iki ülkenin de tarihinde ilk kez olmak üzere) yakınlaşmaya başladı; Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar giden uzun bir gerginlik tarihinden sonra, Suriye sınırı açıldı; ve Ankara ile Kuzey Irak ve Bağdat arasındaki ilişkiler, hükümet başkanlarının karşılıklı ve sık ziyaretleriyle, büyük oranda düzeldi (yine, uzun zaman sonra ilk kez).
- 12- Staff Writers, “Turkey Tells Iraq, Syria: No Water”, *Terradaily*, 4 Eylül 2009. (<http://www.alarabonline.org/english/display.asp?fname=2009%5C09%5C0903%5Czalsoz%5C915.htm&dismode=x&ts=03/09/2009%2012:13:03%20%C3%A3>).
- 13- Hande Culpun, “Turkey ‘Unable’ to Give More Water to Iraq, Syria”, *AFP*, 3 Eylül 2009 (<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5jgOvqIhYsHmKvwAHvnoNqLjdZtWg>).

Sonraki yıllarda Türkiye'nin birçok üst-düzey siyasetçisi su meselesini Suriye'nin PKK'li misafirleriyle ya da casuslarıyla mücadelesi konusuna bağladı. 1992'deki Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Özal PKK ile mücadelelerinde kendileriyle işbirliği yaptıkları takdirde ülkesinin Irak'a ve Suriye'ye zarar vermeyeceğini söyledi. Aynı yıl Başbakan Demirel "teröre izin verilirken, su üzerinde müzakereye girmek mümkün değildir" dedi. Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin şunları ekledi: "Su meselesi bu kadar çok önemsenmemeli. Eğer birbirimizle iyi ilişkilerimiz olursa, sorun çıkarmayız".¹⁴ Bu yüzden su meselesi, PKK'ye gizli destek sağlamak ya da hiç değilse PKK'nin Türkiye-Suriye sınırındaki faaliyetlerine müdahale etmek olan tutumunu terk etmesi konusunda Suriye üzerinde baskı aracı olmuştur ki bu durum da sonuçta PKK lideri Abdullah Öcalan'ın (kendisi ve PKK operasyonları 1979'dan beri Suriye'de konumlanmıştı) ülkeyi terk etmesindeki nedenlerden biri oldu. Türkiye ayrıca İsrail'le barış görüşmeleri karşılığında Suriye'ye su vermeyi teklif etmekle suçlanıyor; bu suçlama 2008'de Dışişleri Bakanı Ali Babacan tarafından reddedildi.¹⁵

Türkiye'nin Kürt meselesiyle başa çıkma konusunda su kaynaklarını kullandığı ikinci bir yol da ekonomik kalkınma bağlamında. 1990'larda GAP, PKK'nin yükseldiği zemine karşı olarak kalkınma konusunda genişletildi. Yetkililer PKK'nin aldığı kitlesel destek karşısında şaşkına dönmüşlerdi, GAP'ın kalkınma alanında genişlemesini kolaylaştırmak amacıyla kurulan Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı bir açıklama bulabilmek umuduyla araştırma başlattı. Nilay Özok'a¹⁶ göre hükümet milyonlarca "dağ Türk'ünün" (o zamanlar resmi söylemde Kürtler böyle adlandırılıyordu) nasıl Kürt'e dönüştüklerine dair daha detaylı bir açıklamanın arayışı içerisindeydi. Genel olarak, siyasi sorunların ekonomik nedenlerden kaynaklandığı düşünülüyordu. Bölge görece fakir olduğu, tatminsizlik ve hoşnutsuzluk yaygın olduğu için, teröristler bu duyguları kendi amaçlarına yönlendirebiliyorlardı. Bu sebeple, mantık böyle işliyordu: Kürt bölgesini ekonomik olarak kalkındır ve "sözde" Kürt meselesi kendi kendine hallolur. Aynı zamanda da GAP'ın Kürtleri Türkleştireceği düşünüldü. GAP tarafından görevlendirilen sosyal bilimciler modern sulama bazlı tarımın ve pazara entegrasyonun bölgeye yeni bir yaşam tarzı getireceğini öne sürdüler. Tarım Bakanlığı gibi devlet kurumlarına bağımlılık artar-

14- Carl Nestor, "The Southeast Anatolian Project (GAP) and Turkey's *Kurdish* Question: Part II," in *International Journal of Kurdish Studies*, 1996, Issue 1-2, s. 35-78, sayfa 67.

15- Gareth Jenkins, "Babacan Dismisses Claims That Turkey Offered Syria Water for Peace with Israel", *Eurasia Daily Monitor*, 29 Mayıs 2009 (http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33679).

16- Nilay Özok, *Social Development as a Governmental Strategy in the Southern Anatolia Project*. M.Sc. the-sis. Atatürk Institute for Modern Turkish History (Istanbul: Bogazici University, 2004), s. 4.

ken aşiretsel ilişkiler ve geniş ailenin önemi azalacaktı. Bütün bunlar olurken de aşiret Kürtleri modern Türklere dönüşecekti.

Bu yaklaşım çeşitli hatalar yüzünden işlevsel değildi. Birincisi, tarımı modernleştirme çabaları kazanç sağlamadığı gibi eşitsizlikleri de artırdı. Büyük toprak sahiplerinin küçüklerle nazaran daha fazla yarar sağladığı söylenebilir. İkincisi, kötü sulama yöntemlerinin sonucu olarak birçok yer tuzlanma problemiyle baş etmek zorunda kaldı. Hollandalı tarımsal yayım uzmanı A. W. Van den Ban, kaygısında samimiydi: “Tarım bakanlığının tarımsal yayım servisinde büyük bir artış ve işlerinin kalitesinde büyük bir ilerleme görmeyi arzu ederim, ama böyle bir değişimi gerçekleştirmek imkânsız olmasa bile çok zor görünüyor” demişti. Van den Ban¹⁷ mevcut sulama yöntemlerinin etkilerinden dolayı toprakta bir bozulma görülebileceğini ve bunun da geçim ve gelir kaybına yol açacağını tahmin etmişti.

Bu sebeple ekonomik düzeydeki kazanımlar, Kürt siyasi gündemini buharlaştırmış gözüküyor; bu gerçekte Türk yöneticilerinin meseleyi temelde yanlış anlamış olduklarını bir kez daha kanıtlıyor. Çıkabilecek bir “özgürlük savaşının”, maddi refahın zenginden fakire doğru akacağı düşüncesini taşıyan bir ekonomik kalkınma teorisiyle^{*} gerçekten engellenemeyeceğine dair siyasi kaygılar şiddetli bir biçimde hissediliyor. Yine de en büyük hata, yöneticilerin bir insanın hem modern hem de Kürt olabileceğini basit bir biçimde düşünememiş olmalarıdır. Kemalist tahayyüle göre bir insan ya geleneksel ve Kürt’tür ya da modern ve Türk’tür. Bu durum modern Türkiye’de yetkililerin bir Kürt kimliğini kabul etmelerindeki güçlükleri ortaya seriyor.

Üçüncüsü, Türkiye’nin sular ve güneydoğu konusundaki stratejisi kültürel tahribata yol açan bir husus içeriyor. Bu belki de yerel veya yerli halkın yaşamakta olduğu doğal güzellik bölgelerindeki geniş kapsamlı baraj projelerine yönelik genel bir eleştiri olmakla birlikte, Türk devleti ve Kürt azınlığı arasındaki çatışma bağlamında yeni ve daha sert bir anlam kazanıyor. Kürt bölgesinin ve orada yaşayan insanların kültürel mirası üzerinde olumsuz etkileri olduğu için birçok baraj projesi şiddetle eleştirilmişti. Bunlar arasında özellikle tanınmış olan, tarihi Hasankeyf kentini ve çevresini sular altında bırakacak Ilısu Barajı’dır. Londra merkezli Kürdistan İnsan Hakları Koruma Projesi gibi uluslararası sivil toplum örgütleri, köylülerin zorla yerlerinden edilmesi ve Kürt bölgesindeki tarihi kültürün yok edilmesi gibi sosyal ve kültürel alanlardaki olumsuz etkile-

17- A.W. Van den Ban, *Consultancy Report of the Role of Agricultural Extension in the Development of Irrigated Agriculture in the GAP Region of Turkey*. Yayınlanmamış Rapor, 2000.

* Trickle-down theory: hükümet politikası yoluyla hemen zengin olanların ceplerine konulmuş paranın daha az varlıklı olanların ellerine geçeceği kuramı. Kaynak: <http://www.zargan.com/sozluk.asp?Sozcuk=trickle-down#> (Ç.N.).

rinden dolayı barajın yapımına karşı kampanya başlatmıştı.¹⁸ Baraj, antik döneme ait kültürel kalıntıların yok olmasına neden olacaktı. Bu tehdit, Dünya Anıtlar Fonu'nun da dikkatini çekti ve kenti, 2008 Yılı En çok Tehdit Altındaki 100 Alan İzleme Listesi'ne ekledi.¹⁹ Kampanyadan dolayı Almanya, Avusturya, İsviçre bu barajın yapılması içi verdikleri ihracat kredisi garantilerini Haziran 2009'da geri çekti; Türkiye bu konuda fon-suz ancak devam etmekte kararlı kaldı.

Dördüncü ve Türkiye'nin stratejisindeki yeni gelişme sularını PKK eylemlerine karşı fiziksel bir bariyer olarak kullanmasıdır. 11 Temmuz 2009'da Türk hükümeti su kaynaklarından yararlanacağı yeni projesini açıkladı. Bu proje, Hakkâri ve Şırnak bölgelerinde, İran ve Irak sınırları boyunca on bir baraj inşa edilmesini içeriyor. Bu barajlar hidroelektrik enerji gibi amaçlarla yapılmıyor. Barajlar sulama amaçlı olarak da kullanılmayacak çünkü bölgedeki nüfus az. 1990'larda PKK ile savaş sırasında bölgedeki kırsal nüfusun büyük bir kısmı yerlerinden edilmişti. Bu yeni barajlar tek bir amaçla, sudan bir duvar oluşturmak, PKK gerillalarının Türkiye sınırlarından içeri girmesini güçleştirmek amacıyla inşa ediliyor. Yetkililere göre dağlık bölgede, birçok mağara ile birlikte, birçok sınır-ötesi yol bulunuyor. Bu yüzden de buralar, şerit halinde yapılacak barajların uzantıları olacak. Barajların yapım hazırlıkları hali hazırda başlamış olduğu için, bu proje, sınır boyunca 5 metre yüksekliğinde beton duvar inşa edilmesi gibi önceki düşüncelerin yerini alacak. Üst düzey PKK yöneticisi Duran Kalkan'a göre Türk ordusu zaten sınır boyunca yeni yollar ve üsler inşa ediyor: "[sınır hattı boyunca] barajlar inşa etme projeleri çerçevesinde süren askeri hareketlilikler var".²⁰ Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekili Sevaahir Bayındır'a göre barajların bölgenin ekonomisi ve ekolojisi üzerinde olumsuz etkileri olacak. Bayındır, planların "tehlikeli bir zihniyetten" çıkmış olduklarını belirtti.²¹ Türkiye, askeri amaçlarla barajlar inşa ederek onları hedef noktası haline de getiriyor.

18- KHRP Briefing Paper, *The Ilisu Dam Project: A Flawed Plan is Revived Unchanged*, http://www.khrp.org/component/option,com_docman/task,doc_view/gid,203/Itemid,47/ (18 Haziran 2007).

19- World Monuments Fund, *Watch Sites Since 1996*, <http://www.wmf.org/watch/watch-sites-1996>.

20- "Duran Kalkan: Sınırdaki Yeni Karakollar, Yollar, Barajlar Yapılıyor", *ANF*, 23 Nisan 2009, (<http://www.firatnews.com/index.php?rupel=nuce&nuceID=6606>).

21- Ramazan Yavuz, "PKK Terörüne Karşı '11 Baraj' Formülü", *Milliyet*, 11 Temmuz 2009. (<http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1116429>).

Muhtemel Sonuçlar

Avrupa Birliği Türkiye'nin su kaynaklarını kullanma konusundaki planlarını ve eylemlerini yakından takip ediyor. 12 Mart 2008 tarihli Türkiye'nin ilerleme raporuna ait bir önergede Avrupa Parlamentosu (AP) GAP'ın "komşu ülke Irak ve Suriye'nin su rezervlerini de içeren toplumsal, ekolojik, kültürel ve jeopolitik sonuçları üzerinde" durarak "Türkiye'yi bu konuları bütünüyle dikkate alarak etkilenecek nüfusun haklarını koruyup yerel ve bölgesel yönetimlerle sıkı bir işbirliği içerisine girmeyi temin etmeye çağırırdı."²² Ancak, eski Finlandiya başkanı ve şimdiki Avrupa Yeşilleri arasında bulunan Satu Hassi başkanlığındaki Avrupa Parlamentosu heyeti aynı yıl, Türkiye'nin tavsiyeleri göz ardı ederek bunun yerine güç siyasetine girdiğini öneri sürdü: "Heyet, Türkiye'nin AB'ye girmeden önce, bu barajlardan birçoğunu gerçekleştirmeye çalıştığı izlenimini edindi."²³ Türkiye, AB'ye tam üyelik yolunda olduğu için AB de bu sebeple kendini barajlardaki potansiyel sorunların mirasçısı olacağını hissediyor. Bu barajlar sadece sularla değil, çekişme ve kavgalarla da dolu.

2009'da toplanılan kriz zirvesinde Türkiye, Irak ve Suriye'ye istedikleri su hissesini vermeye meyilli değildi. Ayrıca bu iki ülkenin gelecekteki su hisseleri de Türkiye'nin daha fazla baraj inşa etme kararıyla tehdit altında. Irak sınırı boyunca sular, yalnızca bariyer oluşturma amacı taşıyan barajlarda birikirken, daha güneyde susuzluk verimli toprakları çöle çeviriyor. Türkiye kendini nehir havzalarındaki suların haklı sahibi olarak görmeye ve istediğini yapmaya devam ettiği müddetçe su kaynakları üzerinde gerginlikler ve uluslar arası çekişmeler görülecek. NATO ve Uppsala Modeli BM senaryoları kurgusal, ama gerçekdışı da değil.

"Middle East Policy dergisinin 2010 Sonbahar sayısında yayınlanan bu yazı, Gülseren Duman ve Alp Kızılcık tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir."

22- European Parliament, *European Parliament Resolution on Turkey's Progress Report 2008*, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&reference=B6-0105/2009> (13 Şubat 2009)

23- European Parliament Committee on the Environment, Public Health and Food Safety, *ENVI Committee Delegation to Turkey*, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/envi_20090121_turkey_/envi_20090121_turkey_en.pdf.

Guherînên di Zaravayê Kurmanciyê de: Pirsgireka Zayendê

Salih Akin*

Wek hemû zimanan, zimanê kurdî jî digihure. Guherîn ku bo zimanan bûyerên pîrr normal in bi gelekî sedeman tîr îzahkirin. Zimanas 3 faktorên guherînê destnîşan kirine (Dubois, 1994, r.507). Yekemîn faktor giradayê coxrafayê ye. Ji hev dûrbûna axîfêrên zimanek dibin sedemên guherînên peyvan, dengan an jî guherînên avasaziyê. Dema ku axîfêrên zimanek, ji sedemên coxrafî, nikarin hevûdû bibînin, û nikarin bi hev re bipeyivîn, ev di pêvajoyek dûr û dirêj de gelekî guherînan bi xwe re tîne. Zimanê fransî ku li her çar aliyê dinyayê tê axaftin nimûneyeke balkêş e. Fransiya ku li Afrîkayê, li Québec (Kanada), li giravên wek Antîlles, La Réunion û hvd. tê axaftin di gelekî waran de (peyvsazî, dengnasî,) cûda ye. Lê fransiyê ku li Fransayê bi xwe jî tê axaftin li gor navçe û bajaran dikare cûdatîyan nîşanbide. Faktora coxrafî di guherînên zimanê kurdî de jî eşkere ye. Yek ji sedemên pîrzaraviya zimanê kurdî û ku ev zarave hev çend ji hev dûr ketine bi gûman bi faktora coxrafî ve girada ye. Lê guherîn di nav zaravayan de jî peyda dibin. Wek nimune, *devoka Botan*, *devoka Xerza*, *devoka Serhedê*, û hvd. danîşana guherînên zaravayê kurmanciyê ne. Faktora demê, duyemîn sedem e ku zimanek pê digihure. Di pêvajoya pêşveçûna mirov û civatan de, ziman jî xwe adapte ya wan dike. Çawa zimanê tirkîya îro û heştê sal berê ne wek hev e, zimanê kurdi ya 1787ê jî ne wekê zimanê ye ku îro em pê dîpeyivin.¹ Sêyemîn faktora guherînê ji sedemên sosyal pêk tê. Ziman di nav civatê de jî digihure. Zimanê ku gûndî, bajarî, an jî kesên hêjar û dew-

* Universîteya Rouenê, akademîsyen.

1- Binêrin M. Garzonî "Grammatica e Vocabolario della Lingua Kurda" (Rêziman û peyvên zimanê kurdî), Roma, 1787, 288 r.

lemend pê dipeyvîn, zimanê xortan, zimanê nivîskar û rojnamevanan di gelekî waran de guherîn nîşan didin.

Hêjayê gotinê ye ku ev guherîn di zimanên standard de û xwedî dezgehên parastinê ne de diqewimin. Ev faktorên ku zimannasan destnîşan kirine faktorên herî giştî ne, ku di hemû zimanan de peyda dibin. Em baş dizanin ku rewşa zimanan a taybetî jî dibe sedemên guherînan. Statûya fermî û sosyal a ziman, hebûn an nebûna dezgehên parastinê û perwerdeyê, hebûn an nebûna amûrên ragihandinê (radyo, TV, rojname, û hvd.), kontakta zimanan bandoreke xurt li ser bikaranîna zimanan dikin ku dikarin bibin encamên gelekî guherînan. Gelo ev bandor di zaravaya kurmanjiyê de çawa xwe nîşandide? Em dixwazin di vê nivîsê de pîranî li ser guherîneke ku di zaravayê kurmanjiyê de diqewime rawestînin. Em dikarin mijara ku emê binirxînin bi melûlbûn an jî bi têkçûna zayendê binavbikin.

Wek tê zanin, zayend kategoriyeke rêzimanî ye. Herçiqas guherînen peyvsazî û dengsazî di zimanan de buyerên herî normal bin, guherîna kategoriyeke rêzimanî pirr îstîsna ye, buyereke awarte ye. Ew xwedî bandorekî ye ku xwe bi giştî di avasaziya (strûktûr) zimên de diyar dike. Ev gotar, ku ji sê beşan pêk tê, dê faktorên ku di melûlbûn / têkçûna zayendê di rolek listine bikole û binirxîne. Di beşa yekan de, ezê li ser pîrsa zayendê di çend zimanan de bisekinim. Di beşa diduyan de, ezê dîtînen rêzimanasên kurd li ser zayendê pêşkeş bikim. Beşa sîsiyan jî lêkolîn û ji encamên vê lêkolînê pêk te. Hewce ye gotinê ye ku ev lêkolîn di devoka bajarê Hezzoyê (Kozluk) de hatiye lidarxistin.

1. Zayend di Çend Zimanan de

Di zimanên ku xwedî zayendê ne de, zayend wekî kategoriyeke rêzimanî ku bêtêyan di klasên navan de belavdike xuya dibe (Dubois û yêndin, 1974, r.229). Ev belavkirin li gor hin xususiyetên formel in ku xwe di cinavk (pronav), lihevhatina rengder, lêker û veqetandekan de diyar dikin. Fonksiyona zayendê nîşandana cinsê peyvan û avasazî kirina wan di kategoriyan de ye.

Zimanên du zayendî, wek fransî, îtalî, îspanyolî, heyîyan di kategoriyeke nêr û mêyan de belav dikin. Zimanên sê zayendî, wek latînî, elmanî, rusî, kategoriyeke sêyem hene ku ew jî nêtar e. Wekê ku ji etîmoloji ya wê jî tê fêhm kirin, nêtar ne mêr û ne jî mê ye. Lê divê bê zanîn ku hebûna zayendê xususiyeteke gerdûniya zimanan nîne. Di zimanên çînî, japonî, tirkî, finî û macarî de, zayend tune ye.

Du celebên zayendê hene: zayenda xwezayî û zayenda rêzimanî. Em baş dizanin ku zayenda xwezayî cinsê heyîyên zînde destnî-

şan dike û wan di du kategoriyan de cuda dike : heyiyên mê û heyiyên nêr (*xwişk / bira, keç / kur, met / ap, dotmam / pismam, beran / mîh, dîk / mirîşk*). Di van mînakên de, zayendên xwezayî yên peyvan hene û di bikaranîna xwe de nabin sedemê tevliheviyê, ji ber ku mirov dizane ku *xwişk* mê ye û *bira* nêr e.

Lê zayenda rêzimanî, ji bo heyiyên nezînde, ji bo tiştan tê bikaranîn (*dar, pîrtûk, mal*). Pirsêka herî giring a zayenda rêzimanî belavkirin û dayîna wê ye. Mirov dikare bipirse ka li gor kîjan kirîter û pîvanan hin tişt dibin mê û hin tiştên din dibin nêr. Ango, çima *dest* nêr e û *pîst* mê ye, çima *nan* û *goşt* nêr in *berf* û *baran* mê ne?

Dîtina giştî ya zimannasan ew e ku mirov nikare ji alî maneya tiştan ve bingehekê mentiqî ji bo piraniya peyvên nêr û mê peyda bike (Chiss û yêr din, 1978). Wisa xwiya ye ku sîstema qedr û qîmetê ku her ziman ji tiştan re nîşand dide rolekê mezin lîstîye. Li gor zimannasê fransî Arrivé, «bi awakî giştî, zimanê fransî, tiştên mezin ên nêr li dijî tiştên piçûk ên mê derdixe». (Arrivé û yêr din, r.285). Ev buyer di kurmanciyê de jî peyda dibe: li gor Bedir Xan, tiştên konkret ên blind, pozîk û derketî nêr in. Piraniya tiştên kul, çal, qef û rast mê ne (Bedir Xan & Lescot, 1991, r.66-67).

2. Fonksiyona Cihêkirin û a Avasazî Kirina Zayendê

Herçiqas mirov nikaribe bingehekê mentiqî ji bo belavkirina zayenda rêzimanî peyda bike jî, hewce ye ku em du fonksiyonên wê destnîşan bikin. Fonksiyona yekem ew e ku zayend tevliheviyê ji bo peyvên hevdeng ji holê radike. Di fransiyê de, peyvên *père* (bav) û *paire* (cot) bi yek awayê tên bilêvkirin (PER). Lê zayenda wan rê nade tevliheviyê, ji ber ku *père* bi zayenda nêr (*le père*) û *paire* bi zayenda mê (*la paire*) tên bikaranîn. Ev fonksiyon di kurmanciyê de jî peyda dibe. Guherîna zayendê bêjeyek dibe sedemê manayekê din: dema *dar* bi mana dara heşîn e mê ye (*dara sêvê*), lê dema *dar* bi mana darê hişk e nêr e (*vî darê bi-de min*).

Fonksiyona duyem ew e ku zayend, bi dawînen xwe, pêyvên zimanê bi avasazî dike. Di fransiyê de, di navbera dawîneya navan û zayenda wan de, her tim peyvendiyekek heye. Li gor, J. Dubois, ev peyvendi, rêz kirin û avasazî kirina peyvan hêsanîr dike û dibe sedemê avakirina “mîkro-sîstemekê peyvsazî” yê (1965, r.54). Her wiha, di fransiyê de, peyvên ku bi dawînen – *tion*, - *ade*, - *aie*, - *aïson*, - *ance*, - *etée* bi dawî dibin piranî mê ne. Peyvên ku bi dawînen – *age*, - *ail*, - *ard*, - *at*, - *eau*, - *and*, - *er* dawî dibin nêr in.

Di zimanê rusî de, dawînên - a – Я (ya) ji bo peyvên mê tên bikaranîn. Dawînê – â (yê) ji bo peyvên nêr û dawînên – o – e ji bo peyvên notr (nêtar) tên bikaranîn.

Di kurmanci yê de em dizanin ku tenê peyvên ku bi dawînê – î (azadî, aşî) û lêkerên ku wek sêbstantîf (çûna we, dîtina min) tên bikaranîn mê ne. Wekê din, strûktura bêjeyan zayenda xwe diyar nake.

3. Çend Şîroveyên Rêzimannasên Kurd Li Ser Pirsra Zayendê

Berê ku em şîroveyên rêzimannasên kurd li ser zayendê binirxînin, em binêrin ka zayenda bêjeyan çawan di ferhangan tê nîşandan. Bi awayekî giştî, nîşandana zayendê di ferhangan de ne sistematîk e. Wek nimune, ferhenga D. Îzolî (1992) û ferhanga Torî (1999) zayendê bêjeyan nanivîsînin. Mîrov dikare bigihîje wê encamê ku nîşandana zayendê ji bo van ferhengnasan ne girîng e.

Di pîrtûkên rêzimanê kurmançiyê de, pirsra zayendê bi awakî sivik tê şîrove kirin. Problemên li dor xwiyakirina wê ya morfolojîk, belavkirina wê û gelekî awarte ji bo rêzimannasên kurd pîrsgirekên mezin in. Çend rêzimanên ku me bi wan şewirî (Aykoç, 1996, Bedir Xan & Lescot, 1991, Blau & Barak, 1999, Kurdo, 1991, Keça Kurd, 2000) pîrsgirekên li ser hebûna zayendê û li ser kêrhatiya wê ya di avasaziya kurmançiyê de zelal nekirin.

Di zaravayên zimanê kurdî de, kurmançî, zazakî û goranî zayendê bikartînin. Lê zayend di zaravayê soranî de ji sala 1930yan û vir vê nayê bikaranîn. Dema ku kurmançî (*bavê min, gula sor*) bikartîne, soranî (*bavî min, gulî sor*) bikartîne. Di soraniye de pêyvên nêr û mê tenê bi veqetendekê [î] tên tewandin.

Emê ji van rêzimanên jorîn du çavdêrî an du encam hilbigrin. Yek ji wan di kurmançiyê de frekansa peyvên mê ye. Li gor Bedir Xan û Lescot, ev frekans ji frekansa peyvên nêr pirr zêdetir e (1991, r.66). Lê pirr balkeş e ku di devoka Hezzoyê de, mêtî ji holê rabûye û hemu peyv bi zayenda nêr tên tewandin. Encama din jî di kurmançiyê de «prestîja zimannasî» ya bikaranîna zayendê ye. Zayend wek dewlemendiyekê kurmançiyê tê qebûl kirin. F. M. Aykoç, piştî ku ew radigihîne ku zayend di zarava û devokên soranî, goranî, mukrî û feylî de melûl bûye an jî ji wan têkçûye, wiha dinivîsîne : «*Di Kurmançiyê de zayend bi bingeşî runiştiye, dema ku yek bê zayend bi axîfe, jê rind nayê fêmkirin, biyanî xuya dike. Bo kurmançiyek zelal, divê zayend bê bikaranîn*» (1996, r.103). Li gor wî, kesên ku zayendê bikarnaynin biyanî ne. Vêca, emê çawan bi sed hezaran, bi milyonan kurmançixêfên ku zayendê bikarnaynin wek biyanî bipejirînin?

4. Zayend di Devoka Hezzoyê de

Hezzo navçeyekî Êlihê (Batmanê) ye. Li bakura rojhilata Êlihê ye û 60 km jê dûr e. Mirov dikare Kurmanjiyê li Hezzoyê tê axaftin wek devokek xerzî binavbike. Xerzî li deverên Xerzan, angî li bajar û gundên ku di navberê deşt û çemê Xerzan de ne tê axaftin (Êlih, Misirc, Bêşîrî, Hezzo).

Çawkanîyên ku em ji bo vê lêkolînê bikartînin ji transkiriba çend gotûbêj û ji e-mailan pêk te. Me bi şeş kesên (2 jin û 4 mêr) ku li Hezzoyê bûne û li wê mezin bûne re hevpeyvîn çêkir. Jin tu car neçûne dibistanê û tirkî baş napeyivin. Li aliyê din, mêr tirkî dizanin û çûne dibistanê. Sê e-mailên ku axîfêrên mêr ji me re şandine jî di çawkanîyan de cîh digrin. Hêjayê gotinê ye ku di vê lêkolînê de armanca me ne lêkolîneke mîqdarî ye. Loma dê encamên vê lêkolînê hemû devoka Hezzoyê temsîl neke. Em tenê dixwazin guherînên di zayendê de diqewimin bi awayeke zimannasî binirxînin. Çawa ku emê bibînin, ev guherîn di gelekî devokên din de jî peyda dibin.

Di devoka Hezzoyê de, zayenda rêzimanî di pêvajoyê têkçûnê de ye. Zayenda xwezayî (tebî) berdewam e. Em li çend hevokên ku me ji çawkanîya devoka Hezzoyê berhev kirine binêrin.

ez fedikirim ku çêlekik û bizinkî li banê me hene /.../ bizinkî wi-sa mezin

Em dizanin ku bizin zayenda mê heye, ji ber ku ew zayenda xwezayî ye. Lê di vê hevokê de, ew bi zayenda nêr hatiye tewandin.

çawa nî başî rewşê we çawa ne / daxwazê me ew e xanî ne histîne

Bêjeyên rewş û daxwaz di kurmanciyê de mê ne, lê di vê hevokê de, nêr xwiya dikin. Melûlbûna zayendê ne tenê ji bo peyvan e, her weha civanka mê wê jî di devoka Hezzoyê de dibe wî.

dîyê te îxtiyarê, dilê wî ne eşîne

Gulçîn jinarê me ye / ez û kurê wî em ji zarokatîyê ve heval in

Ger zayenda rêzimanî di van nimuneyan de têk çûbe, divê em du awartan destnîşan bikin. Ew bi xwe jî di dema borî de hebûn û bikaranîna zayendê di devoka Hezzoyê de eşkere dikin. Yekem awarte, bikaranîna tewangê bangê (vokatîf) *lo / lê* ye. Ew li gor cînsê zimanaxêfan tîn tewandin: *lo mirovo, lo şivano, lê keçê, lê delalê*. Ev cudayeti di devoka Hezzoyê de her tim fonksiyonel e. Awarteya duyem jî hebûna zayenda xwezayî ye. Bêjeyên malbatî û mirovatîyê wek *bav / dê, ap / xal / xatî, bira / xwişk*, her tim hene, lê divê bê zanîn ku ew tev bi veqetendekê zayenda nêr tîn tewandin (*dîyê min*). Di warê cudakirina cînsê heywanan de jî, şopê zayendê diyar e. Angî, ji bo peyvên duzayend (nêremê)

ku ji heywanên xwedî yek nav in tên bikaranîn, rengderên *nêr û mê* cînsê wan zelal dike: *kerê nêr, kerê mê, hirçê nêr, hirçê mê*.

5. Nirxandin

Ger em nimuneyan bi awakî kurteyî binirxînin, em digihîjin van encaman: Cîhê kurmanciya standart veqetandekê binavkirî [a] hewce dike, devoka Hezzoyê [ê] bikartîne: *daxwazê me*. Dema ku kurmanciya standart veqetandekê nebinavkirî [ekê] hewce dike, ev devok [ekî] bikartîne: *bizinkî wisa mezin*. Her wiha, cinavka wê jî dibe *wî*.

Mirov dikare bigihîje wê encamê ku tewandina navekî xwedî zayenda mê bi zayenda nêr dibe sedemê tevliheviyekê. Lê ji ber ku nêrtî, bê îstîsna, ji bo navên mê û nêr tê bikaranîn, ew dibe kategoriyeke nêtar.

Em baş dizanin ku ev melûlbûn / têkçûna zayendê ne tenê di devoka Hezzoyê de peyda dibe, lê di gelekî devokên kurmanjiyê de jî tê dîtin. Li gor, R. Zilan,² ev guherîn di bajarên Meletî, Mereş, Êntab û di navçeyên Serhadê de jî belav dibe. M. Chyet³ radigihîne ku zayend di devoka Semsûrê de jî têk çûye. Di lêkolîneke berfireh de ku li ser devokê Amedê li darxistiye, M. Dorleijn jî digihîje wê encamê ku bikaranîna strûktûrên ergatîv û zayendê di pêvajoya têkçûnê de ye. (1996, r.57-60).

Wisa xwiya ku ev guherîn her çixas diçe di kurmanciyê de belav dibe. Niha, ji bo têgihîştina vê guherînê, em bîrêrîn çend hîpotezan:

- 1- Hîpoteza pêşî, û ku di heman demê de ya herî xurt e, balê dikêşîne ser guherîneke dengnasiyê (fonolojîk) ya bimerce (bişert). Em ji André Martinet (1960) dizanin, ku di navbera meyla zimanaxêvê ku serfa hêza xwe bişînor dike û pêdiviyên civatê yên ku dixwazin lazimiyên ji alî zimanaxêvan ve weke pêdiviyên zerûrî tên qebûlîkirin biparêzin de lihevnekirîneke berdewam heye. Ev lihevnekirin bingeha faktoreke înersiyê⁴ ye ku xwe digihîne qanûna xwezaiyê ya hewldana herî kêr. Ango, di pêvajoya axaftinê de, meyla axifêran her tim de serfkirina kêmtirîn enerjîyê de ye. Loma, çî di veguhastina devkî ya rojana de, û çî di berhemên niviskî de, gelekî agahdarî hene ku axifêr hewce nabînin wan bînin zimên, ji ber ku ev agahdariyên derveyê ziman in û hemû axifêr wan baş nasdikin.⁵ Martinet destnîşan dike ku ev meyla axifêran

2- Ragihandina şexsî

3- Ragihandina şexsî

4- Mirov dikare peyva fransî « înersî » yê bi wateyên « pengîfî, sekanî, tiralî » wergerîne Kurmanciyê. Wateya înersiya zimannasî

5- Li ser vê mijarê, zimannasê rûsî Mikhail Bakhtine (1977) digot, ger di veguhastinê de her tişt her tim bihata gotin, dê veguhastin ne mimkin bûya.

dibe sedema hebûna faktora înersiyê ku di hemî organên peyvê de peyda dibe. Axîfêr li hemberî vê înersiyê de di tekoşîneke bênavber de ye. Bi ya min, faktorê înersiyê di kurmanciyê de di-kare mudaxeleyî guherîna [a] yê bi [ê] yê, [ê] yê bi [î] yê bike.

Ew dibe sedemê aboriya dengnasiyê û di bilêvkirina dengan de, meyla zimanaxêvan ber bi girtina devê ve vediguhêze. Ger em dengdarên ku me di nimuneyan de nixandî carekê din bi bîr bînin, em dikarin tabloya faktora înersiyayê wisa nîşanbidin:

<i>Dereceya vekirina dengan</i>	Pirr vekirî	Vekirî	Navend	Girtî	Pirr girtî
Dengdar	a	e	ê	i, o	î, û, u
<i>Hêla faktora înersiyê</i>	►	→	►	→	►

Ev hîpotez nîşan dide ku çawa guherîneke dengsaziyê dikare bibe xwedî bandoreke binyatnasiyê (morfolojîk).

- 2- Hîpoteza duduyan bi heman riya hîpoteza yekê de diçe. Bi awayekî giştî, di şûna peyvên weke; *rojekê, pismamekî, hevalekî/ê min* ku kurmanciya standard li ser mirov ferz dike, gelek caran tê bihîstin ku peyvên wek: *rojê, pismamkî, hevalek min* tên bikaranîn. Bi nêrîneke rêzimanîyê, mirov dikare şaşîyan di avakirina van peyvên de bibîne. Lê bi nêrîneke raveker (şîroveker), mirov dikare encamên aboriyeke (teserufeke) zimanasiyê ku xwe di peyvêrîyê û binyatnasiyê de nîşan dide bibîne.
- 3- Hîpoteza sisiyan ku dikare alîkariya têgihîştina wendabûna zayendê bike meyleke weke ya zêdebûna nêrîtiya di zimanê fransî de ye. Wek tê zanîn di vî zimanî de nêrtî rolekî giştî dilîze: *L'homme est mortel (mîrov fanî ye)*. Ji ber ku nêrtî ji bo heyyên zindî yên mê û nêr tê bikaranîn, G. Mauger di wê baweriyê de ye ku nêrtî di fransiyê de dibe zayenda nêtar. G. Dumézil di nêrtîtiya giştî de avantajê vegotinnasiyê (*stîlistîk*) dibîne, *ji ber ku nêrtî bi kurtî hejî û tiştên nêr û mê bi zayendeka hevbeş diyar dike û ew bi xwe jî naugîneke (wasîteyeke) rêzimanî ye ku xwe ji dirêjayîyan diparêze avadike* (1984). A. Marinetti, di fransiyê de problemên ku ji ber zayendê peyda dibin, weke giraniyeke binyatnasiyê, piştrast dike û dibêje ku ji alî agahdariya digihîne zimanaxêvan, hebûna zayenda nêr û mê bi awayekî pratîk bikêrî tiştêkî nayê (1999, r.9).

- 4- Ev yek ne di nav pêşniyazên me de ye ku em meyla di fransiyê de tê dîtîn derbasî kurmanciyê bikin, ji ber ku herdu ziman xwedî sistemen cihê yên binyatnasiyê û peyvrêziyê yên taybetî ne. Lê xwiya dibe ku nêrî ku di nav prensîbên aboriya (teserûfa) zimannasiyê de cihê xwe girtiye bandoreke xwe ya pratîk li ser bikaranîna zimên jî dihêle: weke ku ew xwe nêzîkî kategoriyeke nêtar dike, ango wendabûna zayendê, qaideyên rêzimanî hêsan-tir dibin.
- 5- Têkiliya kurdî ya bi j zimanên ku cîranên wî ne re hîpotezeke din e ku divê mirov hesabê wê jî bike. Bi rastî jî, kurdî li Tikiyeyê bi tirkî re, li Iranê bi farisî re, li Suriyeyê û Iraqê bi erebî re di têkiliyê de ye. Ji xwe, di tirkî de cudakirina cinsan tune ye û ev yek jî aliyê din ve di farisî de jî ji zû de wenda bûye. Ger tirkî weke zimanekî serdest li Kurdistanê tesîrekê li kurdî bike, weke ku mirov dikare di warê ferheng, peyvnaşî û hwd. (Dorleijn, 1996), bi raya min di warê têkçûna zayendê de bandoreke wiha ya pratîk nexwiyaye. Bêgûman, mirov dikare hizir bike ku ji ber nebûna perwerde û weşana bi zimanê wan, Kurd dikevin bin bandora tirkî û nebûna zayendê derbasî zimanê xwe dikin. Lê dîsa jî, anke teke li gel kesên ku li Hezzoyê ji bilî kurdî zimanekî din napeyivin nîşan da ku ew jî zayendê ji hev cuda nakin. Divê em bi bîr bixin ku soranî bêyî ku têkiliyeke wê bi tirkî re hebe, ew jî êdî qet zayendê bi kar nayne.
- 6- Bi awayekî giştî, têkçûna zayendê di devoka Hezzoyê de, yek ji meylên pêşketina zimannasiyê ku bi awayekî pir vekirî ji alî Meillet (1958) û Sapir (1953) ve hatiye ravekirin piştras dike. Herdu zimannas, hebûna zayendê weke jîbermayeke konseptên kevnaresî dihesibînin û li gor wan, zayend di pêvajoya pêşketina zimên de mehkumî li xwe kêmkirinê yan jî holê rabûnê ye.

Ger tevahiya van hîpotezan divê bîr piştrastkirin jî, ji ber ku di destê me de hêmanên (elemanên) ku têra pesendkirinê bikin tune ne, bi ya min hîpoteza dengnasiyê ya herî bihêz xwiyaye. Bi rastî jî diyar e ku faktora înersiyê dibe sedemê girtina kanala devê, herwiha jî kêmkirina dengdarên ku derfeta ji hev cudakirina zayendê provoke dikin. Li gor Meillet, ku ji bo wî guherîna kategoriyên rêzimanî hergav ji ber qezayên xwezayî yên dengnasiyê dibin, ev aboriya dengnasiyê her wiha di farisî û ermenî yê de dibe sedemê têkçûna zayendê, ji ber ku dawîya peyvê ku zayendê diyardike di pêvajoya pêşketina van zimanan de pir tengbûye (1958, r.207).

6. Encam

Wekî em dibînin, mijara zayendê ji bo minaqeşekirina guherînin kur-manciyê pirr balkêş e. Gelekî eşkere ye ku zayend di axaftina devkî yê çend navçeyan de qels dibe. Gelo ev qelsbûn dê sibê bibe sedema têkçûna zayendê? Ger zayend di kurmanciyê de têk biçe, dê encamên wî çî bin? Dê ev zarave hêsantir an jî zehmettir bibe? Dema ku di kur-manciya devkî de ev guherîn diqewimin, em baş dizanin ku li aliyê din, ev zarave gihiştîye qonaxeke standardbûnê. Bi hezaran berhemên edebî ku bi kurmancî çap bûne danîşanên vê standardbûnê ne. Lê ziman di her du kodên devkî û nivîskiyê de pêşve diçe. Ji nebûna perwerdeyê û dezgehên neteweyî, ev her du kod îro ji hev dûr ketine û her yekê wan bi aliyek ve dimeşe. Di vê pêvajoyê de, biryar ya axîfêrên zimanan e.

Bibliyagrafiya

- AKIN S. (2002): «Motivations phonologiques de la neutralisation d'une catégorie grammaticale dans un parler du kurde», *LINX* n°45, r.147-155
- AKIN S. (2002): «Discours rapporté et hétérogénéité discursive en kurde», *Faits de langue*, n°19, r.71-84
- ARRIVE M., GADET F., GALMICHE M.. (1986): *La grammaire d'aujourd'hui: guide alphabétique de linguistique française*, Flammarion, 719 r.
- AYKOC F. M. (1996): *Kurdîzan: rûberîna zaravên kurdî*, Weşanên Înstîtûya Kurdî, Berlin, 311 r.
- BAKHTINE M. (1977): *Le marxisme et la philosophie du langage*, Ed. de Minuit, 233 p.
- BEDIR KHAN. E. DJ.. & LESCOT R. (1991): *Grammaire kurde (Dialecte kurmandji)*, éd. Jean Maisonneuve, Paris, 371 r.
- BIÇUK S. (1997): *Rêzimanê kurdî (kurmancî)*, Weşanên Înstîtûya kurdî, Berlîn, 275 r.
- BLAU J. & BARAK V. (1999): *Manuel de kurde kurmanji*, L'Harmattan, 225 r.
- CHISS J. L., FILLIOLET J., MAINGUENEAU D. (1978): *Linguistique française. Initiation à la problématique structurale*, tome 2, Hachette, 167 r.
- CONNORS K.& CRANSHAW A. (1997): «Gender divergence between cognates in French and Spanish», *Proceedings of the 16th International Congress of Linguists*, Pergamon, Oxford, paper n°0294.
- DORLEIJN M. (1996): *The decay of ergativity in Kurmanci*, Tilburg University Press, 183 r.
- DUBOIS J. (1965): *Grammaire structurale du français*, Larousse, 191 r.
- DUBOIS J., GIACOMO M., GUESPIN L., MARCELLESI Ch., MARCELLESI J.- B. (1974): *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, Paris, 517 r. (nouv.éd.1991)

- DUMÉZIL G. (1984): «Madame Mitterande? Madame Fabia?», *Le Nouvel Observateur*, 7.09.1984
- GUILFORD J. (1999): «L'attribution du genre aux emprunts à l'anglais», *La linguistique*, vol.35, fas.1, r.65-85
- MANALIU-MANEA M. (1997): «Un cas de “dégrammaticalisation”: le résultatif roman entre voix et aspect», *Proceedings of the 16th International Congress of Linguists*, Pergamon, Oxford, paper n°0407.
- MARTINET A. (1960): *Eléments de linguistique générale*, Pairs, PUF
- MARTINET A (1999): «Genre et sexe», in *La linguistique*, vol.35, fas.2, r. 5-9.
- MEILLET Antoine (1929): *Linguistique historique et générale*, Champion, Paris, r.199-229
- MAUGER G. (1972): *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui*, Paris, Hachette
- QANATE K. (1991): *Gramera zmanê kurdî: kurmanci-sorani*, Koral Yayinlari, Istanbul, 335 r.
- TAN S. (2000): *Weneyên rezimanê kurmançî*, Weşanên Welat, Istanbul, 192 r.
- TATILON C. (1999): «Un genre bien à elles», *La linguistique*, vol.34, fas.1, r.107-112
- WALTER H. (1994): *L'aventure des langues en Occident*, éd. Robert Laffont, 595 r.

Li Ser *Tractatus* û Li Ser Ziman”ê Wittgensteîn -1-

Adnan Fırat Bayar*

*“Tiştê di nava ziman de tê derbirin,
bi ziman nayê derbirin”*

Ludwig Wittgensteîn

Ji mirovan werî, ziman; tenê mabesta têkiliyê, hevpeyvînê û xweîfadekirinê ye. Ev têgihiştin, her çiqas tişteki rast be jî ne têr e û bi taybet jî, ji bo felsefeyê li ser ziman, me nagihîne qad û astên cihê û pêwîst. Jixwe, eger em bixwazin li ser tişteki bifikirin, bi taybetî jî di nava serpêhatiya felsefeyê de ev tişt eger hatibe nirxandin, ew fikirîn hem dibe wek dubareyekê û hem jî, ji aliyeke din ve dibe afirandineke nû. Raman tişteki wisa ye ku gelek caran dubare nabe, wexta ku dibe jî di eslê xwe de diguhere; angê dubare jî guhertinek e. Wexta em li ser felsefeyê kûr dibin, di nava wê kûrahiyê de em hem xwe diafirînin û hem jî nivîsara ku dixwînin diafirînin. Wekî mînak mêjiyê me ne mêjiyê Wittgensteîn e, dema me ne ya wî ye, erdnîgarîya me ne erdnîgarîya wî ye.

Kengê me fêhm kir ku ziman ne tenê navgînek ji bo binavkirin, hêmakirin û yan jî nîşandana tiştêyan e û bi heman awayî ne tenê ifadeya hiş e; emê bizanibin ku ziman li ser hiş û bîra mirovahiyê bi xwe, xwedî bandoreke mezin e. Em dikarin bibêjin ku lewma Filozofê mezin yê Elmanî Ludwîg Wittgensteîn; ji wexta 29 saliya xwe ku berhema xwe ya felsefî ku gelek namîdar e (*Tractatus Logico-Philosophicus*) derxist holê û heta mirîna xwe giraniya xwe dabû ser vê mijarê. Ji ber ku filozof, li

* Lêkolîner û civaknas.

pey eslê meseleyê bû, dixwest li ser zemînekê rasteqîn û eşkere xwe îfade bike û bi vî îfade kirinê jî pirsgirêka felsefî ya herî girîng û bingeîn derbixe holê. Ango wexta ku mijara ziman daye destê xwe ne bi awayekî rasthatinê û bêwate ku nayê fêhm kirin vê mijarê bi pêş xistiye. Belê, li ba *Wittgensteînê* zana û hişyar ziman eslê meseleyê ye.

Em bibêjin, ji bo ziman, beriya pirsên wekî “*ziman bi kêrê çi tê*”, “*temsîliya ziman çawa ye*”, divê em pirsên wek “*ziman çi ye*”, “*ziman çi dizane*”, “*sînorên/bendên ziman çi ne?*”, “*sirûstê ziman çi ye?*” bikin. Wexta li tevahiya felsefeya *Wittgensteîn* jî tê nêrîn; tê dîtin ku di pêşiya pêşkêşkirin û derbirina nêrîn û ramanan; çavkanî û navgîniya wan fikr û ramanan –ku ew ziman bixwe ye- girîngtir dibe û bi pêş dikeve. Ango heta em nizanibin ziman çi ye, bendên wî çi ne, bi wî çi dibe, çi dikare bêje û çi nikare bibêje; divê em ji vî xalê xwe derbas nekin û neçin tiştên ku li ser ziman pêk tên. Ew beredayî ye. Zanîna ziman ji emilandin û pêkhatina ziman û tiştên ku bi mabesta ziman li dar dikevin girîngtir e. Belê, li gorî *Wittgensteîn* tiştê balkêş û girîng ne emilandina ziman e; ziman bixwe ye.

Felsefe û nêrînen *Wittgensteîn* a li ser ziman, di jîyan û serpehatiya wî ya felsefî de, ji aliyê gellek kesî ve di du danan de tê bi dest xistin. Dîroknasên felsefeyê, felsefeya *Wittgensteîn* li ser du danan nirxandine û li gorî gellekên wan, filozof di van her du danên xweyê felsefeyê de ramanên ji hev cihê derbiriye û wek di nakokiyê de ye. Tê qebûlkirin ku *Wittgensteîn* di dana xwe ya ewil de li pey felsefeyeke pozîtîvîst e, xwe sipartîye agahiyeke zanistî, ji metafîzîkê xwe dûr kiriye û her wiha ev nêrînen wî di berhema wî ya felsefî ya sereke di *Tractatus* de hatine îfade kirin. Ev pirtûk, ji aliyê hinek felsefevanan ve wek “pirtûka pîroz a pozîtîvîzmê” hatiye nirxandin. Di heman demê de ev pirtûka ku di ciwanîya *Wittgensteîn* de hatiye nivîsîn, di dîroka felsefeyê de bi taybetî jî li ser felsefeya ziman wek çavkaniyeke sereke tê qebûl kirin.

Lê li gorî nêrîna me di jîyana felsefeya filozof de, gava ku bi baş û balkêş bihêt nêrîn; nakokîyeke wisa mezin tune ye. Ev gengeşî bila niha bimîne. Lê emê berê xwe bidin *Tractatusa* wî û ji vê behremê, bi kurtasî çi tê fêhm kirin li ser wî bisekinin.

Wittgensteînê Li Derdora Pozîtîvîzmê

Wexta ku *Wittgensteîn Tractatus Logico-Philosophicus* nivîsand, bawer kiribû ku pirsgirêkên felsefî yên bingeîn sererast û bi awayekî mayînde çareser kiriye. Lewra filozof li pey misogeriye bû û tiştê ku tanî ser ziman jî, li gorî wî ji bo pirsgirêka insan yên têgihiştinê û zanayî ya li ser zemîn divê bi rêbazeke misoger bihêt îfade kirin:

"Rastiya ramanên ku di vê derê de hatine pêşkêş kirin ji min re bêguman û misoger xuya dibin." (Tractatus, Pêşgotin)

Bi wêrekî hewl dabû ku sînorên ziman bi çend kirariyên mantiqê bide-
line û dîsa bi awayekî ku di dîroka serpêhatiya felsefeyê de nehatiye dî-
tin; sînor û pîvan deyne ser rapeyvan. Her wiha li ser wateyê, li ser pî-
vana watedariyê; da ku rapeyvek kengê dibe xwedî mane û kengê ji ma-
neyê derdikeve; birêkûpêkî û qeyd û bendan danî. Teoriya klasîk a zi-
man di perspektîfa Wittgensteîn de ji xwe re sînor dibîne. Dibîne lewra
ziman zemîneke wisa ye ku sînorên wî sînorên zanîn û têgihîştina insan
e. Ziman ne navgîn e, lê berî navgîniyê ew, qada zanîn û nezanîna mi-
rovahiyê, pêkan û destnîşana agahiyê û cîhwarê hiş e.

Wittgensteîn ji bo sirûştî û kirariya ziman û tekiliya wî ya bi dinyayê ve
rave bike; xwe wekî peywirdar hesibandibû. Çawa ku Kant xwestibû ji
bo ramanê bendan deyne, Wittgensteîn jî xwestibû ji ziman re van ben-
dan deyne û bi vî awayî xwe bisipêre pêkan û hêza ziman. Ji ber ku em
nikarin ji nava ziman derkevin û wexta em ji nava wê derkevin jî dîsa
em di nava wê de ne.

Pêwendiya hevtemsîlkirinê ya di navbera ramanê û ziman de saz dibin
û ev her du qad li ser lêlatên xwe biserûber dibin, ziman û raman hem
bi binyewî hem jî bi kargîni tîr dahûrandin. Her wiha ziman wek wêne
tê hesibandin ango ziman dibe wêneya ramanê, ziman û raman hev
dorpêç dikin, hev temsîl dikin, hev nîşanî hev didin. Ji ber vê yekê
bendên navbera tiştên "tên zanînê" û "nayên zanînê" jî derdikeve holê.

"Hemû felsefe nirxandina ziman e" (Tractatus, 40031)

Wek tê zanîn pîrsgirêka insan a felsefî, herî mezin li ser pêwendiya ber-
rahiyê û ramanê ye û kurtasiya maneya felsefeyê, bi rast avakirina
pêwendiya navbera ramanê û berahiyê ye. Ango tiştên em difikrin û di-
zanin di hişê me de ne û tiştên hene û bera ne jî di derveyê hişê me de
ne. Eslê meseleyê, lihevhatina hiş û derveyê hiş e. Tiştê ku hiş dizane,
di derveyê hiş de jî heye en na; mesele ev e. Ji ber ku felsefeya Witt-
gensteîn jî bi eslê xwe hewldaneke analitik e li ser ramanê û berahiyê,
bi giştî wek felsefeyeke pozîtivist hatiye nirxandin. Her wiha di vê felse-
feyê de fêhmkirina berahiyê, bi baş û rast fêhmkirina têkiliya navbera ra-
manê û berahiyê ve girêdayî ye. Eger em li ser fikr û ramanê biseknin -
da ku ev çi ne/çi nîn in- divê em xwe bigihînin qada ziman, ewil em bi-
zanibin ku ziman çi ye. Fêhmkirina siruştî ziman dibe şert û merc ji bo
fêhmkirin û zelalkirina ramanê û rastiye. Lewra ev tişt li ser ziman, bi zi-
man û di ziman de tîr pêk anîn. Îmkîna zanîna berahiyê, girêdahiyê îm-
kana axaftinê ye, em li ser çi bikaribin bi axifin emê bikaribin xwe bigi-
hînin rastiya wî û zanîna wî. Tiştên em dikarin li serê bi axifin emê xwe

bikaribin bigihînin rastiya wî jî. Pêkana peyvê di heman demî de pêkana rastiye ye. Ji ber vî awayî felsefe, di pêşiya hemû nirxan de divê sî-nora ziman kifşe bike û bi eşkere derxe holê.

“Em çawa li ser berahiyê difikirin, hevok ji dibe pêşnumayê wî berahî” (Tractatus, 4.01)

Ji bo, nirx û dehûrandina vê meseleyê, Wittgensteîn; di navbera ziman, raman û berahiyê de rastênheviyek(paralel) danî û bi “teoriya wêneyê” (*Picture tehory*) ev hat bibîranîn. Her wiha prisgirêken felsefî dibin pir-girêkên ziman, çareserkirina pirsgirêkên ziman dê bibin çareserkirina pirsgirêkên felsefî. Ji ber vê yekê ziman, dibe wêneyek ji bo berharîû haqîqetê.

“Hemû tiştên ku tên axaftin divê bi eşkere bên axaftin û li ber hemû tiştên ku li serî nayên axaftin divê bêt hişbin” (Tractatus, Pêşgotin)

“Hemû tiştên tên fikirîn dikarin bi eşkere bên fikirîn. Hemû tiştên tên gotin bi eşkere dikarin bên gotin” (Tractatus, 4.116)

Sînora Ziman:

Li gorî Wittgensteîn lêgerînên felsefî û hewldana gihîştina rastiye, zanîne û hemû qadên heyîniye divê li ser yek esasî bilind bibe, ev esas û binyat me bigihîne nerînên mîsoger. Ji ber ku binyata insan ziman e, esl û fêslê ziman ji bo me divê bibe sedema têgihîştin û dîtina rastîye û berahiyê. Ji ber vê yekê em dikarin bibêjin ji bo insan pirsgirêkên cihêreng û cur bi cur tune ne; lê pirsgirêkeke tenê û mezin heye. Rastî li ser yek binyatî pêk tê, rastî yek e, ji yek binge hî diafire û di heman demî de ev rastî xwe li ser yek binge hî dide nîşan û zanîn. Ango tenê ne ji bo çareserkirina rastî û berahîtiye di heman demî de ji bo nasîn, cudakirin û fêhmkirina wê jî dîsa em li pêdiviya vî rêbazî û binyatî rû bi rû dê werin. Ev yek, hem rastiye nîşanî me dide, hem dide nasîn, hem xwe diafirîne hem rêbaza xwe li dar dixê; bi kurtasî hem ji bo xwe heye hem jî ji bo me heye. Hemû pirsgirêk dikevîn bin yek pirsgirêkekê. Her weha, ji ber ku yek pirsgirêkekê heye wextê ku ev pirsgirêk bihêr çareser kirin hemû pirsgirêk jî dê bêtin çareserkirin.

“Nekeve nava pirsgirêkên pişkî, her daîm bi tevahî here ser yek pirsgirêkekê, here cihê ku nêrîneke azad li wê derê ye; welew ev nêrîn ne nêrîneke eşkere be jî” (Notebooks. 23)

“Peywira min, tevahî bi ravekirina sirûştê rapeyvan pêkhatiye” (Notebooks. 39)

Wek tê fêhm kirin Wittgensteîn, ji bo vê bingehe "ziman" tîne pêşberî me. Ziman, bi sirûştî, kargînî, têkilî û bi qada xwe yê girîng û bêhempa vê rêyê ji me re vedike. Lê ev ziman ne zimanekî ku zimanzan an jî zanişt pêk tînin e. Berî her tiştî, em bêjin wek zimanzanek -li ser, da ku ziman çawa tê pêk anîn- nasekine yan jî wek sirûşt-nasekê -li ser çêbûyî yên dinyayê- nasekine. Ne lêkolîneke empîrîk e; lê lêkolîneke binyewî û mantiqî ye. Ziman me bi rastiyeke wisa rû bi rû tîne ku ev rastî, binyatek nîşanê me dide û me digihîne asteke wisa ku ew der, ji persgîrêkê re dibe ser û bin û destpêk. Ziman, sînoren rastiye nîşanî me dide. Emê bi ziman bizanibin ku em dikarin li ser çi xeber bidin û li ser çi xeber nedin, emê bikaribin çi misoger bikin û çi nekin. Wekî mînak hevokerê wek "niha berf dibare" û "rengê berfê gelek xweşik e" bi binyatên xwe ne yek in. A ewil wek wêneyekî ye û ji ber vê yekê xeberdana li serê watedar e; lêbelê ya duduyan tiştêkî ne dîyar e û ji ber vê yekê em dikarin bibêjin ne xwedî wate ye jî. Her wiha peywest e ku em sînor ji ziman re bînin rojevê.

"....Armanca kitêbê, xêzdanîna sînora ramanê ye, jê bêtir-ne sînora ramanê- a ifade kirina ramanê ye: Lewra ji bo xêzdanîna sînoren ramanê divê em bikaribin li ser her du aliyên sînoren ramanê jî bifikirin. (Ango divê em bikaribin li ser tiştên ku nayên fikirandin jî bifikirin) (Tractatus, Pêşgotin)

Lewra raman xwedî naverokerê wisa ye ku ziman wê nahewîne. Ji ber vê yekê ziman nikare ramanê bisînor bike. Tiştê ku ramanê sînor dike, pêkana ramanê ye. Belê pêkana ramanê, ramanê bisînor dike; raman, pêkana ramanê bisînor nake.

Her wiha tenê di nav ziman de xêz tê danîn û zen dikim ku tiştê li wî alî dimîne tewş e" (Tractatus, Pêşgotin)

Ji vê nêrînê jî baş tê fêhm kirin ku emê nikaribin sînoren ramanê bi ramanê deynin (Kant wisa kiribû) sînor, tenê ji bo ziman pêkan e. Belê Wittgensteîn felsefê wek "nirxa ziman" (TLP 4.0031) dide dest. Însan hebûneke biziman e û nêrîna insan a navendî jî dîsa ev e:

"Sînoren zimanê min sînoren dinyaya min e". (Tractatus 5.6)

Ev aforîzmaya meşhûr a Wittgensteîn, ji bo nêrînên wî yên li ser tekilîya ziman û dinyayê (heyberiyê) ku bi "teorîya wênehiyê" hatiya nasîn, bi kurtasî ifade dike. Teorîya wênehiya ku têkiliya ziman û heyberiyê bi awayekî misoger daye ber hev û ziman wek wêneya heyberiyê rave kiriye, di heman demî de sînoren tiştên bên gotin jî dide nîşan. Ziman, tiştê ku ifade dike çi be ew xwedî wate ye jî. Ziman tenê tiştê ku heyberin dikare bike wêne. Tiştêkî ne li heyber be ji bo ziman bê wate ye lewra

ew nayê wênekirin. Sînorên wêneyê çi bin ên ziman jî ew in û sînorên ziman çi bin ên wateyê jî ew in. Ziman wateyê, wate zimanê xwedî sînor dike. Eger em bixwazin watedâriya rapeyvekê bipîvin, emê wê rapeyvê bidin ber berahiyê. Avahiya ziman di heman demî de avahiya heyberiyê jî dide nîşan. Her wiha li ser xebateke avahiya ziman, emê bi hêsan xwe bikaribin bigihînin rastiya tiştan. Analîzkirina ziman ji bo me dê bibe sedema analîz kirina heyberiyê jî. Ji xwe li gorî Wittgenstein nîmandin, meseleyekî zimanî ye; dinya ew tişt e ku bi rapeyvên me tê ziman. Em dinya xwe bi zimanê xwe bi rê dixin. Dinya ew tişt e ku; ji tiştên di nav rapeyvên me pêk tên:

“Ev dinya, dinya min e. Ev yek, ji vê derê xuya dibe; sînorên zimanê min, sînorên dinyaya min nîşan dike”

“Dinya û jiyan yek in”

“Ez dinyaya xwe me. (Gerdûna piçûk)” (Tractatus. 5.62 – 5.63)

Serqîsse, hiş, xwe dide ber dinyayê, tiştê ji dinyayê fêhm dike tîne ser ziman. Ew çax ziman dibe eyneya dinyayê. Ango ziman dinyayê diedilîne. Her wiha tiştê di dinyayê de tune be nayê ser ziman. Wekmînak, rapeyvên felsefî yên metafîzîk bi rastî di dinyayê de bê hember in û ji ber vê jî nayên ser ziman. Ji ber ku nayên ser ziman ne xwedî wate ne. Wate, tenê di dinyayê de li dar dikeve. Hincar emê bêjin dinya çi ye?

“Dinya, hemû ji rewşan pêk tê.

Dinya yekûna diyardeyan e, ne (yekûn)a tiştan e.

Dinya bi rêya diyardeyan tê zanîn û her wiha ev, hemû diyardeyan e”. (Tractatus. 1 – 1.11)

Ev aforîzmayên meşhûr ji bo têgihiştineke rasteqîn a li ser dinyayê pek bê, hatine gotin. Eger armanca me ji bo dinyayê şayesandineke rasteqîn be divê em heyberiyên ne tiştên wek bi serê xwe, xweru û bê têkilî bibînin. Ev nêrîn dê me negihîne encamekê. Divê em cîdahî bêxin navbera “tiştan” û “diyardeyan”. Wekî mînak, wexta ji me şayesandina ev odeya em tede runiştine bixwazin; em rabin bêjin mase, pênûs, kitêbdank, kompi-ter, paldank... hwd. nabe. Tiştê ji me hatiye xwestin di heman demî de rewşa van tiştane jî. Divê em van, ji tiştahiyê derxin bêxin nava rewşahiyê: Li ber maseyê pisîk mexel bûye, serê xwe daniye ser her du piyên xwe yên pêş. Kitêbeke Wittgenstein li ser paldankê maye û vekiriyê.... Eger bala we kişandibe ev şayese ne li ser objeyan e lê li ser diyardeyan e. Her wiha wexta em ji bo dinyayê bibêjin “dinya ev û ev tişt in” ne rast e lew-
ra *“dinya yekûna diyardeyan e, ne (yekûn)a tiştan e”*. (Tractatus. 1.1)

Bi vê mabestê Wittgenstein ji bo teoriya xwe yê ziman spartekeke ontolojîk pêk tîne. Ziman dê bi dinyayê ve were girêdan, her wiha tiştê ku ew çax bê dehûrandin dê “dinyaya ziman” be. Ango wexta em li ser “zi-

manê dinyayê" bisekinin emê li ser "dinyaya ziman" jî biseknin. Divê di dinyaya ziman, di mantiqa ziman de bê biserûber kirin.

"Rapeyv ne tevliheviya navan e" (Tractatus 3.141). Çawa ku obje bi tenê dinyayê li dar naxin, bi tenê ne dinyayek in, têgih û kelîme jî bi tenê zimanek naynin meydane.

Dinya,-ku- yekûniya heyberiyar e tê vê wateyê: Ji bo çêkirina wêneya dinyayê divê di nav van de têkilî hebe. Divê ew ne "tişt" bin lê divê ew "rewş" bin. Eger em dinyayê ne wek rewşê bibînin emê tiştêkî jî dinyayê fêhm nekin. Dinya bi objeyan (Obje) nayê rave kirin, bi rewşan tê rave kirin. Em nikarin bêjin obje hene yan jî tune ne. Lê em dizanin ku em mecbûrê tiştêkî ne; sirûsta ziman me bi mecbûrî têxe nava gotinê. Ango gotin, di nava ziman de bi esl û fêslê xwe, bi mantiqa xwe me dide xebardan. Em bi mantiqa ziman xeber didin. Têkilîdanîn û biserûberkirina navbera objeyan ji ziman pêk tê.

Her wiha tiştê ku tê gotin "çawabûn" a objeyan û qewaman e, ne "çibûn" a wan e. Obje nayên ser ziman û le tenê, tene nîşandan û navdan.

"Rapeyvek, tenê dikare bibêje ku obje çawan in, lê nikare bêje ku birser çî ne" (Tractatus 3.221)

Wexta ku bi hevdudaniyeke objeyan a nû biqewime, ew çax tê gotin ku di dinyayê de guhertin pêk tên.

"Çawa ku objeyên bicihwar em nikarin wan bêcihwar bifikirin û çawa ku tiştên bizeman em nikarin bi tu awayî wan li derveyê zeman bifikirin; her weha em tu objeyî nikarin bêpeywendahiya bi objeyên din ve bifikirin" (TLP 2.0121)

Her obje bi pêwendiyê tê rojevê û bi vê pêwendiya xwe mane bi dest dixwe. Ango em nikarin bêjin ku objeyekî tenê heye lêbelê dinya heye û jixwe dinya hatibû ravekirin: *"Dinya ji rewşan pêk tê"* (Tractatus.1.1) Dinya ne yeko yeko tevahiya tiştan e; bil'eks dinya têkilî û hevpariya objeyan e. Ji ber vê yekê dinya rewş e. Lewra *"Berahiya empirîk bi yekûna objeyan xwedî sînor e"* (TLP 5.561) Wekî mînak "S, P" ye û "R, Q ye"

Di gel vê yekê, di bikaranîna Wittgenstein de "dinya" û "berahî" jî ne yek in. Belê dinya yekûna rewşan e. Lê emê nikaribin bêjin ku berahî tenê ji dinyayê pêk tê. Dinya tiştêkî wisa ye ku di nava berahîyê de ye. Ango berahî, dinyayê xistiye nava xwe. Tiştê ku berahî têxe nava xwe jî tiştên di nava dinyayê de zahfir in. Dinya derfetekê berahiyê ye. Berahî tiştêkî wisa ye ku hemû rewşên pêk tên di nava wî de ne û hem jî rewşên pêkan di nava wî de ne. Hem yê ku bûne hem jî yê ku nebûne di navê de ye. Jixwe Wittgenstein gotiye: *"P û 'ne P' dijî maneyên hev"*

in, lê dijberiya wan li ser yek û heman rastî ye" (Tractatus. 4.0621). An-go tiştêk û neyîniya wî tiştî li ser heman berahîyê ne. "*Karakterîstîka te-oriya min a sereke ev e: P, bi "ne P" re li ser yek û heman sîmgeyê ye.....*" (Notebooks. 94) Ango her du yek berahiyekê didin nîşan:

"Diyardeyên erênî û neyînî hene: Eger rapeyva "ev gul ne sor e" rast be wî çaxî sîmgeya wî neyênî ye. Lê ev rapeyv rast be jî, heta em nizanibin maneya "ev gul sor e" maneyekê êrênî ye; ji "ne sor e" dê tenê ev mane dernekeve...." (Notebooks. 94)

Mesele, hebûna rengekî ye. Tiştê ku "sor"ê û "ne sor"ê rast yan jî çewt dike heman tişt e, sorîti ye.

Belê, tune-yî û hîçayî "tune" ye, lewra tiştêkî em bêxin ber wan tune-ye. Lêbelê em berahiyê bi mantiqê dikin xwedî wêne. Ango hîçayî û tune-yî nabin xwedî wêne. Her wiha êrênî û neyênî heye, li ser berahiyê ne, her du yek in. P û "ne P" yek in. Ev berahî li ser pêkanekê dar dikeve, xwe-dî yek pêkanekê ye. Ew pêkan dinya ye. Mantiq ji me re dibêje "belê dinya bi awayekî heye; lêbelê mumkin bû ku bi awayekî din jî bibûya". Jixwe ev awayê din tunebûyan ev awa jî, ji bo me nedibûya manedar. Belê berahî li ser du tiştan e: Tiştên derdikevin û tiştên mumkin bû der-biketina. Ev her du bi hev re berahiyê didin nîşan, tiştên pêkhatî jî, tenê dinyayê dide nîşan. Rastî jî zanîna dinyayê ye.

Ji ber ku ziman ne tenê li ser rastiye xeber dide, li ser pêkanan jî dika-re xeber bide; tê wê maneyê ku ziman ji rastiye mezintir e. Her wiha zi-man ji dinyayê mezintir e. Û her weha ziman û birrahî digihîjin hev. Lewra ziman û berahî li ser yek mantiqekê ne.

Wêne:

Wêne, tenê rastiye temsîl nake her weha avahiya wan jî temsîl dike. Pêwendî û hevdudane yên objeyan -ku berahiyê pêk tîne- bi avahiya zi-man dibin xwedî avahî. "*Teşeya wêneyê, teşeya berahiyê ye*" (Tractatus. 2.18 - 2.2)

Li gorî vê nêrînê, ziman wek wêje ye û berahiyê temsîl dike. Ev temsîl-kirin bi awayeke wisa çêdibe ku avahiya ziman û avahiya berahiyê jî tên ber hev. Wekî mînak wextê em bibêjin "kevir hişk e", "kevir" (ku wêne ye), kevirê (ku obje ye) temsîl dike. Kevir kevirê temsîl dike. Ev e, her du bûne yek: Kevir, kevirê temsîl dike. Belê her du bûne yek, lê di gel vî qasî her du ne yek in. "Kevir" ne kevir e. Yek wêne ye û yek jî obje ye. Ji ber vê yekê ziman temsîl-kirina berahiyê ye û rastiya xwe ji bera-hiyê distîne. Lê ne berahî bixwe ye.

Belê wêne (ziman) obje temsîl kir lêbelê wêne nikare xwe temsîl bike.

Wêneyeke wênesazek, teşeya çêkirina wêneya wê wênesazê nîşanî me dide, lê nikare vê teşeyê bike wêne. Teşe ne wêne ye û nabe wêne. "*Wêneyekê, dikare hemû berahiyên ku xwedî teşe ne bike wêne*" (Tractatus. 2.171); "*Lêbelê, teşeya xwe yê wêneyê nikare bike wêne: Tenê dikare raxê*" (Tractatus 2.172). Ango, wêne tişteki temsîl dike, tişteki dibêje, şayese dike, lê nikare xwe şayese bike: "*Xwe, nikare bixe derveyê teşeya temsîlkirina xwe*" (Tractatus. 2.173-2.174)

Ziman dikare li ser berahiyê xeber bide lê nikare li ser birrahiya xwe xeber bide:

"*Tiştê di nava ziman de tê derbirin, bi ziman nayê derbirin*"
(Tractatus. 4.121)

Emê bikaribin li ser ziman xeber bidin lê emê nikaribin ziman xeber bidin. Lewra ziman xebirdan bixwe ye, teşe û awayên xebirdanê ye, xwe li dar dixê, ne em wî li dar dixin. Wî şert û mercên xwe danî ye, em jî li pey diçin; ne ku em datînin, ew jî li pey me tê. Em di navê de ne, ne ew di nava me de ye. Em nikarin xwe ji navê derxin; lewra wexta me xwe ji nava wê derxist, dîsa em xwe pê derdixin. Ango dîsa em pê rû bi rû dimînin. Li cihê ku em ji nava wê derdikevin dîsa ew heye.

Bi rastî, armançake mezin a di nav helwest û hedefên *Tractatus* de yek jê diyarkirina sînoren ramanê ye. Belê ev ne mumkin e, lê dîsa ev hedef heye. Welew ku ev yek; bi awayê "ji ramanê re sînore ne mumkin e" serencam bibe jî, ev hedef e. Ango divê em bizanibin ku em nikarin sînore ji ramanê re deynin. Ji ber ku raman nikare derkeve derveyê pêkana xwe, nikare ji xwe re sînore jî deyne.

".....*Armanca kitêbê, xêzdanîna sînora ramanê ye, jê bêtir-ne sînora ramanê- a ifade kirina ramanê ye: Lewra ji bo xêzdanîna sînoren ramanê divê em bikaribin li ser her du aliyên sînoren ramanê jî bifikirin. (Ango divê em bikaribin li ser tiştên ku nayên fikirandin jî bifikirin)* (Tractatus, Pêsgotin)

Lewra raman, xwedî naverokeke wisa ye ku ziman wê nahewîne. Ji ber vê yekê ziman nikare ramanê bisînore bike. Tiştê ku ramanê sînore dike pêkana ramanê ye. Belê pêkana ramanê, ramanê bisînore dike; raman, pêkana ramanê bisînore nake. "*Her wiha tenê di nav ziman de xêz tê danîn.....*" (TLP, Pêsgotin 3) Belê raman nikare sînore ji xwe re deyne, ne mumkin e; lêbelê dikare ji ziman re deyne. Raman, dizane ku ziman dikare li ser çî xeber bide û li ser çî xeber nede, çî manedar e û çî manedar nîn e; lêbele nikare derkeve derveyê pêkana xwe. Ji ber ku raman dikare derkeve derveyê rastiyê, anga xwe dikare bigihîne çewtiyê; mumkinê wî ye ku bizanibe rastî çî ye û çewtî çî ye. Ev, derketina derveyê

ziman e. Raman dizane pêkana rastiye çi ye: Berrahî ye. Lêbelê nizane pêkana ramanê çi ye. Raman wek wate diafirîne, rastî li dar dixe, li ser qeyd û bendên rastiye çûn û hatin dike, dizane pêkana zanînê çi ye û çi nîn e. Raman, têkiliya suje û objeyê pêk tîne, van konfigrasyonan he-wandiye nava xwe, lê nizane li derveyê wê çi heye? Nizane ku dê nizanibe li ser çi bifikire. Nizane ku dê çi nizanibe.

Berahi teslîmê pêkana ramanê ye. Em di nava pêkana ramanê de dibin xwedî têgihiştina berahiyê.

Bi vî awayî, ev dehûrandina li ser ziman û ramanê tê pêkanîn; me digihîne encameke wisa ku dubendiya navbera insan û dinyayê hildide. Di serpêhatiya kevneşopiya felsefeyê de, mirov û دنیا bi girani du qad û du astên cihê ne. Lêbelê ev her du tişt li ser zimanê Wittgensteîn digihîjin hev, suje û obje li ser yek xalî, li ser ziman xwe der dikan. Ziman, hem suje (kirde) ye hem jî obje ye. Yê ku nayên gotin, nayên dîtin jî.

Armanca Wittgensteîn a li ser ziman dehûrandin û fêhmkirina ziman e. Ji ber vê yekê ziman li ba Wittgensteîn ne ji aliyê gramer(rêziman) ve lê bi awayekî rexneyî ya li ser mantiq û wateya ziman hatiye qebûl kirin. Ango ev xebat, ji xebateke gramerî û wir ve ye. Her wiha ziman, tecrubeya me ye lewra tecrubeyên me yen li ser dinyayê tev; bi mabesta zimanê pêk tînin. Ji ber ku dinyayeke nehatiye ceribandin ji me re tune ye, dinyayeke tune be jî nayê ser ziman. “*Sînorên zimanê min, sînorên dinyaya min in*” (Tractatus.5.6)

Çavkanî

- Wittgenstein, Ludwig. 2001. *Tractatus Logico Philosophicus*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Wittgenstein, Ludwig. 2004. *Defterler (1914-1916)*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

FERHENGOK

Bémanend: Emsalsiz
 Binyewî/Binyatî: Yapısal
 Berahî: Gerçeklik
 Biserûber: Düzgün
 Dahûrandin: Çözümleme
 Diyarde: Olgu
 Fişarde: Abes
 Hevdudane: Bileşik
 Hêmakirin: Simgelemek
 Hiş: Bilinç
 Kargîn: Fonksiyon
 Kevneşopî: Gelenek
 Kirarî : İşlem
 Kirde: Özne
 Lêlat: Düzlem
 Nimandin: Temsil etmek
 Nîgar: Fîgür, Motif

Pêkan: Olanak
 Pişkî: Kısmî, tikel
 Puxte, Cewher: Öz
 Rapeyv: Önerme, söylev
 Raserî: Trancendental, Aşkın
 Rastênhev: Paralel
 Rastî: Doğruluk
 Rêziman: Gramer
 Serpêhatî: Serüven
 Sirûşt: Doğa
 Somkirin: Kapsamak
 Spartek: Dayanak
 Şayesandin: Betimlemek
 Şûnde: Uzam
 Tewş: Saçma
 Têgihiştin: Algılama
 Xweru: Yalın

Kürdistan Malûmâtı

Bahattin Demir, Namık Kemal Dinç,
Ayhan Işık, İnci Şahin¹

“Kürdistan Malumatı” başlığıyla hazırlanan bu rapor (layiha), Kürdistan’ın çeşitli kazalarında kadı vekilliği (naiblik) yapmış Ahmet Fazıl Efendi isminde bir yetkili tarafından 1895 yılında kaleme alınmıştır. Raporun girişindeki hitaba bakılırsa, aynı yıllarda Anadolu Genel Müfettişi sıfatıyla bölgede görev yapan Müşir Şakir Paşa’ya yönelik yazılmıştır. Aşağıda transkrip edilmiş ve günümüz Türkçe’sine çevrilmiş halini sunduğumuz “Kürdistan Malumatı” başlıklı bu raporun ön sayfasında Ahmet Fazıl Efendi’nin mezkur layihası haricinde üç ayrı raporun daha hazırlandığı ve Müşir Şakir Paşa’ya sunulduğu anlaşılmaktadır. Şakir Paşa, IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa ile birlikte bölgede Kürt aşiretlerinden oluşturulan “Hamidiye Alayları”nı teşkil eden ve II. Abdülhamit’in “Doğu Siyaseti”nin hayat bulmasında rol oynayan önemli isimlerden biridir. Bahsi geçen ikilinin 1890 yılında Kürtler arasında Hamidiye Alaylarının teşkiline giriştikleri bilinmektedir. Tanzimat’tan beri Kürt aşiretlerine nüfuz etmeye, onları denetimi altına almaya çalışan Osmanlı Devleti’nin, mücadele içine girdiği Kürtleri gerek denetimi altına almak gerekse kendi politikalarına tabi kılmak için Onları tanımaya yönelik bir takım faaliyetler içine girdiği görülmektedir. Okuduğumuz raporlardan anlaşılmaktadır ki Osmanlı Devleti, Kürtleri yeterince tanımamaktadır. Bu anlamda Osmanlı-Kürt ilişkilerinin önceki dönemine dair ipuçları da veren bu raporlar, bölgede Kürtlerle birlikte yaşayan başta Ermeniler olmak üzere diğer halkların yaşamları hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

1 “Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu”nun kolektif faaliyeti olarak hazırlanmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Esas Evrakı (YEE) 131/32

Anadolu Genel Müfettişi Şakir Paşa Hazretlerine özeldir.

Sason Naibi² Fazıl Efendi'nin Kürdistan'a dair layihası.

Erzincan'da Mustafa Efendinin Dersim'e dair layihası.

Mardin Mutasarrıfı³ Şükrü Paşa'nın “ “ “

Yüzbaşı Mehmet Beyin “ “ “

Kürdistan Malûmâtı

Ola ki üzerinde konuşulur ve araştırılır düşüncesiyle Kürdistan'da bildiğim bazı durumları hâk-pâ [y] devletlerine⁴ sadık bir şekilde arz etmeyi uygun buldum.

Burada her şeyden evvel dikkate alınması gereken bir şey var ki, bugüne kadar yüce hükümetimizle ahali ve tebaası⁵ arasında iyi ilişkilerin ortaya çıkmamış olmasıdır.

Memurlar: Kürtlerin idaremize girmesinden bu yana büyük hükümetimize ısınamamış olmaları, özellikle halkın çoğunun Müslüman olduğu halde hükümetimizi yabancı olarak görmeleri memurlarımızın affedilmeyecek kabahatleri ve kötü idarelerindendir.

Bize göre Kürtlere gönderilen hemen hemen bütün memurlar –durum ve koşullara hâkimiyet ve uygunluk aranmaksızın- sahtekar ve dürüst olmayan veya işledikleri suçlar nedeniyle gönderildikleri söylenmeyen “iki anlamda” da geçinmek için gönderilmiş kişilerdir. Kürdistan'da mahkemeler yapılan işlere aracı kılınarak yük haline gelmiş yahut zararlı bir biçime bürünmüştür. Güya –gerçek sebepleri bilinmiyormuş gibi- taşkın fiıklere çare olmak için, mahkemelerin bağımsızlığı tehdit edilmiş ve Adliye Nezaretî'nin resmi bir yazısı ile herhalde valilere, mutasarrıflara boyun eğdirilerek sürekli emir verildiğinden, Müslümanlar dahi bu hükmedici emirlerden kendilerini kurtaramamıştır.

2- Kadı vekili.

3- Sancak adı verilen idari birimin başında bulunan memur için kullanılan unvandır. Sancak (veya liva) kazâ ile vilayet arasında yer alan idari bir birimdir.

4- Burada kast edilen raporun yazıldığı kişi yani Şakir Paşa'dır. Belgenin ilk sayfasında; yazarlarının görev yerleri, görevleri ve isimleriyle aktarılan dört layihanın da Şakir Paşa'ya hitaben yazıldığı anlaşılmaktadır.

5- Burada “tebaa” derken gayri-müslim kesimler kast edilmektedir. Raporun ilgili bölümlerinde ahali ve tebaa ayrımı daha iyi anlaşılmaktadır.

Memurlarımız burada milli onur ve şereften ziyade talan hevesini sürdürmektedirler. Özellikle büyük memurlar ve mülkiye memurları bu geçerli olan durumdan, özel idareden faydalanmayı öğrenmişlerdir. Beyleri ve ağaları eşkıyalıkla, yağmacılıkla tenkit ederek; Hristiyanları da bozgunculara ortak olmakla, kötü niyetle itham ederek ve ettirerek devlet dairelerine çağırıp, genellikle buralarda ağırdayıp hakkında araştırma yaptırdıktan sonra geri gönderirler. Ünü yayılmıştır ki, bir büyük memurun son iki sene zarfında aldığı paralar hesap edilmiş ve sadece Ermenilerden alınan toplamda 17 bin küsur lira olduğu ortaya çıkarılmıştır.

İşte bu durumlar, bu resmi şekavetler özellikle Ermeniler arasında dolaşmakta olan bozguncu reislerin eline büyük kozlar veriyor. Bir taraftan bu reisler, diğer taraftan hareket halindeki genç-Ermeniler bu durumu günü gününe Avrupa ve Amerika'daki hamiyetli dostlarına ihbar ediyorlar. İhtimal ki bu eşkıyalıklar İstanbul'a dahi Avrupa'dan bildirilmektedir. Çünkü memurlarımız -hesaplarına uygun gelen- bu durumu kimseye bildirmek istemezler. Bu anlamda Cizvit papazları da eksik olmadık belalarıdır. Bu papazlar; Ermeni, Keldani, Süryani bütün Katolik dindaşlarından etkilendikçe, olayları Avrupa Cizvit şirketlerine mezalimi bildirme yolunda ihbar etmekten geri kalmazlar.

Abali: Müslümanlar genelde Şâfiî veya mutassıb olduklarından bize, Haneî Müslümanlara dahi bir nevi nefret ve tereddütle bakarlar. Onlar Sirtli, Vanlı biz ise Osmanlı yani yabancı ve ayrı gayrı görünmekten kurtulamamışız. Ulema ve Kürt şeyhleri dahi bu ayrı gayrılığı muhafaza ederek menfaat temin etmeye çalışıyorlar. Bunlar hükümetin emrine bakmaksızın ulu orta her yerde düşüncelerini açıklayarak gezerler. Halkın cahilliğinden faydalanarak hükümetin zulmünden, meşruiyeti bulunmadığından hatta cuma günü için Ezan-ı Sultaniye gerek olmadığından bahsederek, halkı hükümete karşı nefret ettirmeye ve himayelerinde yaşadıkları ağalara yaklaştırmaya çalışıyorlar.

Gariptir ki, cuma günü hutbelerinde Müslümanların halifesi adına okunması gereken duayı hutbenin dışında bırakmak için, hutbeye başlamadan evvel sürekli Kur'ân okuyarak bizi aldatmaya çalışıyorlar.

Hristiyanlar: Kürdistan "gavurları" bedbaht adamlardır. Şâfiîler nazarında Hristiyanların dinen koruma altına alınması gerekmediğinden, mal ve canları helal, yani ulemanın fetvasıyla kanlarının dökülmesi caiz kabul edilir. Halbuki bir bey ya da ağanın miras kalmış ve satın alınmış gavuru oluna. Hristiyan köylüler büyük çoğunlukla bir Kürt beyinin, ağanın malı yani Hristiyan'ı olur. Ağa, bey kazandığını alır. Fakat her duruma karşı canını "ailesiyle beraber" koruması altına alır. Hatta bu himaye konusunda o kadar ileri gidilir ki, pek çok zaman bir bey ya da ağa gavurunu korumak adına insanlarını ve aşiretini feda eder. Bu onların mert-

lik kanunlarının gereğidir. Bu türlü Hristiyanlar, efendisinin nüfuz ve kuvvetine bağlı olarak halk ve kendi emsalleri arasında o oranda sözü geçer ve saygı görür. Ancak ağa, bey kendi gavurunu her zaman satma hakkını korur. Beş bin, on bin kuruş bedel karşılığında bir Hristiyan ailesinin satıldığı çokca görülürmüş.

Hala Bedirhanilerin gavurları –Siirt’de Abuşayanlar olarak tanınırlar– vaktiyle efendileri gibi nüfuzlu ve onların himayeleri altında zengin oldukları halde bugün muhtaç ve perişan bir durumdadırlar. Hristiyanlar –Müslümanlarla beraber yaşadıkları yerlerde– uygulama ile ilgili hususlarda hor görülürler. Öyle bir hal ki, bir papazın hakarete uğramaksızın sokaktan geçmesi kolay değildir. Halen yüce devletimiz iki defa padişah buyruğu çıkardıysa da, 20 senedir Keldanilerin kendi yaşadıkları yerlerde küçük bir kilise inşa etmeleri sağlanamamıştır. Ulemadan birisiyle bu konuda şeriatla ilgili münakaşada bulunduk. Nihayet bize dediği gibi “mademki hükümet bizdedir, mümkün değil yaptırmayacağız. Çünkü onlar da doğal olarak bize müsaade etmeyecekler.” Bu konuda ulema ve Kürt şeyhleri avama hoş görünmek için devlete zorluklar çıkarmaktan geri durmazlar. Zaten halden anlamazlar ki.

Aşiretlere mensup kişiler kasabalarda yaşayan ahaliden daha talihsiz ve iki kat sıkıntı içindedir. Şehirlerde yalnız memurlarımızın kötülüklerine katlanan ahali, şehir dışında ise fazladan olarak ağalarının, beylerinin emirlerini yerine getirmeye, vergilerine boyun eğmeye mecburdur, yoksa yaşayamaz. İşte bu aşiret mensuplarının –yerleşik olsun olmasın– aşar, ağnam gibi ödemeleri gereken vergileri her sene önce bir kere ağaları tarafından alınır ve tahsil edilir. Sonra sıra hükümete gelir fakat bu durumda ağalar yine memurlara iştirak ederek hazinenin hukukunu çalarlar. İşte genellikle bakayâ⁶ denilen bu bela ile birkaç defa tahsil edilen vergilerin hayalidir ki, bunlar devletin maliyesini, gelir ve giderlerinin denkliliğini oluşturur. Aşiret halkı yüce hükümetimizin nüfuz ve himayesine nail olmamaları sebebiyle ağalarının günlük masraflarını dahi yerine getirmeye mecbur tutuluyorlar. Ağaların konup göçmek, misafirlerini yedirip içirmek yahut hükümetten bunları saklayıp korumak gibi masraflarının karşılığı olarak sürekli bir çeşit vergileri vardır ki, bunlar da zamanı geldiğinde hububattan, yün yapağıdan hasılatın üçte birinin tahsil edilmesi şeklinde sağlanır. Zaten güzel civanlar, kıymetli mallar daima ağaya sunulurdu. Aksi bir davranış muhakkak ki suç sayılırdı. “Bey demek bir kıtanın hükümdarı, ağa ve ağaya bağlı memurlar beyin kölesi demektir.” Temettü vergisi⁷ vaktiyle pek oransız tayin edildiğinden bir kı-

6- Tahsil olunamayıp ertesi seneye kalan vergi ve varidat.

7- Tüccar ve esnaftan senelik kazançları üzerinden alınan vergi hakkında kullanılan bir tabirdir.

sım halkın hicret etmesine ve felaketine, memleketinde harap ve sahipsiz kalmasına sebep olmuştur. Öncelikle emlak ve arazi vergilerinin dağıtılması sırasında aşırıya kaçan uygulamalar fenalıklara sebep olmuş ve daima zayıfları ezmiştir.

Yirmi otuz bin kuruş değerindeki emlak ve araziye sahip olanlar nüfuzlu kişiler olmasına rağmen, üç yüz, beş yüz yahut beş bin kuruşluk bir hane ve tarla sahibi kişi dahi sekiz yüz bin kuruşluk vergilere tabii tutulmuştur. Uzun zaman oluyor ki sahipsiz kalan bir köyün, harap olmuş bir mülk ve hanenin vergileri sebepsiz yere komşularına yüklenir ve onlardan tahsil edilir. Bunlar tahammül edilemez dereceye geldiğinde, zavallı fukaralar bu durumdan bir an önce kurtulmak için emlak ve arazilerini terk ederek çoluk çocuk hicrete başlarlar. Bugün -bizim bildiğimiz Siirt livasında- gerek bu yüzden gerekse aşiret beylerinin sataşmaları ve yağmaları yüzünden İslam, Hristiyan altmış kadar karye (köy) halkı dağılmış, arazi ve emlakleri kuru bir toprak parçası haline gelmiş, esefle belirtmek gerekir ki vergileri hala o köyler namına ifa veyahut komşularından icra edile gelmiştir. Bu anlamda idare olarak yapılması gereken hepsinin geçmiş yıllık gelir giderini –devletin kanun değişikliklerine rağmen- korumak gayretiyle istifade (...) ⁸

Temettü konusuna gelince, bu da diğer vergiler ölçüsünde yolsuzlukla beraber köyler ve kasabalarda yaşayan halkı tarımsal açıdan ezmiştir. Temettü vergisinin aşar ⁹ ve ağnam ¹⁰ gibi vergilerle ilgisi olmayan ticaretlere ait olması gerekir ki, Kürdistan'da ve Osmanlı ülkesinin bildiğimiz başka bazı yerlerinde öyle ticaretle münasebeti olmayan köylüler, hatta rençperlere bile emlak ve arazi vergileri kadar ve bazen daha fazla temettü dağıtılıp, yüklenmiştir. Daima devleti şaşırtan bakayânın bir kaynağı da işte bu yolsuz vergi ve temettü felaketidir. Gerek bu yolsuz vergi dağıtımları gerek ağalar ve beyler adına yapılan kayıtlı tahsil ve cibâyetler ¹¹ devletin maliyesini yanlış hesaplara sevk etmiştir. Siirt'te bulunduğumuz zamanlar burası için görevlendirilmiş kimseler olarak, sancağın gerçek durumuna uygun vergilerin tahsilini, gelir ve giderlerinin denkliliğini sağladık. Kamuya ait otuz iki yük maldan başka -her sene (...) ¹² yönelik olarak- on sekiz yük kadar tahsilat olabildiğini gördük. Buna karşılık bize ulaşan havalelerin ise neredeyse altmış yüke yakın olduğunu görünce, işin gereğini yapmanın önemini veya hayret verici soyluluğunu düşündük. Bereket versin ki seneden seneye artan havaleler, o senenin

8- Burada birkaç kelime okunamamıştır.

9- Tarım ürünleri üzerinden alınan onda bir oranındaki vergi.

10- Küçükbaş hayvandan alınan bir vergi.

11- Vergilerin ve başkaca devlet gelirlerinin tahsili. Bu işi yapan kişiye câbî denir.

12- Burada bir kelime okunamadı.

mallarına tahsis edilerek geçmişin bugünle ilişkisi kesilmiş ve bu şekilde iyi kötü devam ederek bir denk bütçe kararı korunmak istenmiştir.

Ek olarak; mevcut idarenin kaynaklarını araştırırken oralarda dolaşan papazlarla bazı yoldan çıkarıcıların hal ve durumlarından bahsetmeyi faydalı gördüm.

Buralarda gizliden gizliye işleyen ve günden güne yerleşen ve yayılan iki felaket vardır ki, nihayetinde devletin idari işleri veyahut özellikle hükümet şekli ile ilgili olup bunu acizane bir tarzda yazı ile bildirir, arz ederim: Birincisi ecnebi Cizvit papazlarıdır. Bunların -merkezi Musul olmak üzere- Diyarbekir, Bitlis, Hakkari, Van vilayetleri ve çevresinde, genel olarak köylü, cahil Hristiyanlarla bazı Müslümanlar üzerinde yürüttükleri çalışmalar tesir etmektedir. Bu papazlar adı geçen vilayetlerin hemen her kaza ve köyüne yayılarak her yerde birer ikişer bulunmaktadır. Bu papazlar Avrupa'dan kendilerini kovan ve uzaklaştıran ecnebi konsolosların özel himayelerine girerek ve bazı Osmanlı memurlarımıza -tavsiye ve hediyelerle- yakınlık gösterip, gizli işlerini öğrenerek yardım etme olanağına ulaşırlar. Şu başarılarından istifade ederek "bizim hükümette nüfuz ve itibarımız vardır, sizi himaye ederiz, vergiden kurtarırız" tarzında sözler söyleyip dolaşarak zaman zaman zavallı köylüleri Katolik olmaya sevk ederler. Bu durum bir takım yerli Hristiyanları fena halde etkiliyor. Galiba beş sene kadar önce Papa'yı ziyaret eden Katolik Patriği Azaryan Aks Papa tarafından Şark Hristiyanlarına "Kondâk"¹³ tabir edilen kutsal vasiyetler ve bir bildiri ile yetkiye sahip olarak geri dönmüş. Buralarda yaygın olarak dile getirilen yorumlara göre "Şark Hristiyanlarını Roma kilisesine itikaden bağlandıkları taktirde papalığın güçlü nüfuzuyla maddi manevi özgürlüklerine kavuşacakları ve kendilerinin himaye edileceği" açıkça vaat edilmiş. Bunun böyle okunması hükümetin gafletine atf olunarak kiliselerde heyecan uyandırmıştır.

Düyûn-ı Umûmiyye¹⁴ idare meclisi üyesi "Halarsisen" olup, Cizvit Domini-ken şirketinin etkili üyelerinden olan mösyö "Berje"nin buralardaki papazlarla o yolda açık, deşifreli mektupları eksik olmamak da ve hükümetçe açılmış olunan bazı posta evrakında papazlara uygun büyücek Düyûn-ı Umumiye memurlukları tavsiye edilmekte olduğu görülmektedir.

Bu papazlar hükümetin gaflet ve yardımıyla senede birkaç defa dolaşarak propaganda yaparlar. Musul'da serbest matbaaları ve bugün kayıtsız

13-Dini bir sıfat olan bu kelimenin karşılığı bulunamadı.

14-(Genel borçlar) Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yabancı devletlerden aldığı borçlara karşı gösterdiği gelirleri toplamaya mahsus, yabancı memurların idaresi altında ve İstanbul'da bulunan müessese.

ve şartsız çocuklar ve kızlar için mektepleri vardır. İslam kızlarının terbiyesinin yabancılara bırakılması Müslümanları yaralayacağı gibi Süryani, Keldani ve Ermeni çocuklarının dahi yabancılara terk olunması hükümetin kayıtsızlığına dayanmaktadır. Yukarıda bahsedilen durumların cereyan etmekte olduğu yer ve mevkilerde ahalinin vahşilik ve cahillikleri, yabancılara bahsettiğimiz niyetlerini korumaları, memurlarımızın bilgisiz ve acizane bulunmaları, haysiyet sahiplerine Cebel-i Lübnan (Lübnan Dağı) mevkisini ve tarihini hatırlatmaktadır.

Diğer taraftan bu papazlar ara sıra bu gezmelerinde ağalara dahi uğrayarak hediyeler takdim ederler ki, konumuzun ikinci bölümü bunlara yönelik olacaktır.

Siirt livasının doğu tarafında bulunup, vaktiyle Bedirhanların şekavetlerinde bulundukları Botan bölümünde, mevcut durum ve coğrafi konumundan istifade ederek yeni Bedirhanlar gibi ortaya çıkmaya çalışan ağalar eksik olmamaktadır. Bunlarda yağma ve çapul fikirlerini muhafaza etmek üzere, ele geçirilmesi güç mevkilere yerleşmiş olmakla beraber, içlerinde okur yazar olan, daha garibi yüce devletimizin tarihini ve nasıl meydana geldiğini araştıran akıllı kişiler de bulunmaktadır.

Bunlardan Ağayı Sor¹⁵ ismiyle tanınan Mehmet Ağa ve Betvan Ağası Mehmet Mısto ve Cizreli Mısto Paşa silahlı eşkiya olarak en önemlilerinden sayılabilirler.

Bunlardan iki Mıstolar daima birbirini gözetim altında bulundurup çatışma halinde olduklarından, Eruh kazası Deyr-i gul¹⁶ nahiyesi yayla güzergahları boyunca yetmiş seksen kadar köy harap olmuş ve ahali boşalıp sahipsiz kalmış bulunmaktadır. Ağayı Sor bunların okur yazar akıllılarından olmakla birlikte “hükümdar dahi bizim gibi aşiret ağalığından ortaya çıkmıştır” düşüncesini ara sıra sarf etmekten vazgeçmez. Bunların etrafında yağma ve çapul etmek üzere özel eşkıyaları vardır ki, gizlice çaldıkları eşya ve hayvanları ağanın merkezine götürüp teslim ederler ve tamamı bir çeşit paylaşımına tabi olurlar. Bunlar gerek böyle eşkıyalıklardan ve gerek diğer ahali ve hükümetten zorla ve vergi tahsiliyle elde ettikleri mallar sayesinde zengin olduklarından fazlasıyla yeni silahın da sahibi olmuşlardır.

Ağayı Sor, Şırnak merkezinde otuz kırk odayı bulan bir ev yahut kale inşa etmiştir. Buraya gelecek “kaymakamlar, mutasarrıflar gibi” hükümet

15- Sor, Kürtçe kırmızı renge verilen isimdir.

16- Bugün Eruh ilçesine bağlı Dergül isminde bir nahie bulunmaktadır. Bahsedilenin bu nahie olma olasılığı yüksek görünmektedir.

memurlarını kolay kolay huzuruna kabul etmez veyahut bir iki gün sonra birkaç dakikalık bir kabule müsaade eder, sonra kaybolurmuş. Ağayı Sor'un nüfuzunun etkinlik alanı kısmen Siirt livasında ise de ağırlıklı olarak Hakkari Van taraflarında olmak üzere üç yüz kadar köyü kapsamına almaktadır.

Bazı fikirlere göre bunlar üzerinde yüce hükümetimizin tesisi veya nüfuzunun temini, eşkıyalık ve saldırganlıkların engellenmesi bir yolun vücudunda getirilmesine bağlıdır.

Bu yol Van, Hakkari, Bitlis vilayetlerinin huzur ve asayişinin temini ve Diyarbakir, Musul vilayetleriyle beraber hepsinde ticaretin genişletilmesi açısından pek mühim olacaktır.

Diyorlar ki bu yol Botan Nehri'nin Dicle'ye yakın bir noktasından karayolu ile Botan bölümünün içerisine girerek ve Deyr-i gul, Şırnak nahiyelelerinden geçerek Hakkari, Van vilayetlerine varacak ve uygun mevkileri elbette karakollarla sağlamlaştırılacaktır. Bazı yerler için böyle yolların yapılması önemli olsa gerektir.

Mütâlaa: Kürdistan'da hukuk ve görevler eşitlik temelinde tayin edilerek genç memurlara emanet edilmeli ve bunlara iki kat maaş verilmelidir.

Ahalinin okullar ve eğitimde katılımı sağlanarak devletin mezhep ve resmi dili burada kuvvetlendirilmeli ve hükümetin özel ruhsatı olmadıkça şeyhler ve ruhbanın irşat toplantıları yapması ve dolaşması yasaklanmalıdır.

Eski Siirt, Halen Sason Naibi

Ahmet Fazıl

19 Eylül 1895

Yâver-i Ekrem Hazret-i Şehr-yârî ve Anadolu-i Şâhâne Müfettiş-i Umûmîyyesi Devletlû

Şakir Pâşâ Hazretlerinin Hâk-pâ[ly] sâmililerine mahsûsdur.

Sason Naibi Fazıl Efendinin Kürdistana dâir lâyihası
Erzincanda Mustafa Efendinin Dersime dâir lâyihası
Mardin Mutasarrıfı Şükrü Paşanın “ “ “
Yüzbaşı Mehmet Beyin “ “ “

Kürdistan Ma'lûmâtı

Şâyed medâr-ı bahs ve tedkik olur mütâlaasıyla Kürdistanda bildiğim ba'z ahvâlin hâk-pâ[ly] devletlerine sâdıkanie arzını münâsib gördüm.

Burada her şeyden evvel nazar-ı dikkate ma'rûz bir şey var ki şimdiye kadar henüz hükûmet-i seniyyemizle ahâlî ve tebaası arasında râbitan-ı hasenenin adem-i husûlüdür.

Me'mûrîn. Kürdlerin idâremize duhûllerinden beri hükûmet-i ummâniyemize ısınamamış olmaları bil-hâssa ekser-i ahâlî Müslûman oldukları makam-ı mukaddes-i hilafete yabancı nazarıyla bakmaları me'mûrlarımız için afv olunmayacak kabâhat ve sû-i idârelerindendir.

Bize geliyor ki Kürdlere gönderilen hemân umûm me'mûrlar –hâl u mahâle vukûf ve münâsebeti aranmaksızın– nazlı ve dürüst olmayan veyâ-hûd seyyiâtı sebebiyle söylemeyen bir sürü ihtiyârlar gençler geçinmek “iki ma'nâsıyla” üzere gönderilmişlerdir. Kürdistanda adliyye vasıta-i icrâ-ât ola ola yük hâline gelmiş yâhûd muzırr bir renk ve sûret almışdır. Gü-yâ –esbâb-ı hakîkiyye bilinmiyormuş gibi– tuğyân-ı efkâra çâre olmak üzere mahâkimin istiklâlî tehdîd idilmiş ve adliyye nezâretinin bir emir-nâme-i resmiyyesiyle herhâlde valilere mutasarrıflara itâatle hükûm oluna oluna Müslümânlar dahi bu hükûm-i âmir-ânedan azâde olamaz olmuşdur.

Me'mûrlarımız burada hamîyyetden ziyâde çâpûl hevesini muhâfaza iderler. Bil-hâssa büyük ve mülkiyye me'mûrları ahval-i câriyyeden idâre-i husûsiyyeden istifâdeyi öğrenmişlerdir. Beğleri ağâları şekâvetle gasb ve gâretle tenkît Hıristiyanları dahi iştirâk-ı fesâd ve sû-i niyetle it-hâm iderek itdirerek merâkize celb ve tahkik eyledikdensonra ekseriyâ-ı mu'azzezen i'âde iderler. Şöhret bulmuşdur ki bir büyük me'mûr son iki sene zarfında aldığı paralar defter idilmiş “Ermeniler tarafından” ve 17 bin kûsûr liraya bâliğ olduğu tahakkuk eylemiştir.

İşte bu hâller bu resmî şekâvetler bil-hâssa Ermeniler arasında gezmek-
de olan erkân-ı fesâdiyeye âzim ser-rişteler viriyor bir taraftan bu erkân
diğer taraftan sâir genc Ermeniyân bu ahvâlî hemân günü gününe Avru-
pa ve Amerikadaki ihvân-ı hamîyyet-mendâne ihbâr idiyorlar. İhtimâl ki
bu şekâvetler der-bâr-ı şevkete dahi Avrupadan intikâl eyler. Çünkü
me'mûrlarımız –hesablarına muvâfık gelan– bu ahvâlî kimseye bildirmek
istemezler. Bu bâbda Cizvit pâpâslarında eksik olmadık belalardandır. Er-
meni Keldani Süryani hâsılı Katolik dîndâşlarından müteessir oldukça
vukûâtı Avrupa Cizvit şirketlerine arz-ı mezâlim yolunda ihbâr itmekten
hâlî kalmazlar.

Abâlî – Müslümanlar umûmen Şâfiî veya mutaassıb olduklarından bize
Hanîfî Müslümanlara dahi bir nevi nefret ve tereddütle bakarlar. Onlar
Si'irdli Vanlı biz ise Osmanlı ya'ni yabancı ve ayrı gayrı görünmekten
kurtulamamışız. Ulemâ ve meşâyih-i Ekrâd dahi işbu ayrı gayrılığı muhâ-
faza iderek te'mîn-i menfaate çalışıyorlar. Bunlar hükûmetin emrine bak-
maksızın sellemeh-üs-selâm her yerde efkâr satarak gezerler ve halkın
cehlinden bil-istifâde hükûmetin zulmünden, meşrûiyyenin ademinden
hatta cum'a içün ezan-ı sultâniyye hâcet olmadığından bahs iderek hal-
kı hükûmetten tenfire ve himâyelerinde yaşadıkları ağâlara rabt ve takrî-
be çalışıyorlar.

Garibdir ki cum'a günü hutbelerinde hâlife-i müslimîne du'âyı hutbe-
den hariç bırakmak üzre hutbeye ibtidâdan evvel kırâatle bizi iğfâle ça-
lışıyorlar.

Hristiyanlar. Kürdistan “gâvur”ları bed-baht adamlardır. Şâfiîler naza-
rında Hristiyanlara zimmet olmadığından mâl ve cânlarını helâl ya'ni
ulemânın fetvâsıyla demleri heder i'tikad olunur. Meger ki bir beğ ya
ağânın mevrûs ve müşterî gâvuru oluna Hristiyan köylüler aliyy-ül-ek-
ser bir Kürd beğinin ağânın mâlî ya'nî Hristiyanı olur. Ağâ beğ kazândı-
ğını alur fakat her hâle karşı cânını “ailesiyle beraber” muhâfaza ider.
Hatta bu himâye bahsinde biraz da ilerü varılır ki çok vakit bir beğ ya
ağâ gâvurunu muhâfaza uğurunda nüfusunu aşîretini dahi fedâ ider. Bu
nâmûs-u merd-âneleri iktizâsıdır. Bu dürlü Hristiyanlar efendisinin nü-
fûz ve kuvvetine tâbi' olarak halk ve emsâli arasında o nisbetde nâfiz ve
muhterem geçünür. Ancak ağâ beğ kendi gâvurunu her vakt satmak
hakkını muhâfaza ider. Beş bin on bin gurus bedel mukabili bir Hristi-
yan ailesinin satıldığı çok vaki' olur imiş.

Hâlâ Bedirhanilerin gâvurları – Si'irdde Abuşyanlar demekle ma' rûfdur –
vaktiyle efendileri gibi nüfûzlu ve sâyelerinde zengin oldukları hâlde
muhtâc ve perişân olmuşlardır. Hristiyanlar – Müslümanlarla beraber ya-
şadıkları mahâllerde – icrâiyye husûsunda muhakkir olurlar. Bir hâlde ki
bir pâpâsın dûcâr-ı hakaret olmaksızın sokaktan geçmesi kolay değildir.

Hâlâ hükûmet-i seniyyemiz iki defa fermân-ı hümayûn ısdâr eylediği hâlde yigirmi senedir Keldanilerin kendi mahâllelerinde küçük bir kilisâ inşâ itmeleri müyesser olmamıştır. Ulemâdan birisiyle bu babda mübâhi-se-i şer'îyyede bulunduk. Nihâyet bize dediği “mâdemki hükûmet bizdedir mümkün değil yaptırmayacağız çünkü onlar da olsa tabiidir ki bize müsâade itmeyecekler”. Bu bâbda ulemâ ve meşâyih-i Ekrâd avâma hoş görünmek içün devlete müşkilât çıkarmaktan fârig olmazlar. Zaten hâlden anlamazlar ki.

Aşâyir efrâdı kasabalar ahâlisinden daha bed-baht ve iki kât müsibet içindedir. Şehirlerde yalnız me'mûrlarımızın seyyiâtına kâtlanan ahâlî dışarılarda fazla olarak ağâlarının beğlerinin dahi tâat ve tekâlîfine boyun eğmeye mecbûr yoksa ma'dûmdur. İşbu aşâyir efrâdının – meskûn olsun olmasın – a'sâr ağnâm gibi tekâlîf-i emriyyeleri her sene evvela bir kere ağâları tarafından ahz ve cibâyet olunur. Sonra sıra hükûmete gelür fakat bu hâlde ağâlar yine me'mûrlara iştirâk iderek hazînenin hukûkunu çalarlar. İşte ekseri bakayâ denilen belaya hep böyle birkaç defalar tahsîl gören virgûlerin hayâlidir ki bunlar devletin muvâzene-i mâliyyesini teşkil iderler. Aşâyir halkı hükûmet-i seniyyenin nüfûz ve himâyesine nâil olmadıkları cihetle ağâlarının masârif-i rûz-merrelerini dahi ifâyâ mecbûr tutuluyorlar. Ağâların konup göçmek misâfirlerini yedürüp içürmek yâhûd hükûmetten bunları saklayub muhâfaza etmek masârifi olarak dâim-ül-cereyân bir nev' virgûleri daha vardır ki bunlar da vakt u zamaniyle hubûbâtan yün yapağıdan hâsılâtın sülûs mikdârı cibâyet olunarak tesvîye olunur. Zaten güzel civânlar kıymetli mâllar dâimâ ağânın hâkpâyına ma'rûzdur yoksa zevâl muhakkaktır. “Beğ demek bir kıt'anın hükûmdârı ağâ dahi tarafından mensûb me'mûrları bende-gânî dimekdir”. Virgû-ı temettu' vaktiyle pek nisbetsiz tarh idilmiş olduğundan bir kısım halkın hicret ve felâketine memleketinde hârab ve hâlî kalmasını icâb eylemiştir. Evvelâ emlâk ve arâzî virgûleri hîn-i tevzî'de ifrât ü tefrît seyyiyesine uğrayarak dâimâ zuafâyı ezmiştir

Yigirmi otuz bin guruşa kıymetli emlâk ve arâzî (müteneffizânın olmağla) üç beş yüz yâhûd beş bin guruşluk bir hâne ve tarlâ dahi sekizyüz bin guruşluk virgûlere tâbi' tutulmuştur. Çok oluyor ki hâlî kalan bir köyün hârab olmuş bir mülk ve hânenin virgûleri bilâ-mûcib komşulara tahmîl ve tahsîl olunur. Bunlar tahammül olunmaz dereceyi buldukça zâvallı fukarâ hâlâs ve firâra şitâbân olarak ve emlâk ve arâzîlerini terk ederek çoluk çocuk hicrete başlar ki bugün – bizim bildiğimiz Si'ird livâsında – gerek bu yüzden gerek aşîret beğlerinin tasallut ve gâretleri yüzünden İslâm Hıristiyân altmış bu kadar karye halkı tağlûb arâzî ve emlâkları berr ü yebân hâline geçmiş vaz' it-teessüf virgûleri hâlâ o köyler nâmına ifâ veyâhûd komşularına icrâ oluna gelmiştir. Bu bâbda esâs idâre hepsinin sâbıkâ vâridât-ı muvâzenesini –devletin ta'dîlât kanûnlarına

rağmen– muhâfaza gayretiyle istifâde ve (... ..)¹⁷ “Temettu” bahsine gelince buda vîrgûler derecesinde yolsuzlukla berâber bil-hâssa kurâ halkını zirâî ezmiştir. Temettu’ a’şâr ve ağnâm gibi rûsûmada taalluk idemeyeceği ticâretlere âid olmak lâzım gelür ki Kürdistanda ve bildiğimiz sâir-i memâlik-i mahrûsada öyle ticâretle münâsebeti olmayan köylilere hatta rencberlere bile emlâk ve arâzî vîrgûleri kadar ve ba’zen daha ziyâde temettu’ tarh ve tahmîl olunmuşdur. Daimâ devleti şaşırta bakayânın bir menba’ıda iş bu yolsuz vîrgû ve temettu’ dâhiyesidir. Gerek bu yolsuz tevzî’ler gerek ağâlar beğler nâmına yapılan muharrer tahsîl ve cibâyetter devlet mâlîyyesini yanlış hesâblara sevk itmiştir. Si’irdde bulunduğumuz zamanlar müretebbât-ı umûmiyyen livânın aslını tahsîlini muvâzene eyledik. Otuz iki yük emvâl-i umûmiyyeden nihâyet –her sene (...)¹⁸ mâile olarak– on sekiz yük kadar tahsîlât olabildiğini gördük. Buna mukabil vârid olan havâlât ise hemân altmış yüke karîb olmağla icâb-ı maslahat veya şâyân-ı hayret soyluluğunu düşündük. Bereket vîrsûnki seneden seneye tâşûb giden bakıyye-i havâlât senesi emvâline hasr idilerek mazînin hâle taalluku kesilmiş ve bu vechle iyi kötü devam iderek bir muvâzene-i mâliyye dahi karârını muhâfaza itmekde bulunmuşdur.

Lâbîke – idâre-i hâzıra menâbi’ini taharrî iderken oralarda dolaşan pâpâslarla ba’zı igvâtın hâl ve şânlarından bahs itmeği fâideli kıyâs eyledim.

Buralarda gizliden gizliye işler ve günden güne temekkün ve tevessü’ eyler iki dâhiye vardır ki bil’âhire idâre-i şuûn-ı devlete veyâhûd şekl-i hükûmete taallukları mahsûs olmağla aciz-ane arz ve izbâr olunur; birincisi ki ecnebi Cizvît pâpâslarıdır bunlar –merkezi Musulda olmak üzere– Diyarbekir Bitlis Hakkârî Van vilâyât ve kıt’alarında ale-l-umûm köylü câhil Hristiyanlarla ba’zı müslimân üzerinde icrâ-yı te’sîr itmekdedirler. Bu pâpâslar mezkûr vilâyâtın hemân her kazâ ve karyesine intişâr iderek her yerde birer ikişer bulunmaktadır. Bu pâpâslar Avrupadan kendilerini tard ve ihrâc eyleyen ecnebi konsolosların himâye-i mahsûselerine ve biler bilinmezim ba’zı Osmanlı me’mûrlarımızın –tavsiye ve hediyelerle– teveccüh ve mahremiyetlerine muvaffakiyyetle mazhar-ı muavenet olurlar. Bu pâpâslar şu muvaffakiyyetlerinden bil-istifâde “bizim hükûmetde nufûz ve itibârımız vardır sizi himâye ideriz vîrgûden kurtarınız” vadilerinde dolaşarak vakt vakt zavâllı köylileri Katolik olmağâ sevk iderler. Bu hâl bir tâkım yerli Hristiyanlara fenâ te’sîr idiyor. Gâlibâ beş sene kadar evvel pâpâyı ziyâret eyleyen Katolik patriği Azâryan Aks Pâpâ tarafından Şark Hristiyanlarına “Kondak” ta’bîr olunur mukaddes-i vesâyâ ve beyân-nâmeli hâsıl olarak avdet eylemiş. Buralarca intişâr eyleyen meâline göre

17- Burada iki kelime okunamamıştır.

18- Bir kelime okunamamıştır.

“Şark Hristiyanları Roma kilisâsına i'tikad eyledikleri hâlde Pâpâlığın nü-fûzı berekâtıyla mâddî ma'nevî hürriyetleri îade ve kendileri himâye kılınacağı” sarâhaten va'd olunmuş. Bunun böylece kırâati hükûmetin gafletine atf olunarak kilisâlarda heyecânı mûcib olmuştur.

Düyûn-ı umûmiyye meclis-i idâre a'zâsı “Hâlârsis” olup Cizvît Dominiken şirketinin müessir a'zâlarından bulunan mösyö “Berje”nin buralardaki pâpâslarla o yolda açık deşifreli muhâberesi eksik olmamakda ve hükûmetce güşâd olunan ba'zı posta evrâkında pâpâslara müsâid büyücek düyûn-ı umûmiyye me'mûrları tavsiye idilmekde olduğu görülmüştür.

Bu pâpâslar hükûmetin gaflet ve mu'âvenetiyle senede birkaç def'a devre çıkarak efkâr satarlar. Musulda serbest matbûaları ve hemân bilâ-kayd ü şart sıbyan ve inâs mektepleri vardır. İslâm kızlarının terbiyen ecânibe bırakılması efkâr-ı islâmî dâğ-dâr ideceği gibi Süryani Keldani ve Ermeni çocuklarının dahi efkâr-ı ecânibe terk olunması hükûmetin kaydsızlığına haml olunmaktadır. Ahvâl-i mezkûrenin cereyân itmekde olduğu mahâll ve mevâki'le ahâlinin vahşet ve cehâletleri ecânibin makasid-ı mezkûreyi himâye itmeleri me'mûrlarımızın vukûfsuz ve aciz-âne bulunmaları erbâb-ı hamiiyete cebel-i Lübnanın mevki' ve tarihini ihtâr eylemekdedir.

Diğer taraftan bu pâpâslar arasına geşt-u güzârlarında agavâta dahi uğrayarak hediyeler takdîm iderler ki bahsimizin ikincisi dahi bunlara müteallik olacaktır.

Si'ird livâsının şark tarafında vaki' olup vaktiyle Bedirhânların cevelân-gâh şekâvetleri bulunan “Bohtan” kıt'asında hâl ve mevki'den bil-istifâde yeni Bedirhânlar gibi zuhûr etmeye çalışır ağâdan eksik olmuyor. Bunlar da gârat ve çâpûl fikrini muhâfaza etmek üzere sa'b-ül-menâl mevâki'e sokulmuş olmağla beraber içlerinde okur yazar ve daha garibi devlet-i aliyyemizin tarihini ve keyfiyyet-i zuhûrunu tedkîk eyler ukalâ'da bulunmaktadır.

Bunlardan Ağâ-yı Sor diye meşhûr olan Mehmed Ağâ ve Betvan ağâsı Mehmed Mısto ve Cizreli Mısto Pâşâ müsellâha-i eşkiyâ olmak üzere mühimmlerinden ad olunabiliyorlar.

Bunlardan iki Mıstolar dâima murâkabe ve muhârebe üzere bulunduklarından “Eruh” kazâsı Deyr-i gül nâhiyesi hâsılı yayla güzergâhları bu yönde hâlâ yetmiş seksân kadar kurâ harâb ve ahâliden hâlî bulunmaktadır. Ağâ-yı Sor bunların okur yazar ukalâsından bulunmağla “devlet-meâb dahi bizim gibi aşîret ağâlığından zuhûr itmiştir” fikrini ara sıra sarf itmekden fâriğ olamaz. Bunların etrafında gârat ve çâpûl etmek üzere mahsûs eşkiyâları vardır ki akab sirkat eyledikleri eşyâ ve hayvânâtı

ağânın merkezine götürüb teslim iderler ve cümlesi bir nevi 'taksîme tâ-bî' olurlar. Bunlar gerek böyle şekâvetlerden ve gerek sair ahâlî ve hükûmetden cebr ve cibâyet idegeldikleri emvâl sayesinde zengin olduklarından hayli esliha-i cedideye dahi mâlik olmuşlardır.

Ağâ-yı Sor Şırnak merkezinde otuz kırk odayı şâmil kâr-gîr bir hâne yâ-hûd kal'a inşâ itmişdir ki buraya vârid olacak hükûmet me'mûrlarını "ka-im-makamlar mutasarrıflar gibi" kolay kolay huzûruna kabûl itmez ve yâhûd bir iki gün sonra birkaç dakikalık bir kabule müsâade ider sonra gaib olurmuş. Ağâ-yı Sorun dâire-i nüfûzu kısmen Si'ird livâsında ise de ekseri Hakkari Van cihetlerinde olmak üzere üçyüz kadar kurâyı şâmil olmaktadır.

Ba'zı efkâra göre bunlar üzerinde hükûmet-ı seniyyemizin tesîsi veya temîn-i nüfûzuyla men'-i şekâvet ve tasallutları bir tarîkin vucûduna vâ-bestedir.

Bu tarîk Van Hakkari Bitlis vilâyetlerinin temîn-i râhat ve asâyîşi ve Diyarbakir Musul vilâyetleriyle beraber cümlesinin tevsi'-i ticâretleri noktâ-i nazarından pek mühim olacaktır.

Diyorlar ki bu tarîk Bohtan nehrinin Dicleye karîb bir noktasından berren ile Bohtan kıt'asına duhûl iderek ve Deyr-i gül Şırnak nâhiyelerinden geçerek Hakkari Van vilâyetlerine muntahi olacak ve münâsib mevki'leri bit-tab' der-bendlerle te'yîd kılınacaktır. Ba'zı yerlerce böyle yolların güşâdı mühim olsa gerekdir.

Mütâlaa. Kürdistan da hukûk ve vezâif müsâvât üzere ta'yîn olunarak genç me'mûrlara tevdi' olmalı ve bunlara iki kat maâş virilmelidir.

Ahâlî mekâtib ve maârifde teşrîk olunarak hükûmetin mezheb ve lisân-i resmîyesi te'yîd idilmeli ve hükûmetin ruhsat-ı mahsûsası olmadıkça meşâyih ve ruhbânın irşâd ve cevalânları men' olunmalıdır.

Sâbık-ı Si'ird hâlâ Sason Nâibi

Ahmed Fazıl

7 Eylül sene 311

Mühür

Bir Ülkenin Tarihine, Kanat Çırpan Güvercinin Acısını Yerleştirmek

Evrım Alataş Anısına

Kitap Eleştirisi:
“Her Dağın Gölgesi Deniz’e Düşer”,
Evrım Alataş

Welat Ay*

Kitap, bir ölünün anlatımıyla başlayan, 6 saate sığdırılmış otobiyografik bir anlatı-romandır. Yazar, bu hikayeyi, anlatıcının ölmesiyle ve ölüm anıyla, 60 yıllık Türkiye tarihini bir ölünün hayali üzerinden anlatmanın ne demek olduğunu aktararak başlatıyor. *Alevi-Kürtlerle, Sünni-Türklerin ayrı mahallelerde ama birlikte yaşadığı bir köyün Cumhuriyet’i karşılayışı, Tek Parti Dönemi, Köy Enstitüsü, Demokrat Parti ve Menderes, 27 Mayıs, TİP’in kuruluşu, THKO’nun faaliyetleri, 12 Eylül ve Kürt Hareketi’nin heyecanını anlatan bir tarih.* Aslında, Cumhuriyet düşüncesi ve pratiğinin farklı bir pencereden anlatısı. Bir ölünün penceresi ile romanın temel argümanına giriş yapıyor yazar. “Cumhuriyet, vecizeleri, mesajları ve yasalarıyla bedene oturmaya çalışan, yer yer beline vurulan penslerle daralan, yer yer genişlemeyle dikişleri patlayan bir gömlek gibiydi. Köylülük efendilikten sayılıyordu ya, Gölpınar’ın, yani bizim köyün efendileri gündüz öküzün peşinde dağda bayırda dolaşıp, akşam eve vardığında, damlara nöbetçi dikip de cem tutma arasında bir yerde, bu büyük gömleğin hangi dikişine denk geleceğini hesaplıyordu. Hem Alevi hem Kürt olunca, dikiş zor tutuyordu” (s.11). İlk cümle, romanın bir iktidar eleştirisi ve pratiğinin nasıl bir beden siyaseti olduğunu, gömlek metaforu ile çok iyi ifade ediyor. Bu noktada, yazar, tüm roman boyunca iktidar ve onun sınırları ile gündelik hayat arasındaki uyumsuzlu-

* Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi.

ğa, gerginliğe odaklanarak iktidarın şiddetine maruz kalmış, dışlanmış, farklı bir tahayyülü olan farklı zamanlardaki sol deneyimlerin pratiklerini ve miraslarını merkeze almayı tercih ediyor. Bu miras, kendisini çok büyük bir öfkeyle her durumda yeniden kuran bir anlama sahip görünmektedir. Bu öfkenin, sürekli geçmişi yeniden kuran – anda kuran- bir kaynağa karşılık geldiğini görmekteyiz. Tüm roman boyunca belleğin öfkeyle nasıl konuştuğunu, bu öfkenin belleği nasıl işler kıldığını ve belleğin bu öfkeyi nasıl dillendirdiğini izleyebiliyoruz. Bu anlatı, ifadelerin zihinde resmedilebildiği, öfkenin haritalandırılabilirdiği bir çizimdir. Başka bir deyişle, öfkenin hatırlanma biçimlerinin nasıl siyasal bir anlam ve alan ürettiğini göstermektedir bu roman. Kendini siyasallaştıran bir öfkenin şimdiki zamanda yeniden örgütlenmesinin, farklı bir dünya tahayyülünün sınırsızlığını da resmetme potansiyeli taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü miras alınan bir geçmiş, bu geçmişin içinde deneyimlenmiş dünyalar ve bunların acılarla kurdukları ilişkiler, öfkenin siyasal bir anlam olarak hayatlarımıza taşınmasını sağlamıştı. “Vaktiyle dağlara giden gençlerin kaldığı evde büyüdüm ben. Yolu yarım kalanların hikâyeleriyle... Devrim düşüyle... En öfkeli zamanlarımda bile, devrim benim için en sihirli kelimeydi. Şimdi önümde, başka bir devrim seçeneği vardı. Ve sanırım ben de bu yolun bir savaçısı olmak istiyordum... [T]üm zamanların intikamını almak istiyordum. Her şeyin intikamını. Şu serseri başımın, şu yalnızlığımın, ölenlerin, kaçanların, çüklerine elektrik verilenlerin intikamını... Bulguru buğdaya katanlardan, bahçede keyifle çalışırken her şeyi mahvedenlerden, milletin damında gece gezenlerden, herkesten...” (s. 243-244). Bu öfkenin herkesi içermesinin ne demek olduğunu anlayabilmek için, romanın bazı temel noktaları üzerinden, egemenlik, şiddet, hukuk ve özgürlük kavramlarını kullanarak dolaylı bir Türkiye tarihi okuması yapılmaya çalışılacaktır.

Gölpınar’a yerleştirilecek olan Sünni-Türklerin, daha önce orada yaşayan Alevi-Kürtlerle nasıl ilişkileri olacağını kavramak için, topraklarının onlara verileceği endişesi ile Ankara’ya bir mektup yazan köylülerin devletle ilişim kurarken ürettiği söylem ve devletin cevaben kullandığı söylem arasındaki ince çizgi oldukça önemli gözükmektedir. Tüm bu talep ve ilişki kurma zemini, hukuki yaptırım ve şiddeti elinde bulunduran tek güç olarak devletin nasıl işlediğini göstermektedir. Önce köylülerin mektubuna bakalım: “Paşam! Biz Atatürk’ün ilke ve inkılâplarına saygılı laik köylüleriz. Lakin aramıza nifak sokulmak istenmektedir. Rızamız alınmadan içimize yobazlar yerleştirilmektedir. Biz, köyümüze başka bir köyden insanların getirilip yerleştirilmesine rıza göstermiyoruz. Devletimizin de bu meseleyi çözmesini arz ediyoruz.” (s.14) Burada önemli olan nokta, iktidarla ilişki kurarken ona ulaşabilmenin ön koşulu olarak belirli bir söylem ile ve taraf olma pozisyonuyla konuşulmasıdır. İster bilinçli ister bilinçsiz bir kullanım olsun, hukukun sınırları ve dili altında konuşulması, devletle iliş-

ki kurabilmenin tek yöntemi gibi gözükmektedir. Aynı zamanda, bir taraf devletin yanında onunla beraber, diğeryse karşısında konumlanmıştır (Laiklik ve Atatürk ilkelerine olan bağlılık ile yobazlığı karşı karşıya koyma). Devletin köylü ile kurduğu ilişki ise daha çok yaptırıma yönelik bir ifade içerir ve daha doğrudandır. Bu yönüyle devlet, tekelinde bulundurduğu şiddeti köylü üzerinde söylemsel bağlamda kullanmaktadır. Dolayısıyla şiddet; hukukun, gündelik hayatın kurucu öznesi konumuna gelmektedir: “Akçadağ’daki memurlar dedi ki, İsmet Paşa demiş, o köyün demiş, tüm erkeklerini Cuma günü asın demiş! Ne demek öyle demiş devletten şikâyetçi olmak, devlete güvenmemek.” (s.13) ve “Efendiler, devlettir bu devlet! Canınız o üç ağacın ortasındaki ipin ucunda.” (s.19)

Ancak devletten bir talepte bulunan Alevi-Kürt köylüler, bir süre sonra köye yerleşen Sünni-Türklerin gelişen siyasi atmosferle beraber güçlendiklerini ve askeriyeğin onların safında yer alarak kendilerini düşman ilan edeceklerini göreceklidir. Böylece kendi önlemlerini kendileri alacak ve gündelik hayatın akışında bir köy, savunma alanı olarak kurulacaktır. Devletin tekelindeki meşru şiddet¹ kullanımı- ki bu pozitif hukuk alanıdır- gündelik hayatta farklı kesimler arasında- ki bu daha çok doğal hukuk alanıdır- kullanılmaya başlanmaktadır. Böylece gücü elinde bulunduran devlet, bu çatışma durumunu gerekçe gösterip kendi hukuk alanını işgal ederek, yasa-koruyucu hukuk kavramıyla yeni bir hukuk inşa eder. Aslında bu durum pozitif ve doğal hukukun muğlâklaştığı noktalardan biridir çünkü bir savaş durumu halinin hukuku² devreye girer

1- Meşru şiddet kavramını, doğal ve pozitif hukuk terimleriyle birlikte değerlendirmek hem tartışmamızı hem de bu kavramları daha anlaşılır kılmak açısından oldukça yararlı görmekteyim. Ben bu çalışmada Benjamin’in bu kavramlar üzerine yorumlarını daha çok kullanmak istiyim. Bu yüzden, *Şiddet Üzerine* adlı makalesine atıflarda bulunarak bu kavramları açmaya çalışacağım. “Benjamin, ‘şiddetin bir amaç olduğunu düşünmenin mümkün olup olmayacağı’ sorusunu sorarak, mümkün olamayacağı sonucuna varır. Burada doğal hukuk ve pozitif hukuk farkına değinir. Doğal hukuk için, şiddet yoluna başvurmamak sorun çıkarmamaktadır; çünkü doğal sonuçlar adildir ve doğrudur. Şiddet kullanılması, insan ‘hakları’ kadar doğal haklara aittir ve doğrudur, adildir. Bu anlamda, doğal bir üründür. Spinoza’nın söz ettiği doğal hukuk, fiili olarak bir şiddet uygulayıcısıdır. Fransız devrimi terörünün ideolojik oluşumu doğal bir şiddet taşıyıcısıdır. Pozitif hukuk için ise; hukukun tarihi gelişimine önem verir. Pozitif hukuk, amaçlarının meşruluğuyla sonuçlarının adaletini garanti altına almak ister. Hâlbuki doğal hukuk, sonuçlarının adaletiyle araçları doğrulamak ister. Yani, doğal hukuk için yapılanlar sonuçla adil düzeni getirmek için meşrudur, pozitif hukuk için böyle bir şey söz konusu olamaz, sonuçların adaleti için araçların da yapılacak şeylerin de hukuki olması gerekir. Tabii, bu tartışma ve ayrımların odağı, modern Avrupa hukukunu ele alır. Benjamin, burada Avrupa hukukundan bahseder. Bu hukukun bir çıkarı vardır. Bireysel şiddeti yasaklar ve suçlar; çünkü şu veya bu yasayı tehdit ettiği için, bireysel şiddet hukukun şiddetini tekeline almıştır. Kendi çıkarı için hukuk düzeni, bireysel şiddet kendi egemenliği altında tutar; yani otorite olarak şiddet tekeline sahiptir.”

2- Derrida, genel grevin, hukuki düzeni sarsan, hukuku askıya alan bir yapıya sahip olan yapıbozucu okumasını gündeme getirir ve ‘her yorumsamada bir genel grev vaziyeti vardır’ der. Savaş durumu ise hukuku askıya alan ikinci bir vaziyettir. Bir savaş hukuku vardır.

ve devletler-arası savaş olmasa da işletilir. Böylece, devlet, darbeler silsilesine başlamış olur. Gündelik hayatın tüm alanlarına sirayet etmek isteyen doğrudan bir şiddet kullanımı gözle görülür bir şekilde ortaya çıkar: “köyün Akçadağ yönünde cemseler görüldüğü vakit herkesi bir telaş alıyor, çocuklar analarının arkalarına saklanıyor, erkekler zorunlu oldukları ‘erkekçe duruş’u sergilemeye çalışıyor ama içten içe korkuyor, kadınlar ise dimdik dikiliyordu eşiklere” (s.107). Bunu söylerken, daha önceden gündelik hayatın şiddetten arınık olduğunu veya devletin bu alanı kurarken şiddet kullanmadığını iddia etmiyorum. Tam tersine, devlet, bu şiddetini farklılaştırarak kendi egemenlik alanını tekilleştirip yeniden üretmektedir. Tabi, gündelik hayata bu kadar giren bir devlet şiddeti, farklılaştırılan toplumsal kesimlere de değişik şekillerde uygulanır. Yazarın anlatımına göre, bu süreçlerden en çok sola daha yakın olan Alevi-Kürtler etkilenmektedir. Sünni-Türkler karşısında kimlikleriyle güç yitiren Alevi-Kürtlerin hissettikleri korku, daha tedirgin edicidir. Kısacası, gündelik hayat, artık eskisi gibi süregelen bir hayat değildir. Çok şey değişmektedir: “Yeni dönem, Türkiye’nin bütününe etkilediği oranda Göl-pınar’ı da etkileyecek, köylü, bundan sonra artık yazıya yabana koştugu oranda mitinglere katılacak, cezaevi parmaklıklarıyla yüzleşecek, karakolların yolunu aşındıracaktı” (s.37). Evet, yeni bir dönem söz konusuydu. Devlet şiddetinin yanında gündelik hayata müdahil olmak isteyen farklı örgütsel mücadeleler de gelişmeye başlamıştı. Hiçbir şey eskisi gibi sadece devletin tekelinde değildi. Şiddet kullanmaya başlayan köylülerle beraber, ortaya çıkan silahlı sol örgütler de şiddet aracılığıyla düzeni değiştirmek için uğraşıyorlardı. Özellikle de “şimdilerde sakinlerinden çok, devletin pür dikkat kesildiği, izlediği bir yerdi bu küçük ilçe” (s.40). Çünkü bu küçük ilçede hem TİP çok iyi örgütlenmeye başlayarak kalabalık mitingler yapmakta hem de Türkiye Halk Kurtuluş Hareketi buradan silahlı mücadeleyi örgütlemektedir. “Teslim, gittikleri köylerde, sistemle savaşmanın yolunun silahtan geçtiğini, miting gibi demokratik hakların kullanılması gerektiğini ancak topyekun devrim için zora dayalı devrim stratejisi belirlemek gerektiğini söylüyordu” (s.53-54). Hatta öyle bir noktaya gelinmişti ki artık insanlar, mahkemelerde, devleti ve yasaları tanımadığını açıkça ilan ediyor ve devletin iktidarını, hukukunu boşa çıkarıyordu. Bir olay karşısında Teslim’in emniyet müdürünü şikayet etmesi üzerine mahkeme heyeti, bizi ilgilendirmez diyecek, teslim si-

Ancak bu hukuk da genel grev vaziyetindeki hukuku askıya alan bir konuma sahiptir. Taraflar doğal şiddeti engellemek, doğal şiddetin önüne geçmek için “savaş ilan edildi” derler. Bu da, her şeye rağmen, hukukun içindeliğine gönderme yapar. Kant’ın ‘Sürekli Barış’ kavramının karşısına Benjamin, savaşın doğal durum olmadığını; çünkü her savaşın da bir barış seremonisi oluşturduğunu göstermektedir. Doğal olmayan savaş, yine bir hukuk durumudur; öyleyse savaşın bu pozitif hukuk şeklini göz önüne aldığımızda ise, savaş bir hukuk kurucusudur.

nirlenip “O zaman sizin yasalarınız da beni ilgilendirmez” çıkışı yaptıktan sonra mahkeme heyeti de “böyle devam et ki seni daha çabuk asalım” yanıtını verecekti (s.41-42). Aslında bu, devlet hukukunun kırıldığı önemli noktalardan biridir. Durum bize Derrida’nın “hukukun içinde çürümüş bir şeyler var” önermesini hatırlatmaktadır; “hukuk’un aşağılık, kirli bir yanı var; bu da hukuku daha başından yargılıyor ve yıkıma uğrattıyor” (Derrida, 1990). Burada da daha başından bir yargılama ve yıkıma uğratma çabası mevcut. Ancak Teslim’in tepkisinin önemli bir yanı da hukukun sınır çizgilerini ve yaptırım gücünü tanımadığı ifade eden kutsal bir şiddet³ anını oluşturabilmesidir. Mahkemenin asma tehdidinin oluşturduğu ‘mitsel şiddet’⁴, yasaı tanımayarak yıkan bir kutsal şiddet anıyla bozulmaya başlıyor. Tabii burada, hukukun, kendini kamu alanında yeniden kurabilme potansiyelini her zaman taşıdığını iddia da edebiliriz. Fakat benim vurgulamak istediğim, bazı reflekslerin sistemi veya normları değiştirecek bir alternatif olmanın ötesinde karşılaşma anlarında egemenliğin alanını nasıl kapattığı ve bozduğudur. Aslında bu an, Bataille’nin söylediği bir ‘iç deneyim alanı’⁵ olarak şiddetin özgürleştiği andır, ve şiddet anı ile özgürlük anının aynı anda çakışmasıdır. Bu noktaya, bir özgürlük savaçısı olmak isteyen Fidel’in, gerillaya katılmaya gittiği gün öldürülmesinden bahsederken gölge metaforu bağlamında yeniden değineceğim. Devletin şiddetine karşı oluşan tepki ve tavır, ülkenin içinde bulunduğu politik atmosferle beraber düşünüldüğünde (Her an devrimin yapılacağı gibi bir inançtan bahsediyor yazar) devletle konuşmayı bırakan ve kamu mekanını özel ilişkiler üzerinden kurmaya başlayan bir imece ve dayanışma pratiğinden bahsedebiliriz. Burada hedeflenen farklı bir dünya görüşü veya sistemin inşa edilmek istenmesi olabilir, ancak benim dikkat çekmek istediğim nokta, kamu alanında devletin şiddetini bozan yeni ilişki biçimlerinin her zaman yıkıcı bir şiddet olabilir-

3- Benjamin, yasa-yıkıcı, sınırları yok eden, kefarete ödeyen şiddete kutsal şiddet adını verir. Ayrıca, kutsal sonun işareti ve mührü olan, ama asla aracı olmayan bir kutsal şiddet için de ‘hükümler şiddet’ der.

4- Benjamin’e göre mitsel şiddet, yasa-koyucu ve sınır çizen bir nitelik taşıdığı için mutlakıyeti ve şiddetin egemenlik alanlarını egemene yeniden bağlar. Bu tartışmalar için bkz. Benjamin, W. 2005. *Şiddet Üzerine* içinde. Say Yayınları. İstanbul.

5- Bilgisizliğin alanı, iç deneyimin alanıdır. Bataille’ye göre, iç deneyimin onu doğrulayan ne bir amacı, ne de bir otoritesi vardır. O zaman, Bataille’de bilginin sınırlarını aşma, onu bozma eylemi ve düşüncesi yeni bir otorite yaratma arzusu taşımayan bilgisizliğin içinde bir yok olma sürecidir. Bu yok olma, aslında varlığın içsel dünyasının iktidarla kurduğu bilgi dünyasını boşa çıkaran bir anla ilişkilidir. Sorun varlıksaldır, öz deneyim alanına girer. Bir bilme alanı olarak hukukun kendini şiddetin yasa koyuculuğu üzerinden üretmek modern biliminin meşru zemini olarak otoriteye dönüştüğü yerde, yasa-yıkıcı kutsal şiddetin bir bilgisizlik alanı olarak bilgi alanının karşısına çıkan bir an olduğunu iddia edebiliriz. Çünkü hukuk, şiddeti tekelinde bulundurarak bir varlık yaratan bilginin üzerine kurulmaktadır. Bu alan bir tasan veya eğilim alanıdır. Bu yüzden bunun bozumu bir esimeye yol açacak bir sınır ihlalini de beraberinde getirerek otorite olma gayesi olmaksızın farklı bir alan yaratır.

me potansiyeli taşıdığıdır. Birçok ortaklık kurulurken, gündelik hayatta oluşan çelişki veya problemleri de kendi aralarında müzakere ederek ne devletin hukukuna dahil oluyorlar ne de devletin dilini kullanıyorlardı. Bu durumun oluşturacağı kutsal şiddet potansiyelinin önemli bir an olduğunu düşünüyorum. “Bu dönem sadece böyle gerginlik, sertlik ve üzücü olaylarla ilerlemiyordu. Bir de gelecek olan devrime şimdiden ayak uyduran köylünün gündeliği vardı. Köylüler imeceye başlamıştı. Cumhuriyet’in ilk yıllarından kalma bu imece kavramı, şimdilerde dayanışma olarak yeniden yorumlanıyor ve devrim sürecinin bir parçası olarak görülüyordu. Köylüler toplanıyor, bir gün bir evin, ertesi gün başka bir evin işlerini yapıyorlardı. Aynı gayrı zamanı değildi. İş ortaklı. Başka köylerden gelen devrimci gençler ile Öğretmen Okulu’nun öğrencileri de dayanışmaya dahil oluyor, işler topluca görülüyor, büyük sofralar kurulup herkes yemeğini beraber yiyor, sigarasını, çayını paylaşıyordu” (s.132). Yine çocukların dünyasından politikleşmiş bir dilin ortaya çıktığını ve bu politikleşmenin ortaya çıkardığı özel bir dil alanının kurulduğunu görmekteyiz. Bu alan, aslında çocuklar, aileler ve toplum arasında oluşmuş özel bir iletişim tekniğinin sonucu olarak da görülebilir. Mevcut dayanışma ilişkileri içerisinde, ailenin ve akrabalık ilişkilerinin oynadığı rolün çok önemli olduğunu görmekteyiz. Benjamin’in deyişiyle, keyfîlik ve mahremiyet alanında oluşan özel ilişkiler, şiddet-dışı bir mevcudiyet yaratarak hukukun ve devletin alanını aşar veya bozar. “Köyü basan askerlerin ‘söyle bakalım, nerde silahlar?’ diye yumuşakça soru sorduğu çocuklar ordusuna ben de katılmıştım. Her baskında bizi böyle kenara çeker, sevgiyle sorarlardı: ‘Eve kimler geliyor, hadi çocuğum söyle, sana şeker vereyim...’ Oysa bizler, en önce sır tutmayı öğrenmiştik. Mükâfat beklediklerimiz askerler değil, onlar cemseleriyle köyden uzaklaştıktan sonra bizler kucaklarına alıp ‘Aferin sana’ diyen büyüklerimizdi. Saklamayı, sırda beraber öğrenmiştik” (s.157-158). Bu hissiyat ve enerjinin ve devletle ilişki kurmayı reddedip kendi özel ilişkilerini toplumsallaştırmanın elbet bir bedeli olacaktı çünkü egemen ve yegane güç devletti ki zaten şiddet ve onun hukuku da devletin elindeydi. Devlet, askeriyle bu tanımama siyasetini dağıtacak ve kendi hukukunu askıya alacak bir pratikle (yeni bir hukukla) tüm topluma yeniden egemeni gösterecekti. Böylece 12 Eylül geldi. Bu bir askeri darbeydi ve insanların kurdukları farklı anlam dünyalarını dağıtan, bozan, yok eden bir deneyimdi. “Evet, 12 Eylül günü insanlık atlası ortadan yırtılmış, herkes bir tarafa dağıtılmıştı. Hiç kimse, devrim düşünün böyle paslı, kestikçe kanatan korkunç bir bıçakla parçalanacağını düşünmemişti. Canını korumaya çalışanlar, bu utançlı günleri ne zaman atlatacaklarını ve devrim düşünüyken yeniden ne zaman tazeleyeceklerini bilemeden, karartılmış gecelerin güneşe kavuşmasını bekliyordu” (s.165). Böylece insanlar, ürettikleri sosyal ilişkilerin anlam dünyalarını devletsiz düşünemeyecekleri bir noktaya getiril-

diler. Uygulanan şiddetin büyüklüğü ve şiddete uğrayan insanların sayısı göz önüne alındığında, bir zamanlar başbakan bile asabilecek olan bir devletin ne demek olduğunu anlayacaklardı ve bu yücelik, hiçbir zaman unutulmamalıydı. Herkes, devrimin geleceği ana odaklanmışken, devletin hukuk koruyucu şiddeti, devrimci şiddetin yerine yeniden kurucu bir hukuk⁶ inşa ediyordu. Aslında bu durum, lanetlenmiş toplumsal kesimlerin bu süreçten nasıl pay⁷ alacağını ve kimlerin bu süreçte kurban edileceğinin de göstergesiydi. Devletin bilgi alanının parçalanmaya başladığı, öz gerçekliğin toplumsallaştığı ve gündelik hayatın bir parçası haline geldiği bir anda, kutsal şiddetin mesyanik içerikleri, mitsel şiddetin normları, yaptırımları ve sınır çizgileriyle parçalanarak bir toplumsal yıkım sergiledi. 12 Eylül tam da bir kurban etme pratiği olarak görülebilir. Kimin kurban edileceği, neden kurban edileceği, kim tarafından kurban edileceği gibi kurban ile kurban edenin kimliğinin içsel olarak birbirine bağlanması söz konusudur, ve egemen, kutsal değerler etrafında kendi egemenlik hukukunu yeniden üretmektedir: “Kurban ölür ve olaya katı-

6- Buradaki kavramları daha anlaşılır kılmak için Benjamin'e yeniden bakmakta fayda var. Ancak, Benjamin'in tartıştığı noktalar tamamen modern devlet hukukunu temel alır. Bu nedenle bizim yorumlarımızda daha çok bir modern devlet hukuku eleştirisi olduğu için oldukça önemli görülmektedir. Benjamin, burada Avrupa hukukundan bahseder. Bu hukukun bir çıkarı vardır. Bireysel şiddeti yasaklar ve suçlar; çünkü şu veya bu yasayı tehdit ettiği için, bireysel şiddet, hukukun şiddetini tekeline almıştır. Kendi çıkarı için hukuk düzeni, bireysel şiddeti kendi egemenliği altında tutar; yani otorite olarak şiddet tekeline sahiptir. Tanımadığı şiddeti gayrimeşru ve yasadışı sayar. Meşru ve gayri-meşru şiddet ayrımıyla karşı karşıya bizi bırakır. Bu şiddetin tekeli o halde, devlete verilmiştir. Düzene karşı çıkani, mahkeme önüne çıkarır. Bu bakımdan Sorel'e ait olan genel grev kavramı Benjamin'e göre, sınıf mücadelesinin hukuki garantisi altındadır ve işçilere genel greve gitme hakkını verir. Bu açıdan da devletin hukuk öznelliğinin karşısına şiddete sahip olma hakkına sahip olarak çıkar; şiddet uygulama hakkını kendi tekeli altında, devletin şiddet tekelinin karşısında koruyabilir ve devlet ile hukuki şiddetin tekeli bölüşür. Benjamin, grevin şiddet dışı bir eylem olduğunu kabul etmemektedir. Kendi istediklerini elde ettiklerinde işçiler greve son verir. O halde, şiddete karşı şiddet durumu söz konusudur. Ancak kendi koyduğu zamanı aşan bir durumda devlet, genel grevi meşruluk dışı olarak ilan edebilir ve eğer grev devam etmeyi sürdürürse 'devrimci' diyebileceğimiz bir konumla karşı karşıya kalınabilir. İki şiddet arasında karşılıklı güç ilişkisi ortaya çıkar. Böyle şiddet, hukuk düzeninin içinde olan bir şeydir. Hukuku hukukun içerisinden tehdit etme eylemini gerçekleştirir. Şiddet ve hukuk, hukuk düzeninin içinde ayrışır. Başka bir deyişle, devlet, kurucu hukuk şiddetinden çekinir. Yani hukuk ilişkilerini doğrulamaya, meşrulaştırmaya veya değiştirmeye kabil olan şiddetten çekinir. Ancak, burada, hukuku tehdit eden yine hukukun içinden gelmektedir. Buna göre, devrimci durumlar oluşturan şiddetin 'kurucu hukuk' niteliği, yeni bir devlet veya hukuk düzeni kurulması bakımından düzeni tehdit edicidir. O halde, devrimci durumlarda hukukun içinden, hukuk düzenine karşı yeni bir hukuk düzeni getirilmek üzere şiddet uygulanmaktadır. Benjamin'e göre bu şiddet, anlaşılır bir şiddettir, çünkü hukuka yabancı değildir. Hukukta, hukuku askıya alan bir durumun şiddetidir. Yeni bir hukuk düzeni oluşturulana dek uygulanan gayri-meşru durum; şiddet içinde hukuk içindeki devrimci dönemin yeni hukuki düzeninin getirilmesidir.

7- Burada Bataille'nin lanetli pay, kurban etme, kutsal, harcama kavramlarını daha iyi anlayabilmek için bkz. Bataille. G. 1999. *Lanetli Pay*. Mor Yayınları. Ankara.

lanlar onun ölümünden ortaya çıkan bir unsuru paylaşırlar. Bu unsura din tarihçilerinin de ifadesiyle kutsallık adı verilir. Bir dinsel törende, süreksiz bir varlığın ölümüne dikkatini yoğunlaştırmış kişiler için kutsallık olgusu varlığın sürekliliği anlamını taşır. Şiddet yüklü ölüm olgusunda varlığın süreksizlikten bir kopuşu vardır. Ölümden sonra oluşan sessizlikte tedirgin ruhların hissettiği, kurbanın sağladığı varlığın sürekliliğidir” (Bataille, 1993).

12 Eylül, modern hukukun kavramlarının uygulandığı bir şiddet olabilir ancak pratikte darbenin şiddeti daha törensel, daha kutsallık içeren bir adak pratiğidir. Devletin bekasının korunmasına olan inanç, Atatürk şahsında oluşturulmuş ilkelerin kutsallığı ve bu değerlerin sürekliliği için kurban edilen bedenler. Bu, kurban etme pratiğinden ya da harcama ekonomisinden sonra oluşan sessizlikte, insanların korkularından veya kutsallığa olan inancından devletin yüceliğine tabi olmaya başladıkları gerçeğidir. Böylece insanlar, hukukun ‘nesneler’i olarak ‘şeyler düzene’ne⁸ girmiştir. Artık şiddetin kurduğu yeni hukuk, bedenleri nesne dü-

-
- 8- Bu kavramların daha anlaşılır ve lanetli pay, kutsal, kurban, harcama, çalışma ile olan ilişkisi için detaylı bir alıntı (ki uzun ve sıkıcı olabileceğini göze alarak) yapmayı uygun buluyorum. “Kurban etme, kölesel kullanımın alçalttığı, basitleştirdiği şeyi kutsal dünyaya geri vermiştir. Kölesel kullanım, derin olarak *özne*yle aynı yapıda olan onunla içten bir katılım ilişkisi içinde olan şeyi bir *nesne* haline getirmiştir. Kurban etmenin, insanın kendi kullanımını için bir şey haline getirdiği hayvanı veya bitkiyi yok etmesi gerekli değildir. Onları en azından şeyler olarak, *şey haline getirdiği sürece* yok etmesi gerekir. Yok etme insan ve hayvan veya bitki arasındaki faydacı bir ilişkiyi yadsımanın en iyi yoludur. Ama bu yok etme ender olarak soykırıma gider. Armağanların tüketiminin besinin ortak yenilmesine indirgenemeyen bir anlam olması yeterlidir. Kurban, bir motorun yakıtı kullanması gibi tüketilemez. Dinsel törenin yeniden bulma yeteneğine sahip olduğu şey, kölesel bir kullanımın sona erdirdiği, **kurban edenin kurbanı içten katılımıdır**. Çalışmaya bağımlı olan ve başka birinin malı haline gelen köle, bir yük hayvanı gibi bir *nesne*’dir. Tutsağının çalışmasını kullanan kişi, onu benzerine bağlayan bağı koparır. Onu satacağı zaman uzak değildir. Ama mülk sahibi, bu mülkten yalnızca bir *nesne*, bir mal oluşturmamıştır: hiç kimse, aynı zamanda öz olarak kendi olan şeyden uzaklaşmadan, kendi kendine nesne’nin sınırlarını vermeden, köle olan başkasını bir nesne yapamaz.

Bu olgu dar olarak göz önüne alınamaz: mükemmel olan işlem olmadığı gibi, ne efendi, ne köle *tam olarak nesne düzenine* indirgenemezler. Köle mülk sahibi için bir nesnedir; köle ölüme tercih ettiği bu durumu kabul eder; gerçekten kendisi için öz değerinin bir bölümünü yitirir, çünkü şu veya bu olmak yeterli değildir: aynı zamanda başkası için şu veya bu olmak gerekir. Aynı şekilde mülk sahibi köle için benzeri olmaktan çıkmıştır, derin olarak ondan ayrılmıştır: denkleri onda bir insanı görmeyi sürdürseler de, bundan sonra bir insanın ancak bir *nesne* olduğu bir dünyadır. Aynı yoksulluk, hava kapalı olduğunda kura yayıldığı gibi insan yaşamına yayılır. Güneş ışınlarının bulutlardan sızarak geçtiği, ışık oyunlarının söndüğü sırada, kapalı hava nesneleri oldukları şeylere indirgemiş gibi görünür. Yanlış açık: önümde olan şey yalnızca evrendir, evren bir *nesne* değildir ve evrenin görkemini güneşte görürsem hiçbir şekilde hataya düşmüş olmam. Ama eğer güneş gizlenirse, ambarı, tarlayı, çiti daha belirgin bir şekilde görürüm. Artı ambar üzerinde oynayan ışığın görkemini değil de, evren ile benim aramdaki bir ekran olarak bu ambarı ve ya çiti görürüm.

zeyine indirgemiş ve şeyleştirmiştir. Başka bir deyişle, devletin tüm bilgi alanlarına tabi kılınmış, saldırdığı korku ile insanların zihinlerinde ve bedenlerinde oluşturduğu tahribattan dolayı devlet, bıraktığı izlerde kendi normunu ve sınır çizgilerini yerleştirmiştir.

Bu noktadan sonra sözü, Fidel'in bir anlatıcı olarak neyi temsil ettiğini, nasıl bir anlatı ile bir kutsal şiddet alanı oluşturduğunu, bu 6 saatlik anın aslında şiddeti özgürleştiren bir an olduğunu belirterek ölümden bahsetmek istiyorum. (Fidel gerillaya gitme kararı alır ve gidişinin ilk gününde çatışmada hayatını kaybeder. Bu kayıptan sonra, 6 saatlik bir direnme isteği ve tarihi anlatma arzusu vardır). Aslında Fidel'in 6 saat boyunca direnmesi gerektiğine olan inancı ve buradan hareketle kurduğu anlatıyı, bir gölge (bu noktada gölge bir iç deneyim alanıdır.) olarak da görebiliriz. Çünkü gölgenin temsiliyeti hem bir canlı olma durumuna hem de bir cansızlık durumuna işaret eder. Gölge hem benimle gelen hem benden çıkan bir izdir. Ancak onun var olması için benim aydınlık veya ışık alma potansiyelim olmalı gerekir. Benim görünebilmem içinse, bana bu

Aynı şekilde, kölelik dünyaya, sahip olduğu *kullanım*'a indirgenmiş her *nesne*'nin ayrık konumu olan ışığın yokluğunu getirir. Işık veya görkem yaşamın içtenliğini verirler. Bu içtenlik yaşamın derin olarak özüdür ve özne tarafından kendine eşit bir şey ve evrenin saydamlığı olarak algılanır. Ama 'olan'ın *nesneler düzeni*'ne indirgenmesi kölelikle sınırlı değildir. Kölelik kalkmıştır ama toplumsal yaşamın insanı *nesne* düzeyine düşürüldüğü görünümünü biliyoruz ve alçaltmanın köleliği beklemediğini bilmek zorundayız. *Çalışma*'nın dünyaya girişi öncelikle arzusun içtenliğinin, derinliğinin, özgür boşalmalarının yerine anlak gerçeğinin değil de *işlemler*'in sonucunun önemli olduğu akılcı bağlantıyı getirmiştir. İlk çalışma, genel olarak eski insanların din dışı dünyasının yanıt verdiği *nesneler* dünyasını kurmuştur. Nesneler dünyasıyla birlikte, insan kendisi de en azından çalıştığı süre içinde, bu dünyanın nesnelerinden biri haline gelmiştir. Bütün zamanların insanın kaçmaya çalıştığı, işte bu düşüştür. İnsan, tuhaf mitlerinde, vahşi törenlerinde, öncelikle *kaybedilen özünü peşindedir*.

Din bu uzun çabadır ve bu kaygılı arayıştır: her zaman *reel* düzenden, *nesneler*'in yoksulluğundan kopmak ve *tanrısal* düzene kavuşmak söz konusudur; insanın *yararlandığı* hayvan veya bitki (sanki bunların kendileri için değil de, yalnızca insan değeri varmış gibi) içten dünyanın gerçeğine sunulmuştur; insan bundan, onu içsel özgürlüğe kavuşturan bir ilişimi almıştır.

Bu derin özgürlüğün anlamı, özünün faydalı eserlerin bağlantısı içinde kalabilen *faydasızca* harcama olduğu yok etmenin içinde verilmiştir. Kurban etme tanrıya vakfettiği şeyi yok etmektedir. Ateş gibi yok etmek söz konusu değildir, armağanı faydalı etkinlik dünyasına bağlayan tek bağ koparılmıştır ama bu kopmanın kesin bir harcama anlamı vardır; vakfedilen armağan *reel* düzene verilemez. Bu ilk boşalım yolunu açar, şiddetin bölünmeden egemen olduğu alanı boşalma ayırarak şiddeti özgürleştirir. *İçten* dünya, ölçsüzlüğün ölçüyle, deliliğin akılla, esriğin bilinçle zıtlaşması gibi reel dünyayla zıtlaşır. Yalnızca nesnenin ölçüsü, yalnızca nesnenin kendisiyle özdeşliği içinde akıl ve nesnelerin ayrık bilgisi içinde bilinçlilik vardır. Öznenin dünyası gecedir: aklın uykusunda, *canavar doğuran* bu devingen ve sonsuzca karışık olan gecedir. *İlke olarak, hiçbir şekilde 'reel' düzene bağımlı olmayan ve yalnızca şimdiyle ilgilenen özgür 'özne' için cılgınlığın bile hafifletilmiş bir fikir verdiğini düşünüyorum.*" (93-96). Bataille. G. 1999. *Lanetti Pay*. Mor Yayınları. Ankara.

gölgenin kazanımını veya kaybını gösteren bir tarihinin olması gerekir. Fidel için bu kaynak, bir zamanlar mevcut sistemin şiddetine maruz kalan ve farklı dünya tahayyülleri olan insanların, Deniz Gezmiş şahsında temsil edilmesiyle ifade ediliyor. Kendisi bir ölü anlatıcı olarak romanı, başladığı yer olan köyünde yeni doğan bir çocuğa Deniz ismini vererek bitiriyor. Bu durum, her ölümün bir doğumu temsil ettiğini ve ölüm-yaşam ikileminin birbirinden farklılığını ve süreksizliğini değil, aksine sürekliliğini ve birlikteliğini vurguluyor.⁹ Yine, bu kaynak, öfkenin alanı olarak geçmişe bağlanan şimdiki zamanda hatırlamalarla politik bir imkânın kapısını aralamaya bizi götürebilen bir anlam dünyasıdır. Öfkenin bir gölge olarak bizimle taşınmasının hikayesidir aynı zamanda. Dahası, romanın girişinde verilen cumhuriyetin gömlek metaforu karşısına, kaybedilen özün peşinde olan bir gölgeyi çıkararak yok olma üzerinden varlığa geri dönüşün ve öfkenin izini sürmemize olanak tanıyor. Başka bir deyişle, gölgenin hem bizim içimizde olan hem de bizimle beraber gelen bir anlamı olduğunu iddia ederek bilgisizlik alanına bu gölge ile girebileceğimizi ve kutsal şiddeti yaratabileceğimiz an'a odaklanmamızı öneriyor. Böylece egemenin yasa-kurucu ve yasa koruyucu şiddeti karşısında şiddeti özgürleştirecek kutsal bir şiddetin anını yaratacak bir bilgisizlik alanına doğru yol alabileceğimizi iddia ediyor.

9- Ölüm ve doğum kavramalarının sürekliliği ve birlikteliği için Bataille'nin kavramsallaştırmasını kullanıyorum. Çok farklı disiplinlerde üretilmiş mutlak bilginin sınırlarının ihlal edilmesi kaçınılmaz olarak bozulmak zorundadır. Bu bozulmanın yeri ya da alanı şüphesiz ki, yok olma ya da yok etme eylemidir. Çünkü yok olma veya yok etme aynı zamanda yeni bir varlık veya varoluş alanına tekabül eder. Yok olma aslında varlığın sürekli bir var olma pratiğinin sergilenmesi anlamına gelir. Örneğin, erotizmle insanların kendi ayrıklıklarından kurtularak sürekliliği aradıklarını söyleyebiliriz. Bu sürekliliğin de ölümle bağlandığını söyleyen Bataille, erotizmle ölüm arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmıştır: "Şimdi birbirinden ayrı biz varlıklar için ölümün, varlığın sürekliliği anlamına geldiğini kanıtlamaya çalışacağım. Üreme, varlıkların birbirlerinden ayrı olmalarına yol açıyor ama onların sürekliliğini ortaya koyuyor, daha doğrusu üreme öz olarak ölüme bağlanıyor. Ölümünden varlıkların üremesinden söz ederek, büyüleyici olan – ki büyülenme erotizmi yönlendiriyor – ölüm ve varlıkların sürekliliğinin özdeşliğini kanıtlamaya gayret edeceğim". Aslında erotik etkinlik varlığın ölümle karşılıklı alış-verişi gibidir. Yokoluş (orgazm) ve varlığa geri dönüş. Erotizmde süreklilik bir an için hissedilir. Bu yönüyle bir iç deneyim alanı olarak erotizm, birçok alandaki mutlak bilginin sınırlarını yıkan bir bilinç yitimi ve varlığın sürekliliğini kuran bir bilgisizlik halidir. (Bataille. G. 2006. *İç Deneyim*. YKY. İstanbul.)

KAYNAKÇA

- Alataş, E. 2009. *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Bataille. G. 2006. *İç Deney*. YKY. İstanbul.
- Bataille. G. 1999. *Lanetli Pay*. Mor Yayınları. Ankara.
- Bataille. G. 1993. *Erotizm*. Onur Yayıncılık. Ankara.
- Bataille. G. 2001. *The Unfinished System of Nonknowledge*. University of Minnesota Press. Minneapolis: London.
- Benjamin, W. 2005. *Benjamin*. Say Yayınları. İstanbul.
- Derrida, J. 1990. *Force of Law: Mystical Foundation of Authority*.
- Türkeş, Ö. "Unutmamak ve Unutturmamak İçin", 21.08.2009, *Radikal Kitap eki*.

Barışı Tahayyül Etmek

Sidar Bayram*

*“Ve tekrar barış olduğunda,
güvercin : beni rahat bıraksalar da
yeniden kuş olsam, diyecek.”*

Ekolojik tahribat konusunda sürekli uyarıda bulunan bilimadamları her geçen gün dünyanın sonuna kaç yıl kaldığını açıklayadururken, insanlığın ütopyalar üretmek konusunda her zamankinden daha fazla acz içinde oluşu Zizek’in sıkça tekrarlamaktan hoşlandığı bir tespittir. Dünyanın sonuyla ilgili filmler, kitaplar ve alametler sarmışken dört bir yanımızı, ütopyalar bir Paris baharına takılı kalıp, gelen sonbahar ile birlikte sara-rıp soluyor. Kısacası, dünyanın sonunu kolaylıkla düşünebilirken, dünyanın içinde bulunduğu duruma dair (küresel kapitalizme, devlet ege-menliğine vs.) en küçük bir değişikliği hayal dahi edemiyoruz. Ütopya-larla aramız açılmış. Aynı düşünsel kıtlık, savaşlar çağı 20.yy’ı aratmaya-cağının sinyallerini geçtiğimiz ilk on senede veren yüzyılımız için de ge-çerli. Savaşların sınırları muğlaklaştırdığı, kendi klasik sınırlarının muğ-laklaştığı,³ polisiye faaliyetlerden giderek daha az ayırdedilebildiği, dene-tim ve kontrol tekniklerinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği günümüz-de, barışa dair söyleyebilecek çok az sözümüz var. Hem de bugün; ba-rışı tahayyül etmek kaçınılmaz bir zorunluluk olmuşken. Neyse ki güver-cinler hala her kıtada uçuyor, Afrika dahil.

* Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi.

- 1- Aktaran Zazi Sadou, “Cezayir’de Toplumsal Barış”, Evrensel Kültür Akademisi, *Barışı Ha-yal Etmek*, Metis Yayınları İstanbul, 2005 içerisinde s.97
- 2- Hicri İzgören’in Hüsrân Sokağı adlı şiirinin dizeleridir.
- 3- Klasik olarak adlandırılan savaş tanımı için bkz. C.V. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2008.

Evrensel Kültür Akademisi, gerçekliğini artık daha sık daha maddi hissettiğimiz bu sorun (barışı hayal etme yoksunluğu ve zorunluluğu) karşısında sorumlu bir tavır sergileyip, UNESCO ev sahipliğinde iki günlük (19-20 Aralık 2002) bir toplantı düzenledi. Söz konusu ettiğimiz Barışı Hayal Etmek adlı kitap da, felsefecilerin, sosyologların, tarihçilerin, hukukçuların, tanıkların vs. konuşmalarına yer verilen ve kolektif tartışmalar gerçekleştirilen, aynı başlıklı toplantının metinlerinden oluşuyor. Toplantının hemen başında, ölümün hüküm sürdüğü savaş, sanatsal ve düşünsel anlamda zengin bir ilham kaynağı olurken, barışın neden uğruna mücadele edilecek bir amaç, ilham veren ve gerçekleştirilmeyi talep eden bir proje olamadığı sorunsallaştırılıyor. Barışı düşünme biçimlerimizin muzdarip olduğu, bir arzu yoksunluğu meselesi. Yani barışın değil savaşın arzulanır olması, “olayların” barışta değil savaşta vuku bulduğu inancı ya da biraz daha ileri gidersek, yaşamın akışı olarak savaş, yaşamdan çekilme olarak barış sorunu. Savaş köttür ya, barış da bir o kadar sıkıcı. Toplumsal muhayyilede, savaş hareketin, dönüşümün, ilerlemenin vs. mevkisi, gücün kaynağı ve göstergesi olarak kurgulanırken, barış ataletin, tekdüzeliğin, yerinde saymanın vs. mevkisi, güçsüzlük kaynağı ve işareti olarak kurgulanır. Savaşların zamanı işaretlediği bir tarih algısı içerisinde bakıldığında, barış, dünyanın zamanla bağını koparmış haline denk düşer. Spinoza’nın ünlü “barış savaşın yokluğu değil, bir erdemdir” önermesini bu bağlamda yeniden düşünmek gerekir.

yüzümde bir yama gibi duruyor zaman

Spinoza’nın çağrısı öncelikle, barışı pozitif anlamıyla yani toplumsal bir proje olarak yeniden düşünmek üzerineydi. Barış yokluğa değil, varlığa dairdir. Var olmayla ilişkilidir. Nasıl yaşanılacağına dair düşünmeyle, toplumsal ve bireysel yaşama dair bir kurguya sahip olmayla alakalıdır. Dolayısıyla, barışı, bir proje olarak düşünerek dünyanın zamansallığına yeniden bağlamak, onu bugüne ve yarına dair tarihsel bir soru olarak ortaya koymakla başlar. Barışı sorunsallaştırmak, böylelikle, mevcut koşullar altında tesis etmeye gücümüzün yetmediği barışı tahayyül etmek, yani onu tasarlamak, istemek, umut etmek, toplumsal bir güç haline dönüşmesine katkıda bulunmak anlamına gelecektir. Ancak bu düşünme işi, toplum mühendislerine, bürokratik rasyonalitenin teknokratlarına ya da kendilerinin de eğitilmesi gerektiği gerçeğini unutan resmi ve gayriresmi eğitimcilere bırakılmayacak kadar mühim bir iştir. Barış gelecekse eğer, her haneye misafir olmalıdır, hepimize hoş gelmeli, sefa getirmelidir. Öbür türlü, yani kurum ve kuruluşların, belgelerin ve aritmetiğin, anlaşmaların ve yükümlülüklerin barışı, merkezdekiler için tatmin edici olsa dahi “sınır bölgelerde yaşayanlar, düzeni dengede tutmaya yarayan küçük ve kanlı savaşlara maruz kalırlar. Barıştan bahsederken sözünü ettiğimiz, onlar savaştığı için bizim barış içinde yaşayabildiğimiz ötekilerin barışı değil, *kendi* barışımızdır.”⁴

Sınır bölgeler ve merkez metaforları aldatmasın, Umberto Eco'nun bahsettiği sabit bir ilişki, belirli bir koordinata gönderme yapan safi coğrafi bir ayrım değil. İlk anda, yaşamın nimetlerinden ziyadesiyle faydalananların yaşamını kolayca sürdürebildiği mekanlar ile bu yaşamın nimetlerini bizatihi üretmelerine rağmen onlardan mahrum kalanların yaşamlarını zorlukla sürdürebildiği mekanlara gönderme yapar. Ancak bu durumda dahi, diğer bir anlama, çoğul ve parçalı bir ilişki ağına da gönderme yapar, kadın – erkek, sermaye – emek, makbul vatandaş – sözde vatandaş vs. gibi iktidar ilişkilerinin işleyiş mantığına işaret eder. Ezcümle, kendi barışımız dediğimizde, bu çoğulluktan, kendini, merkezi ve sınırı tanımlamanın farklı biçimlerinden de bahsetmiş oluruz. Dolayısıyla, barışı atalet sebebi değil üzerinde hak iddia edilmesi, kendinin kılınması gereken bir mücadele konusu yaparız. Barış, üzerinde düşündüğümüz, eylediğimiz, hak iddia ettiğimiz, onu şekillendirebildiğimiz ölçüde kendi barışımız olacaktır. Dolayısıyla, farklı vehçeler ile süregiden çeşitli savaşlar gibi, farklı vehçeleriyle birlikte çoğul ve yerel barışlar tahayyül etmeye başlamalıyız. Ancak yerel ve çoğul barışları gündeme getirmek, herkesin kendi bahçesine dönmesi ve dünyayı bu bahçeden mütevellid sayması yönünde bir arzu ifade etmez. Daha ziyade, çoğul ve yerel barışlar için/arasında bir dayanışma çağrısıdır. Evrenselliği soyut bir barış fikrine yönelmekte değil, tekil barışların sunduğu ilkelerle düşünme, somut evrenselliği yeniden kurgulama çabasıdır.

Bu çaba, memleketin bir yanında yıllardır savaş varken, devletin egemenliği, bazı bedenlerin sorgusuz sualsiz katli ile tecavüz, şiddet ve korku aracılığıyla inşa edilirken soyut bir dünya barışından bahsetmeye benzemez. Barış, vicdani bir yükümlülüktür. Bazen yalnız kalmayı gerektirir, bazen beraberinde susturulmayı ve sindirilmeyi getirir ama her zaman akıntıya karşı kürek çekmek, mücadele etmek demektir. Katliamların, yıkımların tarihsel sürekliliğine, egemenlerin anlatılarına bir karşı duruş ancak bu şekilde mümkün olur.

adressiz kaldım bu yüzden bir rüzgâr gibi

Kant düşünsel güzergahında yol alırken barışın üç kavranışından söz eder. Birincisi insanın içerisindeki ahlaka ve iyiliğe dayalı barış fikridir. Dünyanın ahlaki bir tasarımı dayanan, insan tabiatının iyimserliğini basit bir ahlaki buyrukla kendine temel edinen bir barış. Ancak Luc Ferry'e göre “insanlık denen ağaç öylesine eğri büğrüydü ki ondan doğru düğün bir şeyin çıkması mümkün değildi.”⁵ İkincisi insanlar arasındaki iş-

4- Umberto Eco, “Barış ve Savaş Üzerine Tanımlar”, Evrensel Kültür Akademisi, *Barışı Hayal Etmek* içerisinde s.36

5- Luc Ferry, “Açılış Demeci”, Evrensel Kültür Akademisi, *Barışı Hayal Etmek* içerisinde s.16

birliğin yüceldilmesine bağlı olarak, yani kötü insanlar bile ortak çıkarlar söz konusu olduğunda barış içerisinde yaşayabilirler önermesine dayanıyor. Ki bu savın da bizzat Hitler tarafından çürütüldüğü aşikar. Üçüncüsü ise barışın estetik bir kavranışına, yani yerelliğini yitirmeden, ve içeriğinden arındırılmadan evrenselleşebilme özelliğine vurgu yapmaktadır. Luc Ferry'e göre barış ancak bu temelde iş görebilir, tesis edilebilir. Barışın evrenselliğini estetik bir alan ile ilişkili düşünmek, onu arzulanabilir hale getirmeyi ve hak ettiği çekiciliği ona bahşetmeyi de içerir.

Belirtmek gerekir ki, toplantıda az çok hemfikir olunan, yer yer açıkça da dile getirilen, "Küreselleşme çağında artık küresel barış mümkün değildir"⁶ fikrinin doğruluğu su götürmez elbette, ama ilk başta unutmamız gereken de yine bu fikrin güncel gerçekliğidir. Yaşamı, devletin mutlak egemenliğini izafileştiren ve rekabetçi ruha paylaşımcı ruhla karşı çıkan dayanışma ilkesi üzerine bina etmek anlamında barış⁷, bu apaçık imkansızlığı talep etmek, düşlemek, kurgulamak, arzulamaktır. Başa dönecek olursak, vaat edilmiş cennet düşüncesinin değil mevcut gerçeklikten çıkmak için onu dönüştürmek konusunda hissedilen aciliyetin bir ürünü olan barış ütopyalarına ihtiyacımız var.

takıldım biç büyümemiş bir çocuğun ardına

W.G. Runciman "muhtemel olmayan mümkün" ile "mümkün olmayan muhtemel" arasında bir ayrıma gitmeyi önerir. "Mümkün olmayan muhtemel" temel bir imkansızlığa istatistiki bir imkan olarak kayıtlı olan ile ilgilidir, yani hayali bir seçenek, bir çeşit tuzaktır. Serbest piyasa kapitalizminin herkesi zenginleştirebileceğinde ısrarcı olan liberal tezin yapmaya çalıştığı, Marx'ın belirttiği temel imkansızlığı (kapitalist üretim ilişkileri yapısı gereği birilerini yoksullaştırmadan birilerini zenginleştiremez) yalancı bir ihtimal eklemeye çalışmak değil midir? Ya da, devletin barış getirmeyeceğini öğrendiğimiz, gelse dahi bu barışın bize hoş gelip sefalar getirmeyeceğini bildiğimiz halde, bugün Türkiye'deki açılım sürecine olan liberal inanç da yine imkansızlığa ilştirilmiş boş bir ihtimale, bir imkansızlığın üstünü örten bir ihtimale inançla tanımlanmaz mı? Bugün asıl reddetmemiz gereken, bizleri eylemekten alıkoyan, toplumsal siyasal sorunların sistem içi ufak müdahalelerle, sorunları yaratan koşulları değiştirmeden çözülebileceğine, ya da en azından daha yaşanabilir bir toplum için azaltılabileceği ihtimalinin gerçekliğimizi sarıp sarmalaması değil midir?

6- Umberto Eco, "Barış ve Savaş Üzerine Tanımlar" Evrensel Kültür Akademisi, *Barışı Hayal Etmek* içerisinde s.39

7- Mireille Delmas-Marty, "Hangi Hukukla Barış?", Evrensel Kültür Akademisi, *Barışı Hayal Etmek* içerisinde.

“Muhtemel olmayan mümkün” ise gerçekliğin mevcut düzenlenişinde gerçekleşmesi imkansız olmasına rağmen bu imkansızlığı sözkonusu gerçekliğe, onun dönüşüm imkanı olarak kayıtlı olandır. Bizlere sunulan ihtimaller dahilinde değildir ancak imkan dahilindedir. Uzun zaman köleliğe karşı savaşın kazanılmasının muhtemelen imkansız olduğuna inanıldı, ama yine de kazanıldı. İçerisinden geçtiğimiz günler bizleri karamsarlığa itmesin, barışı tahayyül ederken muhtemel olmayan mümkünlere inanmak gerekir. Ütopyalarımızı kurgulamak, sahiplenmek gerekir. Kısa bir tespittir : “ABD’de ırk eşitliğini getirmeye çalışan medeni kanun, Martin Luther King’in rüyasından doğmuştur.”⁸

8- Paul Riceour’ün toplantıda yaptığı konuşmadan, Evrensel Kültür Akademisi, *Barış Hayal Etmek* içerisinde s.16

Muhtaç Kaynakça

Sidar Bayram*

Barış ve Birlikte Yaşamak

Barışamadık – Pınar Selek , İthaki Yayınları, 2004 – Toplumumuzda militarist bir kültürün üretilme biçimleri, savaş karşıtı, anti-militarist mücadeleler üzerine Pınar Selek'ten güzide bir eser.

Barışın Felsefesi (200. yılında Kant) – İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 2006 – Kant – Barışın Felsefesi seminer metinleri derlemesi. Küresel barışı Kant ile beraber yeniden düşünmek için.

Halkımızın Diliyle Barış Şiirleri – Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, 1996

Barışa Dair Bir Hikayemiz Olsun – Orhan Miroğlu, Agora Kitaplığı, 2007 – Orhan Miroğlu'nun Radikal İki yazılarının ve bazı söyleşilerinin toplu basımı. Kürt meselesine dair kişisel tanıklıklar, bireysel hikayelerle zenginleştirilmiş tartışmalar.

Barışı Hayal Etmek – Derleme, Metis Yayınları, 2005 – Evrensel Kültür Akademisi'nin 2002'de düzenlediği aynı adlı forumda sunulan metinler. Paul Ricoeur, Julia Kristeva ve Umberto Eco'da katılımcılar arasında.

Barışın Tekniği ve Stratejisi – Erich Fromm, Arıtan Yayınevi, 1996 – Barış adına mevcut toplumsal yapıların ve gündelik yaşamda düşünme ve deneyimleme biçimlerimizin kapsamlı bir sorgulaması.

* Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi.

Barışa Tutunmak – Yüksel Genç, Belge Yayınları, 2006 – 10 yıl önce gelen Barış Grubu'ndan Yüksel Genç'in geliş süreci ve sonrasında yaşadıklarına dair anlatısı. Kitapta, Yaşar Kemal, Eşber Yağmurdereli, Eren Keskin, Ragıp Zarakolu gibi isimlerin yazıları da yer almakta.

Devlet Söyleminde Kürt Sorunu – Mesut Yeğen, İletişim Yayınları, 1999 – Devletin Kürt meselesinde takındığı tavırların, meselenin irtica-i faaliyet, aşiret direnci, bölgesel geri kalmışlık gibi söylemler içerisinde algılamasının eleştirel bir incelemesi.

Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler – Mesut Yeğen, İletişim Yayınları, 2006 - 1980'den 2000'lere devletin Kürt meselesine yaklaşımındaki değişimler, Türk Solu'nun Kürt meselesini ele alış biçimi ve Kürt meselesinin tartışıldığı kelime dağarcığının soyağacı.

Kürt Sorununda Çözüm Önerileri – Hakan Tahmaz, Kalkedon Yayıncılık, 2009 – İsmail Beşikçi, Masis Kürkçügil, Hatip Dicle, Tayfun Mater, Adalet Ağaoğlu gibi yazarların adından menkul olduğu üzere, Kürt meselesine güncel çözüm önerileri.

Türkiye'nin Linç Rejimi – Tanıl Bora, Birikim Yayınları, 2008 – Son yıllarda giderek artan linç vakalarına dair, devlet, sermaye ve Türkiye'nin kendine has toplumsal-tarihsel koşulları ekseninde bir çözümleme.

Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar – Tanıl Bora, Birikim Yayınları, 2007 – Milliyetçiliğin ve faşizmin aldığı gündel, gündelik vehçeler, düşünsel kaynaklarına, tarihsel arkaplanına, resmi gayri-resmi ve sivil hallerine dair. Faşizmi ciddiye almak gerek.

Zehir ve Panzehir Kürt Sorunu: Faşizmin Şartı Kaç, İrfan Aktan, Dipnot Yayınları, 2006 – Kürt Meselesi ekseninde, İsmail Beşikçi, Orhan Doğan, Ayşe Düzkan, Ömer Laçiner, Ertuğrul Kürkçü, Tanıl Bora gibi isimlerle yapılmış söyleşiler. İrfan'ın güzel söyleşileri.

HEP, DEP ve Devlet: Parlamento'dan 9. Koğuşa – Mahmut Alınak, Kaynak Yayınları, 1996 – Kürt siyasi partilerinin 90'lardaki çalkantılı hikayesi. Olayları bizzat yaşamış Mahmut Alınak anlatıyor.

Kürt Raporu – Doğu Ergil, Ömer Taşpınar, Philip H. Gordon, Timaş Yayınları, 2009 – 1995 yılında Türkiye'deki ilk Kürt Raporu'nu hazırlayan Doğu Ergil'in de katkısıyla, saha araştırmasının yapıldığı, ETA ve Sinn Fein örneklerine dair değerlendirmelerin de yer aldığı bir rapor.

Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler : Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme – Joost Jongerden, Vate Yayınevi, 2007 - Türkiye'de Kürtler'in yeniden iskanı, yakın tarihte yerlerinden edil-

meleri üzerine, mülakatlar ve alan araştırmalarına dayalı bir metin. Kavramsal çerçevesi ve yapılan siyasal ve toplumsal çıkarımlar okunmaya değer.

Ben Öldüm Beni Sen Anlat: Savaşın Tanıkları Anlatıyor – Ortadoğu Tarih Akademisi Kolektifi, Belge ve Vate Yayınları, 2006 – Son 30 yıllık süreçte, faili meçhullerin, çatışmalarda yaşamlarını yitirenlerin, ailelerinin dilinden anlatılmış yaşam ve ölüm hikayeleri.

Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması – Benedict Anderson, Metis Yayınları, 2007 – Anderson'un milliyetler ve milliyetçilik üzerine düşünme ve çalışma biçimleri büyük ölçüde değiştiren kitabı. Günümüzde, şiddet olaylarına en kolay ve çabuk yol açan milliyet-milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkışı üzerine.

Millletler ve Milliyetçilik: 1780'den Günümüze Program, Mit, Gerçeklik – Eric Hobsbawm, Ayrıntı Yayınları, 1995 – Zengin örnekli, tarihsel bir milliyetçilik analizi. Milliyetçiliğin neden bir gelecek sunamayacağına dair bir araştırma. Önsöz'de Türk milliyetçiliğine dair bir tartışma da mevcut.

Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası – Partha Chatterjee, İletişim Yayınevi, 1996 – Batılı olmayan toplumların milliyetçilikle kurdukları ilişkinin etnografik bir analizi. En önemli ve yerinde Anderson eleştirilerinden birisidir.

Şiddet Üzerine – Hannah Arendt , İletişim Yayınevi, 1997 – Şiddetin araçsallaştırılmasının bir eleştirisi. Sözün sesini kısıt ve siyaset-dışı olarak kavramsallaştırılan şiddetin, siyasetin ta kendisi haline gelmesine karşı, devrim ve şiddet ilişkisi yeniden sorgulayan kısa bir metin.

Totalitarizmin Kaynakları 1-2- Hannah Arendt , İletişim Yayınevi, 2009 – Irkçılığın alabileceği korkunç vehçelerin, totaliter bir siyasal-toplumsal yapı içerisinde insanlık durumunun aldığı insanlık-dışı halleri ve bunlara karşı direnmek üzerine tanıklıklara dayalı felsefi bir inceleme.

Taşnak-Hoybun – Yavuz Selim, İleri Yayıncılık, 2005 – 1931 Ağrı İsyanından sonra yayınlanan, Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki Kürtler yoktur tezine örnek teşkil edecek bir metin.

Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun – Zekine Türkeri, Dipnot Yayınları, 2007 – İçerisinde, siyasi parti liderleri, akademisyenler ve sendikacılarla yapılan görüşmelerin de yer aldığı, Bask meselesinin tarihsel ve sosyolojik bir analizi.

6-7 Eylül Olayları: Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında – Dilek Güven, İletişim Yayınevi, 2006 – 6-7 Eylül

tanıklıklarının da yer aldığı bu kitapta, azınlık politikalarına dair genel tartışmaları da bulmak mümkün.

Türkiye’de Eğitim ve Öteki Türkler – Mustafa Çapar, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2006 – Türkiye’deki mevcut eğitim sisteminin Aleviler, Kürtler gibi toplumsal kesimler açısından, hem ötekileştirici ve hem de farklılıkları yok sayan yanlarını örneklerle tartışan, eğitim çoğullaşması ve demokratikleşmesi çağrısında bulunan bir metin.

Türkiye’de Etnik Çatışma – Erich Jan Zürher, İletişim Yayınevi, 2005 – Hamit Bozarslan, Fikret Adanır, Taner Akçam gibi yazarların Kürtler, Bulgaristan-Yunanistan-Türkiye ilişkileri, Ermeni meselesi gibi önemli etnik gerilim ve çatışmalar üzerine makalelerinden oluşan bir derleme.

Dersim - (Jandarma Genel Komutanlığı Raporu), Kaynak Yayıncılık, 1998 – Dersim’e dair bir devlet raporu. Karşılaşılan toplumsal sorunların devlet tarafından nasıl anlaşıldığı, ne gibi çözümler öne sürüldüğüne dair birinci elden bir metin.

Kuzey İrlanda ve İRA: Silahlı Mücadeleden Siyasal Çözüme – Levent Özçağtay, Papirüs Yayınevi, 1998 – Yazarın 1994’teki ateşkesten sonra Kuzey İrlanda’da yaşadığı deneyimlerini de eklediği kitap Türkiye’de İRA üzerine yazılmış nadide eserlerden.

Türk Basınında Kürtler – Faik Bulut, Evrensel Basım Yayın, 2005 – Türk basınında Kürtler’in nasıl resmedildiğinin, onlar hakkında yazılırken hangi kavramların kullanıldığının bir incelemesi. Basının ve siyasetçilerin kullandığı dilin ırkçılıkla zımni ve açık ilişkisinin örnekleri.

Mesafeyi Aşmak: Barış Mücadelesinde Kadınlar – Cynthia Cockburn, İletişim Yayınları, 2004 – Kuzey İrlanda’da, Filistin ve Bosna’daki kadınların barış mücadelesinin, içeriden hikayesi.

Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi – Cynthia Cockburn, Metis Yayınları, 2009 – Sierre Lion, Kolombiya, Hindistan, Türkiye, Eski Yugoslavya ve Britanya’daki savaş karşıtı kadın hareketlerini ve mücadeleleri inceleniyor, bizzat yerinden.

Toplumu Savunmak Gerekir – Michel Foucault, Yapı Kredi Yayınları, 2008 – Devletlerin ırkçılıkla kurduğu ilişkinin, kendi nüfusunu kontrol etmek için bir kısmını nasıl ölüme terkettiğinin, yaşama odaklı bir hükmetme biçiminin oluşumunun Foucault tarafından yapılmış bir soykütüğü.

Hikayemi Dinler misin?: Tanıklıklarla Türkiye’de İnsan Hakları ve Sivil Toplum, Konferanslar – Kolektif, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

2004 – Mağdurlarının anlatımıyla, Türkiye’de insan hakları ihlallerinin çok çeşitli, gündelik ve yapısal vehçeleri.

Makbul Vatandaş’ın Peşinde – Füsun Üstel, İletişim Yayınevi, 2004 – II. Meşrutiyet’ten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi konu alan metin, devleti şekillendiren vatandaşlık imgesinin tarihsel analizini yaparak, bugünkü vatandaşlık tartışmalarına da katkı sunabilecek saptalamalarda bulunuyor.

Cogito Sayı 53, Fanatizm : Ya Bizdensin Ya Öteki – Yapı Kredi Yayınları, 2007 – Murat Parker ve Mete Tuncay gibi isimlerin yazdığı metinler, farklı kamusal alanlarda üretilen fanatizm biçimlerini inceliyor ve fanatizmin ayrıştırıcı çekirdeğine vurgu yapıyorlar.

Toplum ve Bilim Sayı 109, “Milli Hakikat” Rejimi – Birikim Yayınları, 2007 – Özellikle neoliberalizm , ‘devletin küçülmesi’ ve toplumsalın yeniden kurgulanışı bağlamında linç girişimleri, polis teşkilatının yeniden kurgulanışı ve güvenlik temalı yazılar okunası, okutturulması.

Abstract

The Armenian Properties From the Union and Progress to the Kemalist Period

Mehmet Polatel

This study is an attempt to assess the distribution of the Armenian properties left by the Armenian population during the genocide of 1915 under the control of the late Ottoman and the early Republican state. This distribution issue has been analyzed in terms of the Turkish state formation. This study has attempted to display that the Turkish state made use of the Armenian abandoned properties by distributing them to certain groups in alliance with the newly established state in order to get consent of society and consolidate its rule over the populace during three different periods: the war period (1915-1917), the post-war period (1918-1922) and the Republican period (1920-1930). This study has pointed out that this power consolidation and consent seeking resulted in the homogenization of Anatolia. This study argues that the state adopted three main policies about Armenian abandoned properties which were the settlement of immigrants, the creation of the national economy and the use of the properties for the needs of the state. Based on the documents from the Ottoman, British and American state archives and through the analysis of the laws, decisions and orders of the state and the practice of them, these three policies have been analyzed from the Ottoman state to the Turkish Republic in a comparative perspective.

Criminalization in the Neo-Liberal Period and the Restructuring of Public Order Police in Izmir

Zeynep Gönen

Claiming to institute a preventive policing strategy against urban crime, the Izmir police under the leadership of newly assigned police chief, Hüseyin Çapkın, started a process of restructuring in 2006. Through this

restructuring, the Izmir police has introduced new units, new technologies and mechanisms to fight common crimes with a concern to expand its control and authority over the urban space. This Giuliani-inspired transformation contained a strategy of what the police defined as 'harassment' of 'target' populations, who have a potential to commit crimes. The Taylorist control mechanisms alongside the new technologies and resources reinforced the police's power of intervention. Based on a research upon the Izmir police department in 2008, this paper documents the new strategies and mechanisms of urban policing. The restructuring of the Izmir police materializes an aggressive policing of the city's poor, who are marked through ethno-racial-gendered differences. At the same time, an utmost attention is paid to ameliorate relations with the 'respectable citizens'. This way, the paper aims to contribute to the understanding of the process of criminalization of particular segments of urban poor as an integral element of the neo-liberal regulation and reproduction of poverty in Turkey.

Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict

Joost Jongerden

In Turkey, the development of water resources by means of dam construction has become mere continuation of politics by other means and it carries the potential to intensify the conflict with the Kurds and catalyze violent interactions with its neighbors, i.e. Syria and Iraq. With the Tigris and Euphrates rising in the Anti-Taurus mountain region, Turkey has effective control over the water resources in the Mesopotamia region. Conflict scenarios show that escalation and international conflict with its neighbors over water resources loom, since Turkey considers itself as the rightful owner of the water in the river basins, doing as it pleases. Dam construction also turned into a key element in the Turkish state's tackling of the Kurdish issue. From several angles this article will discuss dams as contentious political constructions and conclude that conflict has become part of their design.

Tractatus and Wittgenstein's Language

Adnan Firat Bayar

This article is about Wittgenstein, who is an important name in Language Philosophy Studies, and his book named *Tractatus* which is remarkable in this field. According to Wittgenstein, language is not only an instrument of self-expression. It also brings up the capacity and boundaries of

human being. Furthermore, he analyzes the relation between the language and the reality, and the language and brain etc.. Briefly, language is not only language.

Absolute Mosaic

Ulaş Güldiken

One of the main aims of this article is to discuss the motions on the bases, which make living together possible; and to discuss how these agglomerations -as the results of motions- have been engaged in each 'present' in the time sequences. Thereby, with these undertakings, in which attitudes do the movement natures/abilities of the communities appear? Another aim is to show that what kind of conditions of living together, the different forms, which appeared in the broader picture of these agglomerations, have on the same strata. In line with this, the article will try to demonstrate that how the historical determinations, which became a discourse while expressing that the relations created by these results, have turned into a crisis and so strain the assertions about living together. Thereby the article problematizes the ways and forms of relations which provide living together, legitimized both by history and discourse, and also questions the fact that the varieties have been lived within its borders and autonomy.

Kurtasî

Li Tirkiyeyê Bendav û Polîtîka: Bikêrîxweanîna Avê An Jî Zêdetirkirina Nakokiyê

Joost Jongerden

Li Tirkiyeyê, zêdetirkirina çavkaniyên avê a bi rêya avakirina bendavan, di berdewamiya polîtîkayê de bûye xaleke girîng. Ê potansiyela ku heye ku nakokiya bi kurdan re bêtir bike, di nava xwe de dihevwîne. Bi cîranên xwe ên wekî Îraq û Sûrî re jî hevbandoriyên tund pêk tîne. Bi saya çemên Dîcle û Firatê ku ji çiyayên Torosê dizên û diherikin, Tirkiye dibe xwedî qontrolêke bi bandor. Senaryoyên li ser nakokîyan, dike ku Tirkiye di ser çavkaniyên avê re, bi cîranên xwe re têkeve nav dubendiyên navnetewî, ji ber ku Tirkiye xwe wekî xwediyeke mafdar a koncalên avê dihesibîne. Avakirina bendavan, di heman demê de, di destê dewleta Tirkiyeyê de bûye kilîta çareserkirina kêşeya kurdan. Ev gotar, dê ji gelek hêlan ve, bendavan wekî veavakirina polîtîk a binîqaş binirxîne û dê li ser xeta ku ev nakokî pîlan û sêwirana wan e bidome.

Qirîmînalîzekirina di Perîyoda Neolîberal de û Veavakirina Pergala Polîsên Ewlekariyê a Li Îzmîrê

Zeynep Gönen

Di sala 2006'an de, rêxistina polîsê a li Îzmîrê, bi serkêşiya şefê polîsan Hüseyin Çapkın ê nûtayînkirî, bi dahka ku ew ê li hember sûcên ku li varoş û derbajaran tên kirin stratejiyên pêşilêbir pêk bînin, dest bi veavakirinê kir. Rêxistina polîsê a li Îzmîrê, di demajoya vê veavakirinê de, bi niyet û daxwaza firehkirin û xurtkirina serdestiya xwe a li ser derbajaran, ji bo têkoşîna bi sûcên berbelav, sazgerî, yekînek û teknolojiyên nûtir ava kirin. Vê veguherîna ku ji Giuliani bandor girtiye, di nava xwe de stratejiya bêzarkirina girseyên ku wekî tawanbarên potansiyel tê dîtin jî dihevwîne. Sazgeriyên qontrolkirinê ên Taylorîst, ligel çavkanî û teknolojiyên nû, di warê destêwerdana vê şênîyê de destê hêza polîsan

xurttir kir. Ev nivîs, li gorî lêkolîna ku li rêxistina polîsan a li Îzmîrê hatiye kirin, dê nîqaşa stratejî û sazgeriyên polîsê bajêr nîqaşê bike. Veavakirina rêxistina polîsên Îzmîrê, li hember xizanên bajêr ku bi awayekî zayendî, etnîkî û nijadî hatine dîtîrkin, polîtîkayêke êrîşkar peyde dike. Di heman demê de, girîngiyê dide ku dirûvekî nûtir û dîtir bide têkiliyên ku girseya xizanan bi “hemwelatîyên girambar” re datîne.

Ji Îtîhat Terakkiyê Heta Bi Milkê Ermenan ê Ku Li Pey Hatiye Hiştin.

Mehmet Polatel

Ev xebat, dê belavkirina milkên ermenan, ku piştî qirkirina 1915'an maye û ji aliyê serdestiya Osmaniyan a dema dawiyê û destpêka Cumhuriyetê û di bin qontrola wan de hatiye kirin, binirxîne. Ev mijara belavkirina milkan, bi qalibên pergala dewletî a Tirkîyeyê hatiye dahûrandin. Ev xebat hewlê dide ku nîşan bide ku dewleta Tirkîyeyê, milkên ermenan ku li pey hatiye hiştin, li komên xelkê ên diyarkirî belav kirine û ji vê belavkirinê jî sûd wergirtiye û di ser vê yekê re, qayîliya civakê bi dest xistiye û di sê demajoyên jêvcuda de, serdestiya xwe a li ser gel xurttir kiriye: demajoya şer (1915-1917), demajoya piştî şer (1918-1922) û demajoya Cumhuriyetê (1920-1930). Ev xebat nîşan dide ku pêkvebûna vê hêzê, li Enedolîyê yekdirûvîkirinê ji xwe re dike armanc. Ev xebat, nîşan dide ku dewletê der heqê milkên ermenan a li pey hatî hiştin de, sê polîtîkayên esasî ji xwe re kiriye armanc: feşîlandina koçberan, avakirina aboriyeke neteweyî û bikaranîna van milkan a ji bo berjewendiya dewletê.

Ev her sê polîtîka, bi xwespartina li arşîvên dewletên wekî Brîtanya, Emerîkan û Osmanî, bi jihevveçîrandina hiqûq û biryarên pergaliê dewletê û pêkanîna wan, ji dema Osmaniyan heta bi Dewleta Tirkîyeyê, bi perspektîveke kempîrandinî hatiye dahûrandin.